

Τίτλος πρωτοτύπου: Friedrich Nietzsche, *Aspects von Gut und Böse*
Copyright για την παρούσα μετάφραση

Ζήσης Σαρλίας von

Εκδ. Νησίος

37003 Σάουζολος

Τηλ. 0424-23277, 23283

031-283.363

ISBN: 960-8480-65-5

ΦΡΕΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΛΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΚΟ

ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ ΣΕ ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

μετάφραση-σημειώσεις: Ζήσης Σαρίκας

ΝΗΣΙΑΣ

Περιεχόμενα

<i>Σημείωμα του μεταφραστή</i>	9
Πρόλογος	13
Πρώτο μέρος: Από τις προκαταλήψεις των φιλοσόφων	15
Δεύτερο μέρος: Το ελεύθερο πνεύμα	34
Τρίτο μέρος: Η θρησκευτική φύση	51
Τέταρτο μέρος: Γνωμικά και ιντερμέδια	65
Πέμπτο μέρος: Για τη φυσική ιστορία της ηθικής	80
Έκτο μέρος: Εμείς οι λόγιοι	98
Έβδομο μέρος: Οι δικές μας αρετές	114
Όγδοο μέρος: Λαοί και πατρίδες	135
Ένατο μέρος: Τι είναι ευγενές;	154
Από τα ψηλά βουνά: Επωδή	181

Σημείωμα του μεταφραστή

Το *Πέρα από το καλό και το κακό* είναι το βιβλίο του Νίτσε που ακολουθεί το opus magnum του *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα* (1883-1884) και προηγείται της *Γενεαλογίας της ηθικής* (1887). Άρχισε να το γράφει το καλοκαίρι του 1885 και το τελείωσε την άνοιξη του 1886. Το έργο κυκλοφόρησε τον Αύγουστο του 1886 με δαπάνες του συγγραφέα, δίχως να σημειώσει επιτυχία. Από τη δεκαετία του 1890 άρχισε να γνωρίζεται επανειλημμένες εκδόσεις στα γερμανικά, οι οποίες, μαζί με τις μεταφράσεις του σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, που έγιναν τον εικοστό αιώνα, του χάρισαν μόνιμη παρουσία στα βιβλιοπωλεία και τις βιβλιοθήκες όλου του κόσμου.

Η παρούσα μετάφραση έγινε από το Friedrich Nietzsche, *Werke in drei Bänden*, επιμ. έκδ. Carl Schlechta, Μόναχο 1966. Δεν υπάρχουν σημειώσεις, και μέσα σε αγκύλες δίνονται οι εξηγήσεις κάποιων λατινικών, γαλλικών, αγγλικών και ιταλικών φράσεων και λέξεων που παραθέτει ο συγγραφέας.

Για το *Πέρα από το καλό και το κακό* διαβάζουμε στο *Dictionnaire des mille œuvres clés de la philosophie*, επιμ. έκδ. Denis Huisman, Παρίσι 1993, σ. 365-366: «Ο ίδιος ο τίτλος του έργου δείχνει την οπτική που υιοθετεί εδώ ο συγγραφέας — πέρα από τις έννοιες της κοινής ηθικής, πέρα από τις απόλυτες αξίες που έχουμε κληρονομήσει από την ιουδαϊκοχριστιανική παράδοση. Στην αντινομία καλό/κακό, που διέπει μαζί με την αντινομία αληθές/ψευδές τον κατασκευασμένο από τον άνθρωπο κόσμο, ο Νίτσε αντιπαράτάσσει ένα δυνατό “Ναι” σε ό,τι μεγαθύνει, ομορφαίνει, εντείνει τη ζωή. Έτσι, το έργο έχει ως στόχο του τον χριστιανισμό, τον σοσιαλισμό και τον μηδενισμό, θεωρώντας τον δεύτερο λογική κατάληξη του πρώτου και τον τρίτο μοιραία συνέπεια των δύο άλλων μαζί.

»Στο πρώτο από τα εννιά μέρη που αποτελούν το *Πέρα από το καλό και το κακό*, ο Νίτσε καταγγέλλει τις “προκαταλήψεις των φιλοσόφων”. Η σημαντικότερη απ’ αυτές είναι η πίστη στην απόλυτη αξία της αλήθειας: “Τι είναι εκείνο που αποβλέπει μέσα μας στην “αλήθεια”;”, αναρωτιέται ο συγγραφέας. Γιατί οι φιλόσοφοι δεν ερευνήσαν το αναληθές, το αβέβαιο, το εσφαλμένο; Γιατί δεν δίνουν αξία παρά μόνο στην ειλικρίνεια, στην ανιδιοτέλεια, στην πραγματικότητα, και περιφρονούν το ψέμα, τον εγωισμό και τη φαινομενικότητα; Αυτό συμβαίνει επειδή οι έρευνες των φιλοσόφων προσανατολίζονται καθ’ ολοκληρίαν από τις ηθικές ιδέες στις οποίες θέλουν να καταλήξουν. Έτσι, οι νόρμες τις οποίες πιστεύουν πως αντλούν από το καθολικό λογικό δεν είναι παρά αντανάκλασεις των

προσωπικών τους ενστίκτων και της ιεραρχίας στην οποία υπακούουν. Ο Νίτσε καταγγέλλει επίσης τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούν οι άνθρωποι ορισμένες έννοιες, όπως εκείνες της αιτίας, του νόμου, της ελευθερίας, της αναγκαιότητας, του τέλους/σκοπού: είναι λάθος να πιστεύουμε ότι οι έννοιες αυτές μας επιτρέπουν να εξηγήσουμε τα φαινόμενα, επειδή δεν είναι παρά αποκηνήματα της φαντασίας που έχουν ως προορισμό να κατονομάζουν τα φαινόμενα. Το δεύτερο μέρος είναι αφιερωμένο στο “ελεύθερο πνεύμα”. Όχι στον *ελεύθερο στοχαστή*, που ονειρεύεται να υλοποιήσει την “ευτυχία της αγέλης για όλο τον κόσμο”, αλλά τον φιλόσοφο του μέλλοντος, που έχει καταλάβει ότι μόνο η “θέληση για δύναμη”, έξω από κάθε ηθική εκτίμηση, επιτρέπει στην ανθρωπότητα να αναπτυχθεί και να προχωρήσει.

»Το τρίτο μέρος, με τον τίτλο “Η θρησκευτική φύση”, αναφέρεται στην ιστορία της ψυχής, στο πρόβλημα της πίστης και στην “θρησκευτική νέυρωση” που έχει διαδοθεί παντού στη γη. Ο Νίτσε υπογραμμίζει τον ολέθριο χαρακτήρα των θρησκειών: αντί να υπηρετούν την επιλογή και την παιδεία των ανθρώπων, δεν νοιάζονται παρά να αποκτήσουν την υπέρτατη εξουσία, με τον ισχυρισμό ότι είναι αυτοσκοποί και όχι μέσα μεταξύ άλλων μέσων.

»Έπειτα από ένα τέταρτο μέρος που συγκεντρώνει κάποια “γνωμικά και ιντερμέδια”, ο Νίτσε επιχειρεί να σχεδιάσει την “φυσική ιστορία της ηθικής” (πέμπτο μέρος): μέχρι σήμερα, οι φιλόσοφοι προσπάθησαν να “θεμελιώσουν” την ηθική, την οποία θεωρούσαν αναγκαία: αν είχαν μπει στον κόπο να εξετάσουν τη γενεαλογία αυτής της ηθικής, θα καταλάβαιναν ότι ερείδεται σε μια “τεράστια αντιστροφή των αξιών”, με την οποία οι δούλοι επέβαλαν σε όλη την Ευρώπη μια “ηθική αγέλης”, μια ηθική της θυσίας και της αποποίησης, που εξυμνεί τις δημοκρατικές αρετές και τα αγγελαία ένστικτα.

»Το έκτο μέρος του έργου απευθύνεται στους λόγιους, οι οποίοι πρέπει να μπουν στην υπηρεσία των δυνατών, σαν απλά όργανα γνώσης. Όσο για τους φιλοσόφους του μέλλοντος, θα πρέπει “να διατρέξουν πλήρως τον κύκλο των αξιών” ώστε να αναλάβουν το ευγενές καθήκον να θεσπίσουν και να καθορίσουν τον προορισμό του ανθρώπου. Δεν θα έπρεπε να πιστέψουμε όμως ότι οι αμοραλιστές της αύριον δεν έχουν τις δικές τους αξίες: στο έβδομο μέρος ο Νίτσε επιδιώκει να τις απαριθμήσει και να δείξει σε τι διαφέρουν από τις μέτριες αρετές για τις οποίες καμαρώνουν οι αδύνατοι.

»Στα δύο τελευταία μέρη (“Λαοί και πατρίδες” και “Τι είναι ευγενές;”) ο συγγραφέας κατ’ αρχήν ανατέμνει τη δήθεν “βαθύτητα” του γερμανικού λαού και υποστηρίζει την εκλέπτυνση του γαλλικού πνεύματος και στη συνέχεια διευκρινίζει το ηθικό και κοινωνικό ιδεώδες του: “Κάθε ανύψωση του τύπου “άνθρωπος” ήταν μέχρι τώρα το έργο μια αριστοκρατικής

κοινωνίας — και έτσι θα είναι πάντα: έργο μιας κοινωνίας που πιστεύει σε μια μακρά κλίμακα βαθμίδων ιεραρχίας και διαφορών αξίας μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου και χρειάζεται τη δουλεία με τη μία ή την άλλη έννοια”. Έτσι διακρίνονται σαφώς δύο τύποι ηθικής: εκείνη των κυρίων, που στηρίζεται στην αντίθεση “ευγενές/αξιοκαταφρόνητο”, και εκείνη των δούλων, που βασίζεται στην αντίθεση “καλό/κακό”. Εκείνο που θεωρεί “κακό” η ηθική των δούλων δεν είναι παρά το “ευγενές” της ηθικής των κυρίων!»

Πρόλογος

Αν δεχτούμε την προϋπόθεση σύμφωνα με την οποία η αλήθεια είναι γυναίκα — τί; δεν είναι βάσιμη η υποψία ότι όλοι οι φιλόσοφοι, όταν ήταν δογματικοί, δεν καταλάβαιναν και πολύ τη γυναίκα; Ότι η φορκαλέα σοβαρότητά τους, η αδέξια φορτικότητά τους, με τις οποίες συνήθιζαν μέχρι τώρα να προσεγγίζουν την αλήθεια, ήταν ακατάλληλα και ανίκανα μέσα για να κερδίσουν ακόμη και ένα γύναιο; Σίγουρα, αυτή δεν άφησε να την κατακτήσουν — και σήμερα κάθε είδους δογματισμός στέκεται λυπημένος και αποθαρρυσμένος. Αν συνεχίζει έστω να στέκεται! Γιατί υπάρχουν σκώπτες που ισχυρίζονται ότι έχει πέσει, ότι κάθε δογματισμός είναι σωριασμένος κατάχαμα, και ακόμη περισσότερο ότι πνέει τα λοίσθια. Για να μιλήσουμε σοβαρά, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι για να ελπίζουμε ότι κάθε δογματίζειν στη φιλοσοφία, όσο επίσημο αέρα τελικότητας κι αν έδινε στον εαυτό του, δεν μπορούσε να ήταν παρά μια ευγενής παιδαριωδία και κάτι αρχαίο· και ίσως να είναι πολύ κοντά ο καιρός που θα γίνεται αντιληπτό ξανά και ξανά *εκείνο το πράγμα* που ήταν αρκετό για να παράσχει το θεμέλιο λίθο για τέτοια υψηλά και μη εξαρτώμενα από όρους οικοδομήματα φιλοσόφων σαν εκείνα που έχουν ανεγείρει μέχρι τώρα οι δογματικοί. Εκείνο το πράγμα ήταν η μια ή η άλλη παμπάλαιη λαϊκή δεισιδαιμονία (όπως η δεισιδαιμονία σχετικά με την ψυχή, η οποία, ως δεισιδαιμονία του υποκειμένου και του εγώ, δεν έπαψε να κάνει κακό ακόμη και σήμερα), ίσως πάλι κάποιο λογοπαίγνιο, μια σαγήνη εκ μέρους της γραμματικής ή μια τολμηρή γενίκευση πάνω στη βάση πολύ στενών, πολύ προσωπικών, πολύ ανθρώπινων, υπερβολικά ανθρώπινων γεγονότων. Ας ελπίσουμε ότι η δογματική φιλοσοφία ήταν μόνο μια υπόσχεση ανά τις χιλιετίες: όπως ήταν σε ακόμη πιο παλιούς καιρούς η αστρολογία, στην υπηρεσία της οποίας ίσως να δαπανήθηκαν περισσότερη εργασία, χρήμα, οξυδέρκεια και υπομονή από όση σε οποιαδήποτε πραγματική επιστήμη ως τότε — σ' αυτήν και στις «υπεργήνες» αξιώσεις της οφείλουμε το μεγάλο στίλ της αρχιτεκτονικής στην Ασία και την Αίγυπτο. Φαίνεται ότι, προκειμένου να εγγραφούν στην καρδιά της ανθρωπότητας με αιώνιες απαιτήσεις, όλα τα μεγάλα πράγματα πρέπει πρώτα να περιπλανηθούν στη γη σαν φοικτές και εκφοβιστικές τερατομορφίες: μια τέτοια τερατομορφία ήταν η δογματική φιλοσοφία, για παράδειγμα η διδασκαλία των Βεδάντα στην Ασία, ο πλατωνισμός στην Ευρώπη. Ας μην είμαστε αγόριστοι απέναντί της, όσο σίγουρο κι αν είναι ότι η χειρότερη, η πιο μακροχρόνια και η πιο επικίνδυνη από όλες τις πλάνες μέχρι σήμερα ήταν η πλάνη ενός δογματικού, συγκεκριμένα η επινόηση του καθαρού πνεύμα-

τος και του αγαθού καθ' εαυτού από τον Πλάτωνα. Τώρα όμως, που αυτό έχει ξεπεραστεί, τώρα που η Ευρώπη αναπνέει μετά τον εφιάλτη αυτόν και μπορεί να απολαύσει τουλάχιστον έναν υγιέστερο — ύπνο, εμείς, που το καθήκον μας είναι η ίδια η εγρήγορση, είμαστε οι κληρονόμοι όλης της δύναμης που καλλιεργήθηκε από τον αγώνα ενάντια στην πλάνη αυτή. Αν μιλούσαμε δηλαδή για το πνεύμα και για το αγαθό όπως μίλησε ο Πλάτωνας, θα βάζαμε την αλήθεια με το κεφάλι κάτω και θα αρνιόμασταν την ίδια την προοπτική, που είναι ο βασικός όρος κάθε ζωής· πράγματι, μπορούμε να ρωτήσουμε ως γιατροί: «πώς μπόρεσε μια τέτοια αρρώστια να προσβάλλει το ωραιότερο προϊόν της αρχαιότητας, τον Πλάτωνα; Τον είχε διαφθείρει λοιπόν ο φαύλος Σωκράτης; Ήταν πράγματι ο Σωκράτης ο διαφθορέας της νεολαίας; Και άξιζε να πιει το κώνειο;» — Ο αγώνας όμως εναντίον του Πλάτωνα, ή για να το πω πιο κατανοητά και για τον «λαό», ο αγώνας εναντίον της χριστιανοεκκλησιαστικής πίεσης χιλιετιών — γιατί ο χριστιανισμός είναι πλατωνισμός «για τον λαό» — δημιούργησε στην Ευρώπη μια μεγαλειώδη ένταση του πνεύματος, που όμοιά της δεν εμφανίστηκε ποτέ άλλοτε στη γη: με τόσο τεντωμένο τόξο μπορεί κανείς να χτυπήσει τώρα τους πιο μακρινούς στόχους. Ο ευρωπαίος άνθρωπος αισθάνεται, είναι αλήθεια, αυτήν την ένταση σαν στενόχωρη και δύσκολη κατάσταση και έγιναν ήδη δύο μεγάλες απόπειρες να χαλαρώσει το τόξο, μία μέσω του ιησουιτισμού, η δεύτερη μέσω του δημοκρατικού διαφωτισμού — ο οποίος μπορεί πράγματι, με τη βοήθεια της ελευθερίας του τύπου και της ανάγνωσης εφημερίδων, να φέρει μια κατάσταση πραγμάτων όπου το πνεύμα δεν θα αισθάνεται τόσο εύκολα για τον εαυτό του πως είναι μια «ανάγκη»! (Οι Γερμανοί εφηύραν το μπαρούτι — όλη η τιμή δική τους! Αλλά ξαναπάτισαν — εφηύραν τον τύπο.) Εμείς όμως που δεν είμαστε ούτε ιησουίτες ούτε δημοκράτες, ούτε αρκετά Γερμανοί, εμείς οι καλοί Ευρωπαίοι και ελεύθερα, πολύ ελεύθερα πνεύματα — έχουμε ακόμη όλη την ανάγκη του πνεύματος και όλο το τέντωμα του τόξου του! Και ίσως επίσης το βέλος, το καθήκον, και, ποιος ξέρει; τον στόχο...

Σιλς-Μαρία, Ομπερεγκαντίν,
Ιούνιος 1885

Πρώτο μέρος: Από τις προκαταλήψεις των φιλοσόφων

1

Η θέληση για αλήθεια, που εξακολουθεί να μας παρασύρει σε πολλά τολμηρά εγχειρήματα, αυτή η περιφημη φιλαλήθεια, για την οποία όλοι οι φιλόσοφοι μέχρι τώρα μίλησαν με σεβασμό: πόσα ερωτήματα δεν έχει ήδη βάλει μπροστά μας αυτή η θέληση για αλήθεια! Πόσα παράξενα, ενοχλητικά, αμφίβολα ερωτήματα! Αυτό είναι ήδη μεγάλη ιστορία — και όμως φαίνεται σαν να άρχισε τώρα; Είναι περίεργο αν γίνουμε στο τέλος δύσπιστοι, αν χάσουμε την υπομονή μας, αν στραφούμε με ανυπομονησία μακριά; Είναι περίεργο αν μάθαμε κι εμείς απ' αυτήν τη Σφίγγα να ρωτάμε; *Ποιος* είναι τάχατε αυτός που μας θέτει εδώ ερωτήματα; *Τι* είναι, αλήθεια, αυτό που μέσα μας θέλει «την αλήθεια»; — Σταματήσαμε πράγματι για πολύ καιρό μπροστά στο ερώτημα της καταγωγής αυτής της θέλησης — ώσπου σταματήσαμε τελικά εντελώς μπροστά σε ένα ακόμη πιο θεμελιώδες ερώτημα. Ρωτήσαμε για την *αξία* αυτής της θέλησης. Με την προϋπόθεση πως θέλουμε την αλήθεια: *γιατί όχι* την αναλήθεια; Και την αβεβαιότητα; Ακόμη και την άγνοια; — Το πρόβλημα της αξίας της αλήθειας στάθηκε μπροστά μας — ή μήπως σταθήκαμε εμείς μπροστά σ' αυτό το πρόβλημα; Ποιος από μας είναι εδώ Οιδίποδας; Ποιος Σφίγγα; Καταπώς φαίνεται, πρόκειται για μια συνάντηση ερωτημάτων και ερωτηματικών. — Και, πρέπει να το πιστέψετε, έφτασε στο τέλος να μας φαίνεται πως το πρόβλημα αυτό δεν τέθηκε ποτέ πριν — πως είμαστε εκείνοι που το είδαν πρώτοι, που έριξαν πάνω του τα μάτια τους, που το *τόλμησαν*; Γιατί εμπεριέχει ένα τόλμημα, και ίσως να μην υπάρχει μεγαλύτερο τόλμημα απ' αυτό.

2

«Πώς *μπορεί* να γεννηθεί κάτι από την αντίθεσή του; Για παράδειγμα, η αλήθεια από την πλάνη; Ή η θέληση για αλήθεια από τη θέληση για εξαπάτηση; Ή η ανιδιοτελής πράξη από την ιδιοτέλεια; Ή η καθαρή φωτεινή ματιά του σοφού από τη σφοδρή επιθυμία/απληστία; Μια τέτοια καταγωγή είναι αδύνατη· όποιος την ονειρεύεται είναι τρελός, και μάλιστα κάτι χειρότερο· τα πράγματα ανώτατης αξίας πρέπει να έχουν μια άλλη, *δική τους* καταγωγή — δεν μπορούν να βγαίνουν από αυτόν τον πρόσκαιρο, σαγηνευτικό, παραπλανητικό, ισχνό κόσμο, απ' αυτό το ανακάτεμα επιθυμιών και ψευδαισθήσεων! Στη μήτρα του Είναι, στο άφθαρτο, στον κρυμμένο θεό, στο “πράγμα καθ' εαυτό” — *εκεί* πρέπει να βρίσκεται η αι-

τία τους και πουθενά αλλού!» — Αυτός ο τρόπος κρίσης αποτελεί την τυπική προκατάληψη με την οποία αναγνωρίζονται οι μεταφυσικοί όλων των εποχών· αυτός ο τρόπος αξιολόγησης βρίσκεται στο υπόβαθρο όλων των λογικών τρόπων ενεργείας τους· απ' αυτήν τη δική τους «πίστη» ξεκινούν και πασχίζουν για τη «γνώση» τους, για κάτι που στο τέλος βαφτίζεται επίσημα «η αλήθεια». Η θεμελιώδης πίστη των μεταφυσικών είναι η *πίστη στις αντιθέσεις των αξιών*. Δεν συνέβη ούτε στους πιο προσεκτικούς απ' αυτούς να σταθούν και να αμφιβάλλουν εδώ στο κατώφλι — πράγμα που ήταν όμως αναγκαίο να κάνουν περισσότερο από καθετί άλλο: ακόμη κι αν είχαν τάξει στους εαυτούς τους «*de omnibus dubitandum*» [να αμφιβάλλουμε για τα πάντα]. Γιατί μπορεί κανείς να αμφιβάλλει, πρώτα αν υπάρχουν γενικά αντιθέσεις, και δεύτερο, αν εκείνες οι λαϊκές εκτιμήσεις αξιών και αντιθέσεις αξιών, στις οποίες αποτύπωσαν τη σφραγίδα τους οι μεταφυσικοί, δεν είναι ίσως μόνο αξιολογήσεις πρώτου πλάνου, μόνο προσωρινές προοπτικές, ίσως ακόμη οι προοπτικές από μια γωνία, ίσως από κάτω, σαν να ήταν προοπτικές βατράχου, για να δανειστώ μια έκφραση που χρησιμοποιούν οι ζωγράφοι. Παρ' όλη την αξία που μπορεί να αποδίδουν στο αληθινό, το γνήσιο, το ανιδιοτελές, μπορεί να είναι δυνατό το να πρέπει να αποδοθεί στη φαινομενικότητα, στη θέληση για εξαπάτηση, στην ιδιοτέλεια και στην σφροδρή επιθυμία μια αξία πιο υψηλή και πιο βασική για κάθε ζωή. Μπορεί ακόμη να είναι δυνατό αυτό που αποτελεί την αξία αυτών των καλών και αξιοσέβαστων πραγμάτων να είναι ακριβώς το ότι είναι επιδέξια συνδεμένα, μπλεγμένα, αγκιστρωμένα, ακόμη και ταυτόσημα, με εκείνα τα άσχημα, φαινομενικά αντίθετα πράγματα. Ίσως! — Ποιος θέλει όμως να ασχοληθεί με τέτοια επικίνδυνα «ίσως»! Για κάτι τέτοιο πρέπει να περιμένουμε την έλευση ενός νέου είδους φιλοσόφων, που θα έχουν γούστα και κλίσεις αντίθετες και διαφορετικές από τους προκατόχους τους — φιλοσόφων του επικίνδυνου «ίσως» με κάθε έννοια. — Και μιλώντας με κάθε σοβαρότητα: βλέπω να έρχονται ήδη αυτοί οι καινούριοι φιλόσοφοι.

3

Αφού παρακολούθησα από κοντά και διάβασα ανάμεσα στις γραμμές τους για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, λέω στον εαυτό μου: το μεγαλύτερο μέρος της συνειδητής σκέψης πρέπει να καταταχθεί στις ενστικτικές δραστηριότητες, και το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση της φιλοσοφικής σκέψης· πρέπει να αναθεωρήσουμε τις απόψεις μας εδώ, όπως αναθεωρήσαμε τις απόψεις μας σχετικά με την κληρονομικότητα και το «έμφυτο». Όπως η πράξη της γέννησης δεν παίζει ρόλο στη διαδικασία και στο προχώρημα της κληρονομικότητας, έτσι το να «είσαι συνειδητός» δεν είναι κατά κανένα αποφασιστικό τρόπο το *αντίθετο* του ενστικτικού —

το μεγαλύτερο μέρος της συνειδητής σκέψης ενός φιλοσόφου καθοδηγείται μυστικά και οδηγείται σε καθορισμένα κανάλια από τα ένστικτά του. Πίσω από κάθε λογική και από τη φαινομενική αυτονομία της βρίσκονται αξιολογήσεις, με πιο σαφείς όρους, φυσιολογικές απαιτήσεις για τη διατήρηση ενός ορισμένου είδους ζωής. Για παράδειγμα, το ότι το καθορισμένο πρέπει να έχει μεγαλύτερη αξία από το ακαθόριστο, η φαινομενικότητα μικρότερη αξία από την «αλήθεια»: αλλά αξιολογήσεις σαν αυτές, παρά τη ρυθμιστική σπουδαιότητά τους για μας, μπορεί να μην είναι παρά προσκηνιακές αξιολογήσεις, ένα ορισμένο είδος *niaiserie* [κουταμάρας], που μπορεί να είναι απαραίτητο ακριβώς για τη διατήρηση όντων σαν εμάς. Με την προϋπόθεση βέβαια πως δεν είναι ο άνθρωπος «το μέτρο των πραγμάτων»...

4

Η ψευδότητα μιας κρίσης δεν είναι για μας ένσταση προς μια κρίση· σ' αυτό το σημείο ίσως να ηχεί πιο παράξενα η καινούρια μας γλώσσα. Το ερώτημα είναι κατά πόσο προωθεί τη ζωή, διατηρεί τη ζωή, διατηρεί το είδος, ίσως ακόμη και εκτρέφει το είδος· και η θεμελιώδης τάση μας είναι να ισχυριζόμαστε πως οι πιο ψευδείς κρίσεις (στις οποίες ανήκουν και οι συνθετικές *απριόρι* κρίσεις) είναι οι πιο απαραίτητες για μας, πως δίχως να θεωρήσουμε αληθινά τα λογικά αποκυήματα, δίχως να μετρήσουμε την πραγματικότητα αντίθετα προς τον καθαρά επινοημένο κόσμο του μη εξαρτώμενου από όρους και του όμοιου με τον εαυτό του, δίχως μια συνεχή παραποίηση του κόσμου μέσω των αριθμών, η ανθρωπότητα δεν θα μπορούσε να ζήσει — πως η παραίτηση από τις ψευδείς κρίσεις θα ήταν μια παραίτηση από τη ζωή, μια άρνηση της ζωής. Η αναγνώριση της αναλήθειας ως όρου της ζωής: αυτό σημαίνει βέβαια πως αντιστεκόμαστε με επικίνδυνο τρόπο στα συνηθισμένα αισθήματα για τις αξίες· και μια φιλοσοφία που τολμά να το κάνει αυτό, βάζει τον εαυτό της ήδη, μ' αυτήν την ενέργεια μόνο, πέρα από το καλό και το κακό.

5

Εκείνο που μας κάνει να βλέπουμε τους φιλοσόφους μισοδύσπιστα, μισοειρωνικά, δεν είναι το ότι ξανά και ξανά διαπιστώνουμε πόσο αθώοι είναι — πόσο συχνά και πόσο εύκολα πέφτουν σε πλάνη και ξεστρατίζουν, κοντολογίς ο παιδαριώδης και παιδιάστικος χαρακτήρας τους — αλλά το ότι δεν είναι αρκετά έντιμοι, ενώ κάνουν έναν δυνατό και ενάρετο θόρυβο ευθύς μόλις θιχτεί, έστω και από μακριά, το πρόβλημα της φιλαλήθειας. Καμώνονται σαν να να ανακάλυψαν και να προσέγγισαν τις πραγματικές γνώμες τους μέσω της αυτοεξέλιξης μιας ψυχρής, καθαρής, αδιατάρακτης διαλεκτικής (διαφέροντας από τους μυστικιστές κάθε κα-

τηγορίας, που είναι πιο έντιμοι και πιο ηλίθιοι απ' αυτούς και μιλούν για "έμπνευση"): ενώ αυτό που συμβαίνει κατά βάθος είναι το ότι μια προσυνειλημμένη θέση, μια ξαφνική ιδέα, μια «έμπνευση», γενικά μια επιθυμία της καρδιάς που έχει κοσκινιστεί και έχει γίνει αφηρημένη, υποστηρίζεται απ' αυτούς με αιτίες που αναζητούνται κατόπιν εορτής — είναι όλοι τους δικηγόροι που δεν θέλουν να ονομάζονται έτσι, και κατά το πλείστον πανούργοι υποστηρικτές των προκαταλήψεών τους, τις οποίες βαφτίζουν «αλήθειες» — ευρισκόμενοι πολύ μακριά από το θάρρος της συνειδήσης που παραδέχεται αυτό το γεγονός, πολύ μακριά από το καλό γούστο του θάρρους που ανακοινώνει αυτό το γεγονός, είτε για να προειδοποιήσει έναν εχθρό ή έναν φίλο είτε από ευθυμία και προκειμένου να κοροϊδέψει τον εαυτό του. Ο εξίσου δύσκαμπτος και ενάρτετος ταρτουφισμός του γερο-Καντ, με τον οποίο μας προσελκύει στα διαλεκτικά κρυφά μονοπάτια που οδηγούν ή, ακριβέστερα, παραπλανούν πηγαίνοντάς μας στην «κατηγορική προσταγή» του — το θέαμα αυτό μας κάνει να χαμογελούμε, εμάς που είμαστε κακομαθημένοι και που δεν βρίσκουμε μικρή διασκέδαση στο να παρατηρούμε τα επιδέξια κόλπα των γέρων μοραλιστών και κηρύκων της ηθικής. Για να μη μιλήσω για εκείνες τις αρλούμπες της μαθηματικής μορφής, με την οποία ο Σπινόζα σαν με σίδηρο θωράκισε και μασκάρεψε τη φιλοσοφία του — την «αγάπη για τη δική του σοφία», για να αποδώσω αυτή τη λέξη καθαρά και ξάστερα — έτσι ώστε να προκαλέσει φόβο στην καρδιά κάθε επιτιθέμενου που θα τολμούσε να ρίξει τη ματιά του σ' αυτήν την αήττητη παρθένα και Παλλάδα Αθηνά. — Πόση δειλία και τρωτότητα δείχνει αυτό το μασκάρεμα ενός μοναχικού αρρώστου!

6

Σιγά σιγά μου έγινε σαφές αυτό που ήταν μέχρι τώρα κάθε μεγάλη φιλοσοφία: μια εξομολόγηση εκ μέρους του δημιουργού της και ένα είδος αθέλητων και ασυνείδητων *απομνημονευμάτων* επιπλέον, μου έγινε σαφές ότι οι ηθικές (ή μη ηθικές) προθέσεις σε κάθε φιλοσοφία αποτελούσαν πάντα το πραγματικό σπέρμα της ζωής, από το οποίο αναπτυσσόταν ολόκληρο το φυτό. Πράγματι, για να εξηγήσει κανείς πώς σχηματίστηκαν οι πιο απομακρυσμένες μεταφυσικές διαβεβαιώσεις ενός φιλοσόφου είναι πάντα καλό (και συνετό) να αναρωτηθεί πρώτα: σε ποια ηθική αποβλέπει αυτό (αποβλέπει αυτός); Κατά συνέπεια, δεν πιστεύω πως πατέρας της φιλοσοφίας είναι μια «ενόρμηση για γνώση», αλλά ότι μια άλλη ενόρμηση χρησιμοποίησε εδώ, όπως και αλλού, τη γνώση (και την εσφαλμένη γνώση!) σαν εργαλείο. Όποιος όμως κοιτά τις βασικές ενορμήσεις του ανθρώπου για να δει σε ποιο βαθμό μπορεί να έπαιξαν ακριβώς εδώ το ρόλο τους ως *εμπνέοντα* πνεύματα (ή δαίμονες και στοιχειά), θα ανακαλύ-

πει ότι όλες έκαναν κάποτε φιλοσοφία — και ότι η καθεμιά τους θα ευχαριστιόταν υπερβολικά να παρουσίαζε τον *εαυτό της* σαν έσχατο σκοπό της ύπαρξης και σαν νόμιμο *αφέντη* όλων των υπόλοιπων ενορμήσεων. Γιατί κάθε ενόρμηση είναι τυραννική: και ως τέτοια προσπαθεί να φιλοσοφεί. — Σίγουρα, στην περίπτωση των σοφών, στην περίπτωση των πραγματικά επιστημονικών ανθρώπων, τα πράγματα μπορεί να είναι διαφορετικά — «καλύτερα», αν θέλετε — ίσως να υπάρχει εδώ κάτι σαν ενόρμηση για γνώση, κάποιος μικρός ανεξάρτητος μηχανισμός ρολογιού, που, όταν κουρντιστεί καλά, δουλεύει γενναία από μόνος του, *δίχως* να παίζει ουσιώδη ρόλο καμιά από τις άλλες ενορμήσεις του σοφού. Τα πραγματικά «ενδιαφέροντα» του σοφού βρίσκονται γενικά σε μία τελείως διαφορετική κατεύθυνση, ίσως στην οικογένειά του ή στο χρήμα ή στην πολιτική: είναι μάλιστα σχεδόν αδιάφορο αν η μικρή του μηχανή είναι τοποθετημένη στο δείνα ή στο τάδε μέρος της επιστήμης ή αν ο νεαρός «ελπιδοφόρος» εργάτης γίνει καλός φιλόλογος ή γνώστης των μανιταριών ή χημικός — δεν τον *χαρκτηρίζει* το αν θα γίνει αυτό ή το άλλο. Αντίθετα, στον φιλόσοφο, δεν υπάρχει τίποτε απρόσωπο· και, πάνω απ' όλα, η ηθική του δείχνει με τρόπο αποφασισμένο και αποφασιστικό *ποιος είναι* — δηλαδή, σε ποια ιεραρχική σειρά βρίσκονται μεταξύ τους οι ενδότερες ενορμήσεις της φύσης του.

7

Πόσο μοχθηροί μπορούν να είναι οι φιλόσοφοι! Δεν γνωρίζω τίποτε πιο φαρμακερό από το αστείο που επέτρεψε στον εαυτό του να κάνει ο Επίκουρος εναντίον του Πλάτωνα και των πλατωνικών: τους αποκάλεσε *διονυσοκόλακες*. Αυτό σημαίνει στην κυριολεξία και σε πρώτο επίπεδο «κόλακες του Διονύσιου», δηλαδή εξαρτήματα και χαμερπείς κόλακες του τυράννου· επιπρόσθετα όμως, θέλει να πει ότι «όλοι αυτοί είναι *ηθοποιοί*, δεν έχουν τίποτε γνήσιο» (γιατί *διονυσοκόλαξ* ήταν μια λαϊκή ονομασία για τον ηθοποιό). Και το δεύτερο νόημα είναι ακριβώς η κακία την οποία εκτόξευσε ο Επίκουρος εναντίον του Πλάτωνα: είχε ενοχληθεί από τον μεγαλόπρεπο τρόπο του Πλάτωνα και των μαθητών του, από την ικανότητα τους να εμφανίζονται στη σκηνή — ικανότητα την οποία δεν διέθετε ο Επίκουρος! Αυτός, ο γέρος δάσκαλος από τη Σάμο, που καθόταν κρυμμένος στον μικρό του κήπο στην Αθήνα και έγραφε τριακόσια βιβλία — ποιος ξέρει, ίσως από λύσσα και φιλόδοξο φθόνο εναντίον του Πλάτωνα; — Χρειάστηκαν εκατό χρόνια για να ανακαλύψει η Ελλάδα ποιος ήταν αυτός ο κηποθεός Επίκουρος. Το ανακάλυψε άραγε;

8

Σε κάθε φιλοσοφία υπάρχει ένα σημείο όπου η «πεποίθηση» του φιλόσοφου εμφανίζεται στη σκηνή: ή, για να το πω με τη γλώσσα ενός αρχαί-

ου μυστηρίου:

*adventavit asinus
pulcher et fortissimus.*
[προχώρησε ο γάιδαρος
όμορφος και ρωμαλέος.]

9

Θέλετε να ζήσετε «σύμφωνα με τη φύση»; Ω εσείς ευγενείς στωικοί, τι απατηλά λόγια! Σκεφτείτε ένα ον όπως είναι η φύση, σπάταλο δίχως μέτρο, αδιάφορο δίχως μέτρο, δίχως σκοπούς ή προθέσεις, δίχως έλεος ή δικαιοσύνη, γόνιμο και κενό και αβέβαιο μαζί, σκεφτείτε την ίδια την αδιαφορία ως δύναμη — πώς θα μπορούσατε να ζήσετε σύμφωνα μ' αυτήν την αδιαφορία; Το να ζεις — αυτό δεν είναι μήπως ακριβώς το να θέλεις να είσαι κάτι άλλο απ' αυτήν τη φύση; Το να ζεις δεν είναι αξιολογείς, προτιμάς, είσαι άδικος, είσαι περιορισμένος, θέλεις να είσαι διαφορετικός; Και ακόμη και αν η προσταγή σας «να ζούμε σύμφωνα με τη φύση» σημαίνει κατά βάθος το ίδιο όπως το «να ζούμε σύμφωνα με τη ζωή» — πώς μπορείτε να μην το κάνετε αυτό; Γιατί να κάνετε αρχή εκείνο που είστε εσείς οι ίδιοι και πρέπει να είστε; — Στην πραγματικότητα, τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά: ενώ δείχνετε να αντλείτε, γοητευμένοι, τον κανόνα του νόμου σας από τη φύση, θέλετε κάτι αντίθετο, εσείς παράξενοι ηθοποιοί και αυταπατώμενοι! Η έπαρσή σας θέλει να επιβάλει την ηθική σας, το ιδανικό σας, στη φύση, μάλιστα στη φύση, και να την ενσωματώσει σ' αυτήν· απαιτείτε να είναι η φύση φύση «σύμφωνα με τη Στοά», και θα θέλατε να κάνετε κάθε ενθαδική ύπαρξη να υπάρχει σύμφωνα με τη δική σας εικόνα — σαν πελώρια και αιώνια εξύμνηση και καθολίκευση του στωικισμού! Παρ' όλη την αγάπη σας για την αλήθεια, έχετε αναγκάσει τον εαυτό σας τόσο πολύ καιρό και με τέτοια επιμονή και υπνωτική ακαμψία να βλέπει τη φύση *εσφαλμένα*, δηλαδή στωικά, που δεν είστε πια ικανοί να τη δείτε αλλιώς — και κάποια αβυσσαλέα έπαρση σας προσβάλλει τελικά με την παρανοϊκή ελπίδα ότι, *επειδή* ξέρετε πώς να τυραννάτε τους εαυτούς σας — ο στωικισμός δεν είναι παρά αυτοτυραννία —, και η φύση μπορεί να τυραννιέται: γιατί, δεν είναι και ο στωικός ένα κομμάτι της φύσης;... Αυτή όμως είναι μια παλιά ατέλειωτη ιστορία: αυτό που συνέβη άλλοτε με τους στωικούς συμβαίνει και σήμερα από τη στιγμή που μια φιλοσοφία αρχίζει να πιστεύει στον εαυτό της. Δημιουργεί πάντα τον κόσμο σύμφωνα με την δική της εικόνα, δεν μπορεί να κάνει αλλιώς: η φιλοσοφία είναι αυτή η ίδια η τυραννική ενόρμηση, η πιο πνευματική θέληση για δύναμη, για «δημιουργία του κόσμου», για *causa prima* [πρώτη αιτία].

10

Ο ζήλος και η επιδεξιότητα, θα μπορούσα ακόμη να πω η πανουργία, με την οποία τίθεται σήμερα γενικά στην Ευρώπη το πρόβλημα «του πραγματικού και του φαινομενικού κόσμου», μας κάνει να σκεφτούμε και να ακούσουμε και όποιος ακούει εδώ στο πίσω μέρος μόνο μια «θέληση για αλήθεια» και τίποτε περισσότερο, ασφαλώς δεν διαθέτει τα καλύτερα αφτιά. Σε μεμονωμένες και σπάνιες περιπτώσεις μια τέτοια θέληση για αλήθεια, κάποιο ακραίο και ριψοκίνδυνο θάρρος, μια φιλοδοξία ενός μεταφυσικού να διατηρήσει ένα χαμένο πόστο, μπορεί πράγματι να παίζουν ρόλο και τελικά να προτιμούν μια χούφτα «βεβαιότητας» από ένα ολόκληρο αμάξι φορτωμένο με ωραίες δυνατότητες· μπορεί επίσης να υπάρχουν πουριτανοί φανατικοί της συνείδησης που προτιμούν να ξαπλώσουν και να πεθάνουν πάνω σε ένα σίγουρο μηδέν παρά πάνω σε ένα αβέβαιο κάτι. Αυτό όμως είναι μηδενισμός και σημάδι μιας απελπισμένης, θανάσιμα κουρασμένης ψυχής: όσο γενναία κι αν μπορεί να φαίνεται η συμπεριφορά μιας τέτοιας αρετής. Στην περίπτωση όμως πιο ρωμαλέων, πιο ζωντανών στοχαστών, που εξακολουθούν να διψούν για ζωή, τα πράγματα φαίνεται να είναι διαφορετικά: όταν παίρνουν θέση εναντίον της φαινομενικότητας και μιλούν για τη λέξη «προοπτική» σχεδόν με αλαζονική περιφρόνηση, όταν κατατάσσουν την αξιοπιστία του ίδιου τους του σώματος σχεδόν τόσο χαμηλά όσο την αξιοπιστία της οπτικής μαρτυρίας που λέει «η γη στέκεται ακίνητη», και έτσι αφήνουν από τα χέρια τους με φαινομενική ξενοιασιά το πιο σίγουρο κτήμα τους (γιατί σε τι πιστεύει κανείς σήμερα πιο πολύ απ' ό,τι στο ίδιο του το σώμα;) — ποιος ξέρει αν δεν προσπαθούν κατά βάθος να ανακτήσουν κάτι που κάποτε ήταν ακόμη πιο σίγουρο κτήμα, το ένα ή το άλλο κομμάτι από την παλιά ιδιοκτησία της πίστης του παρελθόντος, ίσως την «αθάνατη ψυχή», ίσως τον «παλιό Θεό», κοντολογίς ιδέες με τις οποίες μπορεί κανείς να ζήσει καλύτερα, δηλαδή πιο δυναμικά και χαρούμενα, απ' ό,τι με τις «μοντέρνες ιδέες»; Υπάρχει *δυσπιστία* εναντίον των μοντέρνων ιδεών σ' αυτήν την οπτική, υπάρχει απουσία πίστης σε καθετί που οικοδομήθηκε χθες και σήμερα: υπάρχει ίσως επίσης μια μικρή ανία και χλεύη που δεν μπορούν πια να αντέξουν το *bric-à-brac* [μάζεμα] των πιο διαφορετικής καταγωγής εννοιών που φέρνει στην αγορά σήμερα ο λεγόμενος θετικισμός, μια απέχθεια ενός πιο απαιτητικού γούστου απέναντι στην παζαρίσια πολυχρωμία και κουρελαρία όλων αυτών των φιλοσοφίσιων-της-πραγματικότητας στους οποίους τίποτε καινούριο και γνήσιο δεν υπάρχει εκτός απ' αυτήν την πολυχρωμία. Μου φαίνεται πως σ' αυτό το πράγμα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι σημερινοί σκεπτικιστές αντιρεαλιστές και μικροσκοπιακοί ερευνητές της γνώσης έχουν δίκιο: το ένστικτό τους, που τους

αποσπά από την μοντέρνα πραγματικότητα δεν έχει αναιρεθεί — τι μας νοιάζουν οι οπισθοβατικοί πλάγιοι δρόμοι που αυτοί επιλέγουν! Το ουσιώδες σ' αυτούς δεν είναι ότι θέλουν να πάνε «πίσω», αλλά ότι θέλουν να πάνε μακριά. Λιγάκι δύναμη, πέταγμα, θάρρος, καλλιτεχνική ικανότητα περισσότερο και θα ήθελαν να πάνε πάνω και μακριά — και όχι πίσω!

11

Μου φαίνεται πως σήμερα γίνεται παντού μια προσπάθεια να αποσπάσουν την προσοχή από την πραγματική επιρροή που άσκησε ο Καντ στη γερμανική φιλοσοφία και προπαντός, να αποσιωπήσουν με φρονιμάδα την αξία που έδινε ο ίδιος στον εαυτό του. Ο Καντ ήταν πάνω απ' όλα και πρώτα πρώτα περήφανος για τον πίνακα των κατηγοριών του· με τον πίνακα αυτόν στα χέρια του έλεγε: «αυτό είναι το δυσκολότερο πράγμα που μπορούσε ποτέ να επιχειρηθεί εκ μέρους της μεταφυσικής». — Ας καταλάβουμε όμως αυτό το «μπορούσε»! Ήταν περήφανος που είχε ανακαλύψει μια καινούρια ιδιότητα στον άνθρωπο, την ιδιότητα των συνθετικών *απριόρι* κρίσεων. Ας υποθέσουμε ότι εξαπατούσε τον εαυτό του πάνω σ' αυτό: η εξέλιξη όμως και η γρήγορη άνθηση της γερμανικής φιλοσοφίας εξαρτιέται από την περηφάνια του και από τον ολοπρόθυμο ανταγωνισμό των νεότερων να ανακαλύψουν, αν είναι δυνατόν, κάτι για το οποίο να είναι ακόμη πιο περήφανοι — και οπωσδήποτε «καινούριες ιδιότητες»! — Ας κάτσουμε όμως να σκεφτούμε: είναι καιρός πια. Πώς είναι δυνατές οι *απριόρι* συνθετικές κρίσεις; αναρωτήθηκε ο Καντ — και τι απάντηση έδωσε πραγματικά; *Δυνάμει μιας ιδιότητας*: δυστυχώς όμως όχι με λίγες λέξεις, αλλά τόσο διεξοδικά, σεβάσμα, και με τέτοια σπατάλη γερμανικής βαθύτητας και φιοριτούρας που η κωμική *plaiserie allemande* [γερμανική κουταμάρα] που εμπεριέχεται σε μια τέτοια απάντηση αγνοήθηκε. Οι άνθρωποι έχασαν τα μυαλά τους με αυτήν την καινούρια ιδιότητα, και η αγαλλίαση έφτασε στο αποκορύφωμά της όταν ο Καντ ανακάλυψε και μια ηθική ιδιότητα στον άνθρωπο — γιατί εκείνο τον καιρό οι Γερμανοί ήταν ακόμη ηθικοί και δεν εφάρμοζαν την *Realpolitik* [τον πολιτικό ρεαλισμό]. — Ο μήνας του μέλιτος της γερμανικής φιλοσοφίας ήρθε· και οι νεαροί θεολόγοι του ιδρύματος του Τίμπινγκεν βγήκαν όλοι έξω στους θάμνους — ψάχνοντας για «ιδιότητες». Και τι δεν βρήκαν — σ' εκείνη την αθάνα, πλούσια, νεαρή ακόμη εποχή του γερμανικού πνεύματος, στην οποία η μοχθηρή νεράιδα, ο ρομαντισμός, έπαιξε τον αυλό του και τραγούδησε, εκείνες τις μέρες που δεν ήξεραν ακόμη να ξεχωρίσουν το «βρίσκω» από το «επινοώ»! Βρήκαν πάνω απ' όλα μιά ιδιότητα για το «υπεραισθητό»: ο Σέλιγκ την βάπτισε διανοητική διόραση και έτσι ικανοποίησε τους πιο μύχιους πόθους των Γερμανών, πόθους που κατά βάθος ήταν ευσεβείς. Δεν μπορεί να αδικήσει κανείς πε-

ρισσότερο αυτό το υψηλόφρον και ενθουσιώδες κίνημα, που ήταν όντως νεανικό όσο κι αν μεταμφιεζόταν με σεβάσιμες και γεροντικές έννοιες, από το να πάρει στα σοβαρά και, ακόμη περισσότερο, να το αντιμετωπίσει με ηθική αγανάκτηση· αρκεί να πούμε ότι μεγάλωσε — και το όνειρο πέταξε. Ήρθε ένας καιρός που έτριβαν το μέτωπό τους: το τρίβουν ακόμη και σήμερα. Είχαν ονειρευτεί· πρώτος και καλύτερος — ο γερο-Καντ. «Δυνάμει μιας ιδιότητας» — είχε πει αυτός, ή τουλάχιστον εννοήσει. Αλλά είναι αυτό — απάντηση; Εξήγηση; Ή μήπως είναι μια επανάληψη του ερωτήματος; Πώς μπορεί το όπιο να φέρει ύπνο; «Δυνάμει μιας ιδιότητας», συγκεκριμένα της *virtus dormitiva* — απάντησε εκείνος ο γιατρός στον Μολιέρο

*quia est in eo virtus dormitiva,
cujus est natura sensus assoupire.*

[Επειδή υπάρχει μέσα του μια υπνωτική ιδιότητα που η φύση της είναι να κοιμίζει τις αισθήσεις.]

Απαντήσεις σαν αυτήν ανήκουν όμως στην κωμωδία, και είναι καιρός επιτέλους να αντικαταστήσουμε το καντιανό ερώτημα «πώς είναι δυνατές οι *πριόρι* συνθετικές κρίσεις;» με ένα άλλο: «γιατί είναι *απαραίτητη* η πίστη σε τέτοιες κρίσεις;» — δηλαδή, είναι καιρός να αντιληφθούμε ότι, προκειμένου να διατηρήσουμε όντα σαν τους εαυτούς μας, πρέπει να *πιστεύουμε* ότι τέτοιες κρίσεις είναι αληθινές· αν και μπορεί φυσικά να είναι *εσφαλμένες* κρίσεις! Ή, σαφέστερα, χονδροειδέστερα και θεμελιωδέστερα: *α πριόρι* συνθετικές κρίσεις δεν μπορεί να είναι καθόλου «δυνατές»: δεν έχουμε κανένα δικαίωμα σ' αυτές, στα στόματά μας δεν είναι τίποτε άλλο από *εσφαλμένες* κρίσεις. Αλλά η πίστη στην αλήθεια τους είναι φυσικά *απαραίτητη* ως πίστη πρώτου πλάνου και οπτική μαρτυρία που ανήκει στην βασιζόμενη στις προοπτικές οπτική της ζωής. — Τέλος, εξετάζοντας την τεράστια επιρροή που άσκησε η «γερμανική φιλοσοφία» — καταλαβαίνετε, ελπίζω, το δικαίωμά της στα εισαγωγικά; — σ' όλη την Ευρώπη, δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε ότι μια ορισμένη *virtus dormitiva* [υπνωτική ιδιότητα] έπαιξε ένα ρόλο σ' αυτήν: οι ευγενείς τεμπέληδες, οι ενάρετοι, οι μυστικιστές, οι καλλιτέχνες, οι κατά τα τρία τέταρτα χριστιανοί και οι πολιτικοί σκοταδιστές όλων των εθνών απολάμβαναν να έχουν στην κατοχή τους, χάρη στη γερμανική φιλοσοφία, ένα αντίδοτο ενάντια στην ακόμη πανίσχυρη αισθησιοκρατία, που ξεχείλισε από τον προηγούμενο αιώνα και έπεσε και σ' αυτόν, κοντολογίς — «*sensus assoupire*» [να αποκοιμίζουν τις αισθήσεις].

Όσο για τον υλιστικό ατομισμό, ανήκει σ' εκείνα τα πράγματα που μπορούν να αναιρεθούν καλύτερα· και ίσως κανέναν σοφό στην Ευρώπη

δεν είναι τόσο άσφορος σήμερα ώστε να δίνει σ' αυτόν σοβαρή σημασία εκτός αν το κάνει για πρόχειρη καθημερινή χρήση (δηλαδή, ως ένα συντομευμένο μέσο έκφρασης) — χάρη κυρίως σ' εκείνον τον Πολωνό Μπόσκοβιτς, ο οποίος, μαζί με τον Πολωνό Κοπέρνικο, ήταν ο πιο μεγάλος και πιο νικηφόρος αντίπαλος της οπτικής μαρτυρίας μέχρι σήμερα. Γιατί, ενώ ο Κοπέρνικος μας έπεισε να πιστέψουμε, αντίθετα προς όλες τις αισθήσεις, ότι η γη δεν στέκεται ακίνητη, ο Μπόσκοβιτς μας δίδαξε να αποκηρύξουμε την πίστη στο τελευταίο πράγμα στη γη που «στεκόταν ακίνητο», την πίστη στην «ουσία», στην «ύλη», στο «κατάλοιπο γης», και στο σωματιδιακό άτομο: ήταν ο μεγαλύτερος θριάμβος πάνω στις αισθήσεις που σημειώθηκε ποτέ στη γη. — Πρέπει, όμως, να προχωρήσουμε κι άλλο και να κηρύξουμε πόλεμο, έναν ανελέητο πόλεμο με το μαχαίρι, στην «ατομικιστική ανάγκη», η οποία, όπως και η πιο διάσημη «μεταφυσική ανάγκη», εξακολουθεί να ζει μια επικίνδυνη υπόλοιπη ζωή σε περιοχές που κανένας δεν το υποψιάζεται — πρέπει επίσης και προπαντός να εξαλείψουμε εκείνο τον άλλο και πιο μοιραίο ατομισμό τον οποίο μας δίδαξε με τον καλύτερο τρόπο και επί μακρότερο χρονικό διάστημα ο χριστιανισμός, τον ατομισμό της ψυχής. Ας επιτραπεί να προσδιορίζει αυτή η έκφραση εκείνη την πίστη που εκλαμβάνει την ψυχή σαν κάτι ακατάσχετο, αιώνιο, αδιαίρετο, σαν μια μονάδα, σαν ένα άτομο: η πίστη αυτή πρέπει να αποβληθεί από την επιστήμη! Μεταξύ μας, δεν είναι καθόλου απαραίτητο με την ίδια πράξη να απαλλαγούμε και από την ίδια την «ψυχή» και έτσι να αποποιηθούμε μιαν από τις πιο παλιές και αξιοσέβαστες υποθέσεις: όπως κάνουν συχνά οι αδέξιοι νατουραλιστές, που, μόλις αγγίξουν την «ψυχή», την χάνουν. Ο δρόμος όμως για καινούριες μορφές και εκλεπτύνσεις της υπόθεσης της ψυχής είναι ανοιχτός: και έννοιες όπως «θητή ψυχή» και «ψυχή ως πολλαπλότητα του υποκειμένου» και «ψυχή ως κοινωνικό οικοδόμημα των ενορμήσεων και των αισθημάτων» θέλουν στο εξής να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα στην επιστήμη. Σίγουρα, όταν ο καινούριος ψυχολόγος βάζει τέλος στη δεισιδαιμονία που άνθησε μέχρι τώρα γύρω από την ιδέα της ψυχής με τροπική σχεδόν αφθονία, είναι σαν να έριξε τον ίδιο του τον εαυτό σε μια καινούρια ερημιά και σε μια καινούρια δυσπιστία — μπορεί οι παλαιότεροι ψυχολόγοι να τα κατάφεραν πιο καλά και πιο άνετα: στο τέλος όμως αυτός βλέπει ότι, ακριβώς μ' αυτήν την πράξη, έχει καταδικάσει τον εαυτό του να επινοήσει το καινούριο — και, ποιος ξέρει, ίσως και να το βρει.

Οι φυσιολόγοι πρέπει να σκέφτονται καλά πριν θεωρήσουν δεδομένο ότι η ενόρμηση της αυτοσυντήρησης είναι κύρια ενόρμηση στα οργανικά όντα. Ένα ζωντανό πράγμα επιθυμεί πάνω απ' όλα να διαχύσει τη ρώμη του — η ίδια η ζωή είναι θέληση για δύναμη: η αυτοσυντήρηση είναι μόνο

μία από τις έμμεσες και συχνότερες *συνέπειές* της. — Κοντολογίς, εδώ όπως και παντού, προσοχή στις *περιττές* τελεολογικές αρχές! — όπως η ενόρμηση της αυτοσυντήρησης (το χρωστάμε αυτό στην ανακολουθία του Σπινόζα). Γιατί αυτό είναι μια απαίτηση της μεθόδου, η οποία πρέπει ουσιαστικά να είναι οικονομία στις αρχές.

14

Ίσως τώρα μόλις να κατεβαίνει η ιδέα σε πέντε-έξι κεφάλια ότι και η φυσική είναι μόνο μια ερμηνεία και τακτοποίηση του κόσμου (κατά τη γνώμη μας! με το συμπάθειο) και όχι μια εξήγηση του κόσμου: στο βαθμό όμως που στηρίζεται στην πίστη στις αισθήσεις, περνάει για κάτι περισσότερο απ' αυτό και πρέπει να συνεχίσει να το κάνει αυτό για πολύν καιρό ακόμα. Έχει τα μάτια και τα αφτιά υπέρ αυτής, έχει την οπτική μαρτυρία και την απτότητα υπέρ αυτής: και τούτο έχει το αποτέλεσμα να μαγεύει, να καταφέρνει, να *πείθει* μια εποχή με κατά βάσιν πληβεία γούστα — γιατί ακολουθεί ενστικτωδώς τον κανόνα της αιώνιας, λαϊκής αισθησιοκρατίας. Τι είναι σαφές, τι έχει «εξηγηθεί»; Μόνον εκείνο που επιτρέπεται να το δούμε και να το νιώσουμε — μέχρι αυτό το σημείο πρέπει να διερευνάται κάθε πρόβλημα. Αντίστροφα: ακριβώς στην αντίθεση προς την απτότητα έγκειτο η γοητεία του πλατωνικού τρόπου σκέψης, που ήταν *ευγενής* τρόπος σκέψης — ίσως μεταξύ ανθρώπων που χαίρονταν με πιο ρωμαλέες και απαιτητικές αισθήσεις απ' ό,τι έχουν οι συγκαιρινοί μας, αλλά που ήξεραν πώς να βιώνουν έναν μεγαλύτερο θρίαμβο διαφεντεύοντας τις αισθήσεις αυτές: πράγμα που έκαναν μέσω ωχρών, ψυχρών, φαιών εννοιακών διχτιών, τα οποία έριχναν πάνω στην πολύχρωμη δίνη των αισθήσεων — στον όχλο των αισθήσεων όπως έλεγε ο Πλάτωνας. Αυτή η καθυπόταξη και ερμηνεία του κόσμου κατά τον τρόπο του Πλάτωνα εμπεριείχε ένα είδος *απόλαυσης* διαφορετικό από εκείνο που μας προσφέρουν οι φυσικοί της σήμεραν ή από εκείνο που μας προσέφεραν οι δαρβινιστές και οι αντιτελεολόγοι στο χώρο της φυσιολογίας, με την αρχή τους της «ελάχιστης δυνατής προσπάθειας» και της μέγιστης δυνατής ηλιθιότητας. «Εκεί όπου ο άνθρωπος δεν έχει πια τίποτε να δει και να συλλάβει, δεν έχει και να αναζητήσει τίποτε» — αυτή είναι σίγουρα μια διαφορετική επιταγή από την πλατωνική, αλλά για μια άξεστη εργατική φυλή μηχανικών και γεφυροποιών του μέλλοντος, που δεν θα έχει να κάνει παρά *χοντροή* δουλειά, μπορεί να είναι η ορθή επιταγή.

15

Αν είναι να ασχοληθεί κανείς με τη φυσιολογία με καλή συνείδηση, είναι υποχρεωμένος να επιμείνει ότι τα αισθητήρια όργανα δεν είναι φαινόμενα με την έννοια της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας: γιατί αν ήταν δεν θα

μπορούσαν να είναι αιτίες! Συνεπώς, η αισθησιοκρατία παρμένη τουλάχιστον σαν ρυθμιστική υπόθεση, ασφαλώς σαν ευρετική αρχή. — Πώς; και άλλοι λένε λοιπόν πως ο εξωτερικός κόσμος είναι έργο των οργάνων μας; Τότε όμως το σώμα μας, ως κομμάτι αυτού του εξωτερικού κόσμου, θα ήταν έργο των οργάνων μας! Αυτό το πράγμα μου φαίνεται πως είναι μια πλήρης *reductio ad absurdum* [εις άτοπον απαγωγή]: με την προϋπόθεση πως η έννοια *causa sui* [αιτία του εαυτού της] είναι κάτι εντελώς παράλογο. Κατά συνέπεια, ο εξωτερικός κόσμος δεν είναι έργο των οργάνων μας;

16

Υπάρχουν ακόμη αβλαβείς αυτοπαρατηρητές που πιστεύουν ότι υπάρχουν «άμεσες βεβαιότητες», για παράδειγμα «σκέπτομαι», ή, όπως ήταν η δεισιδαιμονία του Σοπενάουερ, «θέλω»: λες και η γνώση κατόρθωνε να συλλάβει εδώ το αντικείμενό της καθαρό και γυμνό, ως «πράγμα καθ' εαυτό», δίχως να λαμβάνει χώρα καμία παραποίηση από τη μεριά του υποκειμένου ή από τη μεριά του αντικειμένου. Αλλά εγώ θα επαναλάβω εκατό φορές ότι η «άμεση βεβαιότητα», όπως και η «απόλυτη γνώση» και το «πράγμα καθ' εαυτό», περιέχει μια *contradictio in adjecto* [αντίφαση στους όρους]: πρέπει να ελευθερωθούμε επιτέλους από τη σαγήνη των λέξεων! Ας πιστεύει ο λαός ότι η γνώση είναι πλήρης γνώση· ο φιλόσοφος όμως πρέπει να λέει στον εαυτό του: όταν αναλύω το γεγονός που εκφράζεται με την έκφραση «σκέπτομαι», αποκτώ μια σειρά από τολμηρές διαβεβαιώσεις, που είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να αποδειχτούν — για παράδειγμα, ότι εγώ είμαι αυτός που σκέπτεται, ότι γενικά πρέπει να υπάρχει κάτι που σκέπτεται, ότι η σκέψη είναι μια δραστηριότητα και ενέργεια από τη μεριά ενός όντος, που θεωρείται αιτία, ότι υπάρχει ένα «εγώ», και, τέλος, ότι αυτό που κατονομάζεται από το «σκέπτεσθαι» έχει ήδη καθοριστεί — ότι ξέρω τι είναι σκέπτεσθαι. Γιατί αν δεν έχω ήδη αποφασίσει γι' αυτό το θέμα μέσα μου, με ποιο κριτήριο μπορώ να καθορίσω ότι αυτό που συμβαίνει δεν είναι ίσως «θέλειν» ή «αισθάνεσθαι»; Αρκετά: αυτό το «σκέπτομαι» προϋποθέτει ότι συγκρίνω την παρούσα κατάστασή μου με άλλες γνωστές καταστάσεις του εαυτού μου προκειμένου να καθορίσω τι είναι αυτή: λόγω αυτής της αναδρομικής σύνδεσης με άλλη «γνώση» η κατάστασή μου δεν έχει, σε κάθε περίπτωση, για μένα άμεση βεβαιότητα. — Στη θέση αυτής της «άμεσης βεβαιότητας», στην οποία μπορεί να πιστεύει ο λαός στην παρούσα περίπτωση, ο φιλόσοφος αποκτά μ' αυτόν τον τρόπο μια σειρά μεταφυσικών ερωτημάτων, αληθινών συνειδησιακών ερωτημάτων για τη διάνοια, συγκεκριμένα: «Από πού παίρνω την έννοια σκέπτεσθαι; Γιατί πιστεύω σε αιτία και αποτέλεσμα; Τι μου δίνει το δικαίωμα να μιλώ για “εγώ”, και επίσης για “εγώ” ως αι-

τία της σκέψης;» Εκείνος που αισθάνεται ικανός να απαντήσει σ' αυτά τα μεταφυσικά ερωτήματα κατευθείαν επικαλούμενος ένα είδος *διορατικής* γνώσης, όπως κάνει εκείνος που λέει «σκέπτομαι και ξέρω πως αυτό τουλάχιστον είναι αληθινό, πραγματικό, βέβαιο» — αυτός θα βρει σ' έναν φιλόσοφο σήμερα ένα χαμόγελο και δύο ερωτηματικά. «Κύριέ μου», θα του δώσει ίσως να καταλάβει ο φιλόσοφος, «είναι απίθανο να μη σφάλσετε: γιατί όμως θέλετε την αλήθεια οπωσδήποτε;»

17

Όσον αφορά στη δεισιδαιμονία των ασχολούμενων με τη λογική: δεν θα κουραστώ ποτέ να υπογραμμίζω ένα μικρό γεγονός που αυτοί οι δεισιδαίμονες άνθρωποι απεχθάνονται να παραδεχτούν — συγκεκριμένα, ότι μια σκέψη έρχεται όταν «αυτό» θέλει, και όχι όταν «εγώ» θέλω: άρα είναι μια *παραποίηση* των γεγονότων να λέμε: το υποκείμενο «εγώ» είναι η συνθήκη του κατηγορήματος «σκέπτομαι». Αυτό σκέπτεται: αλλά το ότι αυτό το «αυτό» είναι εκείνο το παλιό περίφημο «εγώ» είναι, για να μιλήσουμε ήπια, μόνο μια παραδοχή, ένας ισχυρισμός, και προπαντός όχι μια «άμεση βεβαιότητα». Γιατί ακόμη και μ' αυτό το «αυτό σκέπτεται» έχουμε ήδη προχωρήσει πάρα πολύ: γιατί αυτό το «αυτό» περιέχει μια *ερμηνεία* του συμβάντος και δεν ανήκει στο ίδιο το συμβάν. Συμπεραίνει κανείς εδώ, σε συμφωνία με τη συνήθεια της γραμματικής: «το σκέπτεσθαι είναι μια δραστηριότητα, σε κάθε δραστηριότητα ανήκει ένας που δρα, κατά συνέπεια —». Λίγο πολύ σύμφωνα με το ίδιο σχήμα αναζήτησε ο παλαιότερος ατομισμός, εκτός από τη «δύναμη» που δρα, εκείνο το σβώλο ύλης μέσα στον οποίο αυτή κατοικοεδρεύει και μέσα από τον οποίο δρα, το άτομο· πιο αυστηρά μναλά έμαθαν τελικά να κάνουν δίχως αυτό το «κατάλοιπο γης», και ίσως εμείς και οι ασχολούμενοι με τη λογική συνηθίσουμε μια μέρα να κάνουμε χωρίς αυτό το μικρό «αυτό» (στο οποίο συρρικνώθηκε το παλιό έντιμο «εγώ»).

18

Ασφαλώς δεν είναι το μικρότερο θέλημα μιας θεωρίας το ότι είναι ανασκευάσιμη: ακριβώς γι' αυτό το λόγο προσελκύει τα πιο εκλεπτυσμένα μυαλά. Φαίνεται ότι η εκατό φορές ανασκευασμένη θεωρία της «ελεύθερης θέλησης» οφείλει το ότι συνεχίζει να υπάρχει μόνο σ' αυτό το θέλημα —: κάθε τόσο εμφανίζεται κάποιος που νιώθει αρκετά δυνατός για να την ανασκευάσει.

19

Οι φιλόσοφοι φροντίζουν να μιλούν για τη θέληση σαν να ήταν το γνωστότερο πράγμα στον κόσμο· ο Σοπενάουερ μάλιστα θα ήθελε να κα-

ταλάβουμε ότι μόνον η θέληση είναι αληθινά γνωστή σε μας, γνωστή πλήρως, γνωστή δίχως αφαίρεση ή πρόσθεση. Μου φαίνεται όμως ότι στην περίπτωση αυτή επίσης ο Σοπενάουερ έκανε μόνον αυτό που οι φιλόσοφοι γενικά φροντίζουν να κάνουν: πήρε μια *λαϊκή προκατάληψη* και τη μεγαλοποίησε. Το θέλει μού φαίνεται πριν απ' όλα κάτι *πολύπλοκο*, κάτι που είναι ενότητα μόνον ως λέξη — και ακριβώς σ' αυτή τη *μία* λέξη βρίσκεται η *λαϊκή προκατάληψη* που επιβλήθηκε στην πάντα ανεπαρκή περίσκεψη των φιλοσόφων. Ας είμαστε λοιπόν για μια φορά πιο προσεκτικοί, ας είμαστε «μη φιλοσοφικοί» — ας πούμε: σε κάθε θέλει υπάρχει, πριν απ' όλα, μια πολλαπλότητα αισθήσεων, συγκεκριμένα η αίσθηση της κατάστασης από την οποία *φεύγουμε*, η αίσθηση της κατάστασης προς την οποία *πηγαίνουμε*, η αίσθηση αυτού του «φεύγω» και «πηγαίνω», και μετά επίσης μια συνοδεύουσα μυική αίσθηση που, χωρίς να βάζουμε σε κίνηση «χέρια και πόδια», μπαίνει στο παιχνίδι μέσω ενός είδους συνήθειας από τη στιγμή που «θέλουμε». Καθώς οι αισθήσεις, και μάλιστα πολλές ποικιλίες αισθήσεων μπορούν λοιπόν να αναγνωριστούν ως συστατικό της θέλησης, έτσι, κατά δεύτερο λόγο, μπορεί να κάνει και το σκέπτεσθαι: σε κάθε πράξη θέλησης υπάρχει μια διοικούσα σκέψη — και μην πιστέψετε ότι η σκέψη αυτή μπορεί να διαχωριστεί από το «θέλει», σαν να επρόκειτο μετά να απομείνει θέληση! Τρίτο, η θέληση δεν είναι μόνον ένα σύμπλεγμα αισθάνεσθαι και σκέπτεσθαι, αλλά προπαντός ένα *αίσθημα*: συγκεκριμένα το αίσθημα της διοίκησης. Αυτό που ονομάζεται «ελευθερία της θέλησης» είναι κατ' ουσίαν το αίσθημα ανωτερότητας απέναντι σ' αυτόν που οφείλει να υπακούει: «εγώ είμαι ελεύθερος, “αυτός” πρέπει να υπακούει» — η επίγνωση αυτή βρίσκεται σε κάθε θέληση, όπως και εκείνη η τεταμένη προσοχή, εκείνη η κατευθειαν ματιά που προσηλώνεται αποκλειστικά σε ένα πράγμα, εκείνη η μη εξαρτώμενη από όρους εκτίμηση «αυτό και τίποτε άλλο είναι απαραίτητο τώρα», εκείνη η εσωτερική βεβαιότητα ότι θα σε υπακούσουν, και οτιδήποτε άλλο ανήκει στην κατάσταση εκείνου που διατάζει. Ένας άνθρωπος που *θέλει* — διατάζει κάτι μέσα του το οποίο υπακούει ή για το οποίο πιστεύει αυτός ότι τον υπακούει. Ας παρατηρήσουμε όμως τώρα το πιο παράξενο πράγμα σχετικά με τη θέληση — σχετικά μ' αυτό το τόσο πολύπλοκο πράγμα για το οποίο ο λαός έχει μόνο *μία* λέξη: στο βαθμό που σε δεδομένες περιπτώσεις είμαστε ταυτόχρονα εκείνοι που διατάζουν και εκείνοι που υπακούουν, και καθώς η πλευρά που υπακούει γνωρίζει τα αισθήματα του εξαναγκασμού, της καταπίεσης, της πίεσης, της αντίστασης, της κίνησης, που συνήθως αρχίζουν αμέσως μετά την πράξη της θέλησης· στο βαθμό που, από την άλλη μεριά, έχουμε τη συνήθεια να αγνοούμε και να αυταπατάμαστε σχετικά μ' αυτή τη δυκνότητα μέσω της συνθετικής έννοιας «εγώ»: τότε μια ολόκληρη αλυσίδα από εσφαλμένα συμπεράσματα και κατά συνέπεια από εσφαλμένες εκτιμήσεις της ίδιας της θέλησης προσάπτονται στη θέ-

ληση καθ' εαυτήν — έτσι που εκείνος που θέλει πιστεύει απόλυτα ότι το θέλειν αρκεί για την πράξη. Επειδή στις περισσότερες περιπτώσεις το θέλειν λαμβάνει χώρα μόνον εκεί όπου πρέπει να αναμένεται το αποτέλεσμα της διαταγής, δηλαδή της υπακοής, δηλαδή της δράσης, η φαινομενικότητα έχει μεταφράσει τον εαυτό της στην αίσθηση, σαν να υπήρχε εδώ μια αναγκαιότητα του αποτελέσματος. Αρκεί: εκείνος που θέλει πιστεύει με ανεκτό βαθμό σιγουριάς ότι θέληση και δράση είναι κατά κάποιον τρόπο ένα πράγμα — αποδίδει την επιτυχία, την επιτέλεση του θέλειν, στην ίδια τη θέληση, και έτσι απολαμβάνει μια αύξηση εκείνου του αισθήματος δύναμης που κάθε επιτυχία φέρει μαζί της. «Ελευθερία της θέλησης» — αυτή είναι η λέξη για εκείνη την πολύπλοκη κατάσταση ευχαρίστησης του προσώπου που θέλει, που διατάζει και την ίδια στιγμή ταυτίζει τον εαυτό του με τον εκτελεστή της διαταγής — ο οποίος ως τέτοιος απολαμβάνει επίσης το θρίαμβο σε βάρος των ενεχόμενων αντιστάσεων, αλλά και ο οποίος θεωρεί πως η ίδια του η θέληση είναι εκείνο που υπερνίκησε τις αντιστάσεις αυτές. Εκείνος που θέλει προσθέτει κατ' αυτόν τον τρόπο τις αισθήσεις της ευχαρίστησης των επιτυχημένων εκτελεστικών οργάνων, των εξυπηρετικών «υποθελήσεων» ή υποψυχών — γιατί το σώμα μας είναι μόνον ένα κοινωνικό οικοδόμημα απαρτιζόμενο από πολλές ψυχές — στις δικές του αισθήσεις ευχαρίστησης ως διατάζοντος. *L' effet c' est moi* [το αποτέλεσμα είναι εγώ]: αυτό που συμβαίνει εδώ είναι αυτό που συμβαίνει σε κάθε καλοκατασκευασμένη και ευτυχισμένη κοινότητα: η κυρίαρχη τάξη ταυτίζεται με τις επιτυχίες της κοινότητας. Σε κάθε θέλειν έχουμε να κάνουμε απολύτως με ένα ζήτημα διατάζειν και υπακούειν, πάνω στη βάση, όπως είπα ήδη, ενός κοινωνικού οικοδομήματος απαρτιζόμενου από πολλές «ψυχές»: γι' αυτό ένας φιλόσοφος θα έπρεπε να διεκδικήσει το δικαίωμα να συμπεριλάβει το θέλειν καθ' εαυτό στο πεδίο της ηθικής: δηλαδή, της ηθικής νοούμενης ως της θεωρίας των σχέσεων κυριαρχίας κάτω από τις οποίες εμφανίζεται το φαινόμενο «ζωή».

20

Το ότι οι μεμονωμένες φιλοσοφικές έννοιες δεν είναι κάτι αυθαίρετο, κάτι που αναπτύσσεται αυτόνομα, αλλά, αντίθετα, αναπτύσσονται σε σύνδεση και σε αλληλεξάρτηση: το ότι, όσο ξαφνικά και αυθαίρετα μοιάζουν να αναδύονται στην ιστορία της σκέψης, δεν παύουν να ανήκουν σε ένα σύστημα, όπως τα μέλη της πανίδας μιας ηπείρου: το γεγονός αυτό φαίνεται τελικά στο ότι οι πιο διαφορετικοί φιλόσοφοι γεμίζουν πάντα ένα ορισμένο βασικό σχήμα από δυνατές φιλοσοφίες. Κάτω από ένα αόρατο ξόρκι διαγράφουν πάντα την ίδια τροχιά: όσο ανεξάρτητοι κι αν νιώθουν μεταξύ τους, με τη θέλησή τους για κριτική ή για συστηματοποίηση, κάτι μέσα τους τους οδηγεί, κάτι τους βάζει σε μια καθορισμένη σειρά τον

ένα μετά τον άλλο: είναι ακριβώς αυτή η έμφυτη συστηματοποίηση και σχέση των εννοιών. Το σκέπτεσθαι τους είναι πράγματι όχι τόσο ένα ανακαλύπτειν όσο ένα αναγνωρίζειν, ένα ενθυμείσθαι, μια επιστροφή και νόστος σε ένα μακρινό, πρωταρχικό συνολικό νοικοκυριό της ψυχής από το οποίο βγήκαν κάποτε αυτές οι έννοιες — το φιλοσοφείν είναι στο βαθμό αυτό ένα είδος αταβισμού πρώτης σειράς. Η ξεχωριστή οικογενειακή ομοιότητα ανάμεσα σε όλο το ινδικό, ελληνικό, γερμανικό φιλοσοφείν είναι αρκετά εύκολο να εξηγηθεί. Εκεί όπου υπάρχει γλωσσική συγγένεια είναι εντελώς αδύνατο, χάρη στην κοινή φιλοσοφία της γραμματικής — εννοώ χάρη στην ασυνείδητη κυριαρχία και καθοδήγηση από όμοιες γραμματικές λειτουργίες — να αποφευχθεί το να είναι τα πάντα προετοιμασμένα εκ των προτέρων για μια παρόμοια εξέλιξη και διαδοχή των φιλοσοφικών συστημάτων: όπως ακριβώς μοιάζει να είναι φραγμένος ο δρόμος σε άλλες δυνατότητες ερμηνείας του κόσμου. Φιλόσοφοι που ανήκουν στην περιοχή των ουραλο-αλταϊκών γλωσσών (όπου η έννοια του υποκειμένου είναι αναπτυσσόμενη λιγότερο απ' όσο οπουδήποτε αλλού) θα κοιτάξουν, πιθανότατα, διαφορετικά «μέσα στον κόσμο» και θα βρεθούν σε διαφορετικά μονοπάτια από τους Ινδογερμανούς ή τους μουσουλμάνους: το ξόρκι των καθορισμένων γραμματικών λειτουργιών είναι σε τελευταία ανάλυση το ξόρκι *φυσιολογικών* αξιολογικών κρίσεων και φυλετικών συνθηκών. — Αυτά για να απαντήσουμε στην επιπολαιότητα του Λοκ σχετικά με την καταγωγή των ιδεών.

21

* Η *causa sui* [αιτία του εαυτού της] είναι η καλύτερη αυτοαντίφαση που φαντάστηκαν μέχρι τώρα, ένα είδος λογικού βιασμού και αφύσικης κατάστασης: αλλά η υπέρμετρη έπαρση του ανθρώπου κατάφερε να τον μπλέξει βαθιά και φοβερά ακριβώς μ' αυτήν την α-νοησία. Η επιθυμία για «ελευθερία της βούλησης» μ' εκείνη τη μεταφυσική υπερθετική έννοια, που δυστυχώς εξακολουθεί να κυριαρχεί στα κεφάλια των ημιμορφωμένων, η επιθυμία να φέρεις την πλήρη και ανέρραια ευθύνη για τις πράξεις σου και να απαλλάσσεις απ' αυτήν τον Θεό, τον κόσμο, τους προγόνους, την τύχη, την κοινωνία, δεν είναι τίποτε λιγότερο από την επιθυμία να είσαι αυτή η *causa sui* και, με περισσότερη τόλμη από εκείνην του Μυνχάουζεν, να τραβάς από τα μαλλιά τον εαυτό σου μέσα από το τέλμα του μηδενός για να τον φέρεις στην ύπαρξη. Αν υποθεθεί ότι κάποιος καταφέρνει μ' αυτόν τον τρόπο να ξεπεράσει τη χωριάτικη αφέλεια αυτής της περιφνημής έννοιας «ελεύθερη θέληση» και να τη διώξει από το μυαλό του, τότε θα τον ρωτούσα αν μπορεί να προωθήσει τη «διαφώτισή» του ένα βήμα παραπέρα και να διώξει από το μυαλό του και το αντίθετο της αφύσικης έννοιας της «ελεύθερης θέλησης»: εννοώ την «ανελεύθερη θέληση», που ισο-

δυναμεί με μια κατάχρηση της αιτίας και του αποτελέσματος. Δεν πρέπει να κάνουμε την «αιτία» και το «αποτέλεσμα» *υλικά πράγματα*, όπως κάνουν οι φυσικοί επιστήμονες (κι εκείνοι που, σαν κι αυτούς, κάνουν νατουραλισμό στη σκέψη τους —), σε συμφωνία με την επικρατούσα μηχανιστική ηλιθιότητα, που βάζει την αιτία να πιέζει και να σπρώχνει ώσπου «να παράγει ένα αποτέλεσμα»· πρέπει να χρησιμοποιούμε την «αιτία» και το «αποτέλεσμα» μόνο ως καθαρές *έννοιες*, δηλαδή ως συμβατικά πλάσματα για το σκοπό της κατονομασίας, της αμοιβαίας κατανόησης, *όχι* της εξήγησης. Στο «καθ' εαυτό» δεν υπάρχει καμιά «αιτιακή σύνδεση», «αναγκαιότητα» ή «ψυχολογική ανελευθερία»· εδώ το «αποτέλεσμα» *δεν ακολουθεί* την «αιτία», εδώ δεν κυβερνά κανένας «νόμος». *Εμείς* είμαστε αυτοί που έχουμε κατασκευάσει μόνοι μας αιτίες, διαδοχή, αμοιβαιότητα, εξαναγκασμό, αριθμό, νόμο, ελευθερία, κίνητρο, σκοπό· και όταν εισάγουμε αυτόν τον κόσμο των συμβόλων στα πράγματα και τον ανακατεύουμε μ' αυτά σαν να ήταν ένα «καθ' εαυτό» αυτός ο κόσμος, φερόμαστε για μια ακόμη φορά όπως φερόμασταν πάντα, δηλαδή *μυθολογικά*. Η «ανελεύθερη θέληση» είναι μυθολογία: στην πραγματική ζωή έχουμε να κάνουμε μόνο με *δυνατές* και *αδύνατες* θελήσεις. — Είναι σχεδόν πάντα σύμπτωμα του τι λείπει από έναν στοχαστή όταν αυτός ανευρίσκει σε κάθε «αιτιακή σύνδεση» και «ψυχολογική αναγκαιότητα» κάτι από εξαναγκασμό, ανάγκη, υποχρέωση, πίεση, ανελευθερία: τέτοια αισθήματα είναι προδότες, κι εκείνος που τα έχει προδίνει τον εαυτό του. Και, αν η παρατήρησή μου είναι σωστή, η «ανελευθερία της θέλησης» συλλαμβάνεται κατά κανόνα ως πρόβλημα από δύο τελείως αντίθετες πλευρές, αλλά πάντα με βαθιά *προσωπικό* τρόπο: οι μεν δεν θέλουν με κανένα τίμημα να εγκαταλείψουν την «ευθύνη» τους, την πίστη τους στον *εαυτό* τους, το *προσωπικό* τους δικαίωμα στην αξία τους (οι ματαιόδοξες ράτσες ανήκουν εδώ —), οι δε, αντίθετα, δεν θέλουν να είναι υπεύθυνοι για τίποτε, να μην κατηγορούνται για τίποτε, και θέλουν, μέσα από μια εσωτερική αυτοπεριφρόνηση, να μπορούν να *ξεφορτώνονται* την ευθύνη για τον εαυτό τους κάπου αλλού. Αυτοί οι τελευταίοι, όταν γράφουν βιβλία, έχουν την τάση σήμερα να αναλαμβάνουν την υπόθεση των εγκλημάτων: η πιο ευχάριστη μεταμφίεσή τους είναι ένα είδος σοσιαλιστικού οίκτου. Και πραγματικά η μοιρολατρία εκείνων που έχουν αδύναμη θέληση εξωραϊζεται σε εκπληκτικό βαθμό όταν μπορεί να παρουσιάσει τον εαυτό της σαν «*la religion de la souffrance humaine*» [η θρησκεία του ανθρώπινου πόνου]: αυτό είναι το καλό της «γούστο».

Πρέπει να με συγχωρήσετε για το ότι είμαι ένας παλιός φιλόλογος που δεν μπορεί να εγκαταλείψει τη μοχθηρή ευχαρίστηση να θέτει το δάκτυλο

στα κακά είδη ερμηνείας: αλλά εκείνη «η συμμόρφωση της φύσης με το νόμο» για την οποία τόσο περήφανα μιλάτε εσείς οι φυσικοί, λες και — υπάρχει μόνο χάση στην ερμηνεία σας και την κακή «φιλολογία» σας — δεν είναι γεγονός, δεν είναι «κείμενο», αλλά μόνο μια απλοϊκή διευθέτηση και διαστρέβλωση του νοήματος, με την οποία προϋπαντάτε γρήγορα τα δημοκρατικά ένστικτα της σύγχρονης ψυχής! «Παντού ισότητα ενώπιον του νόμου — στο σημείο αυτό η φύση δεν είναι διαφορετική ούτε καλύτερη από μας»: μια επιδέξια υστεροβουλία, στην οποία για μια ακόμη φορά η πληβεία εχθρότητα προς καθετί προνομιούχο και δεσποτικό, όπως και ένας δευτερεύων και πιο λεπτός αθεϊσμός, ψεύδονται μεταμφιεσμένοι. «*Ni dieu ni maître*» [ούτε θεός ούτε αφέντης] — κι αυτό το θέλετε επίσης: και γι' αυτό φωνάζετε «ζήτω ο νόμος της φύσης!» — έτσι δεν είναι; Αλλά, όπως είπα, αυτό είναι ερμηνεία, όχι κείμενο· και μπορεί να έρθει κάποιος που, με μια αντίθετη πρόθεση και τέχνη ερμηνείας, θα ξέρει πώς να διαβάσει μέσα από την ίδια φύση και σε σχέση με τα ίδια φαινόμενα την τυραννική/αδίστακτη και ανελέητη εκτέλεση των απαιτήσεων της δύναμης — ένας ερμηνευτής που θα μπορεί να φέρει μπροστά στα μάτια σας τον καθολικό και απόλυτο χαρακτήρα κάθε «θέλησης για δύναμη» με τέτοιο τρόπο ώστε σχεδόν κάθε λέξη, ακόμη και η λέξη «τυραννία», να καταλήξει να φαίνεται απρόσφορη ή να μοιάζει με εξασθενημένη και μετριοπαθή μεταφορά — να φαίνεται υπερβολικά ανθρώπινη· ένας ερμηνευτής που θα κατέληγε μολαταύτα να πει γι' αυτόν τον κόσμο αυτό που λέτε κι εσείς, δηλαδή ότι έχει μια «αναγκαία» και «υπολογίσιμη» πορεία, όχι όμως επειδή σ' αυτόν κυριαρχούν νόμοι αλλά επειδή του *λείπουν* απολύτως, και κάθε δύναμη φέρει τις έσχατες συνέπειές της κάθε στιγμή. Αν υποθεθεί ότι κι αυτό είναι μόνον ερμηνεία — και είστε αρκετά πρόθυμοι να κάνετε αυτήν την ένσταση; — τότε, τόσο το καλύτερο.

23

Ολόκληρη η ψυχολογία παρέμεινε μέχρι τώρα εξαρτημένη από ηθικές προκαταλήψεις και φόβους: δεν τόλμησε να πάει στα βάθη. Το να τη συλλάβουμε ως μορφολογία και ως *θεωρία ανάπτυξης της θέλησης για δύναμη*, όπως τη συλλαμβάνω εγώ — αυτό δεν συνέβη μέχρι τώρα σε κανενός το μυαλό: στο βαθμό που είναι επιτρεπτό να δούμε σε ό,τι γράφτηκε μέχρι σήμερα ένα σύμπτωμα αυτού που αποσιωπήθηκε μέχρι σήμερα. Η δύναμη των ηθικών προκαταλήψεων έχει εισχωρήσει βαθιά στον πιο πνευματικό κόσμο, που είναι φαινομενικά ο πιο ψυχρός και ο πιο απαλλαγμένος από προϋποθέσεις — και, όπως είναι αυτονόητο, έχει δράσει εκεί με επιζήμιο, ανασταλτικό, τυφλωτικό, παραμορφωτικό τρόπο. Μια αυθεντική φυσιο-ψυχολογία έχει να παλέψει με ασυνείδητες αντιστάσεις στην καρδιά του ερευνητή, έχει την «καρδιά» εναντίον της: ακόμη και μια θεω-

ρία της αμοιβαίας εξάρτησης των «καλών» και των «άσχημων» ενορμήσεων προκαλεί, σαν ένα είδος πιο εκλεπτυσμένης ανηθικότητας, στενοχώρια και αηδία σε μια συνείδηση που είναι ακόμη ρωμαλέα και ψυχωμένη· ακόμη περισσότερο το κάνει αυτό μια θεωρία σχετικά με την προέλευση όλων των καλών ενορμήσεων από άσχημες. Αν υποθεθεί όμως ότι κάποιος εκλαμβάνει τα αισθήματα του μίσους, του φθόνου, της πλεονεξίας και της λαχτάρας για κυριαρχία σαν αισθήματα που ρυθμίζουν τη ζωή, σαν κάτι που πρέπει θεμελιωδώς και ουσιαστικώς να είναι παρόν στην συνολική οικονομία της ζωής, και που κατά συνέπεια πρέπει να ανυψωθεί αν είναι να ανυψωθεί η ζωή — υποφέρει από μια τέτοια κρίση όπως από ναυτία. Και όμως η υπόθεση αυτή απέχει πολύ από του να είναι η πιο παράξενη και η πιο οδυνηρή σ' αυτό το τρομερό, ακόμη ανεξερεύνητο σχεδόν πεδίο επικίνδυνης γνώσης — και υπάρχουν πράγματι εκατό βάσιμοι λόγοι για να μείνει κανείς μακριά από εκείνον που μπορεί — να το κάνει αυτό! Από την άλλη μεριά: αν κανείς έχει παραπλανηθεί προς τα εδώ με το πλοίο του, πολύ καλά! Τώρα ας σφίξει τα δόντια! Τα μάτια του τέσσερα! Το χέρι γερά στο τιμόνι! — Πλέουμε κατευθείαν πάνω από την ηθική και μακριά, σπάζουμε, συντρίβουμε ίσως ό,τι έχει απομείνει από τη δική μας ηθική ριψοκινδυνεύοντας να ταξιδέψουμε προς τα εκεί — αλλά τι μας νοιάζει! Ποτέ άλλοτε δεν ανοίχτηκε βαθύτερος κόσμος της γνώσης σε τολμηρούς θαλασσοπόρους και τυχοδιώκτες: και ο ψυχολόγος που κατ' αυτόν τον τρόπο «κάνει μια θυσία» — δεν είναι το *sacrifizio dell' intelletto* [η θυσία της διάνοιας], αντίθετα! — θα μπορέσει τουλάχιστον να απαιτήσει να αναγνωριστεί και πάλι η ψυχολογία ως βασίλισσα των επιστημών, ενώ οι άλλες επιστήμες υπάρχουν για να την υπηρετούν και να την προετοιμάζουν. Γιατί η ψυχολογία είναι και πάλι ο δρόμος προς τα βασικά προβλήματα.

Δεύτερο μέρος: Το ελεύθερο πνεύμα

24

Ω *sancta simplicitas!* [Ω άγια απλότητα!] Μέσα σε ποια παράξενη απλουστευση και παραποίηση ζει ο άνθρωπος! Δεν μπορεί κανείς να σταματήσει να εκπλήσσεται, από τη στιγμή που αποκτά μάτια για αυτό το θαύμα! Πώς κάναμε τα πάντα γύρω μας φωτεινά και ελεύθερα και ελαφρά και απλά! Πώς μάθαμε να δίνουμε στις αισθήσεις μας ένα διαβατήριο για καθετί επιφανειακό, στις σκέψεις μας μια θεϊκή επιθυμία για θρασύτατα άλματα και λαθεμένα συμπεράσματα! — πώς καταλάβαμε από την αρχή πώς να διατηρούμε την αμάθειά μας ώστε να απολαμβάνουμε μια σχεδόν ασύλληπτη ελευθερία, ανενδοίαστη διάθεση, απρονοησία, ανδρεία, ευδιαθεσία της ζωής, ώστε να απολαμβάνουμε τη ζωή! Και μόνο πάνω σ' αυτήν την στέρη πια και γρανιτένια βάση της αμάθειας μπόρεσε να ανυψωθεί μέχρι τώρα η επιστήμη, η θέληση για γνώση πάνω στη βάση μιας ακόμη πιο ισχυρής θέλησης, της θέλησης για μη γνώση, για αβεβαιότητα, για αναλήθεια! Όχι ως αντίθεσή της, αλλά — ως εκλέπτυνσή της! Γιατί ακόμη κι αν, εδώ όπως κι αλλού, η γλώσσα δεν μπορεί να ξεπεράσει την χοντροφτιαξιά της και συνεχίζει να μιλά για αντιθέσεις εκεί όπου υπάρχουν μόνο βαθμοί και λεπτές αποχρώσεις· ακόμη κι αν ο ενσαρκωμένος ταρτουφισμός της ηθικής που είναι τώρα μέρος της ακατανίκητης «σάρκας και αίματός» μας γυρίζει τα λόγια ακόμη και στα δικά μας στόματα, ημών των ανθρώπων της γνώσης: τότε τότε συλλαμβάνουμε το γεγονός αυτό και γελάμε με το ότι ακριβώς η καλύτερη γνώση είναι εκείνη που θέλει περισσότερο να μας κρατήσει σ' αυτόν τον *απλοποιημένο*, ολότελα τεχνητό, κατασκευασμένο, παραποιημένο κόσμο, με το ότι αγαπά θέλοντας και μη την πλάνη, επειδή αυτή, η ζωντανή — αγαπά τη ζωή!

25

Επειτα από μια τόσο χαρούμενη εισαγωγή, θα ήθελα να ακουστεί μια σοβαρή λέξη: απευθύνεται στους σοβαρότερους. Προσέξτε, φιλόσοφοι και φίλοι της γνώσης, και προφυλαχτείτε από το μαρτύριο! Από το να υποφέρετε «για χάρη της αλήθειας»! Ακόμη και από την προσωπική υπερασπισή σας! Μιαίνει όλη την αθωότητα και τη λεπτή ουδετερότητα της συνείδησής σας, σας κάνει ισχυρογνώμονες απέναντι σε ενστάσεις και κόκκινα πανιά, σας κάνει ηλίθιους, σας αποκτηνώνει, όταν στον αγώνα με τον κίνδυνο, τη συκοφαντία, την υποψία, την αποπομπή και με ακόμη μεγαλύτερες συνέπειες της έχθρας, πρέπει τελικά να δράσετε σαν υπερασπι-

στές της αλήθειας πάνω στη γη — σάμπως να ήταν η «αλήθεια» ένα τόσο άβλαβο και αδέξιο πρόσωπο, που θα είχε ανάγκη από συνηγόρους! Και μάλιστα από σας, εσάς ιππότες της ελεεινής μορφής, εσάς που κάθεστε στις γωνιές και σαν αράχνες υφαίνετε τους ιστούς του πνεύματος! Στο κάτω κάτω, ξέρετε αρκετά καλά ότι δεν έχει σημασία αν έχετε εσείς δίκιο, ακριβώς όπως κανένας φιλόσοφος δεν είχε δίκιο μέχρι σήμερα, και ότι μια πιο αξιέπαινη φιλαλήθεια μπορεί να βρίσκεται σε κάθε μικρό ερωτηματικό που βάζετε μετά τις ευνοούμενες λέξεις και θεωρίες σας (και περιστασιακά μετά τους ίδιους τους εαυτούς σας) παρά σε όλες τις επίσημες στάσεις σας και στις έξυπνες απαντήσεις σας ενώπιον δικαστηρίων και κατηγορών! Σταθείτε καλύτερα παράμερα! Φύγετε και μείνετε κρυμμένοι! Και να φοράτε τη μάσκα σας και να χρησιμοποιείτε τη λεπτότητά σας για να μπορούν να σας παίρνουν για άλλους! Ή να φοβάστε λιγάκι! Και μην ξεχνάτε τον κήπο, τον κήπο με τα χρυσά κιγκλιδώματα! Και να έχετε ανθρώπους γύρω σας, που είναι σαν κήπος — ή σαν τη μουσική πάνω από τα νερά το απόγευμα, όταν η μέρα γίνεται κιόλας ανάμνηση — διαλέξτε την καλή μοναξιά, την ελεύθερη, απειθάρχητη, ελαφριά μοναξιά, που σας δίνει ένα δικαίωμα να μείνετε κατά κάποια έννοια καλοί! Πόσο φαρμακερό, πόσο δόλιο, πόσο κακό σε κάνει κάθε μακρόχρονος πόλεμος όταν δεν μπορεί να διεξαχθεί ανοιχτά! Πόσο προσωπικό σε κάνει ένας μακρόχρονος φόβος, ένα μακρόχρονο κοιτάγμα για εχθρούς, για πιθανούς εχθρούς! Αυτοί οι απόβλητοι της κοινωνίας, αυτοί οι επί μακρόν καταδιωγμένοι και άγρια κυνηγημένοι — όπως και εκείνοι που έγιναν ερμηίτες κατ' ανάγκη, οι Σπινόζα ή οι Τζιορντάνο Μπρούνο — γίνονται στο τέλος πάντα εκλεπτυσμένοι φιλεκδικητικοί και δηλητηριαστές, ακόμη κι αν το κάνουν αυτό κάτω από την πιο πνευματική μασκαράτα και ίσως δίχως να το ξέρουν (ας σκάσουμε μια φορά τα θεμέλια της ηθικής και της θεολογίας του Σπινόζα!) — για να μη μιλήσω για την ηλιθιότητα της ηθικής αγανάκτησης, η οποία είναι στον φιλόσοφο αλάθητο σημάδι ότι έχει χάσει το φιλοσοφικό χιούμορ του. Το μαρτύριο του φιλοσόφου, η «θυσία του για την αλήθεια», φέρνει στο φως τι ήταν μέσα του, ταραχοποιός και ηθοποιός· και αν υποθεθεί ότι τον έχουν κοιτάξει μέχρι τώρα μόνο με καλλιτεχνική περιέργεια, είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι στην περίπτωση πολλών φιλοσόφων υπάρχει η επικίνδυνη επιθυμία να τους δουν για μια φορά στον ξεπεσμό τους (ξεπεσμένους σε «μάρτυρες», σε φαφλατάδες της σκηνης ή του βήματος). Αλλά αν έχει κανείς μια τέτοια επιθυμία, πρέπει να είναι σαφές τι θα δει στην περίπτωση αυτή — μόνον ένα σατιρικό έργο, μόνον μια φάρσα που παίζεται μετά το κυρίως έργο, μόνον μια συνεχή απόδειξη ότι η μεγάλης διάρκειας τραγωδία έχει φτάσει στο τέλος: με την προϋπόθεση ότι κάθε φιλοσοφία ήταν στην έναρξή της μια τραγωδία μεγάλης διάρκειας.

26

Κάθε εκλεκτός άνθρωπος ποθεί ενστικτωδώς τον πύργο του και το αποτρόγημά του, όπου *λυτρώνεται* από το πλήθος, από τους πολλούς, από την πλειοψηφία, όπου μπορεί να ξεχάσει τον κανόνα «άνθρωπος» ως εξαίρεσή του — εκτός από την μία εκείνη περίπτωση όπου ως άνθρωπος της γνώσης, με τη μεγάλη και εξαιρετική σημασία της λέξης, θα οδηγηθεί από ένα ακόμη ισχυρότερο ένστικτο κατευθείαν σ' αυτόν τον κανόνα. Εκείνος που στη συναλλαγή με τους ανθρώπους δεν βάφεται διαδοχικά με όλα τα χρώματα της αθλιότητας, βιώνοντας την αηδία, τον κορεσμό, τη συμπάθεια, την θλίψη και τη μοναξιά, αυτός σίγουρα δεν είναι άνθρωπος με υψηλό γούστο· αν υποθεθεί όμως ότι δεν δέχεται με τη θέλησή του αυτό το βάρος και τη δυσαρέσκεια, αν το αποφεύγει συνεχώς και, όπως είπαμε προηγουμένως, μένει κρυμμένος ήσυχα και περήφανα μακριά στον πύργο του, τότε ένα πράγμα είναι σίγουρο: δεν είναι φτιαγμένος, δεν είναι προορισμένος για γνώση. Διότι αν ήταν, θα έλεγε μια μέρα στον εαυτό του «στο διάολο να πάει το καλό μου γούστο! ο κανόνας είναι πιο ενδιαφέρων από την εξαίρεση — από εμένα, την εξαίρεση!» — και θέλω να πάω *κάτω*, και ιδίως «μέσα». Η μελέτη του *μέσου* ανθρώπου, μακρόχρονη, σοβαρή, και με πολλή μεταμφίεση, αυτοϋπερνίκηση, οικειότητα, κακή παρέα — κάθε παρέα είναι κακή παρέα εκτός από την παρέα των ομοίων σου — : αυτό αποτελεί απαραίτητο μέρος της ιστορίας της ζωής κάθε φιλοσόφου, ίσως το πιο δυσάρεστο, το πιο δύσοσμο, το πιο πλούσιο σε απογοητεύσεις μέρος. Αν έχει τύχη, όμως, όπως ταιριάζει σε κάθε ευνοούμενο παιδί της γνώσης, θα βρει ανθρώπους που θα συντομέψουν και θα ελαφρύνουν το έργο του — εννοώ τους ονομαζόμενους κυνικούς, δηλαδή εκείνους που αναγνωρίζουν το ζώο, τον κοινό χαρακτήρα και συμπεριφορά, τον «κανόνα» στους εαυτούς τους και μολαταύτα διαθέτουν ένα βαθμό πνευματικότητας και κεντριού που τους υποχρεώνει να μιλούν για τους εαυτούς τους και τους ομοίους τους *ενώπιον μαρτύρων* — και μερικές φορές ανακατεύουν τα βιβλία όπως την ίδια τους την κοπριά. Ο κυνισμός είναι η μόνη μορφή στην οποία οι κοινές ψυχές έρχονται πιο κοντά στην εντιμότητα· και ο ανώτερος άνθρωπος πρέπει να στήνει τα αφτιά του σε κάθε κυνισμό, χονδροειδή ή εκλεπτυσμένο, και να συγχαίρει τον εαυτό του κάθε φορά που ένας παλιάτσος δίχως ντροπή ή ένας επιστημονικός σάτυρος μιλάει δυνατά μπροστά του. Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις όπου η γοητεία αναμειγνύεται με την αηδία: συγκεκριμένα εκεί όπου, χάρη σε ένα καπρίτσιο της φύσης, ένας τέτοιος αδιάκριτος τράγος και πίθηκος, αποκτά ιδιοφυία, όπως στην περίπτωση του αβά Γκαλιάνι, του πιο βαθιού, του πιο οξυδερκούς και ίσως του πιο βρόμικου ανθρώπου της εποχής του — ήταν πολύ πιο βαθύς από τον Βολταίρο και συνεπώς αρκε-

τά πιο σιωπηλός. Πιο συχνά συμβαίνει, όπως είπαμε ήδη, να δίνεται ένα επιστημονικό κεφάλι στο σώμα ενός πιθήκου, μια εκλεπτυσμένη εξαιρετική διάνοια σε μια κοινή ψυχή — κάτι που δεν είναι σπάνιο για παράδειγμα στους γιατρούς και τους ηθικούς φυσιολόγους. Και όπου κάποιος μιλά, δίχως πικρία, μάλλον αθώα, για τον άνθρωπο σαν μια κοιλιά με δύο ανάγκες και ένα κεφάλι με μια: όπου βλέπει, ψάχνει και θέλει να δει κανείς μόνο πείνα, σεξουαλική επιθυμία και ματαιοδοξία, σαν να ήταν αυτές τα αυθεντικά και μοναδικά κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων· κοντολογίς, όπου μιλά κανείς «άσχημα» για τον άνθρωπο — αλλά όχι άρρωστα —, ο εραστής της γνώσης πρέπει να ακούει προσεκτικά και φροντισμένα, και πρέπει γενικά να ακούει εκείνον που τυχαίνει να μιλά δίχως αγανάκτηση. Γιατί ο αγανακτισμένος άνθρωπος, και εκείνος που συνεχώς με τα ίδια του τα δόντια κομματιάζει και κατασπαράζει τον εαυτό του (ή, εν είδει υποκατάστατου, τον κόσμο, τον Θεό ή την κοινωνία) μπορεί όντως, από ηθική άποψη, να στέκεται ψηλότερα από τον γελώντα και ικανοποιημένο από τον εαυτό του σάτυρο, αλλά από κάθε άλλη έννοια είναι πιο κοινότοπος, λιγότερο ενδιαφέρων, λιγότερο διδακτικός. Και κανένας δεν ψεύδεται τόσο όσο ο αγανακτισμένος άνθρωπος.

27

Είναι δύσκολο να γίνει κατανοητό: ειδικά όταν σκέπτεται και ζει κανείς *gangasrotogati* [όπως πάει ο Γάγγης] μεταξύ ανθρώπων που σκέπτονται και ζουν αλλιώς, δηλαδή *kurmagati* [όπως πάει η χελώνα] ή στην καλύτερη περίπτωση «όπως πάει ο βάτραχος» *mandeikagati* — κάνω σχεδόν τα πάντα ώστε για να με καταλάβουν όσο γίνεται πιο δύσκολα! — και πρέπει να είναι κανείς ευγνώμων από καρδιάς ακόμη και για τη θέληση για κάποια λεπτότητα στην ερμηνεία. Όσον αφορά τους «καλούς φίλους», όμως, που είναι πάντα υπερβολικά νωθροί και που θεωρούν ότι έχουν δικαίωμα στη νωθρότητα: καλά θα κάναμε να τους παραχωρήσουμε από την αρχή ένα χώρο και ένα πεδίο άσκησης για παρανόηση — έτσι θα μπορούμε τουλάχιστον να γελάμε· — ή να τους ξεφορτωθούμε εντελώς, αυτούς τους καλούς φίλους — και πάλι να γελάμε!

28

Αυτό που μεταφράζεται πιο άσχημα από οτιδήποτε άλλο από τη μια γλώσσα στην άλλη είναι το τέμπο του στίλ της: αυτό κατάγεται από τον χαρακτήρα της φυλής ή, για να εκφραστώ πιο πολύ με όρους φυσιολογίας, από το μέσο τέμπο του «μεταβολισμού» της. Υπάρχουν μεταφράσεις που έγιναν έντιμα αλλά που, ως αθέλητες εκλαϊκεύσεις του πρωτοτύπου, είναι σχεδόν παραποιήσεις, απλώς επειδή δεν ήταν δυνατό να μεταφράσουν το γενναίο και ζωηρό τέμπο του, το οποίο πηδά πάνω και αφήνει

πίσω του καθετί επικίνδυνο στα πράγματα και τις λέξεις. Ο Γερμανός είναι σχεδόν ανίκανος για *πρέστο* στη γλώσσα του: έτσι, όπως εύλογα μπορεί να συμπεράνει κανείς, είναι ανίκανος και για πολλές από τις πιο τολμηρές και ευφραντικές *nuances* [αποχρώσεις] της ελεύθερης, ελευθεροδόξης σκέψης. Όσο του είναι ξένοι ο γελωτοποιός και ο σάτυρος, άλλο τόσο είναι αμετάφραστοι γι' αυτόν ο Αριστοφάνης και ο Πετρώνιος. Καθετί σοβαρό, παχύρρευστο, πομπωδώς επίσημο, όλα τα ανιαρά και σχοινοτενή είδη του στιλ έχουν αναπτυχθεί με πολλές ποικιλίες στους Γερμανούς — συγχωρέστε με για το ότι ακόμη και η πρόζα του Γκάιτε, με το μείγμα της της κομψότητας και της ακαμψίας, δεν αποτελεί εξαίρεση: είναι μια αντανάκλαση του «παλιού καλού καιρού», στον οποίο ανήκει, και μια έκφραση του γερμανικού γούστου μιας εποχής που υπήρχε ακόμα «γερμανικό γούστο»: ήταν ροκοκό γούστο, *in moribus et artibus* [στα ήθη και στις τέχνες]. Ο Λέσινγκ αποτελεί εξαίρεση, χάρη στη φύση του του ηθοποιού, που κατάλαβε πολλά και κατανοήθηκε σε πολλά: αυτός, που δεν ήταν τυχαία ο μεταφραστής του Μπέιλ και που του άρεσε να καταφεύγει στη συντροφιά του Ντιντερό και του Βολταίρου και ακόμη περισσότερο στους Ρωμαίους κωμικούς συγγραφείς — ο Λέσινγκ αγαπούσε και στο τέμπο την ελευθεροδοξία, τη φυγή από τη Γερμανία. Αλλά πώς μπορούσε η γερμανική γλώσσα, ακόμη και στην πρόζα ενός Λέσινγκ, να μιμηθεί το τέμπο του Μακιαβέλι, ο οποίος, στον *Ηγεμόνα* του μας αφήνει να ανασάνουμε τον ξερό, λεπτό αέρα της Φλωρεντίας και δεν μπορεί να μην παρουσιάσει τα πιο σοβαρά ζητήματα με ένα αδάμαστο *αλεγκρισίμο*: ίσως όχι δίχως να έχει αίσθηση, ως καλλιτέχνης, της αντίθεσης που αποτολμά — σκέψεις σχοινοτενείς, δύσκολες, σκληρές, επικίνδυνες, και ένα τέμπο καλπασμού και της πιο καλής και προπετούς ευθυμίας. Ποιος, τέλος, θα αποτολμούσε μια γερμανική μετάφραση του Πετρώνιου, ο οποίος ήταν, περισσότερο από κάθε μεγάλο μουσικό μέχρι σήμερα, ο μάστορας του *πρέστο* στις επινοήσεις, στις ιδέες, στις λέξεις — τι σημασία έχουν όλοι οι βάλτοι του άρωστος, φαύλου κόσμου, ακόμη και του «αρχαίου κόσμου», όταν έχει κανείς, σαν αυτόν, τα πόδια ενός αέρα, το φύσημα και την πνοή ενός αέρα, την απελευθερωτική περιφρόνηση ενός αέρα που κάνει τα πάντα υγιή επειδή τα βάζει να *τρέχουν!* Και όσο αφορά στον Αριστοφάνη, αυτό το μεταμορφωτικό, συμπληρωματικό πνεύμα, για χάρη του οποίου *συγχωρεί* ολόκληρη την Ελλάδα για το ότι υπήρξε, αν υποθεθεί βέβαια ότι έχουμε συλλάβει σε βάθος για ποια συγχώρεση και για ποια μεταμόρφωση πρόκειται εδώ — δεν γνωρίζω τίποτε που να με έκανε να στοχαστώ περισσότερο το κρύψιμο και τη φύση Σφίγγας του Πλάτωνα όσο αυτό το ευτυχώς διασωθέν *petit fait* [μικρό γεγονός]: το ότι κάτω από το μαξιλάρι του νεκροκρέβατού του δεν βρήκαν καμιά «Βίβλο», τίποτε αιγυπτιακό, πυθαγόρειο, πλατωνικό — αλλά τον Αριστοφάνη. Πώς θα μπορούσε ακόμη και ένας Πλάτωνας να αντέξει τη ζωή — τη ζωή που είχε αρνηθεί — δίχως έ-

ναν Αριστοφάνη!

29

Πολύ λίγοι είναι φτιαγμένοι για ανεξαρτησία — είναι ένα προνόμιο των δυνατών. Και όποιος την επιδιώκει, έχοντας το πληρέστερο δικαίωμα, αλλά δίχως να είναι υποχρεωμένος να το κάνει αυτό, αποδεικνύει με τούτο ότι πιθανόν δεν είναι μόνο δυνατός, αλλά και τολμηρός σε σημείο απεριοσκεψίας. Ριψοκινδυνεύει σε έναν λαβύρινθο, πολλαπλασιάζει με το χίλια τους κινδύνους που φέρει ήδη η ζωή ως τέτοια· απ' αυτούς μικρότερος δεν είναι το ότι κανένας δεν μπορεί να δει πώς και πού παραπλανιέται, χάνεται από τους άλλους και γίνεται κομμάτια από κάποιον σπηλαιόβιο μινώταυρο της συνείδησης. Αν υποθεθεί πως ένας τέτοιος άνθρωπος καταστρέφεται, αυτό συμβαίνει τόσο μακριά από την κατανόηση των ανθρώπων, που δεν νιώθουν τίποτε ούτε συμπονούν — κι αυτός δεν μπορεί πια να γυρίσει πίσω! Δεν μπορεί να γυρίσει ούτε καν στον οίκτο των ανθρώπων!

30

Οι υψηλότερες διοράσεις μας πρέπει — και θα έπρεπε! — να ηχούν σαν τρέλες, σε ορισμένες περιπτώσεις σαν εγκλήματα, όταν φτάνουν με ανεπίτρεπτο τρόπο στ' αφτιά εκείνων που δεν είναι φτιαγμένοι και προορισμένοι γι' αυτές. Το εξωτερικό και το εσωτερικό, όπως τα διέκριναν παλαιότερα οι φιλόσοφοι, μεταξύ των Ινδών, όπως και μεταξύ των Ελλήνων, των Περσών και των μουσουλμάνων, κοντολογίς οπουδήποτε πίστευαν σε μια ιεραρχική τάξη και όχι στην ισότητα και στα ίσα δικαιώματα — διαφέρουν μεταξύ τους όχι τόσο στο ότι ο εξωτερικιστής στέκεται έξω, και από έξω, όχι από μέσα, βλέπει, εκτιμά, μετρά, κρίνει: το ουσιαστικότερο είναι ότι αυτός βλέπει τα πράγματα από πάνω προς τα κάτω — ενώ ο εσωτερικιστής από κάτω προς τα πάνω! Υπάρχουν ύψη της ψυχής από τα οποία, αν δεις, ακόμη και η τραγωδία παύει να είναι τραγική και, αν πάρουμε όλη τη δυστυχία του κόσμου μαζί, ποιος θα αποτολμούσε να ισχυριστεί ότι η θέα της θα τον γοήτευε αναγκαστικά και θα τον ωθούσε ακριβώς στον οίκτο και στο διπλασιασμό της δυστυχίας αυτής; . . . Αυτό που χρησιμεύει ως τροφή ή ως ανανέωση στο ανώτερο είδος ανθρώπου πρέπει να είναι σχεδόν δηλητήριο για ένα πολύ διαφορετικό και κατώτερο είδος ανθρώπου. Οι αρετές του συνηθισμένου ανθρώπου, αν παρατηρούνταν σε έναν φιλόσοφο, μπορεί να σήμαιναν ελαττώματα και αδυναμίες· θα ήταν δυνατόν ένας άνθρωπος ανώτερου είδους να ξέπεφε και να χανόταν, αλλά μόνον έτσι να γινόταν κάτοχος ιδιοτήτων για χάρη των οποίων θα ήταν απαραίτητο να τον τιμούν σαν άγιο στον κατώτερο κόσμο στον οποίο θα βυθιζόταν. Υπάρχουν βιβλία που έχουν αντίθετη α-

ξία για την υγεία και την ψυχή, ανάλογα με το αν τα χρησιμοποιούν η καλύτερη ψυχή, η κατώτερη ζωτικότητα ή η ανώτερη και η ισχυρότερη: στην πρώτη περίπτωση είναι επικίνδυνα, διαβρωτικά, διαλυτικά βιβλία, στη δεύτερη είναι φωνές κηρύκων που καλούν τους πιο γενναίους στη γενναιότητα τους. Βιβλία για όλον τον κόσμο είναι πάντα δύσσομα βιβλία: η μυρωδιά των ασημαντων ανθρώπων είναι κολλημένη πάνω τους. Εκεί όπου τρώει και πίνει ο λαός, ακόμη κι εκεί όπου λατρεύει, συνήθως βρομάει. Δεν πρέπει να πηγαίνει κανείς σε εκκλησίες, αν θέλει να αναπνέει καθαρό αέρα.

31

Στα νεανικά μας χρόνια σεβόμαστε και περιφρονούμε δίχως εκείνη την τέχνη της απόχρωσης, που αποτελεί το καλύτερο κέρδος που αποκομίζουμε από τη ζωή, και, όπως είναι δίκαιο, πρέπει να πληρώσουμε ακριβά για το ότι επιτεθήκαμε έτσι με Ναι και Όχι σε ανθρώπους και πράγματα. Τα πάντα είναι έτσι τακτοποιημένα που το χειρότερο από όλα τα γούστα, το γούστο για το μη εξαρτώμενο από όρους [το απόλυτο], γελοιοποιείται βάνουσα και υφίσταται κακή μεταχείριση, ώσπου να μάθει ο άνθρωπος να βάλει λιγάκι τέχνη στα αισθήματά του και ακόμη να αποτολμήσει να δοκιμάσει το τεχνητό: όπως κάνουν οι γνήσιοι καλλιτέχνες της ζωής. Το στοιχείο της οργής και το στοιχείο του σεβασμού που χαρακτηρίζουν τη νεότητα, μοιάζουν να μην αφήνουν σε ησυχία τον εαυτό τους ώσπου να παραπονήσουν ανθρώπους και πράγματα με τέτοιο τρόπο που να μπορούν να ξεσπάσουν σ' αυτά — η νεότητα ως τέτοια είναι κάτι που παραποιεί και εξαπατά. Αργότερα, όταν η νεανική ψυχή, βασανισμένη από τις απογοητεύσεις, στρέφεται τελικά καχύποπτα στον εαυτό της, ακόμη θερμή και άγρια ως και στις υποψίες της και στις τύψεις της συνείδησής της: πόσο οργισμένη είναι με τον εαυτό της τώρα, πόσο ανυπόμονα ξεσχίζει τον εαυτό της, πώς παίρνει εκδίκηση για τη μακρόχρονη αυτοτύφλωσή της, λες και είχε τυφλώσει τον εαυτό της εσκεμμένα! Στη διάρκεια αυτής της μετάβασης τιμωρεί κανείς τον εαυτό του μέσω μιας δυσπιστίας απέναντι στα αισθήματά του· τυραννά τον ενθουσιασμό του με αμφιβολίες, και αισθάνεται μάλιστα ότι ακόμη και η καλή συνείδηση είναι κίνδυνος, ότι είναι, θαρρείς, αυτοσυγκάλυψη και κόπωση της πιο λεπτής εντιμότητας· και προπαντός παίρνει κανείς θέση, θέση κυρίως εναντίον της «νεότητας». — Μια δεκαετία αργότερα: και αντιλαμβάνεται ότι και όλα αυτά — ήταν επίσης νεότητα!

32

Στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας — λέγεται προϊστορική εποχή — η αξία ή η μη αξία μιας πράξης παραγόταν από τις συνέπειές

της: η πράξη καθ' εαυτήν λαμβανόταν υπόψη τόσο λίγο όσο και η καταγωγή της, αλλά, περίπου όπως σήμερα στην Κίνα μια διάκριση ή ένα στίγμα ντροπής αντανakλάται από το παιδί στους γονείς του, έτσι και τότε η αναδρομική ισχύς της επιτυχίας ή της αποτυχίας ήταν εκείνο που έκανε τους ανθρώπους να σκέφτονται καλά ή άσχημα για μια πράξη. Ας ονομάσουμε αυτήν την περίοδο *προηθική* περίοδο της ανθρωπότητας: η επιταγή «γνώθι σαυτόν!» ήταν τότε ακόμη άγνωστη. Στις τελευταίες δέκα χιλιετίες, από την άλλη μεριά, φτάσαμε βαθμηδόν, σε λίγα μεγάλα κομμάτια της γης, στο σημείο όπου δεν είναι πια οι συνέπειες μιας πράξης αλλά η καταγωγή της εκείνο που καθορίζει την αξία της: ένα μεγάλο γεγονός στο σύνολό του, μια σημαντική εκλέπτυνση της ματιάς και του κριτηρίου, η ασυνειδητη μετεπίδραση της κυριαρχίας αριστοκρατικών αξιών και της πίστης στην «καταγωγή», το σημάδι μιας εποχής που μπορεί να ονομαστεί *ηθική* με τη στενότερη έννοια: αυτή ήταν η πρώτη απόπειρα για αυτογνωσία. Αντί για τις συνέπειες η καταγωγή: τι αντιστροφή προοπτικών! Και ασφαλώς μια αντιστροφή που επιτεύχθηκε έπειτα από μακρόχρονους αγώνες και ταλαντεύσεις! Ασφαλώς επίσης μια μοιραία καινούρια δεισιδαιμονία, μια ιδιαίτερη στενότητα της ερμηνείας κατάφερε έτσι να γίνει κυρίαρχη: οι άνθρωποι ερμήνευαν την καταγωγή μιας πράξης με τον κατηγορηματικότερο τρόπο σαν καταγωγή από μία *πρόθεση* οι άνθρωποι είχαν *ομόφωνα* την πίστη ότι η αξία μιας πράξης βρισκόταν στην αξία της πρόθεσής της. Η πρόθεση ως η συνολική καταγωγή και προϊστορία μιας πράξης: κάτω από την αιγίδα αυτής της προκατάληψης οι άνθρωποι παίνεσαν, κατηγορήσαν, έκριναν και φιλοσόφησαν από ηθική άποψη σχεδόν μέχρι σήμερα. — Μήπως όμως έχουμε φτάσει σήμερα μπροστά στην αναγκαιότητα για μια ακόμη φορά να αποφασίσουμε για μια αντιστροφή και μια βασική μετατόπιση των αξιών, χάρη σε μια άλλη αυτοεξέταση και εμβάθυνση στον άνθρωπο — μήπως στεκόμαστε στο κατώφλι μιας εποχής, η οποία, θα μπορούσε να κατονομαστεί στην αρχή, αρνητικά, *εξωηθική*: σήμερα, όταν ανάμεσα σε μας τους αμοραλιστές τουλάχιστον, βασιλεύει η υποψία ότι η αποφασιστική σημασία μιας πράξης έγκειται ακριβώς σ' αυτό που δεν είναι *προθεσιακό* μέσα της, και ότι όλη η προθεσιακότητά της, καθετί δικό της που μπορούμε να δούμε, να γνωρίσουμε, να «συνειδητοποιήσουμε», ανήκουν στην επιφάνεια και στο δέρμα της — το οποίο, όπως κάθε δέρμα, προδίδει κάτι αλλά *αποκρύβει* περισσότερα; Κοντολογίς, πιστεύουμε ότι η πρόθεση είναι μόνον ένα σημάδι και σύμπτωμα που χρειάζεται ερμηνεία, και ένα σημάδι, επιπλέον, που σημαίνει πάρα πολλά πράγματα και που συνεπώς αν ληφθεί μόνο του δεν σημαίνει σχεδόν τίποτα — ότι η ηθική, με την έννοια που έχει κατανοηθεί ως σήμερα, δηλαδή η ηθική των προθέσεων, ήταν μια προκατάληψη, μια ελαφρόνοια, ίσως κάτι προσωρινό, ίσως κάτι της τάξης της αστρολογίας και της αλχημείας, αλλά εν πάση περιπτώσει κάτι που πρέπει να ξεπεραστεί. Το

Ξεπέρασμα της ηθικής, υπό μια ορισμένη έννοια ακόμη και η αυτουπέρβαση της ηθικής: ας είναι αυτό το όνομα για εκείνη τη μακρόχρονη μυστική εργασία που έχει κρατηθεί για τις πιο επιτηδίες, πιο έντιμες και επίσης πιο κακεντρεχείς συνειδήσεις της σήμερα, ως ζώσες λυδίες λίθους της ψυχής.

33

Δεν γίνεται τίποτε: πρέπει να καλέσουμε σε απολογία και να οδηγήσουμε μπροστά στο δικαστήριο τα αισθήματα της αφοσίωσης, της αυτοθυσίας υπέρ του πλησίον, ολόκληρη την ηθική της αποποίησης του εαυτού: όπως και την αισθητική της «ανιδιοτελούς θέασης», μέσω της οποίας ο ευνουχισμός της τέχνης σήμερα προσπαθεί, με αρκετά γοητευτικό τρόπο, να δημιουργήσει μια καλή συνείδηση. Υπάρχει υπερβολικά πολλή ζάχαρη και μαγεία σ' αυτά τα αισθήματα του «για τους άλλους», του «όχι για μένα», για να μην αναγκαστεί κανείς να γίνει διπλά δύσπιστος εδώ και να ρωτήσει: «μήπως είναι αυτά μόνο — γητείες;» — Το ότι αρέσουν — σ' αυτόν που τα έχει, και σ' εκείνον που απολαμβάνει τους καρπούς τους, επίσης και στον απλό θεατή — αυτό δεν δίνει κανένα επιχείρημα υπέρ τους, αλλά μας κάνει να είμαστε προσεκτικοί. Ας είμαστε λοιπόν προσεκτικοί!

34

Όποια οπτική γωνία της φιλοσοφίας κι αν μπορεί κανείς να υιοθετεί σήμερα: από κάθε πλευρά η *σφαλερότητα* του κόσμου, στον οποίο πιστεύουμε ότι ζούμε, είναι το πιο σίγουρο και το πιο στέρεο πράγμα που μπορούμε να δούμε με τα μάτια μας — βρίσκουμε λόγους επί λόγων γι' αυτό, οι οποίοι θα μπορούσαν να μας δελεάσουν να κάνουμε εικασίες για μια εξαπατητική αρχή στη «φύση των πραγμάτων». Όποιος όμως καθιστά υπεύθυνο το ίδιο μας το σκέπτεσθαι, δηλαδή το «πνεύμα», υπεύθυνο για την ψευτιά του κόσμου — μια έντιμη διέξοδος την οποία ακολουθεί κάθε συνειδητός ή ασυνειδητός *advocatus dei* [συνήγορος του θεού] —: όποιος παίρνει αυτόν τον κόσμο, μαζί με το χώρο, το χρόνο, τη μορφή, την κίνηση, σαν αποτέλεσμα ενός *λαθεμένου* συμπεράσματος: ένας τέτοιος άνθρωπος θα είχε τουλάχιστον μια καλή δικαιολογία να μάθει τελικά να δυσπιστεί απέναντι στο ίδιο το σκέπτεσθαι: δεν έκανε σε βάρος μας αυτό τη μεγαλύτερη φάρσα μέχρι τώρα; Και ποια εγγύηση υπάρχει ότι δεν θα συνεχίσει να κάνει ό,τι έκανε πάντα; Με κάθε σοβαρότητα: η αθωότητα των στοχαστών έχει κάτι συγκινητικό και εμπνευσμένο που τους επιτρέπει ακόμη και σήμερα να παρουσιαστούν μπροστά στη συνείδηση και να της ζητήσουν να τους δώσει *έντιμες* απαντήσεις: για παράδειγμα, αν είναι «πραγματική», και γιατί πραγματικά κρατάει τον εξωτερικό κόσμο τόσο αποφασιστικά σε απόσταση, και άλλα ερωτήματα τέτοιου είδους. Η πίστη

στις «άμεσες βεβαιότητες» είναι μια ηθική αφέλεια, που τιμά εμάς τους φιλοσόφους: αλλά — δεν πρέπει να είμαστε μόνον ηθικοί άνθρωποι! Εκτός από την ηθική άποψη, αυτή η πίστη είναι μια ηλιθιότητα που πολύ λίγο μας τιμά! Στην αστική ζωή μια μονίμως έτοιμη δυσπιστία μπορεί να μετρά σαν σημάδι «κακού χαρακτήρα» και έτσι να θεωρείται κάτι ασύνετο: εδώ μεταξύ μας, πέρα από τον αστικό κόσμο και τα Ναι και τα Όχι του — τι υπάρχει για να μας εμποδίσει να είμαστε ασύνετοι και να πούμε: ο φιλόσοφος, ως το πλάσμα που έγινε αντικείμενο περιγελου περισσότερο από κάθε άλλο μέχρι τώρα πάνω στη γη, έχει το δικαίωμα να έχει «κακό χαρακτήρα» — έχει σήμερα το καθήκον να είναι δύσπιστος, να αλληθωρίζει μοχθηρά από κάθε άβυσσο υποψίας. — Συγχωρέστε μου αυτήν την αστεία έκφραση και γκριμάτσα: γιατί κι εγώ ο ίδιος έχω μάθει προ πολλού να σκέφτομαι διαφορετικά, να κρίνω διαφορετικά πάνω στο θέμα του να εξαπατάς και να σε εξαπατούν, και έχω έτοιμες καναδυό μπηχτές για την τυφλή μανία με την οποία οι φιλόσοφοι αντιστέκονται στο να τους εξαπατήσουν. Γιατί όχι; Δεν είναι παρά μια ηθική προκατάληψη ότι η αλήθεια αξίζει περισσότερο από τη φαινομενικότητα: αυτό είναι μάλιστα η πιο ανεπαρκώς αποδειγμένη παραδοχή που υπάρχει. Ας παραδεχτούμε τουλάχιστον αυτό: δεν θα υπήρχε καθόλου ζωή αν όχι πάνω στη βάση προοπτικών εκτιμήσεων και φαινομενικότητων· και αν, με τον ενάρετο ενθουσιασμό και την αδεξιότητα που δείχνουν ορισμένοι φιλόσοφοι, ήθελε κανείς να εξαλείψει εντελώς τον «φαινομενικό κόσμο», τότε, αν υποθεθεί ότι εσείς μπορείτε να το κάνετε αυτό — δεν θα έμενε τίποτε και από την «αλήθεια» σας! Πράγματι, τι μας αναγκάζει γενικά να δεχτούμε ότι υπάρχει μια ουσιώδης αντίθεση μεταξύ «αληθινού» και «ψευδούς»; Δεν αρκεί να δεχτούμε την ύπαρξη βαθμών της φαινομενικότητας και ούτως ειπείν φωτεινότερων και σκοτεινότερων σκιών και τόνων φαινομενικότητας — διαφορετικών *valeurs* [τονισμών], για να το πούμε στη γλώσσα των ζωγράφων; Γιατί ο κόσμος που μας αφορά σε κάτι — να μην είναι πλάσμα της φαντασίας; Και όποιος τότε ρωτήσει: «αλλά στο πλάσμα της φαντασίας ανήκει ένας δημιουργός;» — δεν μπορεί να πάρει την απάντηση: *Γιατί; Μήπως αυτό το «ανήκει» ανήκει κι αυτό στο πλάσμα της φαντασίας; Δεν έχουμε το δικαίωμα τώρα να είμαστε λιγάκι πιο ειρωνικοί σχετικά με το υποκείμενο όπως είμαστε σχετικά με το κατηγορούμενο και το αντικείμενο; Δεν πρέπει ο φιλόσοφος να ανεβεί πάνω από την πίστη στη γραμματική; Κάθε οφειλόμενος σεβασμός στις γκουβερνάντες: δεν είναι καιρός όμως να αποκηρύξει η φιλοσοφία την πίστη στις γκουβερνάντες;*

Ω Βολταίρε! Ω ανθρωπιά! Ω βλακεία! Κάτι αξίζει η «αλήθεια», η αναζήτηση της αλήθειας· και όταν ο άνθρωπος καταπιάνεται μ' αυτές με υπερβολικά

ανθρώπινο τρόπο — «*il ne cherche le vrai que pour faire le bien*» [ψάχνει το αληθινό μόνο και μόνο για να κάνει το καλό] — βάζω στοίχημα πως δεν βρίσκει τίποτε!

36

Αν υποθεθεί ότι τίποτε άλλο δεν δίνεται ως «πραγματικό» εκτός από τον κόσμο μας των επιθυμιών και των παθών, ότι δεν μπορούμε να ανεβούμε ή να κατεβούμε σε καμιά άλλη πραγματικότητα εκτός από εκείνη των ενορημίσεών μας — επειδή το σκέπτεσθαι είναι απλώς η σχέση αυτών των ενορημίσεων μεταξύ τους —: δεν είναι επιτρεπτό να κάνουμε το πείραμα και να κάνουμε την ερώτηση αν αυτό που είναι «δεδομένο» δεν αρκεί για μια κατανόηση ακόμη και του λεγόμενου μηχανιστικού (ή «υλικού») κόσμου; Δεν εννοώ ως απάτης, ως «φαινομενικότητας», ως «παράστασης» (με την έννοια του Μπέρκλεϊ και του Σοπενάουερ), αλλά ως διαθέτοντος τον ίδιο βαθμό πραγματικότητας όπως και τα αισθήματά μας — ως πρωτόγονης μορφής του κόσμου των αισθημάτων, στον οποίο τα πάντα είναι ακόμη κλεισμένα μέσα σε μια συμπαγή ενότητα και κατόπιν διακλαδίζονται και αναπτύσσονται στην οργανική διαδικασία (όπου και γίνονται, όπως είναι εύλογο, πιο αδύναμα και πιο εύθραυστα), ως ενός είδους ενορημιακής ζωής, στην οποία όλες οι οργανικές λειτουργίες, μαζί με την αυτορύθμιση, την αφομοίωση, τη θρέψη, την έκκριση, τον μεταβολισμό, είναι ακόμη συνθετικά δεμένες μεταξύ τους — ως μιας προγενέστερης μορφής της ζωής; — Τελικά, όχι μόνον επιτρέπεται να κάνουμε αυτό το πείραμα, αλλά και επιβάλλεται από τη συνείδηση της μεθόδου. Να μη δεχτούμε περισσότερα είδη αιτιότητας για όσο καιρό το πείραμα να βουλευτούμε με μια απ' αυτές δεν έχει φτάσει στα έσχατα όριά του (— σε βαθμό α-νοησίας, αν μπορώ να το πω έτσι): αυτό είναι μια ηθική της μεθόδου, την οποία δεν μπορούμε να απορρίπτουμε σήμερα — βγαίνει «εξ ορισμού» όπως θα έλεγε ένας μαθηματικός. Το ερώτημα είναι τελικά αν αναγνωρίζουμε πραγματικά τη θέληση ως επενεργώσα, αν πιστεύουμε στην αιτιότητα της θέλησης: αν το κάνουμε αυτό — και κατά βάθος η πίστη σ' αυτό το πράγμα είναι πίστη στην ίδια την αιτιότητα —, τότε οφείλουμε να κάνουμε το πείραμα να θέσουμε την αιτιότητα της θέλησης υποθετικά ως τη μόνη. Η «θέληση» μπορεί φυσικά να επενεργήσει μόνο πάνω στη «θέληση» — και όχι πάνω στην «ύλη» (όχι πάνω στα «νεύρα», για παράδειγμα): αρκετά, πρέπει να αποτολμήσει κανείς την υπόθεση ότι, οπουδήποτε αναγνωρίζονται «επενέργειες», η θέληση επενεργεί πάνω σε θέληση — και ότι όλα τα μηχανικά συμβάντα, στο βαθμό που μια δύναμη είναι ενεργή σ' αυτά, είναι δύναμη της θέλησης, επενέργεια της θέλησης. — Αν υποθεθεί, τέλος ότι κατάφερνε κάποιος να εξηγήσει ολόκληρη την ενορημιακή ζωή μας ως ανάπτυξη και διακλάδωση μιας βασικής μορφής

της θέλησης — δηλαδή της θέλησης για δύναμη, όπως είναι η δική μου πρόταση — αν υποτεθεί ότι μπορούσε να αναγάγει όλες τις οργανικές λειτουργίες σ' αυτήν τη θέληση για δύναμη και να έβρισκε σ' αυτήν τη λύση του προβλήματος της τεκνοποιίας και της θρέψης — πρόκειται για ένα πρόβλημα — τότε θα αποκτούσε το δικαίωμα να ορίσει κάθε επενεργώσα δύναμη ως: *θέληση για δύναμη*. Ο κόσμος ιδωμένος εκ των ένδον, ο κόσμος οριζόμενος και κατονομαζόμενος σύμφωνα με τον «νοητό χαρακτήρα» του — θα ήταν «θέληση για δύναμη» και τίποτε άλλο.

37

«Πώς; Δεν σημαίνει αυτό, αν μιλήσουμε όπως ο λαός: ο Θεός απορρίπτεται, ο διάβολος όμως όχι — ;» Αντίθετα! Αντίθετα, φίλοι μου! Και ποιος στο διάβολο σας αναγκάζει να μιλάτε όπως ο λαός!

38

Όπως συνέβη πρόσφατα, με όλη τη σαφήνεια των μοντέρνων καιρών, με τη Γαλλική επανάσταση, αυτήν τη φοβερή και, αν την κοιτάξουμε από κοντά, περιττή φάρσα, στην οποία όμως ευγενείς και ενθουσιώδεις θεατές από όλη την Ευρώπη ερμήνευσαν από απόσταση τις δικές τους αγανακτήσεις/εξεγέρσεις και τους δικούς τους ενθουσιασμούς για τόσο καιρό και τόσο παθιασμένα *ώσπου το κείμενο εξαφανίστηκε κάτω από την ερμηνεία*: έτσι κάποιοι ευγενείς μεταγενέστεροι θα μπορούσαν να κατανοήσουν άσχημα ολόκληρο το παρελθόν και να κάνουν απλώς κατ' αυτόν τον τρόπο τη θέα του πιο υποφερτή. — Ή μάλλον: δεν συνέβη αυτό ήδη; Δεν ήμασταν μήπως εμείς οι ίδιοι αυτοί οι «ευγενείς» μεταγενέστεροι; Και στο βαθμό που το καταλαβαίνουμε αυτό, δεν το ξεπερνάμε ακριβώς τώρα;

39

Κανένας δεν θα θεωρήσει τόσο εύκολα αληθινή μια θεωρία επειδή σε κάνει ευτυχημένο ή ενάρετο: εκτός ίσως από τους αξιαγάπητους «ιδεαλιστές», που ενθουσιάζονται για το αληθινό, το ωραίο, το καλό και αφήνουν όλων των ειδών τα πολύχρωμα, χονδροειδή και καλόβολα ευκαταία πράγματα να κολυμπούν μαζί στο νερόλακκό τους. Η ευτυχία και η αρετή δεν είναι επιχειρήματα. Ξεχνούν όμως πρόθυμα, ακόμη και από το χώρο των στοχαστικών πνευμάτων, ότι το να κάνεις δυστυχημένο και το να κάνεις κακό είναι εξίσου λίγο αντεπιχειρήματα. Κάτι μπορεί να είναι αληθινό και ταυτόχρονα στον ύψιστο βαθμό επιζήμιο και επικίνδυνο· πράγματι, μπορεί να ανήκει στη θεμελιώδη φύση της ύπαρξης το ότι θα καταστρεφόταν εκείνος που θα έφτανε στην πλήρη γνώση της: έτσι, η δύ-

ναμη ενός πνεύματος θα μπορούσε να μετρηθεί από το πόσο πολλή «αλήθεια» μπορεί να αντέξει, σαφέστερα, από το ως ποιο βαθμό θα τη χρειαζόταν αραιωμένη, συγκαλυμμένη, γλυκασμένη, αμβλυμένη και παραποιημένη. Αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για την ανακάλυψη ορισμένων τμημάτων της αλήθειας οι κακοί και οι δυστυχείς είναι σε ευνοϊκότερη θέση και έχουν περισσότερες πιθανότητες να τα καταφέρουν· για να μη μιλήσω για τους κακούς που είναι ευτυχημένοι — ένα είδος για το οποίο οι μοραλιστές σιωπούν. Ίσως η σκληρότητα και η πανουργία να παρέχουν πιο ευνοϊκές συνθήκες για τη διαμόρφωση του ισχυρού, ανεξάρτητου πνεύματος και φιλοσόφου απ' ό,τι εκείνος ο ευγενικός, πρᾶος, ενδοτικός καλόβολος χαρακτήρας και τέχνη-να-παίρνεις-τα-πράγματα-ελαφρά, για τα οποία εκτιμούν έναν σοφό, και δικαιολογημένα τον εκτιμούν. Αν δεχτούμε εκ των προτέρων ότι η έννοια «φιλόσοφος» δεν περιορίζεται στον φιλόσοφο που γράφει βιβλία — ή που κάνει βιβλία τη δική του φιλοσοφία! — Ένα τελευταίο χαρακτηριστικό γνώρισμα της εικόνας του φιλόσοφου με το ελεύθερο πνεύμα μάς το δίνει ο Σταντάλ, το οποίο δεν θα παραλείψω να υπογραμμίσω ξέροντας τι είναι το γερμανικό γούστο. «*Pour être bon philosophe*», έλεγε αυτός ο τελευταίος μεγάλος ψυχολόγος, «*il faut être sec, clair, sans illusion. Un banquier, qui a fait fortune, a une partie du caractère requis pour faire des découvertes en philosophie, c'est est/à/dire pour voire clair dans ce qui est.*» [Για να είσαι καλός φιλόσοφος, είναι αναγκαίο να είσαι ξερός, σαφής, δίχως αυταπάτες. Ένας τραπεζίτης που έκανε περιουσία έχει κάτι από τον χαρακτήρα που χρειάζεσαι για να κάνεις ανακαλύψεις στη φιλοσοφία, δηλαδή για να δεις καθαρά σ' αυτό το οποίο είναι.]

40

Καθετί που είναι βαθύ αγαπά τη μάσκα· τα βαθύτατα πράγματα μισούν επίσης την εικόνα και την παραβολή. Μήπως δεν θα 'ταν η αντίθεση η κατάλληλη μεταμφίεση με την οποία θα έφευγε μακριά η ντροπή ενός θεού; Ένα συζητήσιμο ερώτημα: θα ήταν παράξενο αν κάποιος μυστικιστής δεν είχε ήδη αποτολμήσει να στοχαστεί ένα τέτοιο πράγμα. Υπάρχουν τόσο λεπτά περιστατικά που καλά κάνουν να τα θάβουν και με μια χοντροκοπιά να τα καθιστούν αγνώριστα· υπάρχουν πράξεις αγάπης και εξαιρετικής μεγαλοψυχίας μετά από τις οποίες δεν μπορεί να υπάρξει καλύτερη συμβουλή από το να πάρεις ένα μπαστούνι και να ξυλοκοπήσεις τον μάρτυρα θολώνοντας έτσι τη μνήμη του. Μερικοί γνωρίζουν πώς να θολώνουν και να κακομεταχειρίζονται τη μνήμη τους, έτσι ώστε να εκδικούνται τουλάχιστον αυτόν τον μοναδικό συγγνώστη — η ντροπή είναι επινοητική. Δεν είναι τα χειρότερα πράγματα αυτά για τα οποία ντρέπεται κανείς περισσότερο: δεν υπάρχει μόνον επιβουλή πίσω από μια μάσκα —

υπάρχει τόσο πολλή καλοσύνη στο δόλο. Θα μπορούσα να πιστέψω ότι ένας άνθρωπος, ο οποίος είχε κάτι εύθραστο και πολύτιμο να κρύψει, θα μπορούσε να κυλά στη ζωή σαν παλιό, σκούρο, γερά δεμένο κρασοβάρελο: έτσι θα το ήθελε η λεπτότητα της ντροπής του. Ένας άνθρωπος που η ντροπή του έχει βάθος συναντά τα πεπρωμένα του και τις λεπτές αποφάσεις του σε δρόμους τους οποίους πολύ λίγοι βρίσκουν και των οποίων την ύπαρξη δεν γνωρίζουν οι γείτονές του και οι οικείοι του: ο θανάσιμος κίνδυνός του είναι κρυμμένος από τα μάτια τους, το ίδιο και το ότι ξανακέρδισε τη σιγουριά του για τη ζωή. Ένας τέτοιος κρυφός άνθρωπος, που από ένστικτο χρησιμοποιεί την ομιλία για σιωπή και αποσιώπηση και είναι ανεξάντλητος στο να αποφεύγει την επικοινωνία, θέλει μια μάσκα του για να περιδιαβαίνει αντί γι' αυτόν τις καρδιές και τα κεφάλια των φίλων του· και αν υποθεθεί ότι δεν το θέλει αυτό, θα δει με τα μάτια του μια μέρα ότι μολαταύτα υπάρχει εκεί μια μάσκα — και ότι αυτό είναι καλό πράγμα. Κάθε βαθύ πνεύμα χρειάζεται μια μάσκα: ακόμη περισσότερο, γύρω από κάθε βαθύ πνεύμα μεγαλώνει συνεχώς μια μάσκα, χάρη στη μονίμως εσφαλμένη, δηλαδή ρηχή ερμηνεία κάθε λέξης που λέει, κάθε βήματος που κάνει, κάθε σημαδιού ζωής που δίνει.

41

Πρέπει να θέσει υπό έλεγχο κανείς τον εαυτό του για να διαπιστώσει αν είναι προορισμένος για ανεξαρτησία και διοίκηση· και πρέπει να το κάνει αυτό την κατάλληλη στιγμή. Δεν πρέπει να αποφύγει κανείς τους ελέγχους του, αν και ίσως να είναι το πιο επικίνδυνο παιχνίδι που μπορεί να παίξει κανείς, και τελικά είναι έλεγχοι που γίνονται μπροστά σε μας ως μάρτυρες και σε κανέναν άλλο δικαστή. Να μην προσκολλώμαστε σε ένα πρόσωπο: κι ας είναι το πιο αγαπημένο — κάθε πρόσωπο είναι μια φυλακή και μαζί μια γωνιά. Να μην προσκολλώμαστε σε μια πατρίδα: κι ας είναι η πιο βασανισμένη κι ας χρειάζεται επειγόντως βοήθεια — είναι ήδη λιγότερο δύσκολο να αποκόψει κανείς την καρδιά του από μια θριαμβεύουσα πατρίδα. Να μην προσκολλώμαστε σε ένα αίσθημα οίκτου: έστω κι αν πρόκειται για ανώτερους ανθρώπους των οποίων το σπάνιο μαρτύριο και την αίσθηση του αβοήθητου μπορέσαμε να δούμε κατά τύχη. Να μην προσκολλώμαστε σε μια επιστήμη: έστω κι αν μας γοητεύει με τις πιο πολύτιμες ανακαλύψεις που φαινομενικά κρατήθηκαν για μας. Να μην προσκολλώμαστε στην ίδια μας την απόσπαση, σ' εκείνο το φιλήδονο ξεμάκρμα και ξένωση του πουλιού, που πετά ολοένα και περισσότερο στα ύψη, ώστε να βλέπει ολοένα και περισσότερα πράγματα κάτω του — ο κίνδυνος εκείνου που πετάει. Να μην προσκολλώμαστε στις ίδιες μας τις αρετές και να γινόμαστε ως σύνολο θύματα κάποιου μέρους του εαυτού μας, για παράδειγμα της «φιλοξενίας» μας, που είναι ο κίνδυνος των κιν-

δύνων για ανώτερες και πλούσιες ψυχές, οι οποίες ξοδεύονται σπάταλα, σχεδόν αδιάφορα, και φέρνουν την αρετή της γενναιοδωρίας στο σημείο να γίνει ελάττωμα. Πρέπει να ξέρουμε πώς να *συντηρούμε* τους εαυτούς μας: αυτή είναι η καλύτερη δοκιμή της ανεξαρτησίας.

42

Ένα νέο είδος φιλοσόφων εμφανίζεται: αποτολμώ να τους βαφτίσω με ένα όνομα που δεν είναι ακίνδυνο. Όπως τους μαντεύω, όπως αφήνουν αυτοί να τους μαντεύουμε — γιατί ανήκει στη φύση τους να *θέλουν* να παραμείνουν γρίφος από ορισμένες απόψεις — οι φιλόσοφοι αυτοί του μέλλοντος θα μπορούσαν να κατονομαστούν δικαιολογημένα, αλλά ίσως και αδικαιολόγητα, *αποπειρώμενοι*. Το όνομα αυτό είναι τελικά μόνο μια απόπειρα και, αν θέλετε, ένας πειρασμός.

43

Είναι καινούριοι φίλοι της «αλήθειας» αυτοί οι επικείμενοι φιλόσοφοι; Πιθανότατα: γιατί όλοι οι φιλόσοφοι μέχρι τώρα αγαπούσαν τις αλήθειες τους. Σίγουρα όμως δεν θα είναι δογματικοί. Θα ήταν κάτι ενάντιο προς την περηφάνια τους, και επίσης προς το γούστο τους, το να έπρεπε να ήταν η αλήθεια τους μια αλήθεια για τον καθένα, πράγμα που ήταν μέχρι τώρα η κρυφή επιθυμία και οπισθοβουλία όλων των δογματικών εγχειρημάτων. «Η κρίση μου είναι *δική μου* κρίση: ένας άλλος δεν μπορεί να αποκτήσει εύκολα δικαίωμα σ' αυτήν» — λέει ίσως ένας τέτοιος φιλόσοφος του μέλλοντος. Πρέπει να αποβάλλουμε το κακό γούστο να θέλουμε να συμφωνούμε με πολλούς. Το «καλό» δεν είναι πια καλό όταν το πιάνει στο στόμα του ο γείτονας. Και πώς είναι δυνατόν να υπάρχει ένα «κοινό καλό»; Η λέξη έρχεται σε αντίφαση με τον εαυτό της: ότι μπορεί να είναι κοινό, έχει πάντα λίγη αξία. Τελικά, τα πράγματα πρέπει να μείνουν όπως είναι και όπως ήταν πάντα: τα μεγάλα πράγματα είναι για τους μεγάλους, οι άβυσσοι για τους βαθείς, οι ανατριχίλες και οι λεπτότητες για τους εκλεπτυσμένους, και, συνοπτικά, όλα τα σπάνια πράγματα για τους σπάνιους.

44

Έπειτα απ' όλα αυτά χρειάζεται ακόμη να πω ότι θα είναι ελεύθερα, πολύ ελεύθερα πνεύματα, αυτοί οι φιλόσοφοι του μέλλοντος — κι αυτό είναι τόσο σίγουρο όσο είναι και το ότι δεν θα είναι απλώς ελεύθερα πνεύματα, αλλά κάτι περισσότερο, υψηλότερο, μεγαλύτερο και εντελώς διαφορετικό, που δεν θα θέλει να παρανοηθεί ή να θεωρηθεί κάτι που δεν είναι. Αλλά, καθώς τα λέω αυτά, νιώθω πως έχω το *καθήκον*, απέναντι σ'

αυτούς σχεδόν τόσο όσο κι απέναντι σε μας, που είμαστε οι κήρυκες και οι πρόδρομοί τους, εμάς τα ελεύθερα πνεύματα!, να διώξω μακριά απ' όλους μας μια παλιά ανόητη προκατάληψη και παρανόηση, η οποία σκοτεινίασε για πολύ καιρό σαν ομίχλη την έννοια «ελεύθερο πνεύμα». Σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική υπάρχει τώρα κάτι που κάνει κακή χρήση αυτού του ονόματος, ένα πολύ στενό, κλειστό, αλυσοδεμένο είδος πνευμάτων, που επιθυμούν στην ουσία το αντίθετο απ' αυτό που διαμορφώνει τους σκοπούς και τα ένστικτά μας — για να μη μιλήσω για το ότι απέναντι σ' αυτούς τους νέους φιλόσοφους που εμφανίζονται πρέπει να υπάρχουν κλειστά παράθυρα και αμπαρωμένες πόρτες. Αυτοί ανήκουν, κοντολογίς και δυστυχώς, στους *ισοπεδωτές*, αυτά τα κακώς ονομαζόμενα «ελεύθερα πνεύματα»: είναι εύγλωπτοι και ταχυγράφοι σκλάβοι του δημοκρατικού γούστου και των «μοντέρνων ιδεών» του άνθρωποι δίχως μοναξιά, δίχως προσωπική μοναξιά, αδέξια καλά παλικάρια, που, αν και διαθέτουν θάρρος και χρηστά ήθη, είναι ανελεύθεροι και επιφανειακοί για γέλια, προπαντός στη θεμελιώδη κλίση τους να βλέπουν στις μορφές της υπάρχουσας κοινωνίας την αιτία όλης πρακτικά της ανθρωπίνης αποτυχίας και αθλιότητας: έτσι δεν κάνουν άλλο από το να βάζουν χαρούμενα την αλήθεια να σταθεί στο κεφάλι της! Εκείνο που πασχίζουν να πετύχουν με όλες τις δυνάμεις τους είναι η καθολική πράσινη ευτυχία του βοσκοτοπιού της αγέλης, με ασφάλεια, σιγουριά, άνεση, ελάφρυνση της ζωής για όλους: τα δύο τους τραγούδια και δόγματα που τραγουδάνε πιο συχνά ονομάζονται «ίσα δικαιώματα» και «συμπόνια για καθετί που υποφέρει» — και τον ίδιο τον πόνο τον θεωρούν κάτι που πρέπει να *εξαλειφθεί*. Εμείς οι αντίθετοι αυτού του πράγματος, που έχουμε ανοίξει τα μάτια μας και τη συνείδησή μας στο ερώτημα πού και πότε το φυτό «άνθρωπος» έχει αναπτυχθεί περισσότερο μέχρι σήμερα, πιστεύουμε ότι αυτό συνέβη πάντα κάτω από τις αντίθετες συνθήκες, ότι πρώτα έπρεπε να αναπτυχθεί φοβερά η επικινδυνότητα της κατάστασής του, να εξελιχθούν σε λεπτότητα και αποκοτιά, κάτω από μακρόχρονη πίεση και καταναγκασμό, οι ικανότητές του για επινόηση και υπόκριση (το «πνεύμα» του), να ενταθεί και να γίνει απόλυτη θέληση για δύναμη η θέλησή του για ζωή — πιστεύουμε ότι η σκληρότητα, η βία, η δουλεία, ο κίνδυνος στο δρόμο και στην καρδιά, το κρύψιμο, ο στωικισμός, η τέχνη του πειράματος και η διαβολιά κάθε είδους, ότι καθετί κακό, επίφοβο, τυραννικό, αρπακτικό ζώο και φίδι στον άνθρωπο υπηρετεί στην ενίσχυση του είδους «άνθρωπος» τόσο όσο και το αντίθετό του — δεν λέμε αρκετά όταν λέμε τόσα, αλλά είμαστε, εν πάση περιπτώσει, μ' αυτά που λέμε και δεν λέμε για το ζήτημα αυτό, στην άλλη άκρη από κάθε μοντέρνα ιδεολογία και από όλα τα ευκαταία της αγέλης: μήπως βρισκόμαστε στους αντίποδες τους; Τι το παράξενο που εμείς τα «ελεύθερα πνεύματα» δεν είμαστε και οι καλύτεροι στην επικοινωνία; Που δεν θέλουμε να προδίδουμε από κάθε άποψη

από τι μπορεί να ελευθερώσει τον εαυτό του ένα πνεύμα και σε τι οδηγείται ίσως τότε; Και όσον αφορά το επικίνδυνο φραστικό σχήμα «πέρα από το καλό και το κακό», με το οποίο εμείς προφυλασσόμαστε τουλάχιστον από το να μας πάρουν για κάτι που δεν είμαστε: είμαστε κάτι άλλο από «*libres-penseurs*», «*liberi pensatori*», «*Freidenker*» [ελεύθεροι στοχαστές] ή ό,τι άλλο χρησιμοποιούν για να ονομάζουν τους εαυτούς τους αυτοί οι άξιοι συνήγοροι των «μοντέρνων ιδεών». Νιώθουμε σαν στο σπίτι μας σε πολλές χώρες του πνεύματος, ή τουλάχιστον υπήρξαμε φιλοξενούμενοι σ' αυτές· ξεφεύγαμε πάντα από τις ευχάριστες μουχλιασμένες γωνιές, στις οποίες έδειχναν να μας παραδίδουν η προτίμηση και η προκατάληψη, η νιότη, η καταγωγή, οι συγκυρίες ανθρώπων και βιβλίων, ή και η κόπωση από την περιπλάνηση· είμαστε γεμάτοι κακία για τα θέλητρα της εξάρτησης, που κρύβονται μέσα στις τιμές, στο χρήμα, στα αξιώματα ή στους ενθουσιασμούς των αισθήσεων· είμαστε ευγνώμονες προς τη δυστυχία και τη μεταβαλλόμενη αρρώστια, επειδή πάντα μας ελευθέρωνε από κάποιον κανόνα και την «προκατάληψή» του, ευγνώμονες προς το Θεό, το διάβολο, το αρνί και το σκουλήκι που υπάρχουν μέσα μας, περιέργοι σε βαθμό κακίας, ερευνητές μέχρι σκληρότητας, με αδίστακτα δάκτυλα για το ασύλληπτο, με δόντια και στομάχι για το αχώνευτο, έτοιμοι για κάθε δουλειά που απαιτεί κοφτερό μυαλό και κοφτερές αισθήσεις, έτοιμοι για κάθε τόλμημα χάρη σε ένα περίσσευμα «ελεύθερης θέλησης», με μπροστινές και πισινές ψυχές, τις έσχατες προθέσεις των οποίων κανένας δεν μπορεί να δει εύκολα, με προσκήνια και παρασκήνια στων οποίων το τέλος κανένα πόδι δεν μπορεί να πάει εύκολα, κρυμμένοι κάτω από το μανδύα του φωτός, κατακτητές ακόμη κι όταν μοιάζουμε με κληρονόμους και άσωτους, συλλέκτες και άνθρωποι που τακτοποιούν από το πρωί ως το βράδυ, τσιγκούνηδες στα πλούτη μας και στα γεμάτα μας συρτάρια, φειδωλοί στο να μαθαίνουμε και να ξεχνάμε, επινοητικοί σε σχήματα, μερικές φορές περήφανοι για πίνακες κατηγοριών, μερικές φορές σχολαστικοί, μερικές φορές κουκουβάγιες της εργασίας ακόμη και το καταμεσήμερο· ναι, ακόμη και σκιάχτρα όταν αυτό χρειάζεται — και σήμερα χρειάζεται: στο βαθμό δηλαδή που είμαστε γεννημένοι, ορκισμένοι ζηλόφθονοι φίλοι της μοναξιάς, της πιο βαθιάς, πιο μεσονύχτιας, πιο μεσημεριάτικης μοναξιάς μας — τέτοιο είδος ανθρώπων είμαστε, εμείς τα ελεύθερα πνεύματα! Και ίσως κι εσείς να ανήκετε κάπως σ' αυτό το είδος, εσείς που έρχεστε; Εσείς νέοι φιλόσοφοι;

Τρίτο μέρος: Η θρησκευτική φύση

45

Η ανθρώπινη ψυχή και τα σύνορά της, η περίμετρος στην οποία έφτασε η ανθρώπινη εσωτερική εμπειρία γενικά μέχρι σήμερα, τα ύψη, τα βάθη και οι αποστάσεις της εμπειρίας αυτής, ολόκληρη η μέχρι τώρα ιστορία της ψυχής και οι ακόμη ανεξάντλητες δυνατότητές της: αυτός είναι ο κυνηγότοπος που προορίζεται για έναν γεννημένο ψυχολόγο και φίλο του «χοντρού θηράματος». Πόσο συχνά όμως πρέπει να πει με απόγνωση στον εαυτό του: «ένας άνθρωπος! Αχ, μόνον ένας άνθρωπος! Κι αυτό το τόσο μεγάλο δάσος και ζούγκλα!» Και έτσι επιθυμεί να είχε καμιά εκατοστή βοηθούς για το κυνήγι και έξυπνα καλοεκπαιδευμένα λαγωνικά, που θα μπορούσε να τα στείλει στην ιστορία της ανθρώπινης ψυχής, προκειμένου να σηκώσουν το θήραμά του. Μάταια: ανακαλύπτει ξανά και ξανά, πλήρως και με πίκρα, πόσο δύσκολο είναι να βρει βοηθούς και σκυλιά για όλα τα πράγματα που ερεθίζουν την περιέργειά του. Ο μπελάς τού να στέλνονται λόγιοι σε καινούριους και επικίνδυνους κυνηγότοπους, όπου χρειάζεται θάρρος, εξυπνάδα, λεπτότητα με κάθε έννοια, έγκειται στο ότι αυτοί παύουν να είναι χρήσιμοι ακριβώς εκεί που αρχίζει το «μεγάλο κυνήγι», αλλά και ο μεγάλος κίνδυνος — εκεί ακριβώς χάνουν την οξύτητα του ματιού και της μύτης. Για να μαντέψει και να εξακριβώσει κανείς, για παράδειγμα, τι είδους ιστορία είχε το πρόβλημα της γνώσης και της συνείδησης στην ψυχή των *homines religiosi* [ανθρώπων της θρησκείας], ίσως πρέπει να είναι εξίσου βαθύς, εξίσου πληγωμένος, εξίσου τερατώδης με την διανοητική συνείδηση του Πασκάλ — και έπειτα χρειάζεται εκείνος ο πλατύς ουρανός της φωτεινής, μοχθηρής πνευματικότητας, ο οποίος θα μπορέσει από ψηλά να επισκοπήσει, να τακτοποιήσει και να βάλει σε φόρμουλες αυτόν τον συνωστισμό των επικίνδυνων και οδυνηρών βιωμάτων. — Ποιος μπορεί όμως να μου προσφέρει αυτήν την εμπειρία! Και ποιος έχει χρόνο να περιμένει τέτοιους υπηρέτες! — Εμφανίζονται πολύ σπάνια, είναι τόσο απίθανοι σε όλες τις εποχές! Τελικά, πρέπει να κάνει κανείς τα πάντα *μόνος του*, αν είναι να μάθει μερικά πράγματα: δηλαδή, έχει να κάνει *πολλά!* — Μια περιέργεια όμως σαν τη δική μου είναι το πιο ευχάριστο ελάττωμα — με συγχωρείτε! ήθελα να πω: η αγάπη της αλήθειας έχει την ανταμοιβή της στον ουρανό, και ήδη στη γη.

46

Η πίστη, όπως την απαιτούσε ο πρώιμος χριστιανισμός και όπως την

απέκτησε όχι λίγες φορές, στη μέση ενός σκεπτικιστικού και νότιου/ελευθεροπνευματικού κόσμου, που είχε πίσω του και εντός του έναν μακράιωνα αγώνα μεταξύ φιλοσοφικών σχολών, συν την διαπαιδαγώγηση στην ανοχή/ανεξιθρησκεία, που έδωσε το *imperium Romanum* [ρωμαϊκή αυτοκρατορία] — αυτή η πίστη δεν είναι εκείνη η άδολη και δύστροπη πίστη του υποτελούς, με την οποία ένας Λούθηρος ή ένας Κρόμγουελ ή κάποιος άλλος βόρειος βάρβαρος του πνεύματος προσκολλώνταν στον Θεό τους και στον χριστιανισμό τους· είναι μάλλον εκείνη η πίστη του Πασκάλ, που μοιάζει με φοβερό τρόπο με μια διαρκούσα αυτοκτονία του λογικού — ενός ανθεκτικού, μακρόβιου, όμοιου με σκουλήκι λογικού, που δεν πρέπει να σκοτωθεί ακαριαία με ένα χτύπημα. Η χριστιανική πίστη είναι από την αρχή θυσία: θυσία κάθε ελευθερίας, κάθε περηφάνιας, κάθε αυτοπεποίθησης του πνεύματος, και την ίδια στιγμή υποδούλωση και αυτοχλευασμός, αυτοακρωτηριασμός. Υπάρχει σκληρότητα και θρησκευτικός φοιτικισμός σ' αυτήν την πίστη, που απαιτείται από μια παραωρμισμένη, ποικιλόμορφη και παραχαϊδεμένη συνείδηση: προϋπόθεσή της είναι ότι η υποταγή του πνεύματος είναι απερίγραπτα οδυνηρή, ότι ολόκληρο το παρελθόν και η συνήθεια ενός τέτοιου πνεύματος αντιστέκεται στο *absurdissimum* [απολύτως παράλογο] που αντιπροσωπεύει γι' αυτό μια τέτοια «πίστη». Οι σύγχρονοι άνθρωποι, με τη στόμωσή τους από τη χριστιανική νομενκλατούρα, δεν αντιλαμβάνονται πια το φρικαλέο υπερθετικό που υπήρχε για το αρχαίο γούστο στην παραδοξότητα του φραστικού σχήματος «Ο Θεός στο σταυρό». Ποτέ και πουθενά αλλού δεν υπήρξε μέχρι σήμερα μια τέτοια τόλμη στην αντιστροφή, κάτι τόσο φοβερό, ερωτηματικό και συζητήσιμο όσο αυτό το φραστικό σχήμα: υποσχόταν μια επαξιολόγηση όλων των αρχαίων αξιών. — Είναι η Ανατολή, η βαθιά Ανατολή, είναι ο ανατολίτης δούλος, που μ' αυτόν τον τρόπο πήρε εκδίκηση από τη Ρώμη και την ευγενή και επιπόλαιη ανοχή της, από τον ρωμαϊκό «καθολικισμό» της πίστης — και δεν ήταν ποτέ η πίστη αλλά η ελευθερία από την πίστη, αυτή η μισοσωική και χαμογελαστή αμεριμνησία με τη σοβαρότητα της πίστης αυτό που προκαλούσε λύσσα στους δούλους με τους αφέντες τους και ενάντια στους αφέντες τους. Ο «διαφωτισμός» προκαλεί λύσσα: διότι ο δούλος θέλει το απόλυτο, καταλαβαίνει μόνο το τυραννικό, και στον τομέα της ηθικής, αγαπά όπως μισεί, δίχως απόχρωση, ως τα βάθη του εαυτού του, ως το σημείο του πόνου, ως το σημείο της αρρώστιας — ο μεγάλος κρυφός πόνος που νιώθει του προκαλεί λύσσα εναντίον του ευγενούς γούστου, που μοιάζει να αρνείται τον πόνο. Ο σκεπτικισμός απέναντι στον πόνο, κατά βάθος απλώς μια στάση της αριστοκρατικής ηθικής, δεν ήταν η μικρότερη αιτία που συνέβαλε στην τελευταία μεγάλη εξέγερση των δούλων που άρχισε με τη Γαλλική επανάσταση.

Όπου εμφανίστηκε μέχρι τώρα στη γη η θρησκευτική νεύρωση, τη βρίσκουμε ενωμένη με τρεις επικίνδυνες διαιτητικές εντολές: μοναξιά, νηστεία και σεξουαλική αποχή — δίχως όμως να είμαστε σε θέση να αποφασίσουμε με σιγουριά εδώ ποια είναι η αιτία και ποιο το αποτέλεσμα, ή αν υπάρχει εδώ μια σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Η δικαιολόγηση της δεύτερης αμφιβολίας είναι ότι ένα από τα συχνότερα συμπτώματα της κατάστασης, στην περίπτωση των άγριων όσο και των ήμερων λαών, είναι η πιο αιφνίδια και ακραία ηδυπάθεια, που τότε μετατρέπεται ξαφνικά σε σπασμό μετάνοιας και σε άρνηση του κόσμου και της θέλησης: μήπως και τα δύο μπορούν να ερμηνευτούν σαν μεταμφιεσμένη επιληψία; Πουθενά αλλού όμως δεν είναι πιο απαραίτητο να αρνηθούμε τις ερμηνείες: γύρω από κανέναν άλλο τύπο δεν αναπτύχθηκε μέχρι τώρα τέτοια αφθονία α-νοησίας και δεισιδαιμονίας, κανένας άλλος τύπος δεν φαίνεται μέχρι τώρα να προκάλεσε περισσότερο το ενδιαφέρον των ανθρώπων, ακόμη και των φιλοσόφων — ήρθε η ώρα να γίνουμε λιγάκι ψυχροί σ' αυτό το θέμα, να μάθουμε με περισκεψη: ακόμη καλύτερα, να κοιτάξουμε μακριά, να φύγουμε μακριά. — Στο υπόβαθρο της πιο πρόσφατης φιλοσοφίας, αυτής του Σοπενάουερ, εξακολουθεί να βρίσκεται, σχεδόν ως το καθ' εαυτό ερώτημα, αυτό το φρικτό ερωτηματικό της θρησκευτικής κρίσης και αφύπνισης. Πώς είναι δυνατή η άρνηση της θέλησης; Πώς είναι δυνατός ο άγιος; — αυτό φαίνεται πως ήταν πράγματι το ερώτημα με το οποίο έγινε φιλόσοφος ο Σοπενάουερ και άρχισε να δουλεύει. Κι έτσι ήταν γνήσια σοπεναουερική συνέπεια το ότι ο πιο πιστός οπαδός του (ίσως επίσης και ο τελευταίος του, όσον αφορά τη Γερμανία), ο Ρίχαρντ Βάγκνερ, έφερε το δικό του έργο ζωής σε τέλος ακριβώς σ' αυτό το σημείο και τελικά εισήγαγε εκείνο τον φρικτό και αιώνιο τύπο στη σκηνή ως Κούντριν, *type vécu* [τύπου που έζησε], με σάρκα και οστά και την ίδια στιγμή που οι ψυχιάτροι όλων σχεδόν των χωρών της Ευρώπης είχαν την ευκαιρία να τον μελετήσουν από κοντά οπουδήποτε η θρησκευτική νεύρωση — ή, όπως την ονομάζω εγώ, «η θρησκευτική φύση» — ως «Στρατός σωτηρίας» έκανε το τελευταίο της επιδημικό ξέσπασμα και παρέλαση. — Αν όμως ρωτήσει κανείς τι υπάρχει στο συνολικό φαινόμενο του αγίου που προκάλεσε τόσο πολύ το ενδιαφέρον ανθρώπων κάθε είδους και εποχής, ακόμη και των φιλοσόφων, η απάντηση είναι ότι, χωρίς αμφιβολία, η εμφάνιση του θαύματος σ' αυτό, δηλαδή η άμεση *διαδοχή αντιθέτων*, ηθικά αντιθετικών καταστάσεων της ψυχής: πίστευαν εδώ ότι ήταν χειροπιαστή η άμεση μετατροπή ενός «κακού ανθρώπου» σε «άγιο», σε καλό άνθρωπο. Ως τώρα, η ψυχολογία ναυάγησε σ' αυτό το σημείο: δεν φαίνεται ότι αυτό συνέβη επειδή *πίστευε* και η ίδια στις αντιθετικές ηθι-

κές αξίες, και έβλεπε, διάβαζε, ερμήνευε τις αντιθέσεις αυτές στο κείμενο και στα γεγονότα; — Τι; Το «θαύμα» είναι μόνο μια ερμηνευτική πλάνη; Μια έλλειψη φιλολογίας;

48

Ο καθολικισμός φαίνεται ότι αποτελεί πιο αναπόσπαστο μέρος των λατινικών φυλών απ' ό,τι αποτελεί ολόκληρος ο χριστιανισμός για μας τους βόρειους· και ότι κατά συνέπεια η απιστία σημαίνει κάτι τελείως διαφορετικό στις καθολικές χώρες απ' ό,τι στις προτεσταντικές — δηλαδή ένα είδος εξέγερσης ενάντια στο πνεύμα της φυλής, ενώ σ' εμάς είναι μάλλον μια επιστροφή στο πνεύμα (ή στην έλλειψη πνεύματος) της φυλής. Εμείς οι βόρειοι προερχόμαστε αναμφισβήτητα από βάρβαρες φυλές και σε σχέση με το ταλέντο μας για θρησκεία: έχουμε λίγο ταλέντο γι' αυτήν. Μπορούμε να εξαιρέσουμε τους Κέλτες, που προσέφεραν το καλύτερο έδαφος για την υποδοχή της χριστιανικής μόλυνσης στο βορρά — το χριστιανικό ιδεώδες άνθησε στη Γαλλία, όσο του το επέτρεπε βέβαια ο γλομός ήλιος του βορρά. Πόσο ξενικά ευσεβείς είναι για το γούστο μας ακόμη και αυτοί οι τελευταίοι Γάλλοι σκεπτικιστές, όταν έχουν λίγο κελτικό αίμα στις φλέβες τους! Πόσο καθολική, πόσο μη γερμανική μυρίζει για μας η κοινωνιολογία του Αύγουστου Κοντ με τη ρωμαϊκή της λογική των ενστίκτων! Πόσο ιησούιτης εκείνος ο έξυπνος και αξιαγάπητος ξεναγός του Πορ-Ρουαγιάλ, ο Σαιν-Μπερ, παρά την έχθρα του για τους ιησούιτες! Κι ακόμη περισσότερο ο Ερνέστος Ρενάν: πόσο απρόσιτη για μας τους βόρειους είναι η γλώσσα ενός Ρενάν, στον οποίο κάθε στιγμή ένα τίποτα θρησκευτικής έντασης ταράζει την ισορροπία μιας ψυχής που είναι ηδυπαθής υπό μια εκλεπτυσμένη έννοια και χαλαρωμένη! Ξαναπέστε αυτά τα ωραία λόγια του — και θα δείτε τι μοχθηρία και ευθυμία θα προκληθεί αμέσως στις πιθανότατα λιγότερο ωραίες και περισσότερο σκληρές, δηλαδή γερμανικές, ψυχές μας! — «*Disons donc hardivement que la religion est un produit de l' homme normal, que l' homme est le plus dans le vrai quand il est le plus religieux et le plus assuré d' une destinée infinie ... C' est quand il est bon qu' il veut que la vertu corresponde à une ordre éternel, c' est quand il contemple les choses d' une manière désintéressée qu' il trouve la mort révoltante et absurde. Comment ne pas supposer que c' est dans ces moments-là, que l' homme voit le mieux? . . .*» [Ας τολμήσουμε λοιπόν να πούμε ότι η θρησκεία είναι προϊόν του φυσιολογικού ανθρώπου, ότι ο άνθρωπος είναι κοντύτερα στην αλήθεια όταν είναι πιο θρήσκος και πιο βέβαιος για ένα απέραντο πεπρωμένο . . . Μόνον όταν είναι καλός θέλει να αντιστοιχεί η αρετή σε μια αιώνια τάξη, μόνον όταν ατενίζει τα πράγματα με ανιδιοτελή τρόπο βρίσκει τον θάνατο απεχθή και παράλογο. Πώς να μην υποθέσουμε ότι αυτές ακριβώς τις στιγμές βλέπει ο άνθρωπος κα-

λύτερα;] Αυτά τα λόγια είναι τόσο αντίποδες προς τα αφτιά και τις συνήθειές μου που όταν τα ανακάλυψα η οργή που ένιωσα αμέσως έγγραψε πίσω τους «*la piaiserie religieuse par excellence!*» [η κατ' εξοχήν θρησκευτική κουταμάρα] — ώσπου η τελευταία μου οργή άρχισε να τα συμπαθεί, αυτά τα λόγια με την αναποδογυρισμένη αλήθεια τους! Είναι τόσο ευχάριστο, τόσο ξεχωριστό, να είσαι στους αντίποδες κάποιου!

49

Αυτό που προκαλεί κατάπληξη με τη θρησκευτικότητα των αρχαίων Ελλήνων είναι το φοβερό ποσοστό ευγνωμοσύνης που βγαίνει απ' αυτήν — το είδος ανθρώπου που στέκεται έτσι μπροστά στη φύση και τη ζωή είναι πολύ ευγενές! — Αργότερα, όταν η πλέμπα πήρε το πάνω χέρι στην Ελλάδα, ο φόβος κατέπνιξε την θρησκεία· και ο χριστιανισμός ετοιμαζόταν.

50

Το πάθος για Θεό: υπάρχουν χωριάτικα, ειλικρινή και αδάμαστα είδη του, όπως εκείνο του Λούθηρου — ολόκληρος ο προτεσταντισμός στερείται της νότιας *delicetezza* [λεπτότητας]. Υπάρχει ένα ανατολίτικο είδος να βγαίνεις έξω από τα όρια, όπως στην περίπτωση ενός δούλου που άδικα συγχωρέθηκε και εξυψώθηκε. Τέτοιο παράδειγμα είναι ο Αυγουστίνος, που στερείται με προσβλητικό τρόπο κάθε ευγένειας στη στάση και στις επιθυμίες. Υπάρχει η γυναικεία τρυφερότητα και λαχτάρα που πιέζει επονείδιστα και με άγνοια για μια *unio mystica et physica* [μυστικιστική και σωματική ένωση]: όπως στην περίπτωση της μαντάμ ντε Γκιγιόν. Σε πολλές περιπτώσεις εμφανίζεται αρκετά παράξενα σαν μεταμφίηση της εφηβείας ενός κοριτσιού ή ενός νέου· κάπου κάπου ακόμα σαν υστερία μιας γεροντοκόρης και σαν η τελευταία φιλοδοξία της — η εκκλησία ανακήρυξε ήδη πολλές φορές άγιες τέτοιες γυναίκες.

51

Μέχρι τώρα οι πιο δυνατοί άνθρωποι υποκλίνονταν πάντα με σεβασμό μπροστά στον άγιο ως το αίνιγμα του αυτοεξαναγκασμού και της εκούσιας έσχατης στέρξης: γιατί υποκλίνονταν; Μυρίζονταν σ' αυτόν — ούτως ειπείν πίσω από το ερωτηματικό της εύθραυστης και άθλιας εμφάνισής του — την ανώτερη δύναμη που επιδίωκε να δείξει τον εαυτό της μέσω ενός τέτοιου εξαναγκασμού, τη δύναμη της θέλησης στην οποία αναγνώριζαν τη δική τους δύναμη και χαρά να κυριαρχούν: τιμούσαν κάτι στους εαυτούς τους όταν τιμούσαν τον άγιο. Εκτός απ' αυτό, η θέα του άγιου τους προκαλούσε μια υποψία: μια τέτοια τεράστια άρνηση, αντιψύ-

ση, δεν θα ήταν δυνατό να την ποθήσει κανείς μάταια, έλεγαν μέσα τους και αναρωτιούνταν. Υπάρχει μήπως κάποιος λόγος γι' αυτό, ένας πολύ μεγάλος κίνδυνος, για τον οποίο μπορούσε ο ασκητής να είναι καλύτερα ενημερωμένος χάρη στους μυστικούς επισκέπτες και πληροφοριοδότες του; Αρκετά, οι ισχυροί του κόσμου έμαθαν ενώπιον αυτού έναν καινούριο φόβο, μάντεψαν μια καινούρια δύναμη, έναν παράξενο εχθρό ανυπότακτο ακόμα — ήταν η «θέληση για δύναμη» που τους ανάγκασε να σταματήσουν μπροστά στον άγιο. Έπρεπε να τον ρωτήσουν — —

52

Στην ιουδαϊκή «Παλαιά Διαθήκη», το βιβλίο της θειικής δικαιοσύνης, υπάρχουν άνθρωποι, πράγματα και ομιλίες τόσο μεγάλου στίλ που η ελληνική και η ινδική γραμματεία δεν έχουν να αντιπαραθέσουν τίποτε. Στέκεται κανείς με σεβασμό και φόβο μπροστά σ' αυτά τα απομεινάρια τού τι ήταν ο άνθρωπος κάποτε, και κάνει θλιβερές σκέψεις για την παλιά Ασία και την προεξέχουσα χερσόνησό της Ευρώπη, που θα ήθελε να σημαίνει εναντίον της Ασίας την «πρόοδο του ανθρώπου». Αλήθεια: εκείνος που είναι μόνον ένα ισχνό εξημερωμένο κατοικίδιο ζώο και μόνον ανάγκες κατοικίδιου ζώου γνωρίζει (σαν τους μορφωμένους της σήμερα, συμπεριλαμβανόμενων και των χριστιανών του «μορφωμένου» χριστιανισμού) δεν έχει λόγο να απορρίψει ούτε να θλίβεται ανάμεσα σ' αυτά τα ερείπια — το γούστο για την Παλαιά Διαθήκη είναι η λυδία λίθος για το «μεγάλο» και το «μικρό»: ίσως να βρει την Καινή Διαθήκη, το βιβλίο του ελέους, περισσότερο σύμφωνο με την καρδιά του (υπάρχει εδώ μπόλιμη από τη γνήσια λεπτή, μουχλιασμένη μυρωδιά των θρησκόληπτων και των μικρών ψυχών). Το ότι κόλλησαν και ένωσαν σε ένα βιβλίο αυτήν την Καινή Διαθήκη, ένα είδος ροκοκό του γούστου από κάθε άποψη, με την Παλαιά Διαθήκη, φτιάχνοντας τη «Βίβλο», το «βιβλίο καθ' εαυτό»: αυτό το πράγμα είναι ίσως η μεγαλύτερη αποκοτιά και «αμαρτία σε βάρος του πνεύματος», την οποία έχει στη συνείδησή της η γραμματιζόμενη Ευρώπη.

53

Γιατί σήμερα ο αθεϊσμός; — «Ο πατέρας» στον Θεό έχει ουσιαστικά αναιρεθεί: το ίδιο και «ο κριτής», «ο ανταμείβων». Το ίδιο και η «ελεύθερη θέλησή» του: δεν ακούει — και όταν άκουγε, δεν ήξερε πώς να βοηθήσει. Το χειρότερο είναι: φαίνεται ανίκανος να γίνει κατανοητός σαφώς: είναι ασαφής; — Να σε τι κατέληξα εγώ όσον αφορά στη βασική αιτία της παρακμής του ευρωπαϊκού θείσμου έπειτα από πολλές και ποικίλες συζητήσεις, ρωτώντας, ακούγοντας από δω κι από κει: μου φαίνεται πως το θρησκευτικό ένστικτο αναπτύσσεται ρωμαλέα — αλλά και πως απορρίπτει

με βαθιά περιφρόνηση τη θεϊστική απάντηση.

54

Τι κάνει κατά βάθος όλη η σύγχρονη φιλοσοφία; Από τον καιρό του Ντεκάρτ — και στην πραγματικότητα μάλλον από απείθεια προς αυτόν παρά στη βάση του παραδείγματός του — όλοι οι φιλόσοφοι έκαναν μια δολοφονική επίθεση στην παλιά έννοια της ψυχής, με το πρόσχημα μιας κριτικής των εννοιών του υποκειμένου και του κατηγορήματος — δηλαδή: μια δολοφονική επίθεση στη βασική προϋπόθεση της χριστιανικής διδασκαλίας. Η σύγχρονη φιλοσοφία, ως γνωσιοθεωρητικός σκεπτικισμός, είναι, κρυφά ή φανερά, *αντιχριστιανική*: αν και, για να μιλήσω για πιο λεπτά αφτιά, καθόλου αντιθρησκευτική. Γιατί άλλοτε πίστευαν στην «ψυχή» όπως πίστευαν στη γραμματική και στο γραμματικό υποκείμενο: έλεγαν, «εγώ» είναι όρος, «σκέπτομαι» είναι κατηγορημα και οριζόμενο — το σκέπτεσθαι είναι μια δραστηριότητα για την οποία *πρέπει* να σκεφτούμε ένα υποκείμενο ως αιτία της. Ύστερα προσπαθούσαν με θαυμαστή πονηριά και υπομονή να δουν αν μπορούσε να βγει κανείς απ' αυτό το δίχτυ — μήπως ίσχυε και το αντίστροφο: «σκέπτομαι» όρος, «εγώ» οριζόμενο· το «εγώ» είναι έτσι απλώς μιá σύνθεση που *παράγεται* από τη σκέψη. Ο Καντ ήθελε κατά βάση να αποδείξει ότι ξεκινώντας από το υποκείμενο δεν μπορούσε να αποδειχτεί το υποκείμενο — όπως και το αντικείμενο: η δυνατότητα μιας *φαινομενικής ύπαρξης* του υποκειμένου, δηλαδή «της ψυχής», μπορεί να μην του ήταν πάντα ξένη, εκείνη η ιδέα που, ως φιλοσοφία της Βεδάντα, είχε ασκήσει φοβερή επίδραση στη γη στο παρελθόν.

55

Υπάρχει μια μεγάλη κλίμακα της θρησκευτικής σκληρότητας, με πολλές βαθμίδες· τρεις όμως απ' αυτές είναι οι σημαντικότερες. Κάποτε οι άνθρωποι θυσίαζαν στους θεούς τους ανθρώπους, ίσως εκείνους που αγαπούσαν περισσότερο — εδώ ανήκουν η θυσία του πρωτότοκου που υπάρχει σε όλες τις προϊστορικές θρησκείες όπως και η θυσία του αυτοκράτορα Τιβέριου στο σπήλαιο του Μίθρα στο νησί Κάπρι, ο πιο φρικτός ρωμαϊκός αναχρονισμός. Ύστερα, στην ηθική εποχή της ανθρωπότητας, οι άνθρωποι θυσίαζαν στους θεούς τους τα ισχυρότερα ένστικτα που είχαν, τη «φύση» τους· η χαρά *αυτής* της γιορτής ακτινοβολεί στη ζοφερή ματιά του ασκητή, του εκστατικού «αντίθετου προς τη φύση». Τέλος: τι άλλο έμεινε να θυσιάσουν; Δεν έπρεπε τελικά να θυσιάσουν καθετί παρηγορητικό, άγιο, θεραπευτικό, γεμάτο ελπίδα, γεμάτο πίστη σε μια κρυμμένη αρμονία, σε μια μελλοντική μακαριότητα και δικαιοσύνη; Δεν έπρεπε να θυσιάσουν τον ίδιο το Θεό, και από σκληρότητα προς τον εαυτό τους να λατρέψουν την πέτρα, την ηλιθιότητα, το δύσκολο, τη μοίρα, το μηδέν;

Το να θυσιάζεις το θεό για το μηδέν — το παράδοξο αυτό μυστήριο της έσχατης πράξης σκληρότητας κρατήθηκε για τη γενιά, που ακόμη και τώρα ανέρχεται: όλοι ξέρουμε κάτι γι' αυτό.

56

Εκείνος που, σπρωγμένος από μια αινιγματική επιθυμία, έχει, σαν εμένα, κοπιήσει για πολύ καιρό να σκεφτεί τον πεσιμισμό ως τα βάθη του και να τον λυτρώσει από την κατά το ήμισυ χριστιανική, κατά το ήμισυ γερμανική απλοϊκότητα και στενότητα, με τις οποίες παρουσιάστηκε τελικά αυτόν τον αιώνα, συγκεκριμένα με τη μορφή της φιλοσοφίας του Σοπενάουερ· εκείνος που πραγματικά είδε με ασιατικό και περισσότερο από ασιατικό μάτι μέσα σ' έναν τρόπο σκέψης που αρνείται τον κόσμο περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον — πέρα από το καλό και το κακό και όχι πια, όπως ο Βούδας και ο Σοπενάουερ, κάτω από τα μάγια και την αυταπάτη της ηθικής — ίσως από την πράξη αυτή, και χωρίς πραγματικά να το θέλει, να άνοιξε τα μάτια του στο ακριβώς αντίθετο ιδεώδες: στο ιδεώδες του πιο ζωντανού, του πιο σφριγηλού, του πιο καταφατικού προς τον κόσμο ανθρώπου, που όχι μόνον έχει μάθει να συμβιβάζεται και να τα πηγαινέει καλά με καθετί που ήταν και είναι αλλά και θέλει να το έχει πάλι όπως ήταν και είναι στον αιώνα τον άπαντα, φωνάζοντας αχόρταγα *da capo* [από την αρχή], όχι μόνο για τον εαυτό του αλλά για ολόκληρο το έργο και το θέαμα, και όχι μόνο για ένα θέαμα αλλά κατά βάση για εκείνον που χρειάζεται ακριβώς αυτό το θέαμα — και που το καθιστά αναγκαίο: γιατί αυτός το χρειάζεται ξανά και ξανά — και το καθιστά αναγκαίο — — Πώς; Και αυτό δεν είναι — *circulus vitiosus deus* [θεικός φαύλος κύκλος];

57

Με τη δύναμη αυτής της πνευματικής ματιάς και διόρασης διευρύνεται η απόσταση και θαρρείς ο χώρος γύρω από τον άνθρωπο: ο κόσμος του γίνεται βαθύτερος, συνεχώς καινούρια αστέρια, συνεχώς καινούριες εικόνες και αινίγματα έρχονται μπροστά στα μάτια του. Ίσως τα πάντα πάνω στα οποία άσκησε το μάτι του πνεύματος τη βαθύτητα και την οξύτητά του να μην ήταν παρά μια ευκαιρία για την άσκησή του, ένα παιχνίδι, κάτι για παιδιά και παιδαριώδες. Ίσως οι πιο επίσημες έννοιες που προκάλεσαν τις μεγαλύτερες διαμάχες και οδύνες, οι έννοιες «θεός» και «αμαρτία», να μας φανούν μια μέρα όχι περισσότερο σημαντικές απ' ό,τι φαίνονται σε έναν γέρο τα παιδικά παιχνίδια και οι παιδικές σκοτούρες — και ίσως ο «γέρος» να χρειάζεται τότε ένα άλλο παιχνίδι και άλλους μπελάδες — αφού είναι ακόμη αρκετά παιδί, ένα αιώνιο παιδί!

58

Έχει παρατηρηθεί σε ποιο βαθμό μια αυθεντική θρησκευτική ζωή (τόσο για την αγαπημένη της δουλειά της μικροσκοπικής αυτοεξέτασης όσο και για εκείνη την αβρή ηρεμία που αυτοαποκαλείται «προσευχή» και που είναι μια διαρκής ετοιμότητα για την «έλευση του Θεού») απαιτεί εξωτερική σχόλη ή μισοσχόλη, εννών σχόλη με καλή συνείδηση, κληρονομημένη, εξ αίματος, που δεν είναι ξένη προς το αριστοκρατικό αίσθημα ότι η εργασία αποτελεί ντροπή — δηλαδή εκχυδαΐζει το σώμα και την ψυχή; Και ότι κατά συνέπεια η σύγχρονη, φασαρτζίδικη, εξοικονομούσα χρόνο, περήφανη για τον εαυτό της, ηλίθια περήφανη εργατικότητα εκπαιδεύει και ακριβώς προετοιμάζει τους ανθρώπους για «απιστία» περισσότερο από καθετί άλλο; Μεταξύ αυτών, για παράδειγμα, που ζουν σήμερα στη Γερμανία έξω από τη θρησκεία βρίσκω ανθρώπους που η «ελεύθερη σκέψη» τους είναι διαφορετικών ειδών και καταγωγής, αλλά, κυρίως, πάρα πολλούς που η εργατικότητά τους εξαφάνισε, από γενιά σε γενιά, τα θρησκευτικά ένστικτα: έτσι που δεν ξέρουν πια προς τι είναι χρήσιμες οι θρησκείες, και απλώς καταγράφουν την ύπαρξή τους στον κόσμο με βουβή κατάπληξη. Νιώθουν πώς είναι ήδη πλήρως απασχολημένοι, οι άξιοι αυτοί άνθρωποι, είτε με τις δουλειές τους είτε με τις απολαύσεις τους, για να μη μιλήσουμε για την «πατριδα», τις εφημερίδες ή τα «οικογενειακά καθήκοντα»: φαίνεται πως δεν έχουν καθόλου χρόνο για τη θρησκεία, ειδικά επειδή δεν ξέρουν καλά αν αυτή έχει να κάνει με μια άλλη δουλειά ή απόλαυση — γιατί είναι αδύνατο, λένε στους εαυτούς τους, να πηγαίνει κανείς στην εκκλησία μόνο και μόνο για να χαλάει τη διάθεσή του. Δεν είναι εχθροί των θρησκευτικών συνθηγιών· αν επιβάλλεται καμιά φορά η συμμετοχή τους σ' αυτές, από το κράτος φερ' ειπείν, κάνουν αυτό που τους ζητούν όπως κάνει κανείς πάρα πολλά πράγματα — με υπομονετική και μετρίοφρονα σοβαρότητα και δίχως πολλή περιέργεια και δυσαρέσκεια — ζουν πάρα πολύ έξω και πέρα, ώστε να νιώθουν την ανάγκη να εκφραστούν υπέρ ή κατά για τέτοια πράγματα. Η μεγάλη πλειοψηφία των Γερμανών προτεσταντών των μεσαίων στρωμάτων ανήκουν σήμερα σ' αυτούς τους αδιάφορους, ειδικά στα μεγάλα φιλόπονα κέντρα του εμπορίου και των συναλλαγών· παρόμοια η μεγάλη πλειονότητα των φιλόπονων σοφών και όλων των πανεπιστημιακών (εκτός των θεολόγων, των οποίων η ύπαρξη και η δυνατότητα προσφέρει στον ψυχολόγο ολοένα και πιο λεπτά αινίγματα για να λύσει). Οι ευσεβείς άνθρωποι ή απλώς εκείνοι που πηγαίνουν στην εκκλησία σπάνια έχουν ιδέα πόσο πολλή καλή θέληση, θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς αυθαίρετη θέληση, χρειάζεται σε έναν Γερμανό σοφό για να πάρει στα σοβαρά το πρόβλημα της θρησκείας· ολοκλήρη η δουλειά του (και, όπως είπαμε, η επαγγελματική εργατικότητά στην οποία τον ωθεί υποχρεωτικά η μοντέρνα του συνείδηση) τον προδιαθέτει να έχει μια ανώτερη, καλόβολή σχεδόν, ευδιαθεσία απέναντι στη θρησκεία, αναμειγμένη καμιά φορά με μια ήπια περιφρόνηση για τη «μη

καθαρότητα» του πνεύματος, που κατά τη γνώμη του υπάρχει σε καθετί που ανήκει ακόμα στην εκκλησία. Μόνο με τη βοήθεια της ιστορίας (άρα όχι από προσωπική εμπειρία) καταφέρνει ο σοφός να αποκτήσει μια τιμητική σοβαρότητα και έναν ορισμένο δειλό σεβασμό απέναντι στις θρησκείες: αν όμως ανυψώσει το αίσθημά του ως την ευγνωμοσύνη, δεν έχει κάνει ως πρόσωπο ούτε ένα βήμα πιο κοντά σ' αυτό που υπάρχει ακόμη ως εκκλησία ή ευλάβεια: ίσως το αντίθετο. Η πρακτική αδιαφορία για τα θρησκευτικά πράγματα, μέσα στην οποία έχει γεννηθεί και ανατραφεί, εξιδανικεύεται μέσα του σε προφύλαξη και καθαρότητα, που αποφεύγουν την επαφή με ανθρώπους και πράγματα της θρησκείας: και μπορεί ακριβώς το βάθος της ανοχής και της ανθρωπιάς του να είναι εκείνο που τον κάνει να αποφεύγει τη λεπτή ανησυχία που φέρει μαζί της η ανοχή. — Κάθε εποχή έχει το δικό της θεϊκό είδος αφέλειας, για του οποίου την επινόηση μπορεί να τη ζηλεύουν άλλες εποχές — και πόσο πολλή αφέλεια, αξιολογήσιμη, παιδιάστικη, και απεριόριστα ηλίθια αφέλεια υπάρχει στην πίστη του σοφού στην ανωτερότητά του, στην καλή συνείδηση της ανοχής του, στην απλή ανυποψίαστη σιγουριά με την οποία μεταχειρίζεται το ένστικτό του τον θρησκευόμενο άνθρωπο σαν έναν κατώτερο και χαμηλότερο τύπο, πέρα και πάνω από τον οποίο έχει αναπτυχθεί ο ίδιος — αυτός, ο μικρός επηρμένος νάνος και άνθρωπος της πλέμπας, φιλόπονος και εύστροφος πνευματικός εργάτης και χειρώνανκτας των «ιδεών», των «μοντέρνων ιδεών»!

59

Όποιος έχει δει βαθιά μέσα στον κόσμο, μαντεύει ποια σοφία βρίσκεται στο ότι οι άνθρωποι είναι επιφανειακοί. Είναι το ένστικτο της συντήρησης που τους μαθαίνει να είναι βιαστικοί, ελαφριοί και ψεύτικοι. Εδώ κι εκεί, σε φιλόσοφους όπως και σε καλλιτέχνες, βρίσκει κανείς μια παθιασμένη και υπέρμετρη λατρεία των «καθαρών μορφών»: ας μην αμφιβάλλει κανείς ότι εκείνος που χρειάζεται τη λατρεία της επιφάνειας σε τέτοιο βαθμό, έχει κάνει κάποτε μια αποτυχημένη προσπάθεια κάτω απ' αυτήν. Ίσως μάλιστα να υπάρχει ένα είδος ιεραρχίας σε σχέση μ' αυτά τα παιδιά που, επειδή κήνηκαν μια φορά φοβούνται τη φωτιά, μ' αυτούς τους γεννημένους καλλιτέχνες που μπορούν να βρουν χαρά στη ζωή μόνο στην επιθυμία να παραποιούν την εικόνα της (είναι, θα λέγαμε, μια μακροχρόνια εκδίκηση σε βάρος της ζωής): μπορεί κανείς να καθορίσει το βαθμό στον οποίο έχουν σιχαθεί τη ζωή αυτοί από το πόσο θέλουν να δουν την εικόνα της παραποιημένη, ξεθωριασμένη, τοποθετημένη στο επέκεινα και θεοποιημένη — μπορεί κανείς να συμπεριλάβει τους *homines religiosi* [ανθρώπους της θρησκείας] στους καλλιτέχνες, ως ανώτερο βαθμό της ιεραρχίας τους. Ο βαθύς φιλύποπτος φόβος ενός αθεράπευτου πεσιμισμού

είναι εκείνος που αναγκάζει ολόκληρες χιλιετίες να κρατηθούν με τα δόντια από μια θρησκευτική ερμηνεία της ζωής: ο φόβος εκείνου του ενστίκτου που προαισθάνεται ότι μπορούμε να πιάσουμε την αλήθεια *πολύ νωρίς*, πριν γίνει η ανθρωπότητα αρκετά δυνατή, αρκετά σκληρή, αρκετά αξια ενός καλλιτέχνη . . . Η ευλάβεια, η «ζωή εν Θεώ», φαίνονται, κάτω απ' αυτό το φως, ως το πιο λεπτό και έσχατο γέννημα του φόβου μπροστά στην αλήθεια, ως η λατρεία και η μέθη του καλλιτέχνη μπροστά στην πιο συνεπή απ' όλες τις παραποιήσεις, ως η θέληση για αντιστροφή της αλήθειας, για αναλήθεια με κάθε τίμημα. Μέχρι σήμερα, ίσως να μην υπήρξε πιο δυνατό μέσο από την ευλάβεια για να ομορφύνει ο άνθρωπος: μέσω αυτής μπορεί να γίνει ο άνθρωπος τόσο πολύ τέχνη, επιφάνεια, χρωματικό παιχνίδι, καλοσύνη ώστε να μην υποφέρει κανείς πια στη θέα του.

60

Να αγαπάς τον άνθρωπο για *χάρη του Θεού* — αυτό ήταν μέχρι σήμερα το πιο ευγενές και απόμακρο συναίσθημα που πέτυχαν οι άνθρωποι. Το ότι η αγάπη για τον άνθρωπο δίχως κάποια καθαγιαστική οπισθοβουλία είναι μία *ακόμη* ηλιθιότητα και κάτι ζώδες, το ότι η κλίση προς αυτή την αγάπη για τον άνθρωπο έπρεπε πρώτα να πάρει το μέτρο της, τη λεπτότητά της, τον κόκκο του αλατιού και τη σταγόνα του κεχρμποριού από μια ανώτερη κλίση — όποιος κι αν ήταν ο άνθρωπος που ένιωσε πρώτα και «βίωσε» αυτό το πράγμα, όσο κι αν σκόνταφτε η γλώσσα του καθώς προσπαθούσε να εκφράσει μια τόσο λεπτή σκέψη, παραμένει για μας άγιος και αξιοσέβαστος στον αιώνα τον άπαντα, ως ο άνθρωπος που πέταξε ψηλότερα ως σήμερα και παραπλανήθηκε ωραιότερα!

61

Ο φιλόσοφος, όπως τον εννοούμε *εμείς*, εμείς τα ελεύθερα πνεύματα — ως τον άνθρωπο με την πιο εκτενή ευθύνη, που έχει τη συνείδηση για τη συλλογική εξέλιξη του ανθρώπου: ο φιλόσοφος αυτός θα χρησιμοποιήσει τις θρησκείες για το έργο του της εκπαίδευσης και της εκγύμνασης, όπως ακριβώς θα χρησιμοποιήσει και τις υπάρχουσες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Η επιρροή στην επιλογή και στην εκγύμναση, δηλαδή τόσο η καταστρεπτική όσο και η δημιουργική και διαμορφωτική επιρροή, που μπορεί να ασκηθεί με τη βοήθεια των θρησκειών, είναι ποικιλόμορφη και διαφορετική ανάλογα με το είδος των ανθρώπων που βρίσκονται κάτω από τη μαγεία και την προστασία της. Για τους δυνατούς και ανεξάρτητους, που είναι προετοιμασμένοι και προορισμένοι για διοίκηση και αποτελούν ενσάρκωση του λογικού και της τέχνης μιας κυρίαρχης φυλής, η θρησκεία είναι ένα ακόμη μέσο να υπερνικήσουν τις αντιστάσεις ώστε να μπορέσουν να κυριαρχήσουν: σαν ένας δεσμός, που δένει μαζί τον κυ-

ρίαρχο και τον κυριαρχούμενο και προδίδει και παραδίδει στον πρώτο τη συνείδηση του δεύτερου, ό,τι κρυφό και πιο εσωτερικό σ' αυτόν, το οποίο θα ήθελε να ξεφύγει από την υποταγή· και αν μερικές φύσεις τέτοιας ευγενούς καταγωγής κλίνουν, μέσω μιας υψηλής πνευματικότητας, προς μια πιο αποτραβηγμένη και πιο στοχαστική ζωή και κρατούν για τους εαυτούς τους μόνο το πιο εκλεπτυσμένο είδος κυριαρχίας (σε επιλεγμένους μαθητές ή σε αδελφούς της ίδιας κοινότητας), τότε η θρησκεία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για να δημιουργηθεί ησυχία από το θόρυβο και τον κόπο *χονδροειδέστερων* μορφών κυριαρχίας, και καθαρότητα από την *αναγκαία* βρομιά κάθε πολιτικής. Έτσι έκαναν, για παράδειγμα, οι Βραχμάνοι: με τη βοήθεια μιας θρησκευτικής οργάνωσης έδωσαν στους εαυτούς τους τη δύναμη να αναγορεύουν τους βασιλιάδες του λαού, ενώ οι ίδιοι έμεναν και ένιωθαν παράμερα και έξω, ως άνθρωποι με ανώτερα και μεγαλύτερα από βασιλικά καθήκοντα. Στο μεταξύ, η θρησκεία δίνει επίσης σε ένα μέρος των κυριαρχούμενων καθοδήγηση και ευκαιρίες για να ετοιμαστούν να πάρουν την κυριαρχία και να αναλάβουν τη διοίκηση κάποτε στο μέλλον· δηλαδή, σ' εκείνες τις αργά ανερχόμενες τάξεις και στρώματα, στα οποία, μέσω καλότυχων γαμήλιων ηθών, η δύναμη και η χαρά της θέλησης, η θέληση για αυτοκυριαρχία αυξάνονται συνεχώς — σ' αυτά προσφέρει η θρησκεία αρκετές ωθήσεις και πειρασμούς για να πάρουν το δρόμο της ανώτερης πνευματικότητας, για να δοκιμάσουν τα αισθήματα της μεγάλης αυτοϋπερνίκησης, της σιωπής και της μοναξιάς — ο ασκητισμός και ο πουριτανισμός είναι δυνάμει απαραίτητα μέσα εκπαίδευσης και εξευγενισμού, αν μια φυλή θέλει να γίνει κύριος της καταγωγής της από την πλέμπα και να δουλέψει για τη μελλοντική κυριαρχία της. Στους συνηθισμένους ανθρώπους, τέλος, στη μεγάλη πλειοψηφία, που υπάρχουν για να υπηρετούν και για το γενικό όφελος και που *οφείλουν* να υπάρχουν μόνο γι' αυτόν τον σκοπό, η θρησκεία δίνει μια ανεκτίμητη ικανοποίηση με την φύση τους και με την κατάστασή τους, πολύμορφη γαλήνη της καρδιάς, έναν εξευγενισμό της υποταγής, μια χαρά και θλίψη παραπάνω για να μοιράζονται με τους ομοίους τους και κάποια μεταμόρφωση και εξωραϊσμό, κάποια δικαιολόγηση ολόκληρης της καθημερινότητας, ολόκληρης της ταπεινότητας, ολόκληρης της μισοζώδους φτώχειας των ψυχών τους. Η θρησκεία και η θρησκευτική σημασία της ζωής ρίχνει ηλιοφωτο πάνω σ' αυτούς τους μόνιμα ταλαιπωρημένους ανθρώπους και κάνει την θέα τους ανεκτή στους ίδιους, επενεργεί όπως επενεργεί συνήθως μια επικούρεια φιλοσοφία σε υποφέροντες ανθρώπους ανώτερης βαθμίδας, προσφέροντας αναψυχή, εκλεπτύνοντας, *χρησιμοποιώντας*, θα λέγαμε, την οδύνη, και τέλος καθαγιάζοντας και δικαιώνοντας. Τίποτε δεν είναι ίσως τόσο αξιολύπηστο στον χριστιανισμό και στον βουδισμό όσο η τέχνη τους να μαθαίνουν ακόμη και στους ταπεινότερους να ανεβάζουν τους εαυτούς τους μέσω της ευλάβειας σε μια φαινομενικά α-

νώτερη τάξη πραγμάτων και έτσι να διατηρούν την ικανοποίησή τους με την πραγματική τάξη πραγμάτων, μέσα στην οποία ζουν αρκετά σκληρά — και ακριβώς αυτή η σκληρότητα χρειάζεται!

62

Τέλος, βέβαια, για να παρουσιάσουμε και το παθητικό του λογαριασμού αυτών των θρησκειών και να φέρουμε στο φως την ανησυχητική επικινδυνότητά τους — κοστίζει πάντα ακριβά και φοβερά όταν οι θρησκείες άρχουν *όχι* σαν μέσο εκγύμνασης και εκπαίδευσης στα χέρια του φιλόσοφου, αλλά από *μόνες* τους και ως *κυρίαρχες*, όταν θέλουν να είναι οι ίδιες τελικοί σκοποί και *όχι* μέσα πλάι σε άλλα μέσα. Μεταξύ των ανθρώπων, όπως και μεταξύ των άλλων ειδών, υπάρχει περίσσεια αποτυχημένων, άρρωστων, εκφυλισμένων, εύθραυστων, αναγκαία υποφερόντων· οι πετυχημένες περιπτώσεις είναι και μεταξύ των ανθρώπων πάντα η εξαίρεση και, αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο άνθρωπος είναι *το ζώο που η φύση του δεν έχει καθοριστεί ακόμη*, η σπάνια εξαίρεση. Αλλά ακόμη χειρότερα: όσο ανώτερο τύπο αντιπροσωπεύει ο άνθρωπος τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να *πετύχει*: το τυχαίο, ο νόμος της α-νοησίας στη συνολική οικονομία της ανθρωπότητας, δείχνει την πιο φοβερή του όψη στην καταστρεπτική επενέργειά του στους ανώτερους ανθρώπους, που οι συνθήκες ζωής τους είναι λεπτές, ποικιλόμορφες και δύσκολα υπολογίσιμες. Πώς τώρα φέρονται οι δύο μεγάλες θρησκείες που κατονομάσαμε προηγουμένως απέναντι σ' αυτήν την *περίσσεια* αποτυχημένων περιπτώσεων; Προσπαθούν να διατηρήσουν, να κρατήσουν στη ζωή ό,τι μπορεί να διατηρηθεί, και μάλιστα τάσσονται εξ ορισμού με το μέρος του, ως θρησκείες *για υποφέροντες*, δίνουν δίκιο σε όλους εκείνους που υποφέρουν από τη ζωή όπως από μια αρρώστια, και θα ήθελαν να θεωρηθεί λαθμεμένο και γίνει αδύνατο κάθε άλλο βίωμα για τη ζωή. Όσο ψηλά κι αν κατατάξει κανείς αυτήν την εξωραϊστική και διατηρητική μέριμνα, στο βαθμό που εφαρμόστηκε και εφαρμόζεται, πλάι στους άλλους τύπους, και στον ανώτερο τύπο ανθρώπου, που ήταν μέχρι τώρα σχεδόν πάντα ο τύπος που υπέφερε περισσότερο: στο συνολικό λογαριασμό οι μέχρι τούδε *κυρίαρχες* θρησκείες ανήκουν στους κύριους λόγους για τους οποίους ο τύπος «άνθρωπος» κρατήθηκε σε χαμηλότερο επίπεδο — διατήρησαν πάρα πολλά από *εκείνα που έπρεπε να χαθούν*. Χρωστάμε σ' αυτές ανεκτίμητα οφέλη και ποιος είναι αρκετά πλούσιος σε ευγνωμοσύνη, για να μη γίνει φτωχός εν όψει όλων όσων έχουν κάνει για παράδειγμα μέχρι τώρα οι «πνευματικοί άνθρωποι» του χριστιανισμού στην Ευρώπη! Και όμως, όταν έδιναν παρηγοριά στον υποφέροντα, κουράγιο στους καταπιεσμένους και στους απελπισμένους, στήριγμα και αποκούμπι στους μη αυτοτελείς, και όταν δελιάζαν τους εσωτερικά τσακισμένους και εκείνους που

είχαν γίνει άγριοι διώχοντάς τους μακριά από την κοινωνία και βάζοντάς τους σε μοναστήρια και σε σωφρονιστήρια για την ψυχή: τι άλλο έπρεπε να κάνουν ώστε με καλή συνείδηση, και ως θέμα αρχής, να δουλέψουν για τη διατήρηση καθετί άρρωστου και υποφέροντος, πράγμα που σημαίνει στην πραγματικότητα και αληθινά για τη διαφθορά της ευρωπαϊκής ράτσας; Να βάλουν όλες τις εκτιμήσεις αξιών να σταθούν στο κεφάλι τους — αυτό έπρεπε να κάνουν! Και να συντρίψουν τους ισχυρούς, να κάνουν καχεκτικές τις μεγάλες ελπίδες, να καταστήσουν ύποπτη την ευτυχία με την ομορφιά, να γκρεμίσουν καθετί αυταρχικό, αρρενωπό, κατακτητικό, τυραννικό, όλα τα ένστικτα που προσιδιάζουν στον ανώτατο και πιο πετυχημένο τύπο «ανθρώπου», στην αβεβαιότητα, στις τύψεις της συνείδησης, στην αυτοκαταστροφή, και μάλιστα να μετατρέψουν όλη την αγάπη για το γήινο και για την κυριαρχία πάνω στη γη σε μίσος για τη γη και το γήινο — αυτό το καθήκον έβαλε η εκκλησία στον εαυτό της και έπρεπε να βάλει, ώσπου στο τέλος συγχωνεύτηκαν, κατά την εκτίμησή της, σε ένα αίσθημα η «αποκοσμικοποίηση», η «μη αισθησιακότητα» και ο «ανώτερος άνθρωπος». Αν υποθεθεί ότι μπορούσε κανείς να δει την παράξενα οδυνηρή και εξίσου άξεστη όπως και λεπτή κωμωδία του ευρωπαϊκού χριστιανισμού με το κοροΐδευτικό και αμερόληπτο μάτι ενός επικούρειου θεού, πιστεύω πως δεν θα υπήρχε τέλος στο γέλιο και στην έκπληξή του: γιατί δεν φαίνεται ότι μια θέληση κυριάρχησε στην Ευρώπη δεκαοκτώ αιώνες, η θέληση να γίνει ο άνθρωπος ένα υπέροχο έκτρωμα; Αλλά, εκείνος που θα είχε αντίθετες ανάγκες, όχι πια επικούρειες, και που θα πλησίαζε, κρατώντας κάποιο θεικό σφυρί στο χέρι του, αυτόν τον σχεδόν εσκεμμένο εκφυλισμό και υποπλασία του ανθρώπου, όπως εμφανίζονται στον χριστιανό Ευρωπαίο (στον Πασκάλ για παράδειγμα), δεν θα έπρεπε να φωνάξει με οργή, με οίκτο, με φρίκη: «Ω εσείς τρελοί, εσείς επηρμένοι αξιολύπητοι τρελοί, τι κάνετε! Ήταν αυτή δουλειά για τα χέρια σας! Πόσο άσχημα κόψατε και παραμορφώσατε το πιο ωραίο μου πετράδι! Τι πράγμα κι αυτό για να το αναλάβετε εσείς!» — Αυτό που θέλω να πω είναι: ο χριστιανισμός ήταν μέχρι τώρα το πιο μοιραίο είδος έπαρσης. Άνθρωποι όχι αρκετά μεγάλοι και σκληροί για να διαπλάσουν τον άνθρωπο σαν καλλιτέχνες· άνθρωποι όχι αρκετά δυνατοί και μακρόθωροι για να αφήσουν, χάρη σε έναν έξοχο αυτοκαταναγκασμό, να επικρατήσει ο διακεκριμένος νόμος της χιλιόμορφης αποτυχίας και εξαφάνισης· άνθρωποι όχι αρκετά ευγενείς για να δουν την αβυσσαλέα διαφορά στην ιεραρχία και στην τάξη μεταξύ των ανθρώπων — τέτοιοι άνθρωποι, με το αξίωμά τους «ισότητα μπροστά στο Θεό», διεύθυναν μέχρι σήμερα τη μοίρα της Ευρώπης, ώσπου στο τέλος προέκλυσε ένα συρρικνωμένο, σχεδόν γελοίο είδος, ένα αγελαίο ζώο, κάτι καλόβολο, αρρωστιάριο και μέτριο, ο σημερινός Ευρωπαίος...

Τέταρτο μέρος: Γνωμικά και ιντερμέδια

63

Εκείνος που είναι δάσκαλος εκ βάθρων παίρνει όλα τα πράγματα στα σοβαρά μόνο σε σχέση με τους μαθητές του — ακόμη και τον ίδιο του τον εαυτό.

64

«Η γνώση για τη γνώση» — αυτός είναι ο τελευταίος βρόχος που στήνει η ηθική: μ' αυτόν μπλεκόμαστε άλλη μια φορά πλήρως μ' αυτήν.

65

Η γοητεία της γνώσης θα ήταν μικρή αν δεν έπρεπε να υπερνικηθεί τόσο πολλή ντροπή στο δρόμο προς αυτήν.

65α

Περισσότερο ανέντιμοι είμαστε απέναντι στο Θεό μας: αυτός δεν πρόκειται να αμαρτήσει!

66

Η κλίση να μειώνουμε τον εαυτό μας, να αφήνουμε να μας κλέβουν, να μας λένε ψέματα και να μας εκμεταλλεύονται, μπορεί να είναι η ντροπή ενός θεού ανάμεσα στους ανθρώπους.

67

Η αγάπη για έναν είναι βαρβαρότητα: γιατί εφαρμόζεται σε βάρος άλλων των άλλων. Το ίδιο ισχύει και για την αγάπη για το Θεό.

68

«Αυτό έκανα», λέει η μνήμη μου. «Δεν μπορεί να το έκανα αυτό» — λέει η περηφάνια μου και παραμένει άτεγκτη. Στο τέλος — η μνήμη υποχωρεί.

69

Έχει παρατηρήσει κανείς άσχημα τη ζωή αν δεν έχει δει και το χέρι

που με διακριτικό χέρι — σκοτώνει.

70

Αν έχει κανείς χαρακτήρα, τότε έχει και το τυπικό του βίωμα, που επανέρχεται πάντα.

71

Ο σοφός ως αστρονόμος. — Όσο καιρό εξακολουθείς να αισθάνεσαι τα αστέρια σαν να είναι κάτι «πάνω από σένα», εξακολουθεί να σου λείπει το μάτι του ανθρώπου της γνώσης.

72

Όχι η δύναμη αλλά η διάρκεια των υψηλών αισθημάτων είναι εκείνο που κάνει τους ανώτερους ανθρώπους.

73

Όποιος φτάνει τὸ ιδανικό του, απ' αυτό το ίδιο το γεγονός το ξεπερνά κιόλας.

73α

Πολλά παγώνια κρύβουν την παγωνίσια ουρά τους απ' όλα τα μάτια — και το λένε αυτό περηφάνια τους.

74

Ο μεγαλοφυής άνθρωπος είναι ανυπόφορος αν δεν διαθέτει τουλάχιστον δύο άλλα πράγματα: ευγνωμοσύνη και καθαρότητα.

75

Ο βαθμός και το είδος της σεξουαλικότητας ενός ανθρώπου ανεβαίνει ως την υψηλότερη κορυφή του πνεύματός του.

76

Σε καιρό ειρήνης ο πολεμοχαρής άνθρωπος επιτίθεται στον εαυτό του.

77

Με τις αρχές που έχει κάποιος προσπαθεί να τυρανήσει τις συνήθειές του ή να τις δικαιολογήσει, να τις τιμήσει, να τις διασύρει, να τις κρύψει

— δύο άνθρωποι με τις ίδιες αρχές πιθανόν να επιδιώκουν κάτι τελείως διαφορετικό μ' αυτές.

78

Όποιος περιφρονεί τον εαυτό του, εξακολουθεί να τον σέβεται ως καταφρονητής.

79

Μια ψυχή που ξέρει πως την αγαπούν αλλά δεν αγαπά η ίδια, προδίδει το κατακάθι της — το χαμηλότερο μέρος της ανεβαίνει πάνω.

80

Ένα πράγμα που βρίσκει εξήγηση σταματά να μας απασχολεί. — Τι εννοούσε εκείνος ο θεός που συμβούλευε: «Γνώθι σαυτόν!» Μήπως εννοούσε: «Μην ασχολείσαι πια με τον εαυτό σου! Γίνε αντικειμενικός!» — Και ο Σωκράτης; — Και ο «άνθρωπος της επιστήμης»;

81

Είναι φοβερό να πεθάνεις στη θάλασσα από δίψα. Πρέπει λοιπόν να αλατίσετε τόσο την αλήθεια σας ώστε να μη μπορεί πια — να σβήσει τη δίψα;

82

«Οίκτος για όλους» — αυτό θα ήταν σκληρότητα και τυραννία για σένα, γείτονά μου!

83

Το ένστικτο. — Όταν καίγεται το σπίτι, ξεχνάμε το φαγητό. Ναι: αλλά το περισώζουμε μέσα από τις στάχτες.

84

Η γυναίκα μαθαίνει να μισεί στο βαθμό που ξεμαθαίνει — να γοητεύει.

85

Τα ίδια αισθήματα είναι διαφορετικά στο τέμπο στον άντρα και τη γυναίκα: γι' αυτό ο άντρας και η γυναίκα δεν σταματούν ποτέ να παρανοούν ο ένας τον άλλο.

86

Κάτω από όλη την προσωπική τους ματαιοδοξία οι γυναίκες έχουν πάντα την απρόσωπη περιφρόνησή τους — για τη «γυναίκα».

87

Δεμένη καρδιά, ελεύθερο πνεύμα. — Αν δέσει κανείς σφιχτά την καρδιά του και την φυλακίσει, μπορεί να δώσει στο πνεύμα του πολλές ελευθερίες: το είπα και προηγουμένως. Αλλά κανένας δεν το πιστεύει αν δεν το ξέρει ήδη . . .

88

Αρχίζει να κανείς να δυσπιστεί απέναντι σε πολύ έξυπνα πρόσωπα, όταν αυτά σαστίζουν.

89

Τα φοβερά βιώματα κάνουν κάποιον να αναρωτηθεί αν εκείνος που τα ζει είναι κι αυτός κάτι φοβερό.

90

Βαριοί, μελαγχολικοί άνθρωποι γίνονται ελαφρότεροι και ανεβαίνουν για λίγο στην επιφάνειά τους ακριβώς μέσω εκείνου του πράγματος που κάνει άλλους βαριούς, μέσω του μίσους και της αγάπης.

91

Τόσο κρύο, τόσο παγωμένο, που καίει κανείς το χέρι του πάνω του! Κάθε χέρι που το πιάνει τραβιέται πίσω! — Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πιστεύουν πολλοί πως είναι τυρακτωμένο.

92

Ποιος δεν θυσίασε τον εαυτό του — για χάρη της καλής του φήμης;

93

Στην καταδεκτικότητα δεν υπάρχει μισανθρωπία, αλλά ακριβώς γι' αυτό το λόγο πάρα πολλή περιφρόνηση για τους ανθρώπους.

94

Ωριμότητα του ανθρώπου: αυτό σημαίνει να ξαναβρίσκει τη σοβαρό-

τητα που είχε παιδί, όταν έπαιζε.

95

Να ντρέπεται για την ανηθικότητά σου: αυτό είναι ένα σκαλοπάτι της σκάλας στην οποία το τέλος ντρέπεται και για την ηθικότητά σου.

96

Πρέπει να φεύγει κανείς από τη ζωή όπως έφυγε ο Οδυσσεύς από τη Ναυσικά — ευγνωμονώντας μάλλον παρά αγαπώντας την.

97

Πώς; Ένας μεγάλος άνθρωπος; Εγώ βλέπω πάντα μόνο τον ηθοποιό του ίδιου του τού ιδεώδους.

98

Όταν γυμνάσει κανείς τη συνείδησή του, αυτή μας φιλάει την ίδια στιγμή που μας δαγκώνει.

99

Ο απογοητευμένος μιλά. — «Περίμενα αντίλαλους και άκουσα μόνον επαίνους».

100

Μπροστά στον εαυτό μας όλοι παρουσιάζομαστε πιο απλοί απ' ό,τι είμαστε: έτσι ξεκουραζόμαστε από τους συνανθρώπους μας.

101

Σήμερα ένας άνθρωπος της γνώσης εύκολα μπορεί να νιώσει σαν μεταμόρφωση του θεού σε ζώο.

102

Το να ανακαλύπτει κανείς ότι τον ανταγαπούν θα έπρεπε να τον ξεμαγεύει σχετικά με τον άνθρωπο που αγαπά. «Πώς; Αυτός είναι τόσο ολιγαρκής ώστε να αγαπά ακόμη και σένα; Ή τόσο βλάκας; Ή — ή»

103

Ο κίνδυνος στην ευτυχία. — «Τώρα τα πάντα πάνε εξαιρετικά για μένα, τώρα αγαπώ κάθε μοίρα — ποιος θα ήθελε να γίνει μοίρα μου;»

104

Δεν είναι η αγάπη τους για τους ανθρώπους, αλλά η ανημπόρια της αγάπης τους για τους ανθρώπους αυτό που εμποδίζει τους σημερινούς χριστιανούς — να μας κάψουν.

105

Το ελεύθερο πνεύμα, ο «ευσεβής άνθρωπος της γνώσης» — βρίσκει το *ria fraus* [ευσεβές ψέμα] ακόμη πιο αντίθετο προς το γούστο του (προς τη δική του ευσεβεία) απ' ό,τι το *impria fraus* [ασεβές ψέμα]. Από δω προέρχεται η βαθιά του έλλειψη κατανόησης της εκκλησίας, που χαρακτηρίζει το «ελεύθερο πνεύμα» — η δική του ανελευθερία.

106

Μέσω της μουσικής τα πάθη απολαμβάνουν τον εαυτό τους.

107

Το να κλείνεις τα αφτιά σου ακόμη και στο καλύτερο αντίθετο επιχείρημα από τη στιγμή που έχει παρθεί η απόφαση: αυτό είναι σημάδι δυνατού χαρακτήρα. Άρα και περιστασιακή θέληση για βλακεία.

108

Δεν υπάρχουν καθόλου ηθικά φαινόμενα, αλλά μόνο μια ηθική ερημνεία των φαινομένων...

109

Ο εγκληματίας συχνά δεν βρίσκεται στο ύψος της πράξης του: τη μειώνει και τη συκοφαντεί.

110

Οι δικηγόροι ενός εγκληματία είναι σπάνια αρκετά καλλιτέχνες ώστε να μεταστρέψουν υπέρ του δράστη την όμορφη φρίκη της πράξης του.

111

Η ματαιοδοξία μας είναι δυσκολότερο να πληγωθεί ακριβώς τις στιγμές που η περηφάνια μας έχει πληγωθεί.

112

Όποιος νιώθει προκαθορισμένος να κοιτά και όχι να πιστεύει, βρίσκει όλους τους πιστούς υπερβολικά θορυβώδεις και φορτικούς: φυλάγεται απ' αυτούς.

113

«Θέλεις να τον κάνεις να ενδιαφερθεί για σένα; Τότε κάνε πως σαστίζεις όταν βρίσκεσαι μπροστά του».

114

Η τεράστια αναμονή σε σχέση με τον σεξουαλικό έρωτα και η ντροπή που ενυπάρχει σ' αυτήν την αναμονή χαλάει από την αρχή όλες τις προοπτικές της γυναίκας.

115

Όπου δεν παίζει ούτε η αγάπη ούτε το μίσος, η γυναίκα είναι μέτριος παίκτης.

116

Οι μεγάλες εποχές της ζωής μας είναι εκείνες όπου αποκτούμε το θάρρος να ξαναβαφτίσουμε τόσο τις καλές όσο και τις κακές ιδιότητές μας.

117

Η θέληση να ξεπεραστεί ένα αίσθημα είναι τελικά μόνον η θέληση ενός άλλου αισθήματος ή περισσότερων άλλων αισθημάτων.

118

Υπάρχει μια αθωότητα στο θαυμασμό: την έχει εκείνος που δεν τού έχει περάσει από το μυαλό η ιδέα ότι θα μπορούσε να γίνει και ο ίδιος μια μέρα αντικείμενο θαυμασμού.

119

Η αηδία με τη βρομιά μπορεί να είναι τόσο μεγάλη που να μας εμποδίζει να καθαριστούμε — να «δικαιολογηθούμε».

120

Ο αισθησιασμός επισπεύδει τόσο την ανάπτυξη του έρωτα, που η ρίζα

παραμένει αδύνατη και μπορεί να ξεριζωθεί εύκολα.

121

Είναι μια λεπτότητα το ότι ο θεός έμαθε ελληνικά όταν θέλησε να γίνει συγγραφέας — και το ότι δεν τα έμαθε καλύτερα.

122

Το να χαιρέσαι για έναν έπαινο είναι σε μερικούς μόνο φιλοφροσύνη της καρδιάς — και ακριβώς το αντίθετο της ματαιοδοξίας του πνεύματος.

123

Ακόμη και η παλλακεία έχει διαφθαρεί: — από τον γάμο.

124

Εκείνος που χαιρέται ακόμη και πάνω στην πυρά, δεν θριαμβεύει πάνω στον πόνο, αλλά στο γεγονός ότι δεν νιώθει πόνο εκεί που περιμένουν πως θα νιώσει. Μια παραβολή.

125

Όταν πρέπει να αλλάξουμε τη γνώμη μας για κάποιον, του καταλογίζουμε βαριά το ξεβόλεμα που μας προκαλεί.

126

Ένας λαός είναι το τέχνασμα της φύσης για να φτάσει σε έξι επτά μεγάλους άνδρες. — Ναι: και ύστερα να τους αντιπαρέλθει.

127

Η επιστήμη προσβάλλει την αιδημοσύνη όλων των γνήσιων γυναικών. Νιώθουν σαν να προσπαθεί κάποιος να κοιτάξει κάτω από το δέρμα τους — ή ακόμη χειρότερα! κάτω από τα ρούχα και τα στολίδια τους.

128

Όσο πιο αφηρημένη είναι η αλήθεια που θέλεις να διδάξεις, τόσο περισσότερο πρέπει να γοητέψεις τις αισθήσεις μ' αυτήν.

129

Ο διάβολος έχει τις ευρύτερες προοπτικές για το Θεό, και γι' αυτό

στέκεται τόσο μακριά του — καθώς ο διάβολος είναι ο πιο παλιός φίλος της γνώσης.

130

Το τι είναι κάποιος αρχίζει να φανερώνεται από τη στιγμή που εξασθενίζει το ταλέντο του — από τη στιγμή που αυτός σταματά να δείχνει τι μπορεί να κάνει. Το ταλέντο είναι κι αυτό στολίδι· ένα στολίδι είναι και κρύπτη.

131

Τα φύλα αλληλοεξαπατώνται: αυτό οφείλεται στο ότι κατά βάθος εκτιμούν και αγαπούν μονάχα τον εαυτό τους (ή το δικό τους ιδεώδες, για να το εκφράσω πιο ευάρεστα). Έτσι ο άνδρας θέλει τη γυναίκα ειρηνική — αλλά ακριβώς η γυναίκα είναι ουσιαστικά μη ειρηνική, σαν τη γάτα, όσο καλά κι αν έχει ασκήσει τον εαυτό της να φαίνεται ειρηνική.

132

Τιμωρείται κανείς περισσότερο για τις αρετές του.

133

Όποιος δεν ξέρει να βρει το δρόμο για το δικό του ιδεώδες, ζει πιο επιπόλαια και αυθάδικα από εκείνον που δεν έχει κανένα ιδεώδες.

134

Κάθε αξιοπιστία, κάθε καλή συνείδηση, κάθε μαρτυρία αλήθειας έρχεται μόνον από τις αισθήσεις.

135

Ο φαρισαϊσμός δεν είναι εκφυλισμός στον καλό άνθρωπο: ένα σημαντικό ποσοστό του είναι μάλλον ο όρος για να είναι καλοί όλοι.

136

Ο ένας ψάχνει μια μαμμή για τις σκέψεις του, ο άλλος κάποιον τον οποίο μπορεί να βοηθήσει: έτσι γεννιέται μια καλή συνομιλία.

137

Στη συναναστροφή με λόγιους και καλλιτέχνες μπορεί κανείς να πέσει έξω από την αντίθετη πλευρά: βρίσκει πίσω από έναν αξιόλογο λόγιο όχι

σπάνια έναν μέτριο άνθρωπο, και πίσω από έναν μέτριο καλλιτέχνη συχνά — έναν πολύ αξιόλογο άνθρωπο.

138

Ό,τι κάνουμε στα όνειρα το κάνουμε και στον ξύπνο: επινοούμε και κατασκευάζουμε το πρόσωπο με το οποίο συνδεόμαστε — και αμέσως ξεχνάμε πως το κάναμε αυτό.

139

Στην εκδίκηση και στον έρωτα η γυναίκα είναι πιο βάρβαρη από τον άνδρα.

140

Συμβουλή σαν αίνιγμα. — «Αν ο δεσμός δεν πρέπει να σπάσει — πρέπει πρώτα να δοκιμάσεις να τον κόψεις.»

141

Η κοιλιά είναι ο λόγος για τον οποίο ο άνθρωπος δεν παίρνει εύκολα τον εαυτό του για θεό.

142

Η πιο σεμνή έκφραση που άκουσα ποτέ: «*Dans le véritable amour c' est l' âme, qui enveloppe le corps.*» [Στην αληθινή αγάπη η ψυχή είναι εκείνη που περιβάλλει το σώμα.]

143

Η ματαιοδοξία μας θέλει να θεωρείται δυσκολότερο πράγμα για μας αυτό που μπορούμε να κάνουμε καλύτερα. Ειπωμένο για την καταγωγή αρκετών ηθικών.

144

Όταν μια γυναίκα έχει κλίση στη λογιосύνη, συνήθως κάτι δεν πάει καλά με τη σεξουαλικότητά της. Η στειρότητα ήδη προδιαθέτει σε μια ορισμένη αρσενικότητα του γούστου· γιατί ο άνδρας είναι, με την άδειά σας, «το στείρο ζώο».

145

Συγκρίνοντας τον άνδρα και τη γυναίκα γενικά μπορεί κανείς να πει:

η γυναίκα δεν θα είχε το δαιμόνιο του καλλωπισμού, αν δεν είχε το ένστικτο ότι παίζει το δεύτερο ρόλο.

146

Όποιος παλεύει με τέρατα, πρέπει να προσέξει να μη γίνει τέρας. Κι όταν κοιτάς πολλή ώρα μέσα σε μια άβυσσο, κοιτάει και η άβυσσος μέσα σε σένα.

147

Από παλιές φλορεντινές νουβέλες, επιπλέον — από τη ζωή: *buona femmina e mala femmina vuol bastone* [καλή ή κακή, η γυναίκα θέλει μπαστούνι]. Σακέτι, νουβέλα 86.

148

Το να παρασύρεις τον πλησίον σου σε μια καλή γνώμη και ύστερα να πιστεύεις πιστά σ' αυτή τη γνώμη του πλησίον: ποιος μπορεί να κάνει αυτό το κόλπο καλύτερα από τις γυναίκες;

149

Αυτό που αισθάνεται ως κακό μια εποχή είναι συνήθως ένα παράκαιρο κατάλοιπο εκείνου το οποίο θεωρούνταν άλλοτε καλό — ο αταβισμός ενός παλιού ιδανικού.

150

Γύρω από τον ήρωα όλα γίνονται τραγωδία, γύρω από τον ημίθεο όλα σατιρικό έργο· και γύρω από το θεό όλα γίνονται — πώς; μήπως «κόσμος»;

151

Το να έχει κανείς ένα ταλέντο δεν είναι αρκετό: πρέπει να έχει και την άδειά σας να το έχει — ε, φίλοι μου;

152

«Όπου βρίσκεται το δέντρο της γνώσης, εκεί βρίσκεται πάντα και ο παράδεισος»: έτσι λένε τα πιο γέρικα και τα πιο νεαρά φίδια.

153

Αυτό που γίνεται από έρωτα, συμβαίνει πάντα πέρα από το καλό και

το κακό.

154

Η αντίρρηση, το πήδημα προς τα πλάγια, η χαρούμενη δυσπιστία, η χαρά με την κοροϊδία είναι σημάδια υγείας: καθετί μη εξαρτώμενο από όρους ανήκει στην παθολογία.

155

Η αίσθηση του τραγικού αυξάνεται και μειώνεται με τον αισθησιασμό.

156

Η τρέλα είναι κάτι σπάνιο στα άτομα — αλλά στις ομάδες, στα κόμματα, στους λαούς, στις εποχές είναι ο κανόνας.

157

Η σκέψη της αυτοκτονίας είναι δυνατή παρηγοριά: μ' αυτήν περνάει κανείς πολλές άσχημες νύχτες.

158

Στην ισχυρότερη ενόρμησή μας, στον τύραννο μέσα μας, υποτάσσεται όχι μόνο το λογικό μας αλλά και η συνείδησή μας.

159

Πρέπει να ανταποδίδουμε και το καλό και το κακό: αλλά γιατί ακριβώς στο πρόσωπο που μας κάνει το καλό ή το κακό;

160

Δεν αγαπά κανείς πια αρκετά τη γνώση του, από τη στιγμή που θα την ανακοινώσει σε άλλους.

161

Οι ποιητές είναι αναιδείς απέναντι στα βιώματά τους: τα εκμεταλλεύονται.

162

«Ο πλησίον μας δεν είναι ο γείτονας, αλλά ο γείτονας του γείτονά μας» — έτσι σκέπτεται κάθε λαός.

163

Ο έρωτας φέρνει στο φως τις υψηλές και κρυφές ιδιότητες ενός ερωτευμένου — ό,τι είναι σπάνιο και εξαίρεση σ' αυτόν: γι' αυτό και μπορεί εύκολα να μας ξεγελάσει αναφορικά με ό,τι είναι ο κανόνας σ' αυτόν.

164

Ο Ιησούς είπε στους Εβραίους του: «ο νόμος έγινε για υπηρέτες — να αγαπάτε το Θεό όπως τον αγαπώ εγώ, ως γιος του! Τι σχέση έχουμε εμείς οι γιοι του Θεού με την ηθική!»

165

Για κάθε κόμμα. — Ένας βοσκός έχει πάντα ανάγκη από ένα γκεσέμι — ή πρέπει να γίνει ο ίδιος τέτοιο.

166

Μπορεί να λες ψέματα με το στόμα σου, αλλά με τη γκριμάτσα που κάνεις όταν γίνεται αυτό λες την αλήθεια.

167

Στους σκληρούς ανθρώπους η οικειότητα είναι ντροπή — και κάτι πολύτιμο.

168

Ο χριστιανισμός έδωσε στον Έρωτα να πει δηλητήριο — αυτός δεν πέθανε αλλά εκφυλίστηκε σε βίτσιο.

169

Το να μιλάς πολύ για τον εαυτό σου μπορεί να είναι ένα μέσο και για να τον κρύβεις.

170

Στον έπαινο υπάρχει περισσότερη ενόχληση απ' ό,τι στην μομφή.

171

Ο οίκτος σε έναν άνθρωπο της γνώσης είναι κάτι σχεδόν κωμικό, όπως τα αβρά χέρια σε έναν κύκλωπα.

172

Από αγάπη για τους ανθρώπους μερικές φορές αγκαλιάζουμε τον οποιονδήποτε (επειδή δεν μπορούμε να τους αγκαλιάσουμε όλους): αυτό ακριβώς όμως δεν πρέπει να του το μαρτυρήσουμε . . .

173

Δεν μισούμε για όσο καιρό συνεχίζουμε να εκτιμούμε λίγο, αλλά μόνο από τη στιγμή που εκτιμούμε ίσα ή περισσότερα.

174

Εσείς ωφελιμιστές, κι εσείς αγαπάτε καθετί *ωφέλιμο* μόνον ως *όχημα* των κλίσεων σας — βρίσκετε κι εσείς ανυπόφορο το θόρυβο των τροχών του;

175

Αγαπάμε τελικά τις επιθυμίες μας και όχι αυτό που επιθυμούμε.

176

Η ματαιοδοξία των άλλων προσβάλλει το γούστο μας μόνον όταν προσβάλλει τη δική μας ματαιοδοξία.

177

Κανένας δεν ήταν ίσως ποτέ αρκετά φιλαλήθης σχετικά μ' αυτό που είναι η «φιλαλήθεια».

178

Δεν πιστεύουμε ότι οι έξυπνοι άνθρωποι μπορούν να κάνουν τρέλες: τι στέρση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων!

179

Οι συνέπειες των πράξεών μας μάς αρπάζουν απ' το λαιμό, πολύ αδιάφορες προς το γεγονός ότι στο μεταξύ «βελτιωθήκαμε».

180

Υπάρχει μια αθωότητα στο ψέμα, η οποία είναι σημάδι καλής πίστης σε μια υπόθεση.

181

Είναι απάνθρωπο να ευλογείς εκεί όπου καταριούνται άλλους.

182

Η οικειότητα του ανώτερου ανθρώπου πικραίνει, γιατί μπορεί να μην ανταποδίδεται.

183

«Όχι το ότι μου είπες ψέματα, αλλά το ότι δεν σε πιστεύω πια, με συντάραξε.»

184

Υπάρχει μια υπερβολική ζωνρότητα στην καλοσύνη που μοιάζει με μοχθηρία.

185

«Δεν μου αρέσει.» — Γιατί; — «Δεν είμαι στο ύψος του.» — Απάντησε ποτέ παρόμοια άνθρωπος;

Πέμπτο μέρος: Για τη φυσική ιστορία της ηθικής

186

Το ηθικό αίσθημα είναι τώρα στην Ευρώπη τόσο λεπτό, όψιμο, πολύμορφο, ώριμο, εκλεπτυσμένο όσο νεαρή, αρχάρια, αδέξια και χονδροειδής είναι η «επιστήμη της ηθικής» που ασχολείται μ' αυτό. Είναι μια ενδιαφέρουσα αντίθεση που μερικές φορές γίνεται ορατή και ενσαρκωμένη ακόμη και στο πρόσωπο ενός μοραλιστή. Ήδη η έκφραση «επιστήμη της ηθικής» είναι, σε σχέση με αυτό που κατονομάζει, υπερβολικά υπεροπτική και αντίθετη προς το καλό γούστο: που πάντα φροντίζει να διαλέγει πιο μετρημένα λόγια. Ακριβολογώντας, θα έπρεπε να ομολογήσουμε στον εαυτό μας τι θα μας χρειάζεται εδώ για πολύν καιρό ακόμα, τι είναι εκείνο που προς το παρόν δικαιούται την αποκλειστικότητα εδώ: δηλαδή, συγκέντρωση του υλικού, εννοιακή σύλληψη και τακτοποίηση μιας τεράστιας περιοχής λεπτών αξιολογικών αισθημάτων και αξιολογικών διακρίσεων, που ζουν, αναπτύσσονται, γεννούν και χάνονται — και, ίσως, απόπειρες να εκτεθούν οι πιο συχνές και επανερχόμενες μορφές αυτών των ζωντανών κρυσταλλώσεων — ως προετοιμασία για μια τυπολογία της ηθικής. Σίγουρα: κανένας δεν ήταν τόσο μετρημένος μέχρι σήμερα. Όλοι ανεξαιρέτως οι φιλόσοφοι απαίτησαν, με μια άκαμπτη σοβαρότητα που προκαλεί γέλιο, κάτι πολύ υψηλότερο, με περισσότερες αξιώσεις, πολύ επιστημότερο για αυτούς, από τη στιγμή που ασχολήθηκαν με την ηθική ως επιστήμη: ήθελαν να δώσουν τη θεμελίωση της ηθικής — και κάθε φιλόσοφος μέχρι τώρα πίστεψε πως είχε θεμελιώσει την ηθική: η ίδια η ηθική όμως θεωρούνταν «δεδομένη». Πόσο μακριά από την αδέξια έπαρσή τους βρισκόταν εκείνο το φαινομενικά ασήμαντο καθήκον, το παρατημένο στη σκόνη και στη μούχλα, το καθήκον της περιγραφής, παρόλο που οι πιο λεπτές αισθήσεις και χέρια δύσκολα θα μπορούσαν να ήταν αρκετά λεπτά γι' αυτό! Ακριβώς επειδή οι ασχολούμενοι με την ηθική φιλόσοφοι γνώριζαν τα ηθικά γεγονότα μόνο σε χοντρές γραμμές, από αυθαίρετες περικοπές ή τυχαίες συνόψεις, κάτι ως ηθική του περίγυρού τους, της τάξης τους, της εκκλησίας τους, της εποχής τους, του κλίματος και της ζωής της γης τους για παράδειγμα — ακριβώς επειδή ήταν κακά πληροφορημένοι και όχι ερευνητικοί σχετικά με άλλους λαούς, εποχές και παρελθόντα, δεν μπόρεσαν να δουν καλά τα πραγματικά προβλήματα της ηθικής — γιατί αυτά εμφανίζονται μόνον αν συγκρίνουμε πολλές ηθικές. Όσο παράξενο κι αν μπορεί να ακουστεί, σε κάθε «επιστήμη της ηθικής» μέχρι τώρα έλειπε το ίδιο το πρόβλημα της ηθικής: έλειπε η υποψία ότι υ-

πήρχε κάτι προβληματικό εδώ. Αυτό που ονόμαζαν και απαιτούσαν γι' αυτούς «θεμελίωση της ηθικής» οι φιλόσοφοι ήταν, αν το δούμε κάτω από το σωστό φως, μόνο μια λόγια μορφή της καλής πίστης στην κυριαρχούσα ηθική, ένα καινούριο μέσο έκφρασής της, κι έτσι ένα γεγονός μέσα σε μια ορισμένη ηθική, και μάλιστα, σε τελευταία ανάλυση, ένα είδος άρνησης του ότι αυτή η ηθική *θα έπρεπε* να συλληφθεί ως πρόβλημα — και εν πάση περιπτώσει το αντίθετο μιας εξέτασης, ανάλυσης, αμφισβήτησης και ζωοτομίας της πίστης αυτής. Ακούστε, για παράδειγμα, με ποια σχεδόν αξιοσέβαστη αθωότητα παρουσίαζε ακόμη και ο Σοπενάουερ το εγχείρημά του και βγάλτε τα δικά σας συμπεράσματα σχετικά με την «επιστημονικότητα» μιας επιστήμης, που οι μεγάλοι δάσκαλοί της εξακολουθούν να μιλούν σαν παιδιά και γριές: — «Η αρχή» λέει αυτός (*Θεμελιώδη προβλήματα της ηθικής*, σ. 137), «η θεμελιώδης πρόταση, για της οποίας το περιεχόμενο συμφωνούν *πραγματικά* όλοι οι φιλόσοφοι της ηθικής: *neminem laede, immo omnes, quantum potes, juna* [μην αδικείς κανέναν, αλλά βοήθα τους πάντες στο μέτρο των δυνάμεών σου] — είναι *πραγματικά* η πρόταση την οποία προσπαθούν να θεμελιώσουν όλοι οι δάσκαλοι της ηθικής . . . το *πραγματικό* θεμέλιο της ηθικής, που το ψάχνουν για αιώνες σαν τη φιλοσοφική λίθο.» — Η δυσκολία θεμελίωσης της παραπάνω πρότασης μπορεί όντως να είναι μεγάλη — όπως είναι γνωστό, και ο Σοπενάουερ δεν τα κατάφερε· και όποιος ένωσε ποτέ βαθιά πόσο ανούσια, λαθεμένη και αισθηματική είναι η πρόταση αυτή σε έναν κόσμο του οποίου η ουσία είναι η θέληση για δύναμη — θα πρέπει να θυμηθεί ότι ο Σοπενάουερ, αν και πεσιμιστής, *πραγματικά* — έπαιζε φλάουτο . . . Κάθε μέρα, μετά το φαγητό: διαβάστε γι' αυτό τη βιογραφία του. Και εν παρόδω: ένας πεσιμιστής, ένας αρνητής του κόσμου, που *σταματά* μπροστά στην ηθική, που λέει ναι στην ηθική και παίζει φλάουτο, υποστηρίζει την *laede neminem* [μην αδικείς κανέναν] ηθική. Πώς; Είναι αυτός *πραγματικά* — πεσιμιστής;

187

Εντελώς ανεξάρτητα από την αξία ισχυρισμών όπως «υπάρχει μέσα μας μια κατηγορική προσταγή», μπορούμε πάντα να ρωτάμε: τι έχει να πει ένας τέτοιος ισχυρισμός για τον άνθρωπο που τον προβάλλει; Υπάρχουν ηθικές που αποβλέπουν να δικαιώσουν τον δημιουργό τους μπροστά στους άλλους· άλλες ηθικές αποβλέπουν να τον καθησυχάσουν και να τον κάνουν ικανοποιημένο με τον εαυτό του· με άλλες θέλει να σταυρώσει και να ταπεινώσει τον εαυτό του· με άλλες θέλει να πάρει εκδίκηση, με άλλες να κρυφτεί, με άλλες να μεταμορφωθεί και να ανεβεί ψηλά και μακριά· η μια ηθική χρησιμεύει στο δημιουργό της στο να ξεχάσει, η άλλη στο να ξεχαστεί αυτός ή κάτι απ' αυτόν· πολλοί μοραλιστές θα ήθελαν να

ασκήσουν τη δύναμή τους και τη δημιουργική διάθεσή τους στην ανθρωπότητα· άλλοι, στους οποίους ίσως να ανήκει και ο Καντ, να κάνουν κατανοητό με την ηθική τους το εξής: «ό,τι είναι αξιοσέβαστο σε μένα είναι το ότι μπορώ να υπακούω — και σε σας πρέπει να ισχύει το ίδιο!» — κοντολογίς, και οι ηθικές είναι μόνο μια *σημειακή γλώσσα των αισθημάτων*.

188

Κάθε ηθική είναι, σε αντίθεση προς το *laisser aller* [την αφροντισιά], ένα κομμάτι τυραννίας εναντίον της «φύσης», όπως και εναντίον του «λογικού»: αυτό όμως δεν μπορεί να είναι ένσταση εναντίον των ηθικών αυτών, εκτός κι αν κατέχει κανείς κάποια άλλη ηθική που θεσπίζει ότι κάθε είδος τυραννίας και ά-λογου είναι ανεπίτρεπτο. Το ουσιαστικό και ανεκτίμητο στοιχείο σε κάθε ηθική είναι ότι είναι ένας παρατεταμένος καταναγκασμός: για να καταλάβει κανείς τον στωικισμό ή το Πορ-Ρουαγιαλ ή τον πουριτανισμό, πρέπει να θυμηθεί τον καταναγκασμό κάτω από τον οποίο κάθε γλώσσα μέχρι τώρα απέκτησε δύναμη και ελευθερία — τον μετρικό καταναγκασμό, την τυραννία της ρίμας και του ρυθμού. Σε πόσους μεπλάδες δεν μπήκαν οι ποιητές και οι ρήτορες κάθε λαού! — δίχως να αποκλείονται μερικοί σημερινοί πεζογράφοι, στον οποίων το αφτί κατοικεί μια ανελέητη συνείδηση — «για χάρη της τρέλας», όπως λένε οι ωφελμιστές χοντράνθρωποι, νομίζοντας έτσι πως είναι έξυπνοι — «από υποταγή σε αυθαίρετους νόμους», όπως λένε οι αναρχικοί, νομίζοντας ότι έτσι γίνονται «ελεύθεροι» και μάλιστα ότι έχουν ελεύθερο πνεύμα. Το παράξενο γεγονός είναι όμως πως ό,τι υπάρχει ή υπήρξε στη γη από ελευθερία, λεπτότητα, τόλμη, χορό και μαστορική σιγουριά, είτε στο ίδιο το σκέπτεσθαι είτε στο κυβερνάν είτε στο ομιλείν και στο πείθειν, τόσο στις τέχνες όσο και στις ηθικές, εξελίχθηκε μόνο χάρη στην «τυραννία τέτοιων αυθαίρετων νόμων» και, εντελώς σοβαρά, δεν είναι λίγες οι πιθανότητες να είναι ακριβώς αυτό το πράγμα «φύση» και «φυσικό» — και όχι εκείνο το *laisser aller*! Κάθε καλλιτέχνης ξέρει πόσο μακριά από το αίσθημα του να-αφεθεί-να-πάει είναι η «φυσική» του κατάσταση, η ελεύθερη τακτοποίηση, τοποθέτηση, διευθέτηση, διαμόρφωση τις στιγμές της «έμπνευσης» — και με πόσο αυστηρό και λεπτολόγο τρόπο υπακούει τότε σε χιλιόμορφους νόμους, οι οποίοι ακριβώς λόγω της αυστηρότητας και της καθοριστικότητάς τους κοροϊδεύουν κάθε διατύπωση με έννοιες (ακόμη και η πιο στέρεη έννοια είναι δίπλα σ' αυτούς κάτι κυμαινόμενο, πολυειδές, αμφίσημο). Το ουσιαστικό πράγμα «σε ουρανό και γη» φαίνεται, για να το πω πάλι, πως είναι μια παρατεταμένη *υποταγή σε μία* κατεύθυνση: από εδώ προκύπτει πάντα και προέκυπτε πάντα μακροπρόθεσμα κάτι για χάρη του οποίου αξίζει να ζούμε στη γη, για παράδειγμα η αρετή, η τέχνη, η μουσική, ο χορός, το λογικό, η πνευματικότητα — κάτι μεταμορφωμέ-

νο, εκλεπτυσμένο, τρελό και θεικό. Η μακρόχρονη ανελευθερία του πνεύματος, ο φιλύποπτος καταναγκασμός στην ανακοινωνσιμότητα των ιδεών, η πειθαρχία την οποία επέβαλαν στους εαυτούς τους οι στοχαστές για να σκέφτονται μέσα στα πλαίσια ενός εκκλησιαστικού ή αυλικού κανόνα ή κάτω από αριστοτελικές προϋποθέσεις, η μακρόχρονη πνευματική θέληση να ερμηνεύονται όλα τα γεγονότα σύμφωνα με ένα χριστιανικό σχήμα και να ανακαλύπτεται και να δικαιώνεται ξανά και ξανά ο χριστιανικός θεός σε κάθε περίπτωση — όλα αυτά τα βίαια, αυθαίρετα, σκληρά, φοβερά και αντίθετα προς το λογικό πράγματα έχουν δείξει πως ήταν τα μέσα με τα οποία το ευρωπαϊκό πνεύμα πειθαρχήθηκε και εκγυμνάστηκε στη δύναμή του, την αδυσώπητη περιέργειά του και την λεπτή ευκινησία του: αν και, ομολογουμένως, μια αναντικατάστατη ποσότητα δύναμης και πνεύματος έπρεπε την ίδια στιγμή να καταπιεστεί, να καταπνιγεί και να φθαρεί (γιατί εδώ όπως κι αλλού η «φύση» δείχνει τον εαυτό της όπως είναι, με όλη της την πλούσια και *αδιάφορη* μεγαλοπρέπεια, που είναι υπερβολική αλλά και ευγενής). Το γεγονός ότι για χιλιάδες χρόνια οι Ευρωπαίοι στοχαστές σκέφτονταν μόνο για να αποδείξουν κάτι — σήμερα, αντίθετα, υποψιαζόμαστε κάθε στοχαστή που «θέλει να αποδείξει κάτι» — το γεγονός ότι ήξεραν από πριν τι *έπρεπε* να προκύψει ως αποτέλεσμα από τον πιο αυστηρό τους στοχασμό, όπως συνέβαινε με την ασιατική αστρολογία ή, σήμερα, με την *άκακη* χριστιανική-ηθική ερμηνεία των πλέον προσωπικών εμπειριών «προς δόξαν του Θεού» και «για τη σωτηρία της ψυχής» — αυτή η τυραννία, αυτή η αυθαιρεσία, αυτή η αυστηρή και μεγαλοπρεπής ηλιθιότητα *διαπαιδαγόησε* το πνεύμα: φαίνεται πως η δουλεία είναι, με την πιο χονδροειδή και την πιο λεπτή έννοια, το απαραίτητο μέσο για την πνευματική πειθαρχία και καλλιέργεια. Δείτε οποιαδήποτε ηθική απ' αυτή τη σκοπιά: η «φύση» σ' αυτήν είναι αυτό που διδάσκει το μίσος για το *laisser aller*, για την υπερβολική ελευθερία, και που φυτεύει την ανάγκη για περιορισμένους ορίζοντες και για άμεσα καθήκοντα — που διδάσκει το *στένεμα των προοπτικών*, και επίσης υπό μια ορισμένη έννοια την ηλιθιότητα, ως όρο της ζωής και της ανάπτυξης. «Οφείλεις να υπακούεις κάποιον και για πολύ καιρό: *αλλιώς* θα καταστραφείς και θα χάσεις κάθε σεβασμό για τον εαυτό σου» — αυτό μου φαίνεται πως είναι η ηθική προσταγή της φύσης, που δεν είναι, βέβαια, ούτε «κατηγορική», όπως ζητούσε να είναι ο γερο-Καντ (εξ ου και το «*αλλιώς*»), ούτε απευθύνεται στο άτομο (τι σημασία έχουν τα άτομα για τη φύση!), αλλά σε λαούς, φυλές, εποχές, τάξεις, και προπαντός στο συνολικό ζώο «άνθρωπος», στους ανθρώπους.

Οι εργατικές φυλές δυσκολεύονται πολύ να ανεχτούν τη σχόλη: ήταν ένα αριστούργημα του αγγλικού ενστίκτου να κάνει την Κυριακή τόσο ε-

ξαιρετικά άγια και βαρετή που οι Άγγλοι λαχταρούσαν ασυνείδητα και πάλι τις εβδομαδιαίες και εργάσιμες μέρες τους — σαν ένα είδος έξυπνα επινοημένης και έξυπνα παρεμβαλλόμενης νηστείας, σαν αυτές που παρατηρούνται πολύ συχνά στον αρχαίο κόσμο (αν και, όπως θα ανέμενε κανείς στην περίπτωση των νότιων λαών, όχι σε σχέση με την εργασία). Πρέπει να υπάρχουν νηστείες πολλών και διαφόρων ειδών· και παντού όπου κυριαρχούν ισχυρές ενορμήσεις και συνήθειες, οι νομοθέτες πρέπει να φροντίσουν να παρεμβάλλουν εμβόλιμες ημέρες, κατά τις οποίες μια τέτοια ενόρμηση αλυσοδένεται και μαθαίνει να πεινά πάλι. Κοιτάζοντας από μια ανώτερη σκοπιά, ολόκληρες γενιές και εποχές φαίνονται, αν είναι προσβλημένες από τον ένα ή τον άλλο ηθικό φανατισμό, σαν να είναι τέτοιες εμβόλιμες περιόδοι καταναγκασμού και νηστείας, κατά τις οποίες μια ενόρμηση μαθαίνει να υποκύπτει και να υποτάσσεται, αλλά και να εξαγνίζεται και να οξύνεται· ορισμένες φιλοσοφικές σέκτες (για παράδειγμα η Στοά στο μέσο της ελληνιστικής κουλτούρας, με τον ακόλαστο και φορτωμένο αφροδισιακούς ατμούς αέρα της) επιτρέπουν μια παρόμοια ερμηγεία. — Αυτό μας δίνει επίσης μια υπόδειξη για την διαύγαση του εξής παράδοξου: γιατί η σεξουαλική ενόρμηση μετουσιώθηκε σε αγάπη (*amour-passion*) [αγάπη-πάθος] ακριβώς κατά τη χριστιανική περίοδο της Ευρώπης και μόνο κάτω από την πίεση των χριστιανικών αξιολογικών κρίσεων.

190

Υπάρχει κάτι στην ηθική του Πλάτωνα που δεν ανήκει πραγματικά στον Πλάτωνα, αλλά που βρίσκεται μέσα στη φιλοσοφία του, παρά τη θέλησή του θα μπορούσε να πει κανείς: συγκεκριμένα, ο σωκρατισμός, για τον οποίο ο Πλάτωνας ήταν υπερβολικά ευγενής. «Κανένας δεν θέλει να βλάψει τον εαυτό του, συνεπώς κάθε κακία είναι αθέλγητη. Γιατί ο κακός άνθρωπος βλάπτει τον εαυτό του: αυτό όμως δεν θα το έκανε αν ήξερε πως η κακία είναι κακή. Έτσι ο κακός είναι κακός μόνον από πλάνη· αν τον βγάλεις από την πλάνη του, τον κάνεις αναγκαστικά — καλό.» — Αυτός ο τρόπος συλλογισμού μυρίζει *πλέμπα*, η οποία βλέπει στην κακή συμπεριφορά μόνο τις δυσάρεστες συνέπειές της και πραγματικά κρίνει «είναι *ηλίθιο* να δρα κανείς κακά»· ενώ θεωρεί δίχως άλλη κουβέντα ταυτόσημο το «καλό» με το «ωφέλιμο και ευχάριστο». Σε κάθε ωφελιμιστική ηθική πρέπει να υποθέτουμε εκ των προτέρων την ύπαρξη μιας παρόμοιας καταγωγής και να ακολουθούμε την όσφρησή μας: σπάνια θα πέσουμε έξω. — Ο Πλάτωνας έκανε τα πάντα για να δει και να ερμηνεύσει κάτι εκλεπτυσμένο και ευγενές στην πρόταση του δασκάλου του, προπαντός τον εαυτό του — αυτός, ο πιο τολμηρός των ερμηνευτών, που μάζεψε όλον τον Σωκράτη σαν λαϊκό τραγούδι από τους δρόμους, και τον παρου-

σίασε με ατέλειωτες και αδύνατες παραλλαγές: δηλαδή, του έβαλε τις δικές του μάσκες και πολλαπλότητες. Μπορούμε να πούμε χωρατεύοντας, και χωρατεύοντας με ομηρικό τρόπο: τι είναι ο πλατωνικός Σωκράτης αν όχι

πρόσθε Πλάτων όπισθέν τε Πλάτων μέσση τε Χίμαιρα

[ο Πλάτωνας μπροστά, ο Πλάτωνας πίσω και η Χίμαιρα στη μέση];

191

Το παλιό θεολογικό πρόβλημα της «πίστης» και της «γνώσης» — ή, ακριβέστερα, του ενστικτού και του λογικού — δηλαδή, το ερώτημα αν σε σχέση με την αξιολόγηση των πραγμάτων το ένστικτο πρέπει να έχει μεγαλύτερο κύρος από την ορθολογικότητα, η οποία θέλει να εκτιμά και να δρα σύμφωνα με λόγους, σύμφωνα με ένα «γιατί;», δηλαδή σύμφωνα με την ωφελιμότητα και την καταλληλότητα για έναν σκοπό — αυτό είναι πάντα εκείνο το παλιό ηθικό πρόβλημα που εμφανίστηκε πρώτα στο πρόσωπο του Σωκράτη και διαιρούσε τα πνεύματα πολύ πριν από τον χριστιανισμό. Ο ίδιος ο Σωκράτης, σίγουρα, με το γούστο που ταίριαζε στο ταλέντο του — το γούστο ενός εξέχοντος διαλεκτικού — είχε πάρει το μέρος του λογικού· και τι άλλο έκανε, αλήθεια, σ' όλη τη ζωή του από το να γελάει με την αδέξια ανικανότητα των ευγενών Αθηναίων του, οι οποίοι ήταν άνθρωποι του ενστικτού σαν όλους τους ευγενείς ανθρώπους και δεν ήταν ποτέ ικανοί να δώσουν επαρκείς πληροφορίες για τους λόγους των πράξεών τους; Στο τέλος όμως, μυστικά και κρυφά, γελούσε και με τον ίδιο του τον εαυτό: βρήκε στον εαυτό του, ενώπιον της πιο εκλεπτυσμένης συνείδησης και αυτο-ανάκρισης, την ίδια δυσκολία και ανικανότητα. Γιατί όμως, έλεγε στον εαυτό του, πρέπει να εγκαταλείψουμε τα ένστικτα! Πρέπει να βοηθήσουμε να βρουν το δίκιο τους αυτά, όπως επίσης και το λογικό — πρέπει να ακολουθήσουμε τα ένστικτα, αλλά να πείσουμε το λογικό να τα βοηθά με καλά επιχειρήματα. Αυτή ήταν η πραγματική ψευτιά εκείνου του μεγάλου είρωνα, που τόσο πολλά μυστικά είχε· έκανε τη συνείδησή του να αρκείται σε ένα είδος αυτοξεγλάσματος: κατά βάθος, είχε διαβλέψει την ανορθολογική πλευρά των ηθικών κρίσεων. — Ο Πλάτωνας, πιο αθώος σε τέτοια πράγματα και δίχως την πανουργία του πληβείου, ήθελε με σπατάλη όλης της δύναμής του — της μεγαλύτερης δύναμης που σπατάλησε μέχρι τώρα φιλόσοφος! — να αποδείξει στον εαυτό του ότι λογικό και ένστικτο κινούνται από μόνα τους προς έναν σκοπό, προς το «καλό», προς το «θεό»· και μετά τον Πλάτωνα όλοι οι θεολόγοι και οι φιλόσοφοι ακολούθησαν τον ίδιο δρόμο — δηλαδή, στα πράγματα της ηθικής θριάμβευσε μέχρι τώρα το ένστικτο, ή «η πίστη» όπως το ονομάζουν οι χριστιανοί, ή «η αγέλη» όπως το ονομάζω εγώ. Πρέπει να εξαιρέσουμε τον Ντεκάρτ, τον πατέρα του ορθολογισμού (και συνεπώς

παππού της Επανάστασης), που αναγνώριζε μόνο την αυθεντία του λογικού: το λογικό όμως είναι μόνον ένα εργαλείο, και ο Ντεκάρτ ήταν επιφανειακός.

192

Όποιος παρακολούθησει την ιστορία μιας ξεχωριστής επιστήμης βρίσκει στην εξέλιξή της έναν καθοδηγητικό μίτο για την κατανόηση των πιο παλιών και συνηθισμένων διαδικασιών κάθε «γνώσης και κατανόησης»: και στις δύο περιπτώσεις είναι οι πρόωρες υποθέσεις, τα πλάσματα της φαντασίας, η καλή ηλίθια θέληση για «πίστη», η έλλειψη δυσπιστίας και υπομονής αυτά που εξελίσσονται πρώτα — μόνον αργά, και όχι τέλεια, μαθαίνουν οι αισθήσεις μας να είναι λεπτά, πιστά, προσεκτικά όργανα της κατανόησης. Είναι πιο βολικό για τα μάτια μας να αντιδρούν σε ένα ιδιαίτερο αντικείμενο παράγοντας πάλι μια εικόνα που παράχθηκε πολλές φορές πριν παρά να κρατήσουν αυτό που είναι καινούριο και διαφορετικό σε μια εντύπωση: το τελευταίο απαιτεί περισσότερη δύναμη, περισσότερη «ηθικότητα». Το να ακούσουμε κάτι καινούριο είναι δύσκολο και οδυνηρό για το αφτί: την ξένη μουσική την ακούμε άσχημα. Όταν ακούμε μια ξένη γλώσσα προσπαθούμε άθελά μας να διαμορφώσουμε τους ήχους που ακούμε σε λέξεις που ηχούν πιο γνωστά και οικεία: έτσι οι Γερμανοί, για παράδειγμα, άκουσαν κάποτε τη λέξη *arcubalista* [βαλλίστρα] και την προσάρμοσαν σε *Armbrust* [βαλλίστρα]. Το καινούριο βρίσκει επίσης τις αισθήσεις μας εχθρικές και διστακτικές: και ακόμη και στην περίπτωση των «απλούστερων» διαδικασιών των αισθήσεων κυριαρχούν τα αισθήματα, όπως ο φόβος, η αγάπη, το μίσος, και τα παθητικά αισθήματα της τεμπελιάς. — Όσο λίγο διαβάξει σήμερα ένας αναγνώστης τις μεμονωμένες λέξεις (για να μη μιλήσω για τις συλλαβές) μιας σελίδας — παίρνει μάλλον πέντε λέξεις στις είκοσι τυχαία και «εικάζει» το πιθανό νόημά τους — άλλο τόσο βλέπουμε ένα δένδρο ακριβώς και πλήρως σε σχέση με τα φύλλα, τα κλαδιά, το χρώμα και το σχήμα του: είναι πολύ ευκολότερο να φανταστούμε κατά προσέγγιση το δένδρο. Ακόμη και μέσα στα πιο ασυνήθιστα βιώματα κάνουμε το ίδιο: φανταζόμαστε το μεγαλύτερο μέρος του βιώματος και πάρα πολύ δύσκολα μπορούμε να αναγκαστούμε να μη δούμε ως «εφευρέτες» οποιοδήποτε γεγονός. Όλα αυτά σημαίνουν: είμαστε κατά βάση και εξ αρχής — *συνηθισμένοι στο ψέμα*. Ή, για να το εκφράσω πιο ενάρετα και υποκριτικά, δηλαδή πιο ευχάριστα: είμαστε περισσότερο καλλιτέχνες απ' όσο νομίζουμε. — Σε μια ζωνρή συζήτηση βλέπω συχνά μπροστά μου τη φάτσα του ανθρώπου με τον οποίο μιλώ τόσο καθαρά και λεπτά καθορισμένη από την σκέψη που εκφράζει που αυτός ο βαθμός καθαρότητας ξεπερνά κατά πολύ τη δύναμη της οπτικής μου ικανότητας — άρα η λεπτότητα του παιχνιδιού των μυώνων και της

έκφρασης των ματιών *πρέπει* να έχουν επινοηθεί από μένα. Πιθανόν ο άνθρωπος να είχε πάρει μια εντελώς διαφορετική φάτσα ή και καμία.

193

Quidquid luce fuit, tenebris agit [ό,τι ήταν στο φως διατηρείται και στο σκοτάδι]: αλλά και αντίστροφα. Εκείνο που βιώνουμε στα όνειρα, με την προϋπόθεση ότι το βιώνουμε συχνά, είναι τελικά μέρος της συνολικής οικονομίας της ψυχής μας τόσο όσο είναι και οτιδήποτε βιώνουμε πραγματικά: είμαστε χάρη σ' αυτό πιο πλούσιοι ή πιο φτωχοί, έχουμε μια ανάγκη περισσότερο ή μια ανάγκη λιγότερο, και τελικά οδηγούμαστε λιγάκι από τις συνήθειες των ονείρων μας και κατά την ημέρα με το άπλετο φως της — ακόμα και κατά τις πιο ευδιάθετες στιγμές του ξυπνητού πνεύματός μας. Ας υποθεθεί ότι κάποιος έχει ονειρευτεί πολλές φορές ότι πετούσε και τελικά, μόλις αρχίσει να ονειρεύεται, συνειδητοποιεί μια δύναμη και τέχνη πετάγματος σαν ένα προνόμιο που κατέχει και επίσης σαν μια προσωπική και αξιοζήλευτη μορφή ευτυχίας: ένας τέτοιος άνθρωπος, που πιστεύει ότι μπορεί να πραγματοποιήσει κάθε λογής τόξα και γωνίες με την παραμικρότερη ενόρμηση, που έχει το αίσθημα μιας ορισμένης θεϊκής ελαφρότητας, ένα «προς τα πάνω» δίχως ένταση και καταναγκασμό, ένα «προς τα κάτω» δίχως συγκατάβαση ή ταπείνωση — *δίχως βάρος!* — πώς θα μπορούσε ο άνθρωπος που έχει τέτοιες εμπειρίες ονείρου και συνήθειες ονείρου να μη βρει τελικά ότι η λέξη «ευτυχία» έχει διαφορετικό χρώμα και ορισμό ακόμη και τις ώρες που είναι ξύπνιος! Πώς θα μπορούσε να μην έχει ένα *διαφορετικό είδος* — επιθυμίας για ευτυχία; «Το πέταγμα στα ύψη [από ενθουσιασμό], όπως το περιγράφουν οι ποιητές, πρέπει να του φαίνεται, σε σύγκριση με το δικό του «πέταγμα», πολύ γήινο, μυικό, βίαιο, πολύ «βαρύ».

194

Η διαφορά ανάμεσα στους ανθρώπους αποκαλύπτεται όχι μόνο στη διαφορά ανάμεσα στους πίνακες τους των καλών, δηλαδή στο ότι θεωρούν διαφορετικά καλά άξια για να προσπαθήσουν γι' αυτά και επίσης στο ότι διαφέρουν ως προς την ιεραρχική σειρά των αγαθών που αναγνωρίζουν όλοι· αποκαλύπτεται ακόμη περισσότερο σ' αυτό που ισχύει γι' αυτούς ως πραγματικό *έχειν και κατέχειν* ενός καλού. Σε σχέση με μια γυναίκα, για παράδειγμα, ο πιο μετριοπαθής άνδρας θεωρεί την απλή διάθεση του σώματός της και τη σεξουαλική ικανοποίηση σαν επαρκές και ικανοποιητικό σημάδι του *έχειν*, του *κατέχειν*· ένας άλλος, με μια πιο ζηλιάρική και απαιτητική δίψα για κατοχή, βλέπει το «ερωτηματικό», την απλώς φαινομενική ιδιότητα ενός τέτοιου *έχειν* και θέλει πιο λεπτεπίλεπτες δοκιμές, κυρίως για να γνωρίσει αν η γυναίκα όχι μόνο δίνει τον ε-

αυτό της σ' αυτόν αλλά και παρατά για χάρη του ό,τι έχει ή θα ήθελε να έχει: μόνον έτσι θεωρεί αυτός ότι «κατέχει» την γυναίκα. Ένας τρίτος όμως ακόμη κι εδώ δεν έχει φτάσει στο τέλος της δυσπιστίας και της επιθυμίας του να έχει: αναρωτιέται, όταν η γυναίκα αφήνει τα πάντα γι' αυτόν, μήπως το κάνει αυτό για ένα φάντασμα του εαυτού του: θέλει να τον ξέρει σε βάθος αυτή εκ των προτέρων πριν μπορέσει να τον αγαπήσει και στο ελάχιστο, αποτολμά να αφηθεί να τον μαντεύουν. Αισθάνεται πως η αγαπημένη του βρίσκεται πλήρως στην κατοχή του μόνον όταν δεν ξεγελά τον εαυτό της γι' αυτόν, μόνον όταν τον αγαπά τόσο για τη διαβολιά και την κρυμμένη αχορταγιά του όσο και για την καλοσύνη, την υπομονή και την πνευματικότητά του. Κάποιος θα ήθελε να κατέχει έναν ολόκληρο λαό: και όλες οι ανώτερες τέχνες ενός Καλιόστρο και ενός Κατιλίνα του φαίνονται σωστές γι' αυτό το σκοπό. Ένας άλλος, με πιο λεπτή δίψα για κατοχή, λέει στον εαυτό του: «δεν πρέπει να εξαπατάς εκεί όπου θέλεις να κατέχεις» — είναι εξοργισμένος και ανικανοποίητος με την ιδέα ότι μια μάσκα του εαυτού του κυβερνά την καρδιά του λαού: «έτσι πρέπει να αφήσω τον εαυτό μου να γίνει γνωστός, και, πριν απ' όλα, να γνωρίσω εγώ τον εαυτό μου!» Στους ανθρώπους που προσφέρουν βοήθεια και κάνουν το καλό βρίσκουμε σχεδόν πάντα εκείνη την αδέξια κατεργαριά που πρώτα προπαρασκευάζει εκείνον που πρόκειται να δεχτεί τη βοήθεια: σάμπως, για παράδειγμα, να «άξιζε» τη βοήθεια, να επιθυμούσε ακριβώς τη δική τους βοήθεια, και να αποδειχτεί βαθύτατα ευγνώμων, πιστός και υπάκουος σ' αυτούς σε ανταπόδοση για όλη τη βοήθεια που δέχτηκε — μ' αυτές τις φαντασιώσεις διαθέτουν τους αναγκασμένους σαν να 'ναι ιδιοκτησία, και κάνουν το καλό και προσφέρουν βοήθεια κινούμενοι μόνον από μια επιθυμία για ιδιοκτησία. Είναι ζηλόφθονοι αν κανείς διασταυρωθεί μαζί τους ή τους προλάβει όταν θέλουν να βοηθήσουν. Οι γονείς αθελά τους κάνουν τα παιδιά τους κάτι όμοιο μ' αυτούς — το ονομάζουν αυτό «διαπαιδαγώγηση» — και στο βάθος της καρδιάς της καμιά μητέρα δεν αμφιβάλλει για το ότι το παιδί που έχει γεννήσει είναι μια ιδιοκτησία, κανένας πατέρας δεν αμφισβητεί το δικαίωμά του να υποτάξει το παιδί του στις δικές του έννοιες και αξίες. Πράγματι, παλαιότερα (στους αρχαίους Γερμανούς, για παράδειγμα), φαινόταν εύλογο να έχουν οι γονείς δύναμη ζωής και θανάτου πάνω στο νεογέννητο και να το διαθέτουν κατά το κέφι τους. Και όπως παλιά ο πατέρας, έτσι και σήμερα ο δάσκαλος, η τάξη, ο ιερέας, ο ηγεμόνας δίχως ενδοιασμούς βλέπουν κάθε καινούριο ανθρώπινο ον σαν ευκαιρία για καινούρια κατοχή. Επομένως...

Οι Εβραίοι — ένας λαός «γεννημένος για δουλεία», όπως λέει ο Τάκιτος και ολόκληρος ο αρχαίος κόσμος, «ο εκλεκτός λαός», όπως λένε και

πιστεύουν οι ίδιοι — οι Εβραίοι πέτυχαν εκείνο το θαύμα της αντιστροφής των αξιών, χάρη στο οποίο η ζωή πάνω στη γη απέκτησε για δύο χιλιετίες μια καινούρια και επικίνδυνη γοητεία — οι προφήτες τους ένωσαν σε ένα πράγμα το «πλούσιο», το «άθεο», το «κακό», το «βίαιο», το «αισθησιακό» και ήταν οι πρώτοι που έκαναν τη λέξη «κόσμος» να σημαίνει κάτι επονειδιστο. Σ' αυτήν την αντιστροφή των αξιών (στην οποία ανήκει η χρησιμοποίηση της λέξης «φτωχός» σαν συνώνυμη του «άγιου» και του «φίλου») έγκειται η σπουδαιότητα του εβραϊκού λαού: μ' αυτόν αρχίζει η εξέγερση των δούλων στην ηθική.

196

Πρέπει να συμπεράνουμε ότι υπάρχουν αναρίθμητα μαύρα σώματα πλάι στον ήλιο — τέτοια που δεν θα δούμε ποτέ. Αυτό είναι, μεταξύ μας, μια παραβολή και ένας ψυχολόγος της ηθικής διαβάξει ολόκληρη τη γραφή των άστρων μόνο σαν μια παραβολή και γλώσσα σημείων, μέσω της οποίας πολλά πράγματα μπορούν να μείνουν κρυφά.

197

Παρανοεί κανείς το αρπακτικό ζώο και τον αρπακτικό άνθρωπο (τον Καίσαρα Βοργία, για παράδειγμα), παρανοεί τη «φύση» όσο ψάχνει να βρει κάτι «αρρώστο» στο βάθος αυτών των πιο υγιών από όλα τα τροπικά τέρατα και εκφύματα, ή μια έμφυτη «κόλαση» μέσα τους: όπως έκαναν μέχρι τώρα όλοι σχεδόν οι μοραλιστές. Φαίνεται μήπως ότι υπάρχει στους μοραλιστές ένα μίσος για τη ζούγκλα και τους τροπικούς; Και ότι ο «τροπικός άνθρωπος» πρέπει να δυσφημηστεί με οποιοδήποτε τίμημα, είτε ως η αρρώστια και ο εκφυλισμός του ανθρώπου, είτε ως η ίδια του η κόλαση και ο αυτοβασανισμός; Γιατί όμως; Προς όφελος των «ευκρατών ζωνών»; Προς όφελος των συγκρατημένων ανθρώπων; Των «ηθικών»; Των μετριοπαθών; — Αυτά για το κεφάλαιο «Η ηθική ως δειλία».

198

Όλες αυτές οι ηθικές που απευθύνονται στο μεμονωμένο πρόσωπο, σκοπεύοντας στην «ευτυχία» του, όπως λένε — τι άλλο είναι από συμβουλές συμπεριφοράς σε σχέση με το βαθμό *επικινδυνότητας*, με τον οποίο το μεμονωμένο πρόσωπο ζει με τον εαυτό του· συνταγές ενάντια στα πάθη του, ενάντια στις κακές και στις καλές κλίσεις του, στο βαθμό που έχουν θέληση για δύναμη και θέλουν να παίξουν τον αφέντη· μικρές και μεγάλες συνετές ενέργειες και κόλπα που έχουν τη μυρωδιά γιατροσοφιών των παλιών νοικοκυριών και σοφίας των γριών· όλα τους είναι μαπαρόκ στη μορφή και ά-λογα — επειδή απευθύνονται σε «όλους», επει-

δή γενικεύουν εκεί που δεν είναι επιτρεπτή η γενίκευση — όλα μιλούν απόλυτα, θεωρούν τους εαυτούς τους απόλυτους, είναι καρυκευμένα με περισσότερους από έναν κόκκους αλάτι, είναι απλώς ανεκτά, και μερικές φορές ακόμη και ελκυστικά, όταν μαθαίνουν να μυρίζουν πολύ καρυκευμένα και επικίνδυνα, να μυρίζουν προπαντός «άλλο κόσμο»: όλα αυτά είναι, από διανοητική άποψη, μικρής αξίας και απέχουν πολύ από του να είναι «επιστήμη», για να μη μιλήσουμε για «σοφία», αλλά για να το ξαναπώ δυο και τρεις φορές, φρονιμάδα, φρονιμάδα, φρονιμάδα, ανάμεικτη με ηλιθιότητα, ηλιθιότητα, ηλιθιότητα — είτε είναι εκείνη η αδιαφορία και αγαλμάτινη ψυχρότητα εναντίον της παθιασμένης τρέλας των αισθημάτων, την οποία συνιστούσαν και εφάρμοζαν οι στωικοί· είτε είναι εκείνο το όχι-πια-γέλια και όχι-πια-δάκρυα του Σπινόζα, εκείνη η καταστροφή των αισθημάτων μέσω της ανάλυσης και της ζωοτομίας την οποία με τόση αφέλεια υπερασπιζόταν· είτε είναι εκείνος ο υποβιβασμός των αισθημάτων σε μια αβλαβή μετριότητα, όπου θα μπορούν να ικανοποιούνται, ο αριστοτελισμός της ηθικής· ακόμη και η ηθική ως απόλαυση των αισθημάτων σε μια εσκεμμένη αραίωση και πνευματικοποίηση μέσω του συμβολισμού της τέχνης, ως μουσικής για παράδειγμα, ή ως αγάπης του Θεού ή αγάπης του ανθρώπου για χάρη του Θεού — γιατί στη θρησκεία τα πάθη αποκτούν και πάλι πολιτικά δικαιώματα, με την προϋπόθεση ότι . . . τέλος, ακόμη κι εκείνη η πρόθυμη και κακεντρέχης παράδοση των αισθημάτων, σαν αυτήν που δίδαξαν ο Χαφίζ και ο Γκαίτε, εκείνο το τολμηρό χαλάρωμα των χαλιναριών, εκείνη η πνευματική-σωματική *licentia motum* [έκλυση των ηθών] στην εξαιρετική περίπτωση των σοφών γεροπαράξενων και μπεκρηδών, για τους οποίους αυτό το πράγμα «δεν κρύβει πια κίνδυνο». Κι αυτά για το κεφάλαιο «Η ηθική ως δειλία».

199

Στο βαθμό που από τότε που υπήρχαν άνθρωποι υπήρχαν και ανθρώπινες αγέλες (οικογενειακές ομάδες, κοινότητες, φυλές, έθνη, κράτη, εκκλησίες) και πάντα πάρα πολλοί που υπάκουαν σε σύγκριση με τον μικρό αριθμό εκείνων που διοικούσαν — λαμβάνοντας δηλαδή υπόψη το γεγονός ότι μέχρι τώρα τίποτε άλλο δεν εφαρμόστηκε στην πράξη και δεν καλλιεργήθηκε μεταξύ των ανθρώπων καλύτερα ή για περισσότερο χρόνο από την υπακοή, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι κατά μέσο όρο μια ανάγκη γι' αυτήν είναι τώρα έμφυτη ως ένα είδος *τυπικής συνείδησης* που διατάζει: «οφείλεις να κάνεις αυτό άνευ όρων, και άνευ όρων να μην κάνεις το άλλο», κοντολογίς «οφείλεις». Αυτή η ανάγκη επιδιώκει να ικανοποιηθεί και να γεμίσει τη μορφή της με ένα περιεχόμενο· κάνοντάς το αυτό συλλαμβάνει σχεδόν άγρια, ανάλογα με τη δύναμη, την ανυπομονησία και την έντασή της, σαν άξεστη όρεξη, και δέχεται οτιδήποτε φωνάζει σ'

αφτιά της οποιοσδήποτε απ' αυτούς που διατάζουν — γονείς, δασκάλους, νόμους, ταξικές προκαταλήψεις, κοινή γνώμη. Η παράξενη στενότητα της ανθρώπινης εξέλιξης, οι δισταγμοί της, οι αναβολές της, οι συχνές παλινδρομήσεις και περιστροφές της, οφείλονται στο γεγονός ότι το αγελαίο ένστικτο της υπακοής έχει κληρονομηθεί με τον καλύτερο τρόπο και σε βάρος της τέχνης του διατάζειν. Αν σκεφτούμε αυτό το ένστικτο στην πιο ακραία του υπερβολή, δεν θα υπάρχουν τελικά διατάζοντες ή ανεξάρτητοι άνθρωποι: ή, αν υπήρχαν, θα υπέφεραν από κακή συνείδηση και προκειμένου να μπορούν να διατάζουν, θα έπρεπε να εξαπατούν στους εαυτούς τους: να πειστούν δηλαδή ότι κι αυτοί είναι απλώς υπακούοντες. Πράγματι, η κατάσταση αυτή υπάρχει σήμερα στην Ευρώπη: την ονομάζω ηθική υποκρισία εκείνων που διατάζουν. Αυτοί δεν ξέρουν άλλο τρόπο για να προστατέψουν τον εαυτό τους από την κακή τους συνείδηση από το να παρουσιάζονται ως εκτελεστές πιο παλιών ή ανώτερων διαταγών (διαταγών των προγόνων, του συντάγματος, του δικαίου, του νόμου ή του θεού), ή από το να δανείζονται αγελαία γνωμικά από τον αγελαίο τρόπο σκέψης και να εμφανίζονται ως «πρώτοι υπηρέτες του λαού» για παράδειγμα ή ως «όργανα του κοινού καλού». Από την άλλη μεριά, ο αγελαίος άνθρωπος στην Ευρώπη σήμερα παρουσιάζεται σαν να είναι το μόνο επιτρεπτό είδος ανθρώπου και εξυμνεί σαν πραγματικές ανθρώπινες αρετές τις ιδιότητες μέσω των οποίων είναι εξημερωμένος, καλόβολος και ωφέλιμος στην αγέλη: τέτοιες είναι ο κοινός νους, η καλοκαγαθία, ο σεβασμός των άλλων, η εργατικότητα, η μετριοπάθεια, η σεμνότητα, η επιείκεια, ο οίκτος. Σ' εκείνες τις περιπτώσεις όμως στις οποίες ηγέτες και μπροσταρόκριτοι θεωρούνται απαραίτητοι, γίνονται σήμερα προσπάθειες επί προσπαθειών για να τους αντικαταστήσουν με αθροίσματα έξυπνων αγελαίων ανθρώπων: αυτή είναι για παράδειγμα η καταγωγή όλων των κοινοβουλευτικών συνταγμάτων. Παρ' όλα αυτά, το τι ευλογία, τι απαλλαγή από ένα βάρος που έχει γίνει αβάσταχτο είναι για αυτά τα αγελαία ζώα, τους Ευρωπαίους, η εμφάνιση ενός απόλυτου διοικητή, το έχει δείξει για τελευταία φορά και με μεγαλειώδη τρόπο η εμφάνιση του Ναπολέοντα — η ιστορία της επίδρασης του Ναπολέοντα είναι σχεδόν η ιστορία της υψηλότερης ευτυχίας στην οποία έφτασε όλος αυτός ο αιώνας στους πιο αξιολόγους ανθρώπους και στιγμές του.

200

Ο άνθρωπος μιας εποχής διάλυσης που ανακατεύει τις φυλές και που συνεπώς περιέχει μέσα του την κληρονομιά μιας πολυειδούς καταγωγής, δηλαδή αντίθετες και συχνά όχι μόνο αντίθετες ενορμήσεις και αξίες, που παλεύουν η μια με την άλλη και σπάνια αφήνουν σε ησυχία η μια την άλλη — ένας τέτοιος άνθρωπος όψιμων κουλτουρών και σπασμένων φώτων

θα είναι, κατά μέσο όρο, ένας αδύνατος άνθρωπος: η βασική του επιθυμία είναι να πάρει τέλος ο πόλεμος που είναι ο ίδιος· η ευτυχία τού φαίνεται, σε συμφωνία με ένα ηρεμιστικό (για παράδειγμα, επικούρειο ή στωικό) φάρμακο και τρόπο σκέψης, κυρίως ως η ευτυχία της ανάπαυσης, της ηρεμίας, του κορεσμού, της επιτέλους επιτευγμένης ενότητας, ως ένα «Σάββατο των Σαββάτων», για να παραθέσω τον άγιο ρήτορα Αυγουστίνου, ο οποίος ήταν και ο ίδιος ένας τέτοιος άνθρωπος. — Αν όμως η αντίθεση και ο πόλεμος σε μια τέτοια φύση λειτουργεί σαν ένα *ακόμη* ερέθισμα και κέντρισμα για ζωή — και αν, από την άλλη μεριά, εκτός από ισχυρές και ασυμφιλίωτες ενορμήσεις έχουν επίσης κληρονομηθεί και καλλιεργηθεί μια προσωπική μαεστρία και επιδεξιότητα στην διεξαγωγή πολέμου εναντίον του εαυτού, δηλαδή ένας αυτοέλεγχος, μια αυτοεξαπάτηση: τότε προκύπτουν εκείνοι οι σαγηνευτικά ακατανόητοι και αδιανόητοι άνθρωποι, εκείνοι οι αινιγματικοί άνθρωποι οι προκαθορισμένοι για νίκη και σαγήνευση των άλλων, που ωραιότερά τους παραδείγματα είναι ο Αλκιβιάδης και ο Καίσαρας (στους οποίους θα ήθελα να προσθέσω εκείνον τον *πρώτο* Ευρωπαίο που ταιριάζει με το γούστο μου, τον Φρειδερίκο τον Δεύτερο του Χοενστάουφεν), και από τους καλλιτέχνες ίσως ο Λεονάρντο ντα Βίντσι. Αυτοί εμφανίζονται ακριβώς τις ίδιες εποχές στις οποίες βγαίνει στο προσκήνιο ο αδύνατος άνθρωπος με την επιθυμία του για ανάπαυση: και οι δύο τύποι ανήκουν στο ίδιο σύνολο και ξεπηδούν από τις ίδιες αιτίες.

201

Για όσον καιρό η ωφέλεια που κυριαρχεί στις ηθικές αξιολογικές κρίσεις είναι αποκλειστικά η ωφέλεια για την αγέλη, για όσον καιρό το βλέμμα είναι αποκλειστικά στραμμένο στη διατήρηση της κοινότητας και το ανήθικο εντοπίζεται ακριβώς και αποκλειστικά σε ό,τι μοιάζει να βάζει σε κίνδυνο την ύπαρξη της κοινότητας: για όσον καιρό συμβαίνουν αυτά, δεν μπορεί να υπάρχει «ηθική της αγάπης για τον πλησίον». Αν υποθεθεί ότι ακόμη και εκεί εφαρμοζόταν μια μικρή άσκηση σεβασμού για τον άλλο, οίκτου, δικαιοσύνης, πραότητας, αμοιβαίας βοήθειας, αν υποθεθεί ότι ακόμη και σ' εκείνο το στάδιο της κοινωνίας είναι ενεργές όλες εκείνες οι ενορμήσεις που θα κατονομαστούν αργότερα, με σεβασμό, «αρετές» και που τελικά έχουν γίνει ένα με την έννοια της «ηθικότητας»: σ' εκείνη την εποχή δεν ανήκουν καθόλου στη σφαίρα των ηθικών αξιολογήσεων — εξακολουθούν να είναι *εξωηθικές*. Μια πράξη οίκτου, για παράδειγμα, κατά την καλύτερη εποχή της Ρώμης δεν θεωρούνταν ούτε καλή ούτε κακή, ούτε ηθική ούτε ανήθικη· και ακόμη κι αν την παίνευαν, ο έπαινος αυτός ήταν απόλυτα ταιριαστός με ένα είδος αθέλητης υποτίμησης, από τη στιγμή που τον σύγκριναν με κάθε πράξη που υπηρετούσε την ευημερία του

συνόλου, της *res publica* [κοινοπολιτείας]. Τελικά, η «αγάπη για τον πλησίον» είναι πάντα κάτι δευτερεύον, εν μέρει συμβατικό και αυθαίρετο-φαινομενικό σε σχέση με τον φόβο για τον πλησίον. Από τη στιγμή που η δομή της κοινωνίας μοιάζει να είναι γενικά παγιωμένη και ασφαλής από εξωτερικούς κινδύνους, αυτός ακριβώς ο φόβος για τον πλησίον δημιουργεί και πάλι καινούριες προοπτικές ηθικής αξιολόγησης. Υπάρχουν κάποιες ισχυρές και επικίνδυνες ενορμήσεις, όπως το επιχειρηματικό πνεύμα, η παράλογη τόλμη, η εκδικητικότητα, η πανουργία, η αρπακτικότητα, η φιλαρχία, που μέχρι τώρα όχι μόνον έπρεπε να τιμούνται από τη σκοπιά της κοινωνικής τους ωφέλειας — με διαφορετικά ονόματα, φυσικά, απ' αυτά που διαλέξαμε εδώ — αλλά και να αναπτύσσονται και να καλλιεργούνται εντατικά (επειδή χρειάζονταν συνεχώς για να προστατευθεί η κοινότητα ως σύνολο από τους εχθρούς της κοινότητας ως σύνολο): οι ενορμήσεις αυτές θεωρούνται σήμερα διπλά επικίνδυνες — σήμερα που λείπουν οι αγωγοί διεξόδου γι' αυτές — και βαθμηδόν στιγματίζονται ως ανήθικες και παραδίδονται στη συκοφαντία. Σήμερα ηθική υπόληψη έχουν οι αντίθετες ενορμήσεις και κλίσεις: βήμα βήμα το ένστικτο της αγέλης βγάζει τα συμπεράσματά του. Το πόσο πολύ ή το πόσο λίγο αυτό που είναι επικίνδυνο για την κοινότητα, επικίνδυνο για την ισότητα, έγκειται σε μια γνώμη, σε μια κατάσταση ή σε ένα αίσθημα, σε μια θέληση, σε ένα ταλέντο, αυτό είναι σήμερα η ηθική προοπτική: ο φόβος είναι και εδώ η μητέρα της ηθικής. Όταν οι ανώτερες και ισχυρότερες ενορμήσεις, ξεσπώντας παθιασμένα, μεταφέρουν το άτομο πολύ πιο πάνω και πιο πέρα από τον μέσο όρο και τα χαμηλά μέρη της αγελαίας συνείδησης, η αυτοπεποίθηση της κοινότητας καταρρέει, η πίστη της στον εαυτό της, η ραχοκοκαλιά της, θα λέγαμε, σπάξει: κατά συνέπεια, ακριβώς αυτές οι ενορμήσεις στιγματίζονται και συκοφαντούνται περισσότερο. Η υψηλή πνευματική ανεξαρτησία, η θέληση να στέκεσαι μόνος σου, η μεγάλη διάνοια θεωρούνται επικίνδυνες: καθετί που ανεβάζει το άτομο πάνω από την αγέλη και προκαλεί φόβο στον πλησίον του, ονομάζεται στο εξής *κακό*: η έντιμη, μετριοπαθής, υπάκουη, εξομωτική διάθεση, το *μετρημένο και μέτριο* στους πόθους, αποκτούν ηθικό όνομα και υπόληψη. Τελικά, κάτω από πολύ ειρηνικές συνθήκες, λείπουν οι ευκαιρίες και η ανάγκη της εκπαίδευσης των αισθημάτων στην αυστηρότητα και στη σκληρότητα: και σήμερα κάθε είδος αυστηρότητας, ακόμη και η αυστηρότητα στη δικαιοσύνη, αρχίζει να διαταράζει τη συνείδηση: μια υψηλή και σκληρή ευγένεια και προσωπική ευθύνη γίνονται δεκτές σχεδόν σαν προσβολή και προκαλούν δυσπιστία, «το αρνί», ή μάλλον «το πρόβατο», κερδίζει ολόένα και περισσότερη εκτίμηση. Υπάρχει ένα σημείο αρρωστιάρινης πλαδαρότητας και υπερβολικής αβρότητας στην ιστορία της κοινωνίας όπου αυτή παίρνει το μέρος ακόμη κι εκείνου που τη βλάπτει, του *εγκληματία*, και το κάνει αυτό έντιμα και εγκάρδια. Τιμωρία: αυτό της φαίνεται κά-

πως άδικο — ασφαλώς η ιδέα της «τιμωρίας» και του «πρέπει να τιμωρώ» της είναι δυσάρεστη, της προκαλεί φόβο. «Δεν αρκεί να τον κάνουμε *κίνδυνο*; Προς τι να τιμωρούμε; Το να τιμωρείς είναι φοβερό!» — μ' αυτό το ερώτημα η αγελαία ηθική, η ηθική της δειλίας, βγάξει το έσχατο συμπέρασμά της. Αν υποθεθεί ότι θα μπορούσε να εξαλειφθεί κάθε κίνδυνος, η αιτία του φόβου, τότε θα έπρεπε να εξαλειφθεί και αυτή η ηθική: δεν θα χρειαζόταν πια, δεν θα θεωρούσε πια τον εαυτό της αναγκαίο! — Όποιος ξεετάζει τη συνείδηση του σημερινού Ευρωπαίου, θα βγάξει πάντα μέσα από χίλιες πτυχές και κρυφώνες την ίδια προσταγή, την προσταγή της αγελαίας δειλίας: «θέλουμε να υπάρξει μια μέρα όπου δεν θα φοβόμαστε πια τίποτε!» Μια μέρα — παντού στην Ευρώπη η θέληση και ο δρόμος προς αυτή τη μέρα ονομάζεται σήμερα «πρόοδος».

202

Ας πούμε άλλη μια φορά αυτό που είπαμε ήδη εκατό φορές: γιατί τα αφτιά δεν καλοδέχονται σήμερα τέτοιες αλήθειες — τις δικές μας αλήθειες. Γνωρίζουμε ήδη αρκετά πόσο άσχημα ηχεί το να ακούσουμε κάποιον άνθρωπο να κατατάσσει καθαρά και δίχως μεταφορές τον άνθρωπο στα ζώα: αλλά θα καταλογιστεί σχεδόν σαν *έγκλημά μας* το ότι χρησιμοποιούμε ακριβώς για τον άνθρωπο των «μοντέρνων ιδεών» συνεχώς τις εκφράσεις «αγέλη», «αγελαία ένστικτα» και τις παρόμοιές τους. Ε, και λοιπόν! Δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς: γιατί ακριβώς εδώ βρίσκεται η καινούρια μας ιδέα. Βρήκαμε ότι σε όλες τις κύριες ηθικές κρίσεις η Ευρώπη έχει γίνει ομόφωνη, συμπεριλαμβανόμενων και των χωρών όπου κυριαρχεί η επιρροή της Ευρώπης: *γνωρίζουν* ρητά σήμερα στην Ευρώπη αυτό που ο Σωκράτης πίστευε ότι δεν γνώριζε, και αυτό που εκείνος ο φημισμένος γερο-όφις υποσχέθηκε κάποτε να διδάξει — «γνωρίζουν» σήμερα τι είναι καλό και κακό. Τώρα πρέπει να ηχεί σκληρά και να μη γίνεται ευπρόσδεκτη η επιμονή μας να λέμε ξανά και ξανά: αυτό που εδώ πιστεύει πως γνωρίζει, αυτό που εδώ δοξάζει τον εαυτό του με τους επαίνους και τις κατηγορίες του και αποκαλεί τον εαυτό του καλό, είναι το ένστικτο του αγελαίου ζώου άνθρωπος: το ένστικτο αυτό ξέσπασε και έφτασε να έχει την πρώτη θέση και να κυριαρχεί πάνω στα άλλα ένστικτα και το κάνει αυτό ολοένα και περισσότερο σε αναλογία με την αυξανόμενη φυσιολογική προσέγγιση και εξομοίωση της οποίας είναι σύμπτωμα. *Η ηθική είναι σήμερα στην Ευρώπη ηθική του αγελαίου ζώου* — δηλαδή, όπως καταλαβαίνουμε εμείς το πράγμα, μόνον ένα είδος ηθικής πέρα από το οποίο, πριν από το οποίο, μετά το οποίο πολλές άλλες, προπαντός ανώτερες ηθικές είναι δυνατές ή πρέπει να είναι δυνατές. Ενάντια όμως σε μια τέτοια «δυνατότητα», ενάντια σε ένα τέτοιο «πρέπει» η ηθική αυτή υπερασπίζεται τον εαυτό της με όλη τη δύναμή της: λέει με πείσμα και άτεγκτο

τρόπο «εγώ είμαι η ίδια η ηθική, και τίποτε εκτός από μένα δεν είναι ηθική!» — και μάλιστα, με τη βοήθεια μιας θρησκείας, που ικανοποίησε και κολάκεψε τις πιο εξαισιες επιθυμίες του αγελαίου ζώου, έχει φτάσει στο σημείο όπου βρίσκουμε ακόμη και στους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς μια ολοένα και περισσότερο έκδηλη έκφραση της ηθικής αυτής: το δημοκρατικό κίνημα είναι ο κληρονόμος του χριστιανικού. Το ότι όμως το τέμπο του κινήματος αυτού είναι ακόμη υπερβολικά αργό και υπναλέο για τους πιο ανυπόμονους, για τους άρρωστους και πάσχοντες από το ένστικτο που κατονομάσαμε, φαίνεται από το ολοένα και πιο μανιασμένο ουρλιαχτό, από το ολοένα και πιο απροκάλυπτο τριξίμο των δοντιών των αναρχικών, αυτών των σκυλιών που τριγυρνούν σήμερα στους δρόμους της ευρωπαϊκής κουλτούρας: ενώ φαίνονται το αντίθετο από τους φλιεργητικούς και εργατικούς δημοκράτες, κι ακόμη περισσότερο από τους ηλίθιους φιλοσοφίσκους και φανατικούς της αδελφότητας, που αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστές και θέλουν την «ελεύθερη κοινωνία», είναι στην πραγματικότητα ένα μαζί τους στην θεμελιώδη και ενστικτώδη εχθρότητα εναντίον κάθε άλλης μορφής κοινωνίας εκτός από εκείνη της αυτόνομης αγέλης (σε σημείο άρνησης ακόμη και των εννοιών του «κυρίου» και του «δούλου» — *ni dieu ni maître* [ούτε θεός ούτε αφέντης] λέει ένα σοσιαλιστικό σύνθημα): γίνονται ένα στην ισχυρή αντίστασή τους σε κάθε ιδιαίτερη αξίωση, σε κάθε ιδιαίτερο δικαίωμα και προνόμιο (δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, σε κάθε δικαίωμα: γιατί όταν είναι όλοι ίσοι, κανένας δεν χρειάζεται πια «δικαιώματα»): γίνονται ένα στη δυσπιστία απέναντι στην ποινική δικαιοσύνη (σαν να ήταν αυτή μια κακοποίηση των πιο αδύνατων, μια αδικία σε βάρος των αναγκαίων συνεπειών κάθε προγενέστερης κοινωνίας): γίνονται επίσης ένα στη θρησκεία του οίκτου, στη συμπάθεια προς οτιδήποτε αισθάνεται, ζει, υποφέρει (κάτω ως τα ζώα πάνω ως το «Θεό» — η υπερβολή του «οίκτου για τον Θεό» εμφανίζεται σε μια δημοκρατική εποχή): γίνονται ένα στην κραυγή και στην ανυπομονησία του οίκτου, στο θανάσιμο μίσος εναντίον της οδύνης γενικά, στην σχεδόν γυναικεία τους ανικανότητα να παραμείνουν θεατές όταν κάποιος υποφέρει, να μπορούν να αφήνουν κάποιον να υποφέρει: γίνονται ένα στην αθέλητη συσκότιση και παραχαίδεμα, κάτω από τη μαγεία των οποίων η Ευρώπη φαίνεται να απειλείται από έναν καινούριο βουδισμό: γίνονται ένα στην πίστη στην ηθική του *αμοιβαίου* οίκτου, σαν να ήταν αυτή η ηθική καθ' εαυτήν, η κατακτημένη κορυφή του ανθρώπου, η μοναδική ελπίδα του μέλλοντος, η παρηγοριά του παρόντος, η μεγάλη λύτρωση από όλη την ενοχή του παρελθόντος — γίνονται ένα στην πίστη στην κοινότητα ως *σωτήρα*, δηλαδή στην αγέλη, στους «εαυτούς» τους . . .

το δημοκρατικό κίνημα δεν είναι απλώς μια μορφή κατάπτωσης της πολιτικής οργάνωσης, αλλά και μια μορφή κατάπτωσης, δηλαδή μείωσης του ανθρώπου, η κατάσταση κατά την οποία έχει γίνει μέτριος και έχει χάσει την αξία του: προς τα πού πρέπει να στρέψουμε τις ελπίδες μας; — Προς καινούριους φιλόσοφους, δεν υπάρχει άλλη επιλογή: προς πνεύματα αρκετά πρωτότυπα και ισχυρά για να δώσουν μια ώθηση για αντίθετες αξιολογήσεις και για επαναξιολόγηση, αναποδογύρισμα των «αιώνιων αξιών»: προς πρωτοπόρους, προς ανθρώπους του μέλλοντος, οι οποίοι συνδέουν στο παρόν τον κόμπο με τον εξαναγκασμό που σπρώχνει τη θέληση χιλιετιών σε καινούριους δρόμους. Το να διδάξεις στον άνθρωπο το μέλλον του ανθρώπου ως δική του *θέληση*, ως εξαρτώμενο από μια ανθρώπινη θέληση, και να προετοιμάσεις μεγάλα εγχειρήματα και συλλογικά πειράματα πειθαρχίας και καλλιέργειας, ώστε να πάρει τέλος αυτή η φρικτή κυριαρχία της α-νοησίας και της τύχης, που ονομάζεται μέχρι τώρα «ιστορία» — η α-νοησία της «πλειοψηφίας» είναι απλώς η τελευταία της μορφή: γι' αυτό το πράγμα θα χρειαστεί μια μέρα ένα καινούριο είδος φιλοσόφων και διοικητών, απέναντι στους οποίους καθετί που υπήρχε μέχρι τώρα στη γη από κρυμμένα, γόνιμα και αγαθοεργά πνεύματα θα μοιάζει ωχρό και καχεκτικό. Η εικόνα τέτοιων ηγετών είναι αυτό που κυματίζει μπροστά στα μάτια μας — μπορώ να το πω αυτό δυνατά, ελεύθερα πνεύματα; Οι περιστάσεις που πρέπει εν μέρει να δημιουργήσουμε, εν μέρει να χρησιμοποιήσουμε, για να τους φέρουμε στη ζωή: οι πιθανοί δρόμοι και δοκιμές χάρη στις οποίες μια ψυχή θα μπορέσει να φτάσει σε τέτοιο ύψος και δύναμη που θα νιώσει ότι είναι *υποχρεωμένη* να αναλάβει τα καθήκοντα αυτά: μια επαναξιολόγηση των αξιών, κάτω από την καινούρια πίεση και σφυρί των οποίων θα χαλυβδωθεί μια συνείδηση, θα γίνει μπρούντζινη μια καρδιά, ώστε να μπορέσει να αντέξει το βάρος μιας τέτοιας ευθύνης: από την άλλη μεριά, η ανάγκη για τέτοιους αρχηγούς, ο φοβερός κίνδυνος να μην εμφανιστούν ή να αποτύχουν ή να εκφυλιστούν — αυτές είναι οι *δικές μας* μέριμνες και έγνοιες, το ξέρετε αυτό, ελεύθερα πνεύματα; Αυτές είναι οι βαριές, απόμακρες σκέψεις και σύννεφα που περνούν πάνω από τον ουρανό της *δικής μας* ζωής. Λίγες είναι οι οδύνες που συγκρίνονται με την οδύνη να βλέπεις, να μαντεύεις, να αισθάνεσαι έναν εξαιρετικό άνθρωπο να ξεστρατίζει από το δρόμο του και να εκφυλίζεται: όποιος όμως έχει το σπάνιο μάτι για τον συλλογικό κίνδυνο να *εκφυλιστεί* ο ίδιος ο «άνθρωπος», όποιος, σαν εμάς, έχει αναγνωρίσει σε τι φοβερό βαθμό έχει παίξει μέχρι τώρα το τυχαίο το παιχνίδι του με το μέλλον του ανθρώπου — ένα παιχνίδι στο οποίο δεν έπαιξε κανένα χέρι ούτε βέβαια «ο δάκτυλος του Θεού»! — όποιος έχει μαντέψει το μοιραίο που βρίσκεται κρυμμένο στην ηλίθια αγαθότητα και στην τυφλή εμπιστοσύνη των «μοντέρνων ιδεών», και ακόμη περισσότερο σε όλη την χριστιανική-ευρωπαϊκή ηθική: αυτός υποφέρει από ένα αίσθημα α-

γωνίας με το οποίο δεν μπορεί να συγκριθεί κανένα άλλο — διότι καταλαβαίνει με μια ματιά ό,τι μπορεί ακόμη να καλλιεργηθεί στον άνθρωπο σε περίπτωση μιας ευνοϊκής συσσωρευσης και έντασης δυνάμεων και καθηκόντων, ξέρει με όλη τη γνώση της συνείδησής του ότι οι μεγαλύτερες δυνατότητες του ανθρώπου δεν έχουν εξαντληθεί ακόμα και πόσο συχνά στο παρελθόν αντιμετώπισε ο τύπος άνθρωπος παράξενες αποφάσεις και καινούριους δρόμους — ξέρει ακόμα καλύτερα, από τις πιο οδυνηρές του αναμνήσεις, πάνω σε τι αξιοθρήνητα πράγματα τσακίστηκε, διαλύθηκε, βούλιαξε και έγινε αξιολύπητο μέχρι τώρα ένα εξελισσόμενο ον ύψιστης βαθμίδας. Ο συλλογικός εκφυλισμός του ανθρώπου, έως κάτω σ' αυτό που οι σοσιαλιστές βλάκες και χοντροκέφαλοι βλέπουν σαν «τον άνθρωπό τους του μέλλοντος» — σαν το ιδανικό τους! — αυτός ο εκφυλισμός και η μείωση του ανθρώπου σε τέλειο αγελαίο ζώο (ή, όπως λένε, σε άνθρωπο της «ελεύθερης κοινωνίας»), αυτή η ζωοποίηση του ανθρώπου μέχρι το πυγμαίο ζώο των ίσων δικαιωμάτων και αξιώσεων είναι δυνατή, δεν χωράει αμφιβολία γι' αυτό! Όποιος έχει σκεφτεί αυτή τη δυνατότητα ως το τέλος της γνωρίζει μια παραπάνω αηδία από τους άλλους ανθρώπους — και ίσως επίσης ένα καινούριο καθήκον! . . .

Έκτο μέρος: Εμείς οι λόγιοι

204

Με τον κίνδυνο ότι το ηθικολογείν θα αποδείξει και εδώ αυτό που ήταν πάντα — συγκεκριμένα, ένα ατρόμητο *montrer ses plaies* [δείξιμο των πληγών του], όπως λέει ο Μπαλζάκ — θα ήθελα να τολμήσω να εναντιωθώ σε μια επιζήμια και ανάρμοστη διασάλευση της ιεραρχίας μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας που απειλεί σήμερα να καθιερωθεί, δίχως να την έχει αντιληφθεί κανένας και θαρρείς με την καλύτερη συνείδηση. Κατά τη γνώμη μου, μόνον από την *εμπειρία* του μπορεί κανείς — εμπειρία σημαίνει πάντα κακή εμπειρία, έτσι δεν είναι; — να αποκτήσει το δικαίωμα να μιλήσει για ένα τέτοιο υψηλό ζήτημα ιεραρχίας: αλλιώς θα μιλά όπως ένας τυφλός για χρώματα ή όπως οι γυναίκες και οι καλλιτέχνες *εναντίον* της επιστήμης («αχ, αυτή η κακή επιστήμη!», αναστενάζει το ένστικτο και η αιδώς τους, «πέφτει πάντα μέσα!»). Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας του ανθρώπου της επιστήμης, η χειραφέτησή του από τη φιλοσοφία, είναι ένα από τα λεπτότερα επακόλουθα της δημοκρατικής μορφής και μη μορφής της ζωής: η αυτοεξύμνηση και η έπαρση του λόγιου σήμερα βρίσκεται παντού σε πλήρη άνθηση και στην καλύτερη άνοξή της — πράγμα που δεν σημαίνει ότι στην περίπτωση αυτή ο αυτοέπαινος μυρίζει ωραία. «Όχι πια αφέντες!» — αυτό θέλει κι εδώ το πληβείο ένστικτο· και τώρα που η επιστήμη έχει εναντιωθεί με την λαμπρότερη επιτυχία στη θεολογία, της οποίας «υπηρέτρια» ήταν για πολύ χρόνο, έχει βαλθεί, με μεγάλο ενθουσιασμό και πλήρη απουσία κατανόησης, να θεσπίσει νόμους για τη φιλοσοφία και να παίξει για μια φορά τον «κύριο/δάσκαλο» — τι λέω! τον *φιλόσοφο*. Η μνήμη μου — η μνήμη ενός ανθρώπου της επιστήμης, μετά συγχωρήσεως! — βρίθεται από αλαζονικές αφέλειες που άκουσα για τη φιλοσοφία και τους φιλόσοφους από νεαρούς επιστήμονες και παλιούς γιατρούς (για να μη μιλήσω για τους πιο μορφωμένους και φαντασμένους όλων των λογίων, τους φιλόλογους και τους παιδαγωγούς, που είναι εξ επαγγέλματος —). Πότε ήταν ο ειδικός και μεροκαματιάρας, που εναντιωνόταν ενστικτωδώς σε όλα τα συνθετικά εγχειρήματα και ικανότητες γενικά· πότε ήταν ο φιλόπonos εργάτης που είχε πάρει μυρουδιά το *otium* [σχόλη] και την ευγενή χλιδή της ψυχικής οικονομίας του φιλόσοφου και ένιωθε θιγμένος και μειωμένος. Πότε ήταν εκείνη η τυφλότητα μπροστά στα χρώματα του ανθρώπου της ωφέλειας που δεν βλέπει στη φιλοσοφία τίποτε άλλο από μια σειρά συστημάτων που *έχουν απορριφθεί* και μια απλόχερη σπατάλη που «δεν βγαίνει σε καλό» κανενός. Πότε ξεπηδούσε ο

φόβος ενός μεταμφιεσμένου μυστικισμού και μιας διόρθωσης των ορίων της γνώσης· πότε η περιφρόνηση για μεμονωμένους φιλοσόφους, που άθελά της γενικευόταν σε περιφρόνηση για όλη τη φιλοσοφία. Τέλος, αυτό που βρήκα συχνότερα σε νεαρούς λόγιους ήταν ότι πίσω από την αλαζονική περιφρόνηση για τη φιλοσοφία βρισκόταν το κακό επακόλουθο ακριβώς ενός φιλόσοφου, τον οποίο είχαν σταματήσει να υπακούουν εντελώς, δίχως, όμως, να έχουν απαλλαχτεί από τη μαγεία των απορριπτικών αξιολογήσεών του για άλλες φιλοσοφίες — με αποτέλεσμα μια γενική δυσθυμία για όλη τη φιλοσοφία. (Αυτό το είδος επακόλουθου είχε, μου φαίνεται, ο Σοπενάουερ, για παράδειγμα, στην Γερμανία των τελευταίων χρόνων — με την ανόητη λύσσα του εναντίον του Χέγκελ κατάφερε να αποσυνδέσει ολόκληρη την τελευταία γενιά των Γερμανών από τη γερμανική κουλτούρα, η οποία ήταν, με όλους τους παράγοντες συνυπολογισμένους, ένα υψηλό σημείο και μια μαντική εκλέπτυνση της ιστορικής αίσθησης: ο Σοπενάουερ όμως ήταν ο ίδιος απ' αυτήν την άποψη φτώχος, ανεπίδεκτος, μη Γερμανός σε σημείο ιδιοφυΐας.) Γενικά μιλώντας, μπορεί να ήταν πάνω απ' όλα το ανθρωπινό, υπερβολικά ανθρωπινό στοιχείο, κοινολογίς η φτώχεια της ίδιας της πρόσφατης φιλοσοφίας εκείνο που γκρέμισε περισσότερο τον σεβασμό για τη φιλοσοφία και άνοιξε τις πύλες στα πληβεία ένστικτα. Γιατί πρέπει να παραδεχτούμε πόσο πολύ λείπει από τον μοντέρνο κόσμο μας ολόκληρο το είδος ενός Ηράκλειτου, ενός Πλάτωνα, ενός Εμπεδοκλή, και όπως αλλιώς ονομάζονταν όλοι εκείνοι οι βασιλικοί και λαμπροί ερημίτες του πνεύματος· επίσης να παραδεχτούμε πόσο πολύ είναι δικαιολογημένος ένας άξιος άνθρωπος της επιστήμης να νιώθει πως ανήκει σε καλύτερο είδος και έχει καλύτερη καταγωγή από τους σημερινούς εκπροσώπους της φιλοσοφίας, οι οποίοι, χάρη στη μόδα, όσο χαμηλά είναι τόσο ψηλά βρίσκονται — στη Γερμανία, για παράδειγμα, οι δύο λέοντες από το Βερολίνο, ο αναρχικός Εουγκέν Ντύρινγκ και ο αμαλαμιστής Έντουαρντ φον Χάρτμαν. Η θέα κυρίως εκείνων των σαλατατζήδων φιλοσόφων, που ονομάζονται «φιλόσοφοι της πραγματικότητας» ή «θετικιστές» μπορεί να φυτέψει μια επικίνδυνη δυσπιστία στην ψυχή ενός φιλόδοξου νεαρού λογίου: οι κύριοι αυτοί είναι κατ' εσχάτην λόγιοι και ειδικοί, αυτό είναι κάτι χειροπιαστό! — είναι όλοι ηττημένοι άνθρωποι που τους έχει ρίξει πίσω η δεσποτεία της επιστήμης και που είχαν ζητήσει κάποτε περισσότερα από τον εαυτό τους, δίχως να έχουν το δικαίωμα και την ευθύνη γι' αυτό το «περισσότερα» — και που τώρα αξιοπρεπώς, οργισμένα, εκδικητικά εκπροσωπούν με έργα και με λόγια την έλλειψη πίστης στο ηγετικό καθήκον και την υπεροχή της φιλοσοφίας. Τέλος: πώς θα μπορούσαν να είναι τα πράγματα διαφορετικά! Η επιστήμη ανθεί σήμερα και η καλή της συνείδηση λάμπει στο πρόσωπό της, ενώ αυτό στο οποίο έχει βουλιάξει ολόκληρη η σύγχρονη φιλοσοφία σιγά σιγά, αυτό το απομεινάρι φιλοσοφίας της σήμερα, προκαλεί δυσπι-

στία και δυσθυμία όταν δεν προκαλεί κοροϊδία και οίκτο. Η φιλοσοφία περισταλμένη σε «γνωσιοθεωρία», στην πραγματικότητα τίποτε παραπάνω από μια δειλή εκδήλωση της εποχής και διδασκαλία της αποχής: μια φιλοσοφία που δεν δρασκελίζει το κατώφλι και οδυνηρά *αρνείται* στον εαυτό της το δικαίωμα εισόδου — αυτό είναι φιλοσοφία στα έσχατά της, ένα τέλος, ένας επιθανάτιος ρόγχος, κάτι που προκαλεί οίκτο. Πώς μπορεί μια τέτοια φιλοσοφία — να κυριαρχήσει!

205

Οι κίνδυνοι για την εξέλιξη του φιλόσοφου είναι σήμερα στ' αλήθεια τόσο πολυειδείς που θα αμφέβαλε κανείς αν αυτός ο καρπός μπορεί γενικά να ωριμάσει. Η περίμετρος και η οικοδόμηση πύργων των επιστημών έχουν αναπτυχθεί σε απίστευτο βαθμό, και μαζί έχει μεγαλώσει εξίσου και η πιθανότητα να κουραστεί ο φιλόσοφος ενώ θα μαθαίνει ακόμη ή να σταματήσει κάπου και να αφεθεί να «ειδικευτεί»: δηλαδή, να μη φτάσει ποτέ στο ύψος του, απ' όπου μπορεί να κοιτά από πάνω, να κοιτά γύρω γύρω και να κοιτά κάτω. Μπορεί επίσης να φτάσει σ' αυτό το ύψος πολύ αργά, όταν θα έχουν περάσει ο καλύτερος καιρός του και οι καλύτερες δυνάμεις του: ή να χαλάσει, να εκτραχυνθεί, να εκφυλιστεί, έτσι που να μη σημαίνουν πια και πολλά η ματιά του και η συνολική του αξιολογική κρίση. Ίσως είναι η ίδια η λεπτότητα της διανοητικής του συνείδησης που τον κάνει να καθυστερεί στο δρόμο και να φτάνει αργά: φοβάται ότι μπορεί να παρασυρθεί στον ντιλεταντισμό, στο να γίνει ένα έντομο με χίλια πόδια και χίλιες κεραίες, ξέρει πολύ καλά ότι κάποιος που έχει χάσει το σεβασμό για τον εαυτό του, δεν μπορεί πια να διατάζει, δεν μπορεί πια να ηγεμονεύει ακόμη και ως άνθρωπος της γνώσης: εκτός κι αν θέλει να γίνει ένας μεγάλος ηθοποιός, ένας φιλοσοφικός Καλιόστρο και εκμαυλιστής του πνεύματος, κοντολογίς απατεώνας. Αυτό είναι τελικά ζήτημα γούστου: έστω και αν δεν ήταν ζήτημα συνείδησης. Εκτός απ' αυτό, και προκειμένου να διπλασιαστούν οι δυσκολίες του φιλόσοφου, υπάρχει το γεγονός ότι ο φιλόσοφος ζητά από τον εαυτό του μια κρίση, ένα Ναι ή ένα Όχι, όχι σε σχέση με τις επιστήμες αλλά σε σχέση με τη ζωή και την αξία της ζωής — ότι διατάζει να πιστέψει ότι έχει το δικαίωμα, για να μη μιλήσω για καθήκον, να φτάσει σε μια τέτοια κρίση, και πρέπει να βρει το δρόμο του προς αυτό το δικαίωμα και αυτήν την πίστη μόνο μέσω των ευρύτερων — ίσως και των πιο ενοχλητικών και καταστρεπτικών — βιωμάτων, και συχνά διατάζοντας, αμφιβάλλοντας και μένοντας άλαλος. Πράγματι, ο όχλος μπέρδευε και περνούσε για πολύν καιρό για κάποιον άλλο τον φιλόσοφο, είτε με τον άνθρωπο της επιστήμης είτε με τον ευρισκόμενο σε θρησκευτική ανάταση, τον νεκρό στις αισθήσεις, τον «νεκρό στον κόσμο» φανατικό και μέθυσο του Θεού: και αν ακούσει κανείς σήμε-

ρα να επαινούν κάποιον λέγοντας πως «ζει ζωή σοφού» ή πως ζει «σαν φιλόσοφος», αυτό σημαίνει μόνο πως ζει «συνετά και παράμερα». Σοφία: αυτό φαίνεται στην πλέμπα σαν ένας τρόπος πετάγματος, ένα μέσο και τέχνασμα για να βγεις από ένα επικίνδυνο παιχνίδι· ο γνήσιος φιλόσοφος όμως — έτσι φαίνεται σε *μας*, ε φίλοι μου; — ζει «μη φιλοσοφικά» και «άσοφα», προπαντός *ασύνετα*, και νιώθει το βάρος και το καθήκον εκατό προσπαθειών και πειρασμών της ζωής — *βάζει συνεχώς σε κίνδυνο τον ε-αυτό του, παίζει το επικίνδυνο παιχνίδι . . .*

206

Σε σύγκριση με μια μεγαλοφυία, δηλαδή με ένα ον που είτε γεννά είτε φέρει, και οι δύο λέξεις με την ευρύτερη έννοιά τους, ο λόγιος, ο συνηθισμένος άνθρωπος της επιστήμης, έχει πάντα κάτι από γεροντοκόρη: γιατί, σαν αυτήν, δεν καταλαβαίνει τις δύο πιο αξιόλογες λειτουργίες της ανθρωπότητας. Πράγματι, και στους δύο, στον λόγιο και στη γεροντοκόρη, παραχωρούν ευυποληψία, θαρρείς για αποζημίωση — υπογραμμίζουν την ευυποληψία σ' αυτές τις περιπτώσεις — και νιώθουν το ίδιο αίσθημα ανίας επειδή αναγκάστηκαν να κάνουν αυτήν την παραχώρηση. Ας δούμε τα πράγματα από πιο κοντά: τι είναι ο άνθρωπος της επιστήμης; Πρώτα πρώτα ένα μη ευγενές είδος ανθρώπου, με τις αρετές ενός μη ευγενούς, δηλαδή ένας άνθρωπος που δεν έχει κυριαρχία και κύρος καθώς και αυτάρκεια: διαθέτει εργατικότητα, υπομονετική αναγνώριση της θέσης του στη γραμμή και στη σειρά, ομοιομορφία και μετριότητα σε ικανότητες και απαιτήσεις, έχει το ένστικτο για το είδος του και για το τι χρειάζεται το είδος του, για παράδειγμα εκείνο το κομμάτι ανεξαρτησίας και πράσινου λιβαδιού δίχως το οποίο δεν υπάρχει ήσυχη εργασία, εκείνη την αξίωση για τιμή και αναγνώριση (η οποία προϋποθέτει κατά κύριο λόγο δυνατότητα αναγνώρισης), εκείνο το ηλιόφωτο ενός καλού ονόματος, εκείνη τη συνεχή επιβεβαίωση της αξίας του και της χρησιμότητάς του, με την οποία η εσωτερική *δυσπιστία*, που βρίσκεται στο βάθος της καρδιάς όλων των εξαρτώμενων ανθρώπων και αγγελαίων ζώων, πρέπει να υπερνικιέται διαρκώς. Ο λόγιος έχει επίσης, όπως είναι εύλογο, τις αρρώστιες και τις κακές συνήθειες ενός μη ευγενούς είδους: είναι πλούσιος σε μικρές ζηλοφθονίες και έχει εξαιρετικά μάτια για τις ταπεινές πλευρές εκείνων των φύσεων των οποίων το ύψος δεν μπορεί να φτάσει. Εμπιστεύεται εύκολα, αλλά μόνο σαν κάποιος που αφήνεται να πάει, αλλά ποτέ να *κυλήσει* και ακριβώς μπροστά στους ανθρώπους που ορμούν και κυλούν με δύναμη γίνεται πιο ψυχρός και επιφυλακτικός — το μάτι του είναι τότε σαν λεία, απρόθυμη λίμνη, που δεν αναταράζεται ούτε από το παραμικρό κύμα ενθουσιασμού ή συμπάθειας. Το χειρότερο και το πιο επικίνδυνο πράγμα για το οποίο είναι ικανός ένας λόγιος έρχεται από το ένστικτο

της μετριότητας που χαρακτηρίζει το είδος του: από εκείνον τον ιησουιτισμό της μετριότητας που ενστικτωδώς δουλεύει για την καταστροφή του ασυνήθιστου ανθρώπου και προσπαθεί να σπάσει — ή, ακόμη καλύτερα! — να χαλαρώσει κάθε τεντωμένο τόξο. Διότι το χαλάρωμα — με συγκατάβαση, με διακριτικό χέρι, φυσικά — το χαλάρωμα με έμπιστο οίκτο: αυτό είναι η αληθινή τέχνη του ιησουιτισμού, που πάντα ήξερε να συστήνει τον εαυτό του ως θρησκεία του οίκτου.

207

Με όση ευγνωμοσύνη κι αν πρέπει να προϋπαντεί κανείς το *αντικειμενικό* πνεύμα — και ποιος δεν βαρέθηκε κάποτε μέχρι θανάτου καθετί υποκειμενικό και την καταραμένη του εαυτότητα! — πρέπει στο τέλος να μάθει να είναι προσεκτικός απέναντι στην ευγνωμοσύνη του και να βάλει τέγμα στον υπερβολικό τρόπο με τον οποίο η αποεαυτοποίηση και η αποπροσωποποίηση του πνεύματος εξυμνούνται σήμερα σαν λύτρωση και μεταμόρφωση, λες και είναι αυτοσκοπός: όπως συνήθως συμβαίνει στους κόλπους της πεσιμιστικής σχολής, που έχει επίσης βάσιμους λόγους να αποδίδει τις ύψιστες τιμές στην «ανιδιοτελή γνώση». Ο αντικειμενικός άνθρωπος, που δεν καταριέται, δεν βρίζει όπως ο πεσιμιστής, ο *ιδεώδης* λόγιος, στον οποίο το επιστημονικό ένστικτο, έπειτα από χίλιων λογίων συνολικές και μερικές αποτυχίες, έρχεται κάποτε σε πλήρη άνηση, είναι ασφαλώς ένα από τα πιο πολύτιμα όργανα που υπάρχουν: αλλά ανήκει στο χέρι κάποιου που είναι ισχυρότερος. Είναι απλώς ένα όργανο, ως πούμε ένας *καθρέφτης* — δεν είναι «αυτοσκοπός». Ο αντικειμενικός άνθρωπος είναι στην πραγματικότητα ένας καθρέφτης: συνηθισμένος να υποτάσσεται σε οτιδήποτε θέλει να γίνει γνωστό, δίχως άλλη χαρά εκτός από εκείνη που δίνει η γνώση, το «καθρέφτισμα» — περιμένει ώσπου να έρθει κάτι και ύστερα απλώνεται σιγά σιγά, ώστε να μη χαθούν πάνω στην επιφάνεια και το δέρμα του ούτε οι πιο ελαφριές πατημασιές και το γλίστρημα των όμοιων με φαντάσματα όντων. Ό, τι του μένει ακόμη από «πρόσωπο», του φαίνεται συμπτωματικό, συχνά αυθαίρετο και ακόμη πιο συχνά ενοχλητικό: σε τέτοιο βαθμό έχει γίνει διάβαση και αντανάκλαση ξένων μορφών και συμβάντων. Βρίσκει πως είναι κόπος να σκεφτεί «για τον εαυτό του», και όχι σπάνια σκέφτεται για τον εαυτό του λαθεμένα: εύκολα μπορεί να πάρει τον εαυτό του για άλλον, δεν καταφέρνει να συλλάβει τις δικές του ανάγκες και απ' αυτήν την άποψη είναι ανεπιτήδεις και αμελής. Ίσως τον βασανίζει η υγεία του ή η ασημαντότητα και η στενόχωρη ατμόσφαιρα της γυναίκας και των φίλων του, ή μια έλλειψη συντρόφων και παρέας — ναι, αναγκάζει τον εαυτό του να αναλογιστεί τα βάσανά του: μάταια όμως! Ήδη οι σκέψεις του πετούν μακριά, σε γενικότερες περιπτώσεις, και αύριο θα ξέρει τόσο λίγο πώς να βοηθήσει τον

εαυτό του όσο ήξερε και χθες. Δεν ξέρει πια πώς να πάρει τον εαυτό του στα σοβαρά, και δεν έχει χρόνο γι' αυτό το πράγμα: είναι ευδιάθετος, όχι επειδή δεν έχει στενοχώριες, αλλά επειδή δεν έχει δάχτυλα και λαβές για να καταπιαστεί με τις στενοχώριες του. Η συνήθειά του να προϋπαντεί κάθε πράγμα και εμπειρία, η ηλιόλουστη και αβίαστη φιλοξενία με την οποία υποδέχεται το καθετί που συναντά, η συγκαταβατική του αγαθή προαίρεση, η επικίνδυνη του αμεριμνησία σχετικά με το Ναι και το Όχι: αχ, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου θα αναγκαστεί να υποφέρει γι' αυτές τις αρετές του! — και ως άνθρωπος γενικά μπορεί πάρα πολύ εύκολα να γίνει το *caput mortuum* [υπόλοιπο, υπόλειμμα] αυτών των αρετών. Αν θέλει κανείς αγάπη και μίσος απ' αυτόν, εννοώ αγάπη και μίσος όπως τα εννοούν ο Θεός, η γυναίκα και το ζώο: θα κάνει ό,τι μπορεί και θα δώσει ό,τι μπορεί. Αλλά δεν πρέπει να εκπλαγεί κανείς αν δεν είναι πολύ — αν είναι κάλπικος, εύθραυστος, διαφορούμενος και σαθρός. Η αγάπη του είναι ηθελημένη, το μίσος του τεχνητό και περισσότερο ένα *tour de force* [επίτευγμα], μια μικρή ματαιοδοξία και υπερβολή. Διότι είναι γνήσιος μόνο όταν μπορεί να είναι αντικειμενικός: μόνο στον ευδιάθετο συνολισμό του μπορεί να μείνει «φύση» και «φυσικός». Η ψυχή του που καθρεφτίζει τα πράγματα και αδιάκοπα λειαινεί τον εαυτό της δεν ξέρει πια πώς να καταφάσκει και πώς να αρνείται: ο άνθρωπος αυτός δεν διατάζει ούτε καταστρέφει. «*Je ne méprise presque rien*» [δεν περιφρονώ σχεδόν τίποτε] — λέει μαζί με τον Λάμπνιτς: ας μην παραβλέψει και υποτιμήσει κανείς το *presque* [σχεδόν]! Επίσης δεν είναι υπόδειγμα: ούτε προπορεύεται ούτε ακολουθεί κανέναν· στέκεται πάρα πολύ μακριά ώστε να έχει λόγο να πάρει θέση μεταξύ καλού και κακού. Όταν τον έχουν για τόσο πολύ καιρό μπροδύψει με τον φιλόσοφο, με τον καισάρειο καλλιεργητή και ισχυρό άνθρωπο της κουλτούρας: τότε του έχουν απονείμει υπερβολικές τιμές και δεν έχουν δει το ουσιαστικό στοιχείο του — είναι ένα όργανο, κάτι σαν δούλος, έστω και το πιο έξοχο είδος δούλου, αλλά από μόνος του τίποτε — *presque rien* [σχεδόν τίποτε]! Ο αντικειμενικός άνθρωπος είναι ένα όργανο, ένα πολύτιμο όργανο που εύκολα μπορεί να χαλάσει, ένα όργανο μέτρησης και καθρέφτης που πρέπει να το σεβόμαστε και να το τιμάμε: αλλά δεν είναι σκοπός, τέρμα και άνοδος, δεν είναι συμπληρωματικός άνθρωπος, στον οποίο δικαιώνεται το υπόλοιπο της ενθαδικής ύπαρξης, δεν είναι συμπέρασμα — και ακόμη λιγότερο αρχή, γέννηση και πρώτη αιτία, κάτι στέρεο, ισχυρό και στερεωμένο γερά στον εαυτό του, που θέλει να γίνει κύριος: αντίθετα είναι μόνον ένα ντελικάτο, άδειο, κομπό, εύπλαστο καλούπι, που πρέπει πρώτα να περιμένει τον ερχομό κάποιου περιεχομένου ώστε να «αποκτήσει μορφή» απ' αυτό — συνήθως ένας άνθρωπος δίχως περιεχόμενο και ουσία, ένας «ανιδιοτελής» άνθρωπος. Άρα και μηδέν για τις γυναίκες, *in parenthesis* [σε παρένθεση].

Όταν ένας φιλόσοφος σήμερα μας δίνει να καταλάβουμε ότι δεν είναι σκεπτικιστής — ελπίζω ότι αυτό βγαίνει από την περιγραφή του αντικειμενικού πνεύματος που έκανα παραπάνω; — όλος ο κόσμος τον ακούει με δυσαρέσκεια: τον κοιτούν με κάποιο φόβο, θέλουν να τον ρωτήσουν τόσα πολλά . . . μάλιστα, μεταξύ φοβισμένων ακροατών, οι οποίοι ανέρχονται σήμερα σε μεγάλο αριθμό, θεωρείται στο εξής επικίνδυνος. Στην απόρριψη του σκεπτικισμού στην οποία προβαίνει, αυτοί είναι σαν να ακούν κάποιον κακό, απειλητικό κρότο από μακριά, σαν να δοκιμαζόταν κάπου ένα καινούριο εκρηκτικό, ένας δυναμίτης του πνεύματος, ίσως μια πρόσφατα ανακαλυμμένη ρωσική μηδενίνη, ένας πεσιμισμός *bonnae voluntatis* [καλής θέλησης], που όχι απλώς λέει Όχι, θέλει Όχι, αλλά — φοβερό να το σκέφτεσαι! *πράττει* Όχι. Ενάντια σ' αυτό το είδος «καλής θέλησης» — μια θέληση για πραγματικά ενεργή άρνηση της ζωής — δεν υπάρχει ομολογουμένως σήμερα καλύτερο ηρεμιστικό και υπνωτικό από τον σκεπτικισμό, τον γλυκό, αξιαγάπητο, νανουριστικό μήκωνα σκεπτικισμό· και ακόμη και ο Άμλετ συστήνεται σήμερα από τους γιατρούς της εποχής κατά του «πνεύματος» και τον θορύβων του κάτω από το έδαφος. «Δεν έχουν γεμίσει τα αφτιά σας από άσχημους ήχους;» λέει ο σκεπτικιστής, σαν φίλος της ησυχίας και σχεδόν σαν ένα είδος αστυνομίας: «αυτό το υπόγειο Όχι είναι τρομερό! Ησυχία επιτέλους, εσείς πεσιμιστές τυφλοπόντικες!» Διότι ο σκεπτικιστής, αυτό το ντελικάτο πλάσμα, φοβάται εξαιρετικά εύκολα: η συνειδησή του είναι εκπαιδευμένη να τινάζεται απότομα με κάθε Όχι, και μάλιστα ακόμη και με ένα σκληρό αποφασιστικό Ναι, και να νιώθει κάτι σαν τσίμπημα. Ναι! και Όχι! — αυτό είναι γι' αυτόν αντίθετο προς την ηθική: από την άλλη μεριά, του αρέσει να απολαμβάνει την αρετή του με ευγενή εγκράτεια, λέγοντας μαζί με τον Μονταίни: «τι ξέρω;» Ή μαζί με τον Σωκράτη: «ξέρω ότι δεν ξέρω τίποτα». Ή: «εδώ δεν εμπιστεύομαι τον εαυτό μου, εδώ δεν υπάρχει πόρτα ανοιχτή για μένα». Ή: «κι αν υποθεθεί ότι ήταν ανοιχτή, γιατί να μπω μέσα;» Ή: «προς τι όλες οι βιαστικές υποθέσεις;» Το να μην κάνεις καθόλου υποθέσεις μπορεί να αποτελεί μέρος του καλού γούστου. Πρέπει απαραίτητως να πας να ισιώσεις κάτι που είναι κυρτό; Πρέπει να βουλώσεις όλες τις τρύπες με κάποιο φελλό; Δεν θα έχεις πάντα χρόνο γι' αυτό; Δεν έχει χρόνο ο χρόνος; Ω εσείς διαβολάνθρωποι δεν μπορείτε να *περιμένετε*; Και η αββειότητα έχει τις χάρες της, και η Σφίγγα είναι μια Κίρκη, και η Κίρκη ήταν μια φιλόσοφος.» — Έτσι παρηγοριέται ο σκεπτικιστής· και είναι αλήθεια πως χρειάζεται κάποια παρηγοριά. Γιατί ο σκεπτικισμός είναι η πιο πνευματική έκφραση μιας ορισμένης πολύπλοκης φυσιολογικής κατάρστασης που στην κοινή γλώσσα ονομάζεται νευρική εξασθένηση και

νευρασθένεια· προκαλείται όταν φυλές ή τάξεις χωρισμένες για πολύν καιρό μεταξύ τους διασταυρώνονται αποφασιστικά και αιφνίδια. Στην καινούρια γενιά, η οποία έχει, θα λέγαμε, κληρονομήσει ποικίλες σταθερές και αξίες στο αίμα της, τα πάντα είναι ανησυχία, αταξία, αμφιβολία, πείραμα· οι καλύτερες δυνάμεις λειτουργούν ανασταλτικά, οι ίδιες οι αρετές δεν αφήνουν η μια την άλλη να αναπτυχθεί και να γίνει δυνατή, στο σώμα και την ψυχή λείπουν η ισορροπία, το κέντρο βάρους, η κάθετη βεβαιότητα. Εκείνο όμως που γίνεται πιο βαθιά άρρωστο και εκφυλισμένο σε τέτοια υβρίδια είναι η *θέληση*: δεν γνωρίζουν πια την ανεξαρτησία στις αποφάσεις, το ανδρείο αίσθημα ευχαρίστησης που υπάρχει στη θέληση — αμφιβάλλουν για την «ελευθερία της θέλησης» ακόμη και στα όνειρά τους. Η σημερινή Ευρώπη μας, η σκηνή μιας ανόητα ξαφνικής προσπάθειας ριζικής ανάμειξης των τάξεων, και *κατά συνέπεια* των φυλών, είναι γι' αυτό το λόγο σκεπτικίστρια από την κορυφή ως τα νύχια, άλλοτε μ' εκκείνον τον ευκίνητο σκεπτικισμό που πηδά ανυπόμονα και αχόρταγα από το ένα κλαδί στο άλλο, άλλοτε ζοφερή σαν ένα σύννεφο φορτωμένο ερωτηματικά — και συχνά αηδιασμένη μέχρι θανάτου από την ίδια τη θέλησή της! Παράλυση της θέλησης: και πού δεν βρίσκουμε σήμερα αυτήν την αναπηρία! Και πόσο συχνά στολισμένη! Πόσο γοητευτικά στολισμένη! Υπάρχουν τα ωραιότερα ψεύτικα στολίδια γι' αυτήν την αρρώστια· και το ότι τα περισσότερα απ' αυτά που εκτίθενται σήμερα στις προθήκες των καταστημάτων σαν «αντικειμενικότητα», «επιστημονικότητα», «*l' art pour l' art*» [η τέχνη για την τέχνη], «καθαρή, ελεύθερη από τη θέληση γνώση» είναι απλώς φτιασιδωμένος σκεπτικισμός και παράλυση της θέλησης — γι' αυτή τη διάγνωση της ευρωπαϊκής αρρώστιας εγγυώμαι εγώ. — Η αρρώστια της θέλησης είναι άνισα κατανεμημένη στην Ευρώπη: εμφανίζεται πιο ορμητικά και ποικιλότροπα εκεί όπου η κουλτούρα είναι γηγενής για περισσότερο χρονικό διάστημα, παρακμάζει στο βαθμό που ο «βάρβαρος» εξακολουθεί να διεκδικεί ή διεκδικεί πάλι τα δικαιώματά του κάτω από χαλαρά φτιασίδια του δυτικού πολιτισμού. Συνεπώς, όπως μπορεί κανείς εξίσου εύκολα να συμπεράνει και να δει, η θέληση είναι περισσότερο άρρωστη στη σημερινή Γαλλία· και η Γαλλία, που πάντα είχε μια μαστορική επιτηδειότητα να μεταμορφώνει ακόμη και τις πιο μοιραίες μεταβολές του πνεύματός της σε κάτι θελκτικό και σαγηνευτικό, σήμερα δείχνει την πολιτιστική της υπεροχή στην Ευρώπη ως η σχολή και το θέατρο για όλες τις σαγήνες του σκεπτικισμού. Η δύναμη του να θέλεις, και να θέλεις ένα πράγμα για πολύν καιρό, είναι κάπως μεγαλύτερη ήδη στη Γερμανία, και ακόμη περισσότερο στο βορρά της Γερμανίας παρά στο κέντρο της· σημαντικά μεγαλύτερη στην Αγγλία, την Ισπανία και την Κορσική, εδώ χάρη στο φλέγμα, εκεί χάρη στην ξεροκεφαλιά — για να μη μιλήσω για την Ιταλία, που είναι υπερβολικά νέα για να ξέρει τι θέλει και που πρώτα πρέπει να αποδείξει αν είναι ικανή να θέλει — αλλά πιο μεγά-

λη από παντού άλλου και πιο εκπληκτική σ' εκείνη την τεράστια κεντρική αυτοκρατορία, όπου η Ευρώπη κυλά πίσω, θα λέγαμε, στην Ασία, στη Ρωσία. Εκεί η δύναμη για θέληση αποθηρευτήκε και φυλάχτηκε για πολύ καιρό, εκεί η θέληση περιμένει απειλητικά — δεν είναι σίγουρο αν πρόκειται για μια θέληση της άρνησης ή της κατάφασης —, έτοιμη να εκλυθεί, για να δανειστώ μια από τις ευνοούμενες λέξεις των φυσικών. Μπορεί να χρειαστούν όχι μόνο πόλεμοι στην Ινδία και εμπλοκές στην Ασία για να απαλλαχτεί η Ευρώπη από τον μεγαλύτερο κίνδυνο που αντιμετωπίζει, αλλά και εσωτερικές εκρήξεις, η διάλυση της αυτοκρατορίας σε μικρά κομμάτια, και πάνω απ' όλα η εισαγωγή της κοινοβουλευτικής βλακειάς, συμπεριλαμβανόμενης της υποχρέωσης του καθενός να διαβάξει την εφημερίδα του την ώρα που παίρνει το πρωινό του. Δεν το λέω αυτό επειδή το επιθυμώ: το αντίθετο θα μου άρεσε περισσότερο — εννοώ μια τέτοια αύξηση της ρωσικής απειλής που η Ευρώπη θα αναγκαζόταν να αποφασίσει να γίνει εξίσου απειλητική, δηλαδή να αποκτήσει μια μόνο θέληση, μέσω μιας νέας κάστας που θα είναι κυρίαρχη σε όλη την Ευρώπη, μια μακρόχρονη φοβερή δική της θέληση που θα μπορούσε να θέσει σκοπούς για χιλιετίες μπροστά — έτσι ώστε να βάλει ένα τέλος στην πολύχρονη κωμωδία των ασήμαντων κρατών της και στη διχασμένη θέληση των δυναστών και των δημοκρατιών της. Ο καιρός της μικροπολιτικής πέρασε: ο επόμενος αιώνας θα φέρει τον αγώνα για κυριαρχία σε όλη τη γη — τον καταναγκασμό για μεγάλη πολιτική.

209

Σε ποιο βαθμό η καινούρια φιλοπόλεμη εποχή στην οποία προφανώς έχουμε μπει εμείς οι Ευρωπαίοι μπορεί να είναι επίσης ευνοϊκή για την εξέλιξη ενός άλλου και πιο δυνατού είδους σκεπτικισμού: σ' αυτό το ερώτημα θα ήθελα να απαντήσω προς το παρόν με μια παραβολή που οι φίλοι της γερμανικής ιστορίας εύκολα θα την καταλάβουν. Εκείνος ο ανενδοίαστος τύπος, ο ενθουσιώδης για ωραίους μεγαλόσωμους γρεναδιέρους, ο οποίος, ως βασιλιάς της Πρωσίας, έφερε στη ζωή μια στρατιωτική και σκεπτικιστική μεγαλοφυΐα — και έτσι κατά βάθος εκείνον τον καινούριο τύπο Γερμανού που έχει εμφανιστεί τώρα θριαμβευτικά — ο συζητήσιμος και τρελός πατέρας του Φρειδερίκου του Μεγάλου, είχε σε ένα σημείο και ο ίδιος την ικανότητα της μεγαλοφυΐας να βλέπει και να αδράχνει τα πράγματα: ήξερε τι έλειπε τότε στην Γερμανία και ποια έλλειψη ήταν εκατό φορές πιο ανησυχητική και πιεστική από κάθε έλλειψη στην παιδεία και στους κοινωνικούς τρόπους — η αντιπάθειά του για τον νεαρό Φρειδερίκο ήταν προϊόν ενός βαθιού ενστικτώδους φόβου. Έλειπαν οι άνδρες και υποψιαζόταν με την πιο πικρή υποψία ότι και ο ίδιος του ο γιος δεν ήταν αρκετά άνδρας. Σ' αυτό γελάστηκε: αλλά ποιος δεν θα γε-

λιόταν στη θέση του; Είδε τον γιο του να κυλά στον αθεϊσμό, στο *esprit* [πνεύμα], στη φιλήδονη επιπολαιότητα των πνευματωδών Γάλλων — είδε στο υπόβαθρο τη μεγάλη αιματορομφήχτρα, την αράχνη που λέγεται σκεπτικισμός, υποψιαζόταν την αθεράπευτη αθλιότητα μιας καρδιάς που δεν είναι πια αρκετά δυνατή ούτε για το κακό ούτε για το καλό, μιας τσακισμένης θέλησης, που δεν διατάζει πια, που δεν μπορεί πια να διατάζει. Στο μεταξύ όμως μεγάλωσε στον γιο του εκείνο το πιο επικίνδυνο και σκληρό καινούριο είδος σκεπτικισμού — ποιος ξέρει πόσο πολύ το ενόησε ακριβώς το μίσος του πατέρα και η παγερή μελαγχολία μιας θέλησης που είχε γίνει μοναχική; — ο σκεπτικισμός του τολμηρού ανδρισμού, που είναι πιο στενά συνδεδεμένος με τη μεγαλοφυΐα που εκδηλώνεται στον πόλεμο και στην κατάκτηση και που εισήχθηκε για πρώτη φορά στην Γερμανία με το πρόσωπο του Φρειδερίκου του Μεγάλου. Αυτός ο σκεπτικισμός περιφρονεί και μολαταύτα επισύρει· υπονομεύει και παίρνει στην κατοχή του· δεν πιστεύει στον εαυτό του αλλά δεν τον χάνει· δίνει επικίνδυνη ελευθερία στο πνεύμα, αλλά κρατά γερά την καρδιά· είναι η *γερμανική* μορφή του σκεπτικισμού, ο οποίος, ως ένας συνεχιζόμενος και ενισχυμένος πνευματικά φρειδερικισμός, έφερε για πολύ καιρό την Ευρώπη κάτω από την κυριαρχία του γερμανικού πνεύματος και της κριτικής και ιστορικής δυσπιστίας του. Χάρη στον ακαταδάμαστα δυνατό και επίμονο αρρενωπό χαρακτήρα των μεγάλων γερμανών φιλολόγων και κριτικών της ιστορίας (που, αν τους δούμε σωστά, ήταν όλοι και καλλιτέχνες της καταστροφής και της αποσύνθεσης) εδραιώθηκε, βαθμιαία και παρά όλο τον ρομαντισμό στη μουσική και στη φιλοσοφία, μια νέα έννοια του γερμανικού πνεύματος στην οποία επικράτησε με αποφασιστικό τρόπο το χαρακτηριστικό του αρρενωπού σκεπτικισμού: για παράδειγμα, ως αφοβία του βλέμματος, ως ανδρεία και σκληρότητα του ανατέμνοντος χεριού, ως επίμονη θέληση για επικίνδυνες εξερευνητικές αποστολές, για πνευματικές βορειοπολικές εξερευνήσεις κάτω από έρημους και επικίνδυνους ουρανοί. Πρέπει να υπήρχαν σοβαροί λόγοι που οι θερμοί και επιφανειακοί ανθρωπιστές εναντιώνονταν σ' αυτό το πνεύμα: *cet esprit fataliste, ironique, méphistophelique* [αυτό το μοιρολατρικό, ειρωνικό, μεφιστοφελικό πνεύμα], όπως το ονομάζει ο Μισελέ, όχι δίχως ανατριχίλα. Αν όμως θέλει κανείς να εκτιμήσει πόσο λαμπρός είναι αυτός ο φόβος μπροστά στον «άνθρωπο» στο γερμανικό πνεύμα, μέσω του οποίου ξύπνησε η Ευρώπη από τον «δογματικό ύπνο» της, πρέπει να θυμηθεί την παλιότερη έννοια, η οποία ξεπεράστηκε απ' αυτό — και πως δεν έχει περάσει πολύς καιρός από τότε που μια γυναίκα προικισμένη με ανδρισμό τόλμησε, με αχαλίνωτη προπέτεια, να συστήσει τους Γερμανούς στη συμπάθεια της Ευρώπης ως πράους, καλόκαρδους, αδύναμους στη θέληση και ποιητικούς χοντράνθρωπους. Καταλαβαίνει κανείς αρκετά βαθιά στο τέλος την έκπληξη του Ναπολέοντα όταν είδε τον Γκαίτε: φανερώνει τι

θεωρούσαν για αιώνες πως ήταν το «γερμανικό πνεύμα». «*Voilà un homme!*» [να ένας άνδρας!] — που σημαίνει: «μα αυτός είναι *άνδρας!* Και γω περιμένα μόνον έναν Γερμανό!»

210

Αν υποθεθεί, τότε, ότι στην εικόνα των φιλοσόφων του μέλλοντος κάποιιο χαρακτηριστικό μάς άφηνε να μαντέψουμε πως δεν είναι σκεπτικιστές με την έννοια που αναφέραμε στο τέλος, αυτό το πράγμα θα εξακολουθούσε να κατονομάζει κάτι σ' αυτούς — και όχι τους ίδιους. Με το ίδιο δικαίωμα μπορεί να αφεθούν να ονομαστούν κριτικοί· και σίγουρα θα ήταν άνθρωποι του πειράματος. Με το όνομα με το οποίο τόλμησα να τους βαφτίσω υπογράμμισα ήδη ρητά το πείραμα και την απόλαυση με το πείραμα: μήπως συνέβη αυτό επειδή αυτοί, ως κριτικοί ψυχή τε και σώματι, αρέσκονται να χρησιμοποιούν το πείραμα με μια καινούρια, ίσως πιο ευρεία, ίσως πιο επικίνδυνη έννοια; Μήπως πρέπει, μέσα στο πάθος τους για γνώση, να προχωρήσουν με τολμηρά και επίπονα πειράματα τα οποία δεν μπορεί να επιδοκιμάσει το μαλακό και εκθηλυμένο γούστο ενός δημοκρατικού αιώνα; — Δεν υπάρχει αμφιβολία: αυτοί οι επερχόμενοι άνθρωποι θα θελήσουν να απαλλαγούν από εκείνες τις σοβαρές και όχι αβλαβείς ιδιότητες που ξεχωρίζουν τον κριτικό από τον σκεπτικιστή, εννοώ τη σιγουριά στα αξιολογικά κριτήρια, τη συνειδητή χρησιμοποίηση μιας ενιαίας μεθόδου, το μυαλωμένο θάρρος, την ανεξαρτησία και την ικανότητα να δίνουν λόγο για τις ενέργειές τους· ακόμα, ομολογούν ότι αντλούν *ικανοποίηση* από το να λένε όχι και να διαμελίζουν και από μια ορισμένη λελογισμένη σκληρότητα, που ξέρει πώς να χειρίζεται με σιγουριά και επιδεξιότητα το μαχαίρι ακόμη κι όταν η καρδιά αιμορραγεί. Θα είναι *σκληρότεροι* (και ίσως όχι πάντα μόνο απέναντι στους εαυτούς τους) απ' ό,τι μπορούν να εύχονται οι φιλόανθρωποι άνθρωποι, δεν θα συναναστρέφονται την αλήθεια ώστε να τους «ευχαριστεί», ή να τους «ανυψώνει» και να τους «εμπνέει» — αντίθετα, πολύ λίγο θα πιστεύουν ότι η *αλήθεια* φέρνει μαζί της τέτοιες απολαύσεις. Θα χαμογελούν, αυτά τα αυστηρά πνεύματα, όταν πει κανείς μπροστά τους: «αυτή η σκέψη με ανυψώνει: πώς μπορεί να μην είναι αληθινή;» Ή: «αυτό το έργο με μαγεύει: πώς μπορεί να μην είναι ωραίο;» Ή: «αυτός ο καλλιτέχνης με μεγαλώνει: πώς μπορεί να μην είναι μεγάλος;» — ίσως δεν θα έχουν μόνον ένα χαμόγελο αλλά και ένα αίσθημα γνήσιας αηδίας για όλους αυτούς τους ενθουσιασμούς, ιδεαλισμούς, φεμινισμούς, ερμαφροδιτισμούς, και όποιος θα μπορούσε να μπει στα κρυφά δωμάτια της καρδιάς τους πολύ δύσκολα θα ανακάλυπτε εκεί την πρόθεση να συμφιλιώσουν τα «χριστιανικά αισθήματα» με το «κλασικό γούστο» και ίσως ακόμη με τον «σύγχρονο κοινοβουλευτισμό» (όπως λέγεται ότι υπάρχει ένα τέτοιο συμφιλιωτικό

πνεύμα ακόμη και μεταξύ φιλοσόφων στον πολύ αβέβαιο και κατά συνέπεια συμφιλιωτικό αιώνα μας). Η κριτική πειθαρχία και κάθε συνήθεια που οδηγεί στην καθαρότητα και την αυστηρότητα στα πράγματα του πνεύματος θα απαιτούνται από αυτούς τους φιλόσοφους του πνεύματος — και όχι μόνον από τους ίδιους τους εαυτούς τους: μπορεί να τις παρουσιάζουν και ως το δικό τους τρόπο διακόσμησης — μολαταύτα όμως δεν θα θέλουν να ονομάζονται κριτικοί γι' αυτό το λόγο. Δεν τους φαίνεται μικρή προσβολή της φιλοσοφίας όταν θεσπίζεται, όπως συμβαίνει τόσο πρόθυμα σήμερα: «η ίδια η φιλοσοφία είναι κριτική και κριτική επιστήμη — και τίποτε άλλο πέρα απ' αυτό!» Αυτή η εκτίμηση της φιλοσοφίας μπορεί να απολαύσει την επιδοκιμασία κάθε θετικιστή στην Γαλλία και τη Γερμανία (μπορεί επίσης να είχε κολακέψει την καρδιά και το γούστο του Καντ: αρκεί να θυμηθούμε τους τίτλους των κυριότερων έργων του): οι καινούριοι μας φιλόσοφοι θα λένε όμως: οι κριτικοί είναι όργανα των φιλοσόφων και γι' αυτό το λόγο δεν είναι φιλόσοφοι! Και ο μεγάλος Κινέζος του Κένιγκσμπεργκ δεν ήταν παρά ένας μεγάλος κριτικός.

211

Επιμένω ότι θα πρέπει να πάψουν επιτέλους να συγχέουν τους φιλοσοφικούς εργάτες και γενικά τους ανθρώπους της επιστήμης με τους φιλόσοφους — ότι ακριβώς σ' αυτό το σημείο πρέπει να εφαρμόσουμε αυστηρά το «στον καθένα αυτό που του αντιστοιχεί», και όχι να δίνουμε σε άλλους πάρα πολλά και σε άλλους πάρα πολύ λίγα. Για την εκπαίδευση του πραγματικού φιλόσοφου μπορεί να είναι απαραίτητο να έχει σταθεί και ο ίδιος κάποτε σε όλα εκείνα τα σκαλοπάτια στα οποία οι υπηρέτες του, οι επιστημονικοί εργάτες της φιλοσοφίας, στέκονται ακίνητοι — οφείλουν να στέκονται ακίνητοι: ίσως πρέπει να ήταν και ο ίδιος κριτικός και σκεπτικιστής και δογματικός και ιστορικός και, επιπρόσθετα, ποιητής και συλλέκτης και ταξιδιωτής και μάντης αινιγμάτων και μοραλιστής και μάντης και «ελεύθερο πνεύμα» και σχεδόν τα πάντα, έτσι ώστε να διασχίζει όλη την περίμετρο των ανθρώπινων αξιών και αξιακών αισθημάτων και να είναι ικανός να βλέπει, με πολυειδή μάτια και πολυειδή συνείδηση, από ψηλά προς κάθε απόσταση, από τα βάθη προς κάθε ύψος, από κάθε γωνιά προς κάθε ανοιχτωσιά. Όλα αυτά όμως είναι μόνο προϋποθέσεις του καθήκοντός του: το καθήκον αυτό απαιτεί κάτι διαφορετικό — απαιτεί απ' αυτόν να δημιουργεί αξίες. Εκείνοι οι φιλοσοφικοί εργάτες που ακολουθούν το λαμπρό παράδειγμα του Καντ και του Χέγκελ οφείλουν να παίρνουν κάποιο μεγάλο γεγονός αξιολόγησης — δηλαδή, προγενέστερες θέσεις αξιών, δημιουργίες αξιών που έχουν γίνει κυρίαρχες και ονομάζονται για ένα διάστημα «αλήθειες» — και να τις προσδιορίζουν και να τις ανάγουν σε φόρμουλες, είτε στην περιοχή της λογικής

είτε σε εκείνην της *πολιτικής* (της ηθικής) είτε στην περιοχή της *τέχνης*. Είναι καθήκον αυτών των ερευνητών να παίρνουν καθετί που συνέβη μέχρι τώρα και αξιολογήθηκε, και να το κάνουν σαφές, διακριτό, κατανοητό και ευμεταχείριστο, να συντομεύουν καθετί μακρύ, ακόμη και τον ίδιο τον «χρόνο», και να *καθυποτάζουν* ολόκληρο το παρελθόν: ένα τρομερό και θαυμαστό καθήκον στην υπηρεσία του οποίου μπορεί ασφαλώς να βρει ικανοποίηση κάθε λεπτή περηφάνια, κάθε επίμονη θέληση. *Οι πραγματικοί φιλόσοφοι, όμως, είναι διοικητές και νομοθέτες: λένε «έτσι πρέπει να είναι!», καθορίζουν το Προς τα πού; και το Προς τι; της ανθρωπότητας, και διαθέτουν γι' αυτό το καθήκον την προκαταρκτική δουλειά όλων των φιλοσοφικών εργατών, όλων εκείνων που καθυπέταξαν το παρελθόν — απλώνουν δημιουργικό χέρι στο μέλλον και καθετί που υπάρχει και υπήρξε γίνεται γι' αυτούς μέσο, όργανο, σφυρί. Το «γνωρίζουν» τους είναι δημιουργείν, το δημιουργείν τους είναι νομοθετείν, η θέλησή τους για αλήθεια είναι — *θέληση για δύναμη*. — Υπάρχουν σήμερα τέτοιοι φιλόσοφοι; Υπήρξαν ποτέ τέτοιοι φιλόσοφοι; *Δεν πρέπει να υπάρχουν τέτοιοι φιλόσοφοι; . . .**

212

Μου φαίνεται ολοένα και περισσότερο βέβαιο πως ο φιλόσοφος, ως *αναγκαίος άνθρωπος* του αύριο και του μεθαύριο, βρήκε και *ήταν υποχρεωμένος* να βρει πάντα τον εαυτό του σε αντίθεση με το σήμερα στο οποίο ζούσε: εχθρός του ήταν πάντα το ιδεώδες του σήμερα. Μέχρι τώρα, αυτοί οι εξαιρετικοί προωθητές του ανθρώπου, που ονομάζονται φιλόσοφοι, και που σπάνια ένιωσαν οι ίδιοι φίλοι της σοφίας, αλλά μάλλον δυσάρεστοι τρελοί και επικίνδυνα ερωτηματικά — βρήκαν ως καθήκον τους, ως σκληρό, αθέλητο, αναπόφευκτο καθήκον τους, αλλά και ως μεγαλείο του καθήκοντός τους, το να είναι η κακή συνείδηση της εποχής τους. Βάζοντας το ανατομικό νυστέρι ακριβώς στο στήθος των *αρετών της εποχής*, πρόδωσαν το δικό τους μυστικό: να γνωρίσουν ένα *καινούριο* μεγαλείο του ανθρώπου, έναν καινούριο ανεξερεύνητο δρόμο για τη διεύρυνσή του. Κάθε φορά αποκάλυπταν πόσο πολλή υποκρισία, νωθρότητα, «να αφήνεσαι να πηγαίνεις» και «να αφήνεσαι να πέφτεις», πόσο πολύ ψέμα ήταν κρυμμένο κάτω από τον πιο αξιοσέβαστο τύπο της συγκαρινής τους ηθικής, πόσο πολλή αρετή είχε *παραζήσει* κάθε φορά έλεγαν: «πρέπει να φύγουμε από δω, έξω από δω, και να πάμε εκεί που εσείς σήμερα νιώθετε λιγότερο οικεία». Απέναντι σε έναν κόσμο «μοντέρνων ιδεών», που θα ήθελε να εξορίσει τον καθένα σε μια γωνιά και «ειδικότητα», ένας φιλόσοφος, στην περίπτωση που μπορούν να υπάρχουν φιλόσοφοι σήμερα, θα υποχρεωνόταν να δει το μεγαλείο του ανθρώπου, την έννοια «μεγαλείο», ακριβώς στην έκταση και την πολυειδία της, στην ολότητά της μέσα στην

πολλαπλότητα: θα καθόριζε την αξία και την ιεραρχία ανάλογα με το ποια και πόσα πολλά πράγματα μπορεί κανείς να αντέξει και να αναλάβει, ανάλογα με το εύρος στο οποίο μπορεί να φτάσει η υπευθυνότητά του. Σήμερα το γούστο της εποχής και η αρετή της εποχής αδυνατίζουν και συσκοτίζουν τη θέληση, τίποτε δεν είναι τόσο επίκαιρο όσο η αδυναμία της θέλησης: κατά συνέπεια, στο ιδεώδες του φιλοσόφου, ακριβώς η δύναμη της θέλησης, η σκληρότητα και η ικανότητα για μακρόχρονες αποφάσεις πρέπει να αποτελούν μέρος της έννοιας «μεγαλείο»: με εξίσου καλή αιτιολογία με εκείνην με την οποία η αντίθετη διδασκαλία και το ιδεώδες μιας ωχρής, απαρνούμενης, ταπεινής, ανιδιοτελούς ανθρώπινης φύσης ήταν ταιριαστή με μια αντίθετη εποχή, σαν εκείνην του δέκατου έκτου αιώνα, η οποία υπέφερε από τη συσσωρευμένη ενέργεια της θέλησής της και από τα πιο άγρια νερά και φουσκοθαλασσιές της ιδιοτέλειας. Στην εποχή του Σωκράτη, μεταξύ ανθρώπων με κουρασμένα ένστικτα, μεταξύ συντηρητικών παλιών Αθηναίων που άφηναν τους εαυτούς τους να πάνε — «προς την ευτυχία», όπως έλεγαν οι ίδιοι, προς την ηδονή, όπως έπρατταν — και που την ίδια στιγμή είχαν στο στόμα τους τις παλιές πομπώδεις εκφράσεις, για τις οποίες η ζωή τους δεν τους έδινε πια κανένα δικαίωμα, ίσως ήταν απαραίτητη η *ειρωνεία* για το μεγαλείο της ψυχής, εκείνη η μοχθηρή σωκρατική σιγουριά του παλιού γιατρού και πληβείου, που έκοβε αδίστακτα τη δική του σάρκα όπως έκοβε και τη σάρκα και την καρδιά του «ευγενούς», με ένα βλέμμα που έλεγε αρκετά καθαρά: «μην κρύβεσαι από μένα! Εδώ — είμαστε ίσοι!» Σήμερα, αντίστροφα, όταν μόνο το αγελαίο ζώο απολαμβάνει τιμές και απονέμει τιμές στην Ευρώπη, όταν η «ισότητα των δικαιωμάτων» μπορεί πάρα πολύ εύκολα να μετατραπεί σε ισότητα στην αδικία: εννοώ σε ένα γενικό πόλεμο εναντίον καθετί σπάνιου, ξένου, προνομιούχου, εναντίον του ανώτερου ανθρώπου, της ανώτερης ψυχής, του ανώτερου καθήκοντος, της ανώτερης ευθύνης, της δημιουργικής πληρότητας δύναμης και κυριαρχίας — σήμερα, το να είσαι ευγενής, το να θέλεις να είσαι ο εαυτός σου, το να μπορείς να είσαι διαφορετικός, το να είσαι ανεξάρτητος και το να έχεις την ανάγκη για ευθύνη του εαυτού σου είναι πράγματα που ανήκουν στην έννοια «μεγαλείο» και ο φιλόσοφος θα μαρτυρήσει κάτι από το δικό του ιδανικό όταν διαβειβαίωνει: «Μεγαλύτερος θα είναι εκείνος που θα μπορεί να είναι ο πιο μοναχικός, ο πιο κρυμμένος, ο πιο αποκλίνων, ο άνθρωπος πέρα από το καλό και το κακό, ο κύριος των αρετών του, ο πιο πλούσιος σε θέληση αυτό θα ονομάζεται μεγαλείο: το να μπορείς να είσαι τόσο πολυειδής όσο και ενιαίος, τόσο ευρύς όσο και πλήρης». Και για να το ρωτήσω άλλη μια φορά: είναι σήμερα — δυνατό το μεγαλείο;

213

Είναι δύσκολο να μάθουμε τι είναι ένας φιλόσοφος, γιατί αυτό είναι κάτι που δεν μπορεί να διδαχτεί: πρέπει να το «ξέρει» κανείς από πείρα — ή πρέπει να έχει την περηφάνια να μην το ξέρει. Αλλά το ότι σήμερα όλος ο κόσμος μιλάει για πράγματα για τα οποία δεν μπορεί να έχει καμιά εμπειρία είναι περισσότερο και χειρότερα φανερό σε σχέση με τους φιλόσοφους και τις φιλοσοφικές καταστάσεις — ελάχιστοι τους ξέρουν ή μπορούν να τους ξέρουν, και όλες οι λαϊκές γνώμες γι' αυτούς είναι λαθεμένες. Έτσι, για παράδειγμα, εκείνος ο αυθεντικά φιλοσοφικός συνδυασμός μιας τολμηρής αχαλίνωτης πνευματικότητας, που τρέχει πρέστο, και μιας διαλεκτικής αυστηρότητας και αναγκαιότητας, που ποτέ δεν κάνει λαθεμένο βήμα, είναι άγνωστος εκ πείρας στους περισσότερους στοχαστές και λόγιους και κατά συνέπεια, αν κάποιος μιλήσει γι' αυτόν μπροστά τους, δεν τον πιστεύουν κιόλας. Φαντάζονται κάθε αναγκαιότητα σαν δυσχερή κατάσταση, σαν οδυνηρή υπακοή και κατ'αναγκασμό· και την ίδια τη σκέψη την κοιτούν σαν κάτι αργό, διστακτικό, σχεδόν σαν κάματο και αρκετά συχνά σαν κάτι «που αξίζει τον ιδρώτα των ευγενών» — και καθόλου σαν κάτι ελαφρό, θεϊκό και άμεσα συγγενικό με τον χορό και την ευθυμία. Το «να σκέπτεσαι» και το «να παίρνεις κάτι στα σοβαρά», «να το παίρνεις βαριά» — είναι γι' αυτούς το ίδιο: μόνον έτσι το έχουν «βιώσει». Οι καλλιτέχνες μπορεί να έχουν στο σημείο αυτό λεπτότερη όσφρηση: ξέρουν πάρα πολύ καλά ότι ακριβώς όταν σταματούν να δρουν «ηθελήμενα» και κάνουν τα πάντα αναγκαστικά, τότε αγγίζει το αποκορύφωμά του το αίσθημά τους της ελευθερίας, της επιδεξιότητας, της πλήρους δύναμης, της δημιουργικής τοποθέτησης, διευθέτησης, διαμόρφωσης — κοντολογίς, ότι τότε γίνονται ένα σ' αυτούς η αναγκαιότητα και η «ελευθερία της θέλησης». Σε τελευταία ανάλυση υπάρχει μια ιεραρχία των ψυχικών καταστάσεων που αντιστοιχεί με την ιεραρχία των προβλημάτων· και τα ύψιστα προβλήματα αποδιώχνουν ανελέητα όποιον τολμά να τα πλησιάσει δίχως να είναι, μέσω του ύψους και της δύναμης της πνευματικότητάς του, προκαθορισμένος για να τα λύσει. Τι βοηθά αυτό, όταν εύστοφα συνηθισμένα μυαλά ή εύστοφοι μηχανικοί και εμπειριστές πηγαίνουν κοντά τους, όπως τόσο ποικιλότροπα συμβαίνει σήμερα, με την πληβεία φιλοδοξία τους και συνωσιίζονται σ' αυτήν την «αυλή των αυλών»; Αλλά σε τέτοια χαλιά δεν μπορούν ποτέ να πατούν άξεστα πόδια: γι' αυτό το πράγμα έχει ήδη μερμνήσει ο πρωταρχικός νόμος των πραγμάτων· οι πόρτες μένουν κλειστές σ' αυτούς τους παρείσακτους, έστω κι αν χτυπούσαν κι έσπαζαν τα κεφάλια τους πάνω τους! Για κάθε υψηλό κόσμο πρέπει να είναι κανείς γεννημένος· ακριβέστερα, πρέπει να είναι αναθρεμμένος γι' αυτόν: έχει κανείς δικαίωμα στη φιλοσοφία — με

την μεγάλη έννοιά της — μόνο χάρη στην καταγωγή του· οι πρόγονοι, το «αίμα» αποφασίζουν και εδώ. Πολλές γενιές πρέπει να έχουν δουλέψει για να προετοιμάσουν τη γέννηση του φιλοσόφου· καθεμία από τις αρετές του πρέπει να έχει ξεχωριστά αποκτηθεί, καλλιεργηθεί, κληρονομηθεί, ενσαρκωθεί, και όχι μόνον η τολμηρή εύκολη, λεπτή πορεία και ροή των σκέψεών του, αλλά προπαντός η ετοιμότητα για μεγάλες ευθύνες, η υψηλότητα του βλέματος που κυριαρχεί και βλέπει κάτω, το αίσθημα του να είσαι αποσπασμένος από τον όγλο και τα καθήκοντα και τις αρετές του, η προσηνής προστασία και υπεράσπιση αυτού που παρανοείται και συκοφαντείται, είτε είναι ο Θεός είτε ο διάβολος, η ευχαρίστηση με τη μεγάλη δικαιοσύνη και η εφαρμογή της, η τέχνη του διατάζειν, το εύρος της θέλησης, το αργό μάτι που σπάνια θαυμάζει, σπάνια κοιτά προς τα πάνω, σπάνια αγαπά . . .

Έβδομο μέρος: Οι δικές μας αρετές

214

Οι δικές μας αρετές; — Είναι πιθανό να έχουμε και εμείς τις αρετές μας, αν και φυσικά δεν θα είναι εκείνες οι άδολες και τετράγωνες αρετές για τις οποίες τιμούμε τους παππούδες μας αλλά και κρατάμε και λιγάκι απόσταση απ' αυτούς. Εμείς οι Ευρωπαίοι του μεθαύριο, εμείς οι πρωτότοκοι του εικοστού αιώνα — με όλη την επικίνδυνη περιέργειά μας, την πολυειδία και την τέχνη μας της μεταμφίεσης, την ώριμη και ούτως ειπείν μελωμένη σκληρότητά μας στο πνεύμα και τις αισθήσεις — αν πρέπει να έχουμε αρετές, θα έχουμε μόνον τέτοιες αρετές που θα έχουν μάθει να συμβαδίζουν με τις πιο μυστικές και εσωτερές κλίσεις μας, με τις πιο καυτές ανάγκες μας: πολύ καλά, ας ψάξουμε γι' αυτές μέσα στους λαβυρίνθους μας! — όπου, όπως είναι γνωστό, τόσο πολλά πράγματα χάνουν τον εαυτό τους, τόσο πολλά χάνονται για πάντα. Και υπάρχει κάτι ωραιότερο από το να ψάχνεις τις δικές σου τις αρετές; Αυτό μήπως δεν σημαίνει σχεδόν: να πιστεύεις στις δικές σου τις αρετές; Αλλά αυτό το «πιστεύω στη δική μου αρετή» — δεν είναι κατά βάθος ίδιο πράγμα με εκείνο που κάποτε ονομαζόταν «καλή συνείδηση», εκείνη η αξιοσέβαστη μακριά εννοιακή κοτσίδα, την οποία συνήθιζαν να κρεμούν οι παππούδες μας πίσω από τα κεφάλια τους, και αρκετές φορές πίσω και από τη διάνοιά τους; Φαίνεται ότι, όσο λίγο κι αν μπορεί να θεωρούμε τους εαυτούς μας παλιομοδίτικους και σεβάσιμους σαν παππούδες από άλλες απόψεις, σε ένα πράγμα είμαστε μολαταύτα άξιοι εγγονοί αυτών των παππούδων, εμείς οι τελευταίοι Ευρωπαίοι με καλή συνείδηση: κι εμείς φοράμε ακόμα την κοτσίδα τους. — Αχ! Αν ξέρατε μόνο πόσο γρήγορα, πόσο πολύ γρήγορα, τα πράγματα — θα είναι αλλιώς! . . .

215

Όπως στο βασίλειο των αστεριών συμβαίνει καμιά φορά να καθορίζουν δύο ήλιοι την πορεία ενός πλανήτη, όπως σε ορισμένες περιπτώσεις ήλιοι διαφορετικών χρωμάτων φωτίζουν έναν μεμονωμένο πλανήτη άλλοτε με κόκκινο φως, άλλοτε με πράσινο φως, και μερικές φορές τον φωτίζουν ταυτόχρονα και τον πλημμυρίζουν με πολλά χρώματα: έτσι κι εμείς οι μοντέρνοι άνθρωποι, χάρη στον πολύπλοκο μηχανισμό του «έναστρου θόλου» μας, καθοριζόμαστε από διαφέρουσες ηθικές: οι πράξεις μας μας φέγγουν εναλλακτικά με διαφορετικά χρώματα, σπάνια είναι μονοσήμαντες — και υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου κάνουμε πολύ-

χρωμες πράξεις.

216

Να αγαπάς τους εχθρούς σου; Νομίζω πως αυτό το μάθαμε καλά: συμβαίνει με χίλιους τρόπους σήμερα, σε μεγάλη και μικρή κλίμακα· μερικές φορές μάλιστα συμβαίνει κάτι πιο υψηλό και πιο έξοχο — μαθαίνουμε να περιφρονούμε όταν αγαπάμε, και ακριβώς όταν αγαπάμε περισσότερο — αλλά όλα αυτά ασύνειδα, δίχως θόρυβο, δίχως επίδειξη, με εκείνη την αιδώ και το κρύψιμο της καλοσύνης, που απαγορεύει στο στόμα να λείει επίσημα λόγια και φόρμουλες για τις αρετές. Η ηθική ως στάση — αντιβαίνει σήμερα στο γούστο μας. Κι αυτό είναι επίσης πρόοδος: όπως ήταν πρόοδος των πατεράδων μας όταν η θρησκεία ως στάση έγινε τελικά αντίθετη προς το γούστο τους, συμπεριλαμβανόμενης της έχθρας και της βολταιρικής πικρίας εναντίον της θρησκείας (και καθετί άλλου που ανήκε παλιά στη γλώσσα χειρονομιών των ελευθεροστοχαστών). Είναι η μουσική στη συνειδησή μας, ο χορός στο πνεύμα μας, με τα οποία δεν θέλουν να εναρμονιστούν όλες οι πουριτανικές λιτανείες, τα ηθικά κηρύγματα και η χρηστότητα.

217

Να φυλάγεσαι από εκείνους που δίνουν μεγάλη σημασία στο να τους αποδίδουν ηθικό τακτ και λεπτότητα στην ηθική διάκριση! Αν τους συμβεί κάποτε να κάνουν κάποιο σφάλμα *μπροστά μας* (κι ακόμη περισσότερο *σε σχέση με μας*), δεν θα μας συγχωρήσουν ποτέ — αναπόφευκτα θα γίνουν ενστικτώδεις συκοφάντες και κατήγοροί μας, ακόμη κι αν παραμένουν «φίλοι» μας. — Ευτυχισμένοι είναι οι επιλήσμονες: γιατί «ξεμπερδεύουν» και με τις ηλιθιότητές τους επίσης.

218

Οι ψυχολόγοι της Γαλλίας — και πού αλλού υπάρχουν σήμερα ψυχολόγοι; — δεν έχουν εξαντλήσει ακόμα την πικρή και ποικιλόμορφη ευχαρίστηση που αντλούν από την *bêtise bourgeoise* [αστική ηλιθιότητα], θαορείς και . . . αρκετά, προδίδουν έτσι κάτι. Ο Φλωμπέρ, για παράδειγμα, ο άξιος πολίτης της Ρουέν, στο τέλος δεν έβλεπε, άκουγε και δοκίμαζε τίποτε άλλο πια — ήταν ένα είδος αυτοβασανισμού και πιο εκλεπτυσμένης σκληρότητας. Τώρα εγώ προτείνω, για αλλαγή — γιατί το πράγμα έχει γίνει βαρετό — ένα άλλο αντικείμενο απόλαυσης: την ασυνείδητη πανουργία της στάσης που υιοθετούν όλα τα καλά, χοντρά, άξια πνεύματα της μετριότητας απέναντι σε πιο εξυψωμένα πνεύματα και στα εγχειρήματά τους, αυτήν την λεπτή, αγκαθωτή, ιησούιτικη πανουργία που είναι χίλιες

φορές πιο λεπτή από τη διάνοια και το γούστο αυτής της μεσαιάς τάξης στις καλύτερες στιγμές της — πιο λεπτή και από τη διάνοια των θυμάτων της: άλλη μια απόδειξη ότι από όλες τις μορφές νόησης που έχουν ανακαλυφτεί μέχρι σήμερα το «ένστικτο» είναι το πιο νοήμον. Κοντολογίς, μελετείστε, εσείς ψυχολόγοι, τη φιλοσοφία του «κανόνα» στην πάλη με την «εξαίρεση»: εδώ έχετε ένα θέαμα αρκετά καλό για θεούς και θεία μοχθηρία! Ή, ακριβέστερα: κάνετε ανατομία στον «καλό άνθρωπο», στον «*homo bonae voluntatis*» [άνθρωπο καλής θέλησης] . . . σε σας!

219

Η ηθική κρίση και καταδίκη είναι η αγαπημένη μορφή εκδίκησης των περιορισμένων διανοιών απέναντι στις διάνοιες που είναι λιγότερο περιορισμένες· επίσης, είναι ένα είδος αποζημίωσης για το ότι τους παραμέλησε η φύση, και τελικά μια ευκαιρία να αποκτήσουν πνεύμα και να γίνουν εκλεπτυσμένοι — η κακία χαρίζει πνεύμα. Βαθιά στην καρδιά τους είναι χαρούμενοι που υπάρχει ένα μέτρο σύμφωνα με το οποίο εκείνοι που είναι παραφορτωμένοι με τα καλά και τα προνόμια του πνεύματος είναι ίσοι τους — αγωνίζονται για την «ισότητα όλων ενώπιον του Θεού» και γι' αυτό το λόγο *χρειάζονται* την πίστη στο Θεό. Σ' αυτούς ανήκουν οι ισχυρότεροι εχθροί του αθεϊσμού. Όποιος τους πει «μια υψηλή πνευματικότητα είναι ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε χρησιμότητα και ευποληψία του απλώς ηθικού ανθρώπου», θα τους κάνει να λυσσάξουν από το κακό τους — θα προσέξω να μην το κάνω. Θα προτιμούσα μάλλον να τους κολαχέψω με την πρότασή μου ότι μια υψηλή πνευματικότητα υπάρχει μόνον ως τελικό προϊόν ηθικών ιδιοτήτων· ότι είναι μια σύνθεση όλων εκείνων των καταστάσεων που αποδίδονται στον «απλώς ηθικό» άνθρωπο, αφού πρώτα αποκτηθούν μία μία με μακρόχρονη πειθαρχία και άσκηση, ίσως στην πορεία ολόκληρων αλυσίδων γενιών· ότι η υψηλή πνευματικότητα είναι η πνευματικοποίηση της δικαιοσύνης και εκείνης της ευμενούς αυστηρότητας, που ξέρει πως είναι επιφορτισμένη να διατηρεί την *ιεραρχία* στον κόσμο ανάμεσα στα ίδια τα πράγματα — και όχι μόνον ανάμεσα στους ανθρώπους.

220

Τώρα που επαινούνται τόσο πολύ οι «ανιδιοτελείς» πρέπει κανείς, ίσως όχι δίχως κίνδυνο, να συνειδητοποιήσει *για τι* ενδιαφέρεται πραγματικά ο λαός και τι είναι γενικά τα πράγματα για τα οποία νοιάζεται βαθιά και βασικά ο κοινός άνθρωπος: συμπεριλαμβανόμενων των μορφωμένων, ακόμη και των λόγιων, και, αν δεν κάνω μεγάλο λάθος, επίσης των φιλοσόφων. Τότε προβάλλει το γεγονός ότι τα περισσότερα από εκείνα τα πράγματα που ενδιαφέρουν και έλκουν κάθε ανώτερη φύση και κάθε λε-

πτότερο και απαιτητικότερο γούστο φαίνονται «μη ενδιαφέροντα» στον μέσο άνθρωπο — αν αυτός παρατηρήσει, όμως, μια αφοσίωση σ' αυτά τα πράγματα, την ονομάζει «*désintéressé*» [ανιδιοτελή] και απορεί πώς είναι δυνατόν να ενεργεί κανείς «με ανιδιοτέλεια». Υπήρξαν φιλόσοφοι που ήξεραν πώς να δώσουν σ' αυτήν τη λαϊκή απορία μια σαγηνευτική και μυστική-εξωκοσμική έκφραση (— ίσως επειδή δεν ήξεραν εκ πείρας την ανώτερη φύση;) — αντί να διαπιστώσουν την γυμνή και προφανή αλήθεια ότι η «ανιδιοτελής» πράξη είναι πολύ ενδιαφερόμενη και ενδιαφέρουσα πράξη, με την προϋπόθεση ότι . . . «Και η αγάπη;» — Πώς! Ακόμη και μια πράξη που γίνεται από αγάπη υποτίθεται πως είναι «μη εγωιστική»; Μα εσείς χοντροκέφαλοι! «Και ο έπαινος εκείνου που θυσιάζεται;» Όποιος όμως έχει κάνει πραγματικά θυσίες ξέρει πως ήθελε και πήρε κάτι σε ανταπόδοση — ίσως κάτι από τον εαυτό του σε ανταλλαγή για κάτι από τον εαυτό του — πως παράτησε κάτι εδώ για να πάρει περισσότερα αλλού, ίσως γενικά για να είναι περισσότερο ή για να νιώθει τον εαυτό του «περισσότερο». Αλλά αυτός είναι ένας χώρος ερωτημάτων και απαντήσεων στον οποίο ένα πιο απαιτητικό γούστο προτιμά να μην χρονοτριβεί: η αλήθεια είναι αναγκασμένη να καταπνίγει τα χασμουρητά της εδώ, όταν της ζητούν απαντήσεις. Είναι, πάνω απ' όλα, γυναίκα: δεν πρέπει να τη βιάζουμε.

221

Συμβαίνει, έλεγε ένας ηθικολογών σχολαστικός και μικρολόγος, να τιμώ και να σέβομαι έναν αφιλοκερδή άνθρωπο: όχι όμως επειδή είναι αφιλοκερδής, αλλά επειδή νομίζω πως έχει το δικαίωμα να είναι χρήσιμος σε έναν άλλο άνθρωπο με έξοδα δικά του. Αρκεί: το ερώτημα είναι πάντα ποιος είναι αυτός και ποιος ο άλλος. Για παράδειγμα, σε κάποιον προορισμένο και φτιαγμένο για να διοικεί, η αυτοαποκήρυξη και η σεμνή απόσυρση δεν θα ήταν, μου φαίνεται, αρετή, αλλά η σπατάλη μιας αρετής: Κάθε μη εγωιστική ηθική, που θεωρεί τον εαυτό της μη εξαρτώμενο από όρους και απευθύνεται στον καθένα δεν είναι απλώς αμαρτία ενάντια στο γούστο: είναι και κέντρισμα για αμαρτήματα παράλειψης, μια *ακόμη* σαγήνη κάτω από τη μάσκα της φιλανθρωπίας — και ακριβώς μια σαγήνη και ζημία σε βάρος των ανώτερων, σπανιότερων, προνομιούχων ανθρώπων. Οι ηθικές πρέπει να αναγκάζονται πριν απ' όλα να υποκλίνονται μπροστά στην *ιεραρχία*, να επιρρίπτουν στην συνείδησή τους την έπαρσή τους — ώσπου στο τέλος να καταλάβουν πως είναι *ανήθικο* να λένε: «αυτό που είναι καλό για τον ένα είναι και καλό για τον άλλο». — Έτσι και ο ηθικολόγος σχολαστικός και *bonhomme* [ανθρωπάκι] μου: αξίζει να γελούν μαζί του που προτρέπει έτσι τις ηθικές στην ηθικότητα; Αλλά δεν πρέπει να έχει κανείς και πολύ δίκιο όταν θέλει να έχει τα γέλια με το μέ-

ρος του· μια σταλιά άδικο ανήκει ήδη στο καλό γούστο.

222

Όπου σήμερα κηρύσσουν τον οίκτο — και, καλά λέω, καμιά άλλη θρησκεία δεν κηρύσσεται σήμερα πια — ο ψυχολόγος πρέπει να στήσει τα αφτιά του: μέσω όλης της ματαιοδοξίας, όλου του θορύβου που χαρακτηρίζει αυτούς τους κήρυκες (όπως και όλους τους κήρυκες), θα ακούσει έναν βραχνό, γοερό, γνήσιο ήχο αυτοπεριφρόνησης. Είναι μέρος εκείνου του σκοτεινιάσματος και του ασχημιάσματος της Ευρώπης, που συνεχίζει να μεγαλώνει εδώ και έναν αιώνα (και που τα πρώτα του συμπτώματα εντοπίζονται ήδη σε μια στοχαστική επιστολή του Γκαλιάνι στην κυρία ντ'Επιναί): *αν δεν είναι η αιτία του!* Ο άνθρωπος των «μοντέρνων ιδεών», αυτός ο επηρμένος πίθηκος, είναι υπέρμετρα δυσαρεστημένος με τον εαυτό του: αυτό είναι σίγουρο. Υποφέρει: και η ματαιοδοξία του θέλει απ' αυτόν απλώς να «συμπάσχει» . . .

223

Το ευρωπαϊκό υβρίδιο ανθρώπου — ένας ανεκτά άσχημος πληβείος, χρειάζεται σίγουρα μια ενδυμασία: χρειάζεται την ιστορία σαν ντουλάπα για τις ενδυμασίες του. Αντιλαμβάνεται, βέβαια, ότι καμιά δεν του ταιριάζει απόλυτα — αλλάζει και ξαναλλάζει. Ας δει κανείς τον δέκατο ένατο αιώνα σε σχέση μ' αυτές τις γρήγορες προτιμήσεις και αλλαγές της μασκαράτας του σιλι· ας δει επίσης τις στιγμές της απελπισίας, επειδή «τίποτε δεν μας ταιριάζει». — Μάταια παρουσιαζόμαστε σαν ρομαντικοί ή κλασικοί ή φλωρεντινοί ή μπαρόκ ή «εθνικοί», *in moribus et artibus* [στα ήθη και στις τέχνες]: τίποτε «δεν μας πηγαίνει»! Το «πνεύμα» όμως, ειδικά το «ιστορικό πνεύμα», βλέπει ένα πλεονέκτημα ακόμη και σ' αυτήν την απελπισία: ξανά και ξανά δοκιμάζουμε ένα άλλο κομμάτι του παρελθόντος και της ξενικότητας, το φοράμε, το βγάζουμε, και προπαντός το μελετάμε — είμαστε η πρώτη μελετηρή εποχή *in puncto* [στο θέμα] των ενδυμασιών, εννοώ των ηθικών, των άρθρων πίστης, των καλλιτεχνικών γούστων και των θρησκευιών, προετοιμασμένοι όπως καμιά άλλη εποχή για το καρναβάλι του μεγάλου σιλι, για το πιο πνευματώδες αποκριατικό γέλιο και ευθυμία, για τα υπερβατικά ύψη της ύψιστης ανοησίας και της γενικής αριστοφανικής κοροϊδίας. Ίσως να έχουμε ανακαλύψει ακριβώς εδώ την περιοχή της *επινόησής* μας, την περιοχή όπου κι εμείς ακόμη μπορούμε να είμαστε πρωτότυποι, ίσως επίσης παρωδοί της παγκόσμιας ιστορίας και παλιάτσοι του Θεού — ίσως να εξακολουθεί να έχει κάποιο μέλλον ακριβώς το γέλιο μας, σήμερα που τίποτε δεν έχει πια μέλλον!

Η ιστορική αίσθηση (ή η ικανότητα να μαντεύουμε γρήγορα την ιεραρχία των αξιολογήσεων σύμφωνα με τις οποίες ένας λαός, μια κοινωνία, ένα ανθρώπινο ον έχει ζήσει, το «μαντικό ένστικτο» για τις σχέσεις αυτών των αξιολογήσεων, για τη σχέση της αυθεντίας των αξιών με την αυθεντία των ενεργών δυνάμεων): αυτή η ιστορική αίσθηση, για την οποία εμείς οι Ευρωπαίοι μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι είναι ειδικότητά μας, ήρθε σε μας ως επακολούθημα της τρελής και μαγεμένης ημιβαρβαρότητας στην οποία είχε περιέλθει η Ευρώπη λόγω της δημοκρατικής ανάμειξης των τάξεων και των φυλών — μόνον ο δέκατος ένατος αιώνας ξέρει αυτήν την αίσθηση, ως έκτη του αίσθησης. Το παρελθόν κάθε μορφής και τρόπου ζωής, κουλτουρών που παλιότερα βρισκονταν κοντά η μια στην άλλη, πάνω στην άλλη, κυλά μέσα σε μας τις «μοντέρνες ψυχές», τα ένστικτά μας τώρα αναρέουν προς όλες τις κατευθύνσεις, εμείς οι ίδιοι είμαστε ένα είδος χάους: στο τέλος, όπως είπα πιο πριν, το «πνεύμα» βλέπει το πλεονέκτημά του σε όλα αυτά. Μέσω της ημιβαρβαρότητάς μας στο σώμα και τις επιθυμίες έχουμε κρυφή πρόσβαση παντού όπου δεν είχε μια ευγενής εποχή, και προπαντός πρόσβαση στον λαβύρινθο των ανολοκλήρωτων κουλτουρών και σε κάθε ημιβαρβαρότητα που υπήρξε μέχρι τώρα πάνω στη γη και, στο βαθμό που το σημαντικότερο μέρος της ανθρώπινης κουλτούρας μέχρι τώρα ήταν ημιβαρβαρότητα, η «ιστορική αίσθηση» σημαίνει σχεδόν την αίσθηση και το ένστικτο για καθετί, το γούστο και τη γλώσσα για καθετί: πράγμα που αποδεικνύει πως είναι μια μη ευγενής αίσθηση. Για παράδειγμα, απολαμβάνουμε τον Όμηρο και πάλι: ίσως είναι το ευτυχέστερο προχώρημά μας το ότι ξέρουμε πώς να εκτιμήσουμε τον Όμηρο, τον οποίο οι άνθρωποι μιας ευγενούς κουλτούρας (όπως οι Γάλλοι του δέκατου έβδομου αιώνα, σαν τον Σεντ Εβρεμόν, ο οποίος τον κατηγορούσε για το *esprit vaste* [ευρύ πνεύμα] του, και σαν τον τελευταίο αντίπαλό τους, τον Βολταίρο) δεν μπορούσαν και δεν μπορούν να αφομοιώσουν τόσο εύκολα — τον Όμηρο, τον οποίο δύσκολα επέτρεπαν στους εαυτούς τους να τον απολαύσουν. Το πολύ κατηγορηματικό Ναι και Όχι της γέυσης τους, η εύκολα προκαλούμενη αηδία τους, η διστακτική επιφύλαξη τους απέναντι σε καθετί ξένο, ο φόβος τους για την ανοστιά ακόμη και μιας ζωηρής περιέργειας, και γενικά εκείνη η απροθυμία μιας ευγενούς και αυτάρκους κουλτούρας να δεχτεί μια καινούρια επιθυμία, μια ανικανοποίηση με τη δική της κουλτούρα, έναν θαυμασμό για ό,τι είναι ξένο: όλα αυτά τους προδιαθέτουν να βλέπουν με δυσμένεια ακόμη και τα καλύτερα πράγματα στον κόσμο, που δεν είναι ιδιοκτησία τους και που δεν μπορούν να γίνουν λεία τους — και καμιά αίσθηση δεν είναι τόσο ακατανόητη σε τέτοιους ανθρώπους όσο η ιστορική αίσθηση και η δουλο-

πρεπής πληβεία περιέργειά της. Το ίδιο ισχύει και για τον Σαίξπηρ, αυτήν την εκπληκτική ισπανική-μαυριτανική-σαξονική σύνθεση γούστων, πάνω από την οποία ένας Αθηναίος από τον κύκλο του Αισχύλου θα είχε μισοπεθάνει από τα γέλια ή από την ενόχληση: εμείς όμως — δεχόμαστε ακριβώς αυτήν την άγρια πολυχρωμία, αυτό το μπέρδεμα του πιο λεπτού, του πιο χονδροειδούς και του πιο τεχνητού, με μια μυστική εμπιστοσύνη και εγκαρδιότητα, τον απολαμβάνουμε σαν μια καλλιτεχνική εκλέπτυνση προορισμένη ακριβώς για μας και αφηνόμαστε να ενοχληθούμε από τους απωθητικούς ατμούς και την εγγύτητα με τον αγγλικό όχλο όπου ζουν η τέχνη και το γούστο του Σαίξπηρ τόσο λίγο όσο και στην Κάγια της Νάπολι, όπου συνεχίζουμε το δρόμο μας μαγεμένοι και πρόθυμοι, με όλες τις αισθήσεις μας ανοιχτές, όσο κι αν γεμίζουν τον αέρα οι οχετοί των λαϊκών γειτονιών. Εμείς οι άνθρωποι της «ιστορικής αίσθησης»: έχουμε ως τέτοιοι τις αρετές μας, δεν χωράει αμφιβολία γι' αυτό — δεν έχουμε φιλοδοξίες, είμαστε ανιδιοτελείς, μετριοπαθείς, γενναίοι, γεμάτοι αυτουπερνίκηση, γεμάτοι αφοσίωση, πολύ ευγνώμονες, πολύ υπομονετικοί, πολύ πρόθυμοι — με όλα αυτά, δεν έχουμε, ίσως, «πολύ γούστο». Ας το ομολογήσουμε τελικά στους εαυτούς μας: αυτό που εμείς οι άνθρωποι της «ιστορικής αίσθησης» βρίσκουμε δυσκολότερο να συλλάβουμε, να νιώσουμε, να γευτούμε, να αγαπήσουμε, αυτό που κατά βάθος μας βρίσκει προκατειλημμένους και σχεδόν εχθρικούς, είναι ακριβώς ό,τι είναι πλήρες και εντελώς ώριμο σε κάθε τέχνη και κουλτούρα, το πραγματικά ευγενές στα έργα και στους ανθρώπους, η στιγμή τους της λείας θάλασσας και της αλκυόνειας αυτάρκειας, το χρυσό και το ψυχρό που δείχνουν όλα τα πράγματα όταν έχουν φτάσει στην ολοκλήρωσή τους. Ίσως η μεγάλη μας αρετή της ιστορικής αίσθησης να βρίσκεται σε αναγκαία αντίθεση με το καλό γούστο, ή με κάθε άριστο γούστο τουλάχιστον, και ακριβώς τις σύντομες μικρές και ύψιστες ευτυχείς συγκυρίες και μεταμορφώσεις της ανθρώπινης ζωής, έτσι όπως λάμπουν εδώ κι εκεί, τις επικαλούμαστε μόνο με τη μεγαλύτερη δυσκολία, μόνο με τον μεγαλύτερο δισταγμό, μόνο με τον μεγαλύτερο καταναγκασμό: εκείνες τις θαυμαστές στιγμές όπου μια μεγάλη δύναμη σταματούσε θεληματικά μπροστά στο απεριορίστο και στο απροσμέτρητο — όπου μια αφθονία λεπτής χαράς με τον αιφνίδιο περιορισμό και την απολίθωση, με το να είσαι στέρεος και να καθορίζεις τον εαυτό σου, γινόταν αντικείμενο απόλαυσης πάνω σε ένα έδαφος που εξακολουθούσε να τρέμει. Το μέτρο μας είναι ξένο, ας το παραδεχτούμε: αυτό που μας κεντρίζει είναι το απέραντο, το άμετρο. Σαν τον καβαλάρη πάνω στο άλογο που τρέχει μπροστά αφρισμένο, αφήνουμε να μας πέσουν τα χαλινάρια μπροστά στο απέραντο, εμείς οι μοντέρνοι άνθρωποι, σαν μισοβάρβαροι — και δεν φτάνουμε στη δική μας ευδαιμονία παρά μόνο εκεί όπου — διατρέχουμε περισσότερο κίνδυνο.

Ηδονισμός, πεσιμισμός, ωφελιμισμός, ευδαιμονισμός: όλοι αυτοί οι τρόποι σκέψης που μετρούν την αξία των πραγμάτων σύμφωνα με την ηδονή και τον πόνο, δηλαδή σύμφωνα με συνοδές καταστάσεις και πάρεργα, είναι πρώτου πλάνου τρόποι σκέψης και απλοϊκότητες, τις οποίες καθένας που έχει συνείδηση *δημιουργικών* δυνάμεων και μια συνείδηση καλλιτέχνη, δεν θα τις δει δίχως κοροϊδία, αν και όχι δίχως οίκτο. Οίκτος για σας! Αυτό, σίγουρα, δεν είναι οίκτος για την κοινωνική «αθλιότητα», οίκτος για την «κοινωνία» με τους αρρώστους της και τους άτυχούς της, οίκτος για τους φαύλους και τους τσακισμένους από την αρχή που κείτονται παντού γύρω μας· και ακόμη λιγότερο είναι οίκτος για τα γκρινιάρικα, καταπιεσμένα, ξεγεγυρόμενα στρώματα των δούλων, τα οποία αποβλέπουν στην κυριαρχία — που την ονομάζουν «ελευθερία». Ο δικός μας οίκτος είναι ένας ανώτερος, πιο μακρύτερος οίκτος — βλέπουμε πώς μικραίνει τον εαυτό του ο άνθρωπος, πώς τον μικραίνετε εσείς! — και υπάρχουν στιγμές που βλέπουμε τον δικό σας οίκτο με απερίγραπτη αγωνία, όταν αμυνόμαστε εναντίον αυτού του οίκτου — όταν βρισκόμαστε τη σοβαρότητά σας πιο επικίνδυνη από οποιαδήποτε επιπολαιότητα. Θέλετε αν είναι δυνατόν — και δεν υπάρχει πιο τρελό «αν είναι δυνατόν» — να εξαλείψετε τον πόνο· κι εμείς; — πράγματι φαίνεται ότι εμείς θα θέλαμε να γίνει πιο άσχημος και πιο μεγάλος απ' ό,τι ήταν ποτέ! Η ευημερία, όπως την εννοείτε εσείς — αυτό δεν είναι σκοπός, αυτό φαίνεται σε μας τέλος! Μια κατάσταση που κάνει γρήγορα τον άνθρωπο καταγέλαστο και αξιοπεριφρόνητο — που κάνει επιθυμητή την καταστροφή του! Η πειθαρχία του πόνου, του μεγάλου πόνου — δεν ξέρετε πως αυτή η πειθαρχία μόνο δημιούργησε κάθε ανύψωση του ανθρώπου μέχρι σήμερα; Εκείνη η ένταση της ψυχής στην ατυχία, που καλλιεργεί τη δύναμή της, ο τρόμος της στη θέα της μεγάλης καταστροφής, η επινοητικότητα της και η ανδρεία της στο να υφίσταται, να αντέχει, να ερμηνεύει, να εκμεταλλεύεται την ατυχία, και ό,τι άλλο είχε ποτέ από βάθος, μυστήριο, μάσκα, πνεύμα, πανουργία και μεγαλείο — δεν της δόθηκαν μέσω του πόνου, μέσω της πειθαρχίας του μεγάλου πόνου; Στον άνθρωπο, δημιουργημα και δημιουργός είναι ενωμένα: στον άνθρωπο υπάρχει ύλη, κομμάτι, περίσσεια, πηλός, λάσπη, τρέλα, χάος· αλλά στον άνθρωπο υπάρχει επίσης δημιουργός, γλύπτης, σκληρότητα του σφυριού, ο θεϊκός παρατηρητής και η έβδομη ημέρα — καταλαβαίνετε αυτήν την αντίθεση; Και ότι ο οίκτος σας είναι για το «δημιούργημα στον άνθρωπο», για εκείνο που πρέπει να διαμορφωθεί, να σπάσει, να σφυρηλατηθεί, να κομματιαστεί, να πυρακτωθεί, να ραφιναριστεί — εκείνο που πρέπει να υποφέρει και θα υποφέρει; Και ο δικός μας οίκτος — δεν καταλαβαίνετε για

ποιον είναι ο *αντίθετος* οίκτος μας όταν προστατεύει τον εαυτό του από τον δικό σας οίκτο θεωρώντας τον την χειρότερη από όλες τις εκθελύνσεις και τις εξασθενήσεις; — Οίκτος λοιπόν *εναντίον* οίκτου! — Αλλά, για να το πω άλλη μια φορά, υπάρχουν ανώτερα προβλήματα από τα προβλήματα της ηδονής και του πόνου και του οίκτου και κάθε φιλοσοφία που πραγματεύεται μόνον αυτά είναι αφέλεια.

226

Εμείς οι αμοραλιστές! — Αυτός ο κόσμος που μας αφορά, στον οποίο εμείς πρέπει να φοβόμαστε και να αγαπούμε, αυτός ο σχεδόν άορατος, μη ακουόμενος κόσμος του λεπτού διατάζειν, του λεπτού υπακούειν, ένας κόσμος του «σχεδόν» από κάθε άποψη, σοφιστικός, τραχύς, αγκαθερός, τρυφερός: ναι, είναι καλά προστατευμένος απέναντι σε αδέξιους παρατηρητές και φιλική περιέργεια! Είμαστε μπλεγμένοι σε ένα στέρεο δίχτυ καθκόντων και *δεν μπορούμε να βρούμε απ' αυτό* — σ' αυτό είμαστε κι εμείς «άνθρωποι του καθήκοντος»! Μερικές φορές, είναι αλήθεια, μπορεί να χορεύουμε μέσα στις «αλυσίδες» μας και ανάμεσα στα «ξίφη» μας· συχνά, είναι εξίσου αλήθεια, τρίζουμε τα δόντια μας και δυσφορούμε ανυπόμονα με την κρυφή σκληρότητα του κλήρου μας. Αλλά ό,τι και να κάνουμε, οι βλάβες και τα φαινόμενα είναι *εναντίον* μας και λένε «αυτοί είναι άνθρωποι *δίχως* καθήκον» — έχουμε πάντα τρελούς και φαινόμενα *εναντίον* μας!

227

Εντιμότητα — αν υποθεθεί ότι αυτή είναι δική μας αρετή, από την οποία δεν μπορούμε να απαλλαχτούμε, εμείς τα ελεύθερα πνεύματα — λοιπόν, θέλουμε να δουλέψουμε πάνω σ' αυτήν με όλη την κακία και την αγάπη μας και να μην κουραζόμαστε να «τελειοποιούμαστε» μέσα στη *δική* μας αρετή, τη μόνη που μας έχει απομείνει: μακάρι η λάμψη της να απλωθεί μια μέρα πάνω απ' αυτήν την γερασμένη κουλτούρα και τη ζοφερή της σοβαρότητα σαν χρυσωμένο μπλε κοροΐδευτικό απογευματινό φως! Και αν μολαταύτα η εντιμότητά μας κουραστεί μια μέρα και αναστενάξει και τεντώσει τα μέλη της, και μας βρει πολύ σκληρούς, και θελήσει να της είναι τα πράγματα πιο καλά, πιο εύκολα, πιο τρυφερά, σαν ένα ευχάριστο ελάττωμα: ας μείνουμε *σκληροί*, εμείς οι τελευταίοι στωικοί! Και ας στείλουμε βοήθεια στην εντιμότητά μας οτιδήποτε διαβολικό έχουμε μέσα μας — την αηδία μας για το χονδροειδές και το τυχαίο, το «*nitimur in vetitum*» [προσβλέπουμε στο απαγορευμένο] μας, το τυχοδιωκτικό θάρρος μας, την οξεία και ενοχλητική περιέργειά μας, την πιο λεπτή, μεταμφιεσμένη και πνευματική θέληση για δύναμη και υπερνίκηση του κόσμου, που περιπλανιέται άπληστα σε όλες τις σφαίρες του μέλλοντος — ας τρέ-

Ξοουμε να βοηθήσουμε τον «Θεό» μας με όλους τους «διαβόλους» μας! Είναι πιθανό να μίας παρεξηγήσουν και να πάρουν για κάτι που δεν είμαστε: τι σημασία έχει! Οι άνθρωποι θα πουν: «η “εντιμότητά” τους — είναι η διαβολικότητά τους και τίποτε παραπάνω!» Και τι σημασία έχει! Ακόμη κι αν είχαν δίκιο! Όλοι οι θεοί μέχρι σήμερα δεν ήταν τέτοιοι διάβολοι που έγιναν άγιοι και ξαναβαφτίστηκαν; Και τι ξέρουμε τελικά από μας; Και πώς θέλει να ονομάζεται το πνεύμα, που μας οδηγεί (είναι ζήτημα ονομάτων); Και πόσα πολλά πνεύματα βρίσκονται μέσα μας; Η εντιμότητά μας, ημών των ελεύθερων πνευμάτων — ας φροντίσουμε να μη γίνει ματαιοδοξία μας, στολίδι και επίδειξη μας, σύνορό μας, ηλιθιότητά μας! Κάθε αρετή τείνει προς την ηλιθιότητα, κάθε ηλιθιότητα προς την αρετή «ηλίθιος μέχρι αγιότητας» λένε στη Ρωσία — ας φροντίσουμε να μη γίνουμε τελικά από εντιμότητα άγιοι και βαρετοί! Δεν είναι η ζωή εκατό φορές πολύ σύντομη — για να τη βαριόμαστε; Θα έπρεπε να πιστεύουμε στην αιώνια ζωή για να . . .

228

Ας μου συγχωρηθεί η ανακάλυψη ότι κάθε ηθική φιλοσοφία μέχρι τώρα ήταν βαρετή και υπνωτικό — και ότι «η αρετή» δεν βλάφτηκε για μένα από τίποτε άλλο περισσότερο απ’ ό,τι από την βαρετότητα των συνηγόνων της· μ’ αυτό δεν θέλω να αγνοήσω τη γενική χρησιμότητά τους. Είναι σημαντικό να σκέπτονται όσο το δυνατόν λιγότεροι άνθρωποι για την ηθική — κατά συνέπεια, είναι πολύ σημαντικό να μη γίνει μια μέρα ενδιαφέρουσα η ηθική! Αλλά μην ανησυχείτε! Και σήμερα είναι όπως ήταν πάντα: δεν βλέπω κανέναν στην Ευρώπη, που να έχει (ή να διαδίδει) κάποια ιδέα ότι η σκέψη για την ηθική μπορεί να γίνει επικίνδυνη, ύπουλη, παραπλανητική — ότι θα μπορούσε να περικλείει μια ολέθρια μοίρα! Δείτε, για παράδειγμα, τους ακούραστους, αναπόφευκτους εγγλέζους ωφελιμιστές, και πόσο αδέξια και τιμημένα πατούν, προχωρούν, πάνω στα ίχνη του Μπένθαμ (μια ομηρική μεταφορά το λέει αυτό ακριβέστερα), όπως είχε πατήσει κι αυτός στα ίχνη του Ελβέτιους (όχι δεν ήταν επικίνδυνος άνθρωπος αυτός ο Ελβέτιους, *ce sénateur Pococurante* [ανέμελος συγγραφέας], όπως τον έλεγε ο Γκαλιάνι). Καμιά καινούρια σκέψη, καμιά λεπτότερη αλλαγή και μετατροπή μιας παλιάς σκέψης, ούτε καν μια πραγματική ιστορία όλων εκείνων των πραγμάτων που έγιναν αντικείμενο σκέψης παλιότερα: συνολικά, μια αδύνατη φιλολογία, αν υποθεθεί ότι δεν ξέρει κανείς πώς να τη φουσκώσει με λίγη κακία. Γιατί και μέσα σ’ αυτούς τους μοραλιστές (τους οποίους γενικά πρέπει να διαβάξει κανείς με επιφύλαξη, αν πρέπει βέβαια να τους διαβάσει) γλίστρησε εκείνο το παλιό αγγλικό ελάττωμα που λέγεται *capt* [υποκρισία] και είναι ηθικός ταρτουφισμός, τούτη τη φορά κρυμμένος κάτω από την καινούρια μορφή της ε-

πιστημονικότητας· δεν λείπει επίσης ένας μυστικός αγώνας με τύψεις συνείδησης, από τις οποίες πρέπει φυσικά να υποφέρει μια ράτσα παλιών πουριτανών. (Ο μοραλιστής δεν είναι το αντίθετο του πουριτανού; Δηλαδή, ως στοχαστής που παίρνει την ηθική σαν κάτι συζητήσιμο, άξιο ερωτηματικών, κοντολογίς σαν πρόβλημα; Το ηθικολογείν — δεν είναι αμοραλικό;) Τελικά όλοι θέλουν όλοι να δώσουν δίκιο στην αγγλική ηθική: στο βαθμό που η ανθρωπότητα ή η «γενική ωφέλεια» ή η «ευτυχία της πλειοψηφίας», όχι! η ευτυχία της Αγγλίας πρέπει να εξυπηρετηθεί καλύτερα· θα ήθελαν με όλες τους τις δυνάμεις να αποδείξουν ότι η προσπάθεια για την αγγλική ευτυχία, εννοώ για *comfort* [άνεση] και *fashion* [μόδα] (και, ως υπέρτατο στόχο, για μια θέση στο Κοινοβούλιο), είναι ταυτόχρονα ο αληθινός δρόμος της αρετής, και μάλιστα ότι κάθε αρετή που υπήρξε ποτέ στον κόσμο ενσαρκωνόταν σε μια τέτοια προσπάθεια. Κανένα απ' αυτά τα δυσκίνητα, ανήσυχα στη συνείδηση αγελαία ζώα (που αναλαμβάνουν να υπερασπιστούν την υπόθεση του εγωισμού ως υπόθεση της γενικής ευημερίας) δεν θέλει να μάθει ή να μυριστεί πως η «γενική ευημερία» δεν είναι ιδεώδες, ή ένας στόχος ή μια έννοια που μπορεί να συλληφθεί, αλλά μόνο ένα εμετικό — πως, αυτό που είναι σωστό για έναν δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να είναι σωστό για έναν άλλο, ότι η απαίτηση για μια ηθική για όλους είναι επιζήμια ακριβώς για τους ανώτερους ανθρώπους, κοντολογίς πως υπάρχει μια ιεραρχία μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου, κατά συνέπεια και μεταξύ ηθικής και ηθικής. Είναι ένα μετριοπαθές και εντελώς μέτριο είδος ανθρώπων, αυτοί οι άγγλοι ωφελιμιστές, και, όπως είπαμε: στο βαθμό που είναι βαρετοί δεν μπορεί να εκτιμά κανείς αρκετά την χρησιμότητά τους. Θα έπρεπε ακόμα να τους ενθαρρύνουμε: πράγμα που εν μέρει επιδιώκεται στους ακόλουθους στίχους:

Γεια σας, αργοί εργάτες,
 Πάντα «όσο αργότερα τόσο καλύτερα»
 Αλύγιστοι απ' το κεφάλι ως τα πόδια,
 Δίχως ενθουσιασμό, δίχως αστεία,
 Αμείωτα μέτριοι,
Sans génie et sans esprit!
 [Δίχως ευφυΐα και δίχως πνεύμα!]

Στις όψιμες εποχές, που μπορούν να είναι περήφανες για την ανθρωπιά τους, παραμένει τόσοσ πολύς φόβος, τόσοσ πολύς δεισιδαίμονας φόβος για το «άγριο και σκληρό ζώο», του οποίου η υποδούλωση αποτελεί την περηφάνια εκείνων των πιο ανθρώπινων εποχών, ώστε ακόμη και απτές αλήθειες παραμένουν, θαρρείς από γενική συμφωνία, ανείπωτες για αιώνες, επειδή δίνουν την εντύπωση ότι μπορούν να βοηθήσουν ώστε να

Ξανάρθει στη ζωή εκείνο το άγριο, επιτέλους σκοτωμένο ζώο. Ίσως ριψοκινδυνεύω κάτι όταν αφήνω μια τέτοια αλήθεια να μου ξεφύγει: ας την πιάσουν άλλοι πάλι και ας της δώσουν τόσο πολύ «γάλα ευσεβών σκέψεων» να πιει, ώστε να μείνει ήσυχη και ξεχασμένη στην παλιά γωνιά της. — Πρέπει να ξεμάθουμε αυτά που ξέραμε για τη σκληρότητα και να ανοίξουμε τα μάτια μας· πρέπει τελικά να γίνουμε ανυπόμονοι, ώστε να μην περιφέρονται πια ενάρετα και αυθάδικα τέτοιες προπετείς ογκώδεις πλάνες όπως, για παράδειγμα οι πλάνες παλιών και καινούριων φιλοσόφων σχετικά με την τραγωδία. Όλα σχεδόν όσα ονομάζουμε «ανώτερη κουλτούρα», βασίζονται στην πνευματικοποίηση και την εμβάθυνση της *σκληρότητας* — αυτή είναι η δική μου πρόταση· εκείνο το «άγριο ζώο» δεν έχει σκοτωθεί καθόλου, ζει, ακμάζει, απλώς — θεοποιήθηκε. Αυτό που αποτελεί την οδυνηρή ηδονή της τραγωδίας είναι η σκληρότητα· αυτό που έχει ευχάριστο αποτέλεσμα στον λεγόμενο τραγικό οίκτο, και κατά βάση σε κάθε υπέροχο πράγμα ως πάνω στις πιο υψηλές και λεπτές ανατριχίλες της μεταφυσικής, αντλεί τη γλυκύτητά του αποκλειστικά από το ανακατεμένο μέσα του συστατικό της σκληρότητας. Αυτό που οι Ρωμαίοι στην αρένα, οι χριστιανοί στην έκσταση του Σταυρού, οι Ισπανοί στις πυρές και τις ταυρομαχίες, οι σημερινοί Γιαπωνέζοι, που συνωθούνται στις τραγωδίες, ο παριζιάνος συνοικιακός εργάτης που έχει μια νοσταλγία για αιματηρές επαναστάσεις, η βαγκνερική, που «βιώνει» τον *Τριστάνο και Ιζόλδη* με την θέλησή της σε αναστολή — αυτό που απολαμβάνουν όλοι αυτοί και θέλουν να το πιουν με μυστική δίψα είναι το φίλτρο της μεγάλης Κίρκης «σκληρότητας». Εδώ, βέβαια, πρέπει να βγάλουμε από τη μέση την αλλοτινή χοντροκέφαλη ψυχολογία, η οποία ήξερε να διδάσκει για τη σκληρότητα μόνον ότι γεννιέται από τη θέα του ξένου πόνου: υπάρχει επίσης μια άφθονη, υπεράφθονη απόλαυση του δικού μας πόνου, μια απόλαυση τού να κάνουμε τον εαυτό μας να υποφέρει — και παντού όπου επιτρέπει ο άνθρωπος να πείθεται να αρνείται τον εαυτό του με τη *θησκευτική* έννοια, ή να αυτοακρωτηριάζεται, όπως μεταξύ των Φοινίκων και των ασκητών, ή γενικά να παραιτείται από τις χαρές των αισθήσεων, να αποσαρκώνεται, να νιώθει συντριβή, να προβαίνει σε πουριτανικούς σπασμούς μετανοίας, να ανατέμνει τη συνείδηση και να προβαίνει στο πασκαλικό *sacrificio dell' intelletto* [θυσία της διάνοιας], δαλεάζεται κρυφά και ωθείται από την σκληρότητά του, από εκείνες τις επικίνδυνες ανατριχίλες της σκληρότητας που στρέφονται *εναντίον του εαυτού του*. Ας προσέξουμε, τέλος, ότι ακόμη και ο άνθρωπος της γνώσης, όταν αναγκάζει το πνεύμα του σε γνώση που είναι *αντίθετη* προς την κλίση του πνεύματός του και συχνά ενάντια στην επιθυμία της καρδιάς του — λέγοντας Όχι εκεί που θα ήθελε να καταφάσκει, να αγαπά, να λατρεύει —, ενεργεί ως καλλιτέχνης και μεταμορφωτής της σκληρότητας· σε κάθε περίπτωση που παίρνουμε τα πράγματα σοβαρά και σε βάθος υπάρχει πράγματι ένας

βιασμός, μια επιθυμία να κάνουμε κακό στη θεμελιώδη θέληση του πνεύματος, που ακατάπανστα θέλει τη φαινομενικότητα και την επιφανειακότητα — σε κάθε επιθυμία μας για γνώση υπάρχει ήδη μια σταγόνα σκληρότητας.

230

Ίσως να μην είναι άμεσα κατανοητά όσα είπα παραπάνω για μια «θεμελιώδη θέληση του πνεύματος»: αφήστε με να εξηγηθώ. — Το κάτι που διατάζει και που ο λαός το ονομάζει «πνεύμα» θέλει να είναι κύριος μέσα του και γύρω του και να νιώθει κύριος: από την πολλαπλότητα έχει τη θέληση για απλότητα, μια θέληση που συνδέει και εξημερώνει, που διψά για κυριαρχία και που είναι πραγματικά φτιαγμένη για κυριαρχία. Οι ανάγκες και οι ικανότητές του είναι ίδιες μ' εκείνες που οι φυσιολόγοι αναγνωρίζουν για οτιδήποτε ζει, αναπτύσσεται και πολλαπλασιάζεται. Η δύναμη του πνεύματος να ιδιοποιείται ό,τι είναι ξένο γίνεται φανερή σε μια ισχυρή κλίση να εξομοιώνει το καινούριο με το παλιό, να απλουστεύει το πολύπλοκο, να παραβλέπει ή να αποκρούει ό,τι είναι καθ' ολοκληρίαν αντιφατικό: το ίδιο όπως υπογραμμίζει αυθαίρετα, αποσπά και παραποιεί για δικό του όφελος ορισμένα γνωρίσματα και γραμμές από αυτό που του είναι ξένο, από κάθε κομμάτι «εξωτερικού κόσμου». Η πρόθεσή του σε όλα αυτά είναι η ενσωμάτωση νέων «εμπειριών», η τακτοποίηση καινούριων πραγμάτων μέσα σε παλιά πλαίσια — η ανάπτυξη δηλαδή ακριβέστερα, το *αίσθημα* της ανάπτυξης, το αίσθημα της αυξανόμενης δύναμης. Η ίδια αυτή θέληση εξυπηρετείται από μια φαινομενικά αντίθετη ενόρμηση του πνεύματος, μια αιφνίδια απόφαση για άγνοια, για αυθαίρετο αποκλεισμό, ένα κλείσιμο των παραθύρων του, μια εσωτερική άρνηση αυτού ή του άλλου πράγματος, μια άρνηση να το αφήσει να πλησιάσει, ένα είδος αμυντικής στάσης απέναντι σε πολλά απ' όσα μπορούν να γίνουν αντικείμενα γνώσης, μια ικανοποίηση με το σκοτάδι, με τους κλειστούς ορίζοντες, μια κατάφαση και έγκριση της άγνοιας: όλα αυτά είναι απαραίτητα ανάλογα με το βαθμό της δύναμης του πνεύματος να ιδιοποιείται, την «πεπτική» του δύναμη, για να χρησιμοποιήσω μια μεταφορά — και πράγματι το «πνεύμα» μοιάζει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο με στομάχι. Εδώ ανήκει επίσης η περιστασιακή θέληση του πνεύματος να αφεθεί να απατηθεί, ίσως με την κακόβουλη ιδέα ότι αυτό δεν είναι έτσι, αλλά ότι απλώς τηρούνται τα προσχήματα, μια χαρά με κάθε αβειαιότητα και πολυσημαντικότητα, μια ξέχειλη απόλαυση με την ιδιόρρυθμη στενότητα και μυστικότητα μιας γωνιάς, με την υπερβολική εγγύτητα, με το πρώτο πλάνο, με το μεγαλοποιημένο, με το μειωμένο, με το μετατοπισμένο, με το ωραιοποιημένο, μια απόλαυση με την ιδιομορφία όλων αυτών των εξωτερικεύσεων της δύναμης. Τέλος εδώ ανήκει επίσης εκείνη η όχι αβλα-

βής ετοιμότητα του πνεύματος να απατά άλλα πνεύματα και να προσποιείται μπροστά τους, εκείνη η συνεχής πίεση και ώθηση μιας δημιουργικής, διαμορφωτικής, μεταβαλλόμενης δύναμης: εδώ το πνεύμα απολαμβάνει την πολυειδία και το δόλο των μασκών του, απολαμβάνει επίσης και το αίσθημα της σιγουριάς που του προσφέρει αυτό το πράγμα — διότι ακριβώς μέσω των πρωτεύικών τεχνών του είναι καλύτερα κρυμμένο και προστατευμένο! — Σ' αυτή τη θέληση για επίφαση, για απλούστευση, για μάσκα, για μανδύα, κοντολογίς για επιφάνεια — γιατί κάθε επιφάνεια είναι ένας μανδύας — αντιτίθεται εκείνη η υπέροχη κλίση του ανθρώπου της γνώσης, που έχει, και θέλει να έχει, μια βαθιά, πολύπλευρη και ολοκληρωτική άποψη των πραγμάτων: ως ένα είδος σκληρότητας της διανοητικής συνείδησης και γούστου, που κάθε γενναίος στοχαστής θα αναγνωρίσει στον εαυτό του, με την προϋπόθεση ότι έχει σκληρύνει και οξύνει για πολύ καιρό την άποψή του για τον ίδιο του τον εαυτό και είναι συνηθισμένος στην αυστηρή πειθαρχία και στην αυστηρή γλώσσα. Θα πει «υπάρχει κάτι σκληρό στην κλίση του πνεύματός μου» — ας προσπαθήσουν να τον αποτρέψουν γι' αυτό οι ενάρετοι και αξιαγάπητοι! Πράγματι, θα ήταν πιο ευγενικό αν, αντί για σκληρότητα, μας καταλόγιζαν «άκρατη εντιμότητα» — εμάς τα ελεύθερα, πολύ ελεύθερα, πνεύματα — και μήπως θα είναι αυτή κάποτε η μεταθανάτια φήμη μας; Στο μεταξύ — γιατί θα περάσει πολύς καιρός ώσπου να συμβεί αυτό — θα είμαστε οι λιγότερο διατεθειμένοι να ντυθούμε με τέτοιου είδους ηθικά λεκτικά πούλια και κρόσια: όλη η δουλειά μας μέχρι τώρα μας κάνει να σιχαινόμαστε ακριβώς αυτό το γούστο και την εύθυμη χλιδή του. Υπάρχουν ωραίες, λαμπερές, ηχηρές, γιορταστικές λέξεις: εντιμότητα, αγάπη για αλήθεια, αγάπη για σοφία, αυτοθυσία για χάρη της γνώσης, ηρωισμός του φιλαλήθους — υπάρχει κάτι σ' αυτές που κάνει την περηφάνια των ανθρώπων να φουσκώνει. Εμείς όμως οι ερημίτες οι αρκτόμυες, έχουμε πειστεί εδώ και πολύ καιρό, με όλη τη μυστικότητα της συνείδησης ενός ερημίτη, ότι κι αυτή η άξια λεκτική παράτα ανήκει στα παλιά ψεύτικα στολίδια, κουρέλια και χρυσόσκονη της ανθρώπινης ματαιοδοξίας, και ότι πρέπει να ξαναγνωρίσει κάτω κι απ' αυτά τα κολακευτικά χρώματα και επιχρωματίσεις το βασικό κείμενο *homo natura* [άνθρωπος-φύση]. Διότι το να μεταφράσουμε τον άνθρωπο πίσω στη φύση να θέσουμε υπό έλεγχο τις πολλές μάταιες και αλλοπρόσαλλες ερμηνείες και δευτερεύοντα νοήματα τα οποία ορνοιθοσκάλισαν και ζωγράφισαν μέχρι τώρα πάνω σ' αυτό το αιώνιο βασικό κείμενο *homo natura*: να κάνουμε ώστε στο εξής να στέκεται μπροστά στον άνθρωπο έτσι όπως στέκεται αυτός ήδη, σκληρυμένος από την πειθαρχία της επιστήμης, μπροστά στην άλλη φύση, με τα ατρόμητα μάτια ενός Οιδίποδα και τα σφραγισμένα αφτιά ενός Οδυσσέα, κουφός στα δόλια καλέσματα των παλιών μεταφυσικών πουολόγων, οι οποίοι για πάρα πολύ καιρό του έψαλλαν: «είσαι κάτι παραπάνω! είσαι ανώτερος! εί-

σαι άλλης καταγωγής!» — αυτό μπορεί να είναι ένα σπάνιο και τρελό καθήκον, αλλά είναι *καθήκον* — ποιος θα το αρνιόταν! Γιατί το διαλέγουμε εμείς, αυτό το τρελό καθήκον; Ή για να θέσω αλλιώς το ερώτημα: «γιατί γενικά η γνώση;» — Ο καθένας θα μας ρωτήσει γι' αυτό. Κι εμείς, πιεσμένοι κατ' αυτόν τον τρόπο, εμείς που έχουμε θέσει στους εαυτούς μας το ίδιο ερώτημα εκατό φορές, δεν βρήκαμε και δεν μπορούμε να βρούμε καλύτερη απάντηση . . .

231

Η μάθηση μας αλλάζει, κάνει αυτό που κάνει κάθε διατροφή η οποία δεν «διατηρεί» απλώς: όπως το ξέρει ο φυσιολόγος. Αλλά στο βάθος μας, «εκεί κάτω», υπάρχει σίγουρα κάτι που δεν μπορεί διδαχτεί, ένας γρανίτης πνευματικής μοίρας, προκαθορισμένης απόφασης και απάντησης σε προκαθορισμένα επιλεγμένα ερωτήματα. Στην περίπτωση κάθε κεφαλαϊώδους προβλήματος μιλάει ένα ανάλλακτο «αυτό είμαι εγώ»: σχετικά με τον άνδρα και τη γυναίκα, για παράδειγμα, ένας στοχαστής δεν μπορεί να ξαναμάθει, αλλά μόνο να μάθει πλήρως — μόνο να ανακαλύψει μέχρι τέλους αυτό που «είναι στέρεο» μέσα του. Μερικές φορές βρίσκει κανείς ορισμένες λύσεις σε προβλήματα που εμπνέουν ισχυρή πίστη σε *μας*: ίσως τις ονομάζουν ύστερα «πεποιθήσεις». Αργότερα — τις βλέπουν μόνο σαν πατημασιές προς την αυτογνωσία, οδοδείκτες για το πρόβλημα του τι είμαστε *εμείς* — ορθότερα, για τη μεγάλη ηλιθιότητα που είμαστε εμείς, για την πνευματική μας μοίρα, για το *μη δυνάμενο να διδαχτεί* «εκεί κάτω». — Ύστερα από τόσες φιλοφρονήσεις που έκανα στον εαυτό μου, θα μου επιτραπεί ίσως πιο εύκολα να εκφέρω μερικές αλήθειες για την «γυναίκα καθ' εαυτήν»: με την προϋπόθεση πως από δω και πέρα ξέρουν όλοι πόσο πολύ είναι αυτές μόνο — *δικές μου αλήθειες*.

232

Η γυναίκα θέλει να είναι ανεξάρτητη: και γι' αυτό το σκοπό αρχίζει να διαφωτίζει τον άνδρα για τη «γυναίκα καθ' εαυτήν» — αυτό ανήκει στις χειρότερες αναπτύξεις του γενικού *ασχημίσματος* της Ευρώπης. Γιατί, τι θα φέρουν στο φως αυτές οι αδέξιες προσπάθειες της γυναικείας επιστημονικότητας και αυτοξεγυμνώματος! Η γυναίκα έχει τόσους λόγους να ντρέπεται: στη γυναίκα υπάρχει κρυμμένος τόσο πολύς σχολαστισμός, επιπολαιότητα, δασκαλίκι, ασήμαντη προπέτεια, ασήμαντη αχαλινωσιά, και ασήμαντη αναίδεια — ας μελετήσει κανείς τη σχέση της με τα παιδιά! — πράγματα που κατά βάθος ελέγχονταν και καταστέλλονταν μέχρι τώρα μόνον από το φόβο του άνδρα. Αλίμονο αν επιτραπεί να σταδιοδρομήσει το «αιώνια βαρετό στη γυναίκα» — έχει άφθονο απ' αυτό! Αλίμονο αν αρχίσει να ξεμαθαίνει ριζικά και ουσιαστικά την εξυπνάδα.

και την τέχνη της, την τέχνη της χάρις, του παιχνιδιού, του αποδιώγματος της έγνοιας, της ανακούφισης και του να παίρνει ελαφριά τα πράγματα, μαζί με την λεπτή ικανότητά της για ευχάριστες επιθυμίες! Ήδη ακούγονται γυναικείες φωνές που, μα τον άγιο Αριστοφάνη! — μας κάνουν να τρέμουμε· είναι απειλητικές και ιατρικά ρητές προτάσεις για το τι θέλει η γυναίκα από τον άνδρα. Δεν δείχνει το χειρότερο γούστο η προσπάθεια της γυναίκας να γίνει επιστημονική κατ' αυτόν τον τρόπο; Ο διαφωτισμός σ' αυτό το πεδίο ήταν μέχρι τώρα υπόθεση και χάρισμα των ανδρών — μέναμε «μεταξύ μας» στο θέμα αυτό· και ό,τι γράφουν γυναίκες για τη «γυναίκα», μπορούμε στο τέλος να διατηρούμε μια καλή υποψία σχετικά με το αν η γυναίκα θέλει διαφωτισμό ή μπορεί να θέλει διαφωτισμό για τον εαυτό της . . . Όταν μια γυναίκα δεν αναζητά μ' αυτό το πράγμα ένα καινούριο στολίδι για τον εαυτό της — το να στολιζέσαι δεν είναι κάτι αιώνια γυναικείο; — προσπαθεί να εμπνεύσει φόβο για τον εαυτό της — ίσως να επιζητεί την κυριαρχία. Αλλά δεν θέλει την αλήθεια: τι είναι η αλήθεια για μια γυναίκα! Από την πρώτη αρχή τίποτε δεν ήταν πιο ξένο, πιο απωθητικό, πιο εχθρικό για τη γυναίκα από την αλήθεια — η μεγάλη της τέχνη είναι το ψέμα, η μεγαλύτερη έγνοια της είναι το φαίνεσθαι και η ομορφιά. Ας το ομολογήσουμε, εμείς οι άνδρες: τιμάμε και αγαπάμε ακριβώς αυτήν την τέχνη και αυτό το ένστικτο στη γυναίκα: εμείς που την έχουμε δύσκολα και που για να ανακουφιστούμε αρεσκομάσαστε να συνδεόμαστε με πλάσματα κάτω από των οποίων τα χέρια, τις ματιές και τις τρυφερές ρέλες η σοβαρότητα και η βαθύτητά μας μάς φαίνονται σχεδόν σαν τρέλα. Τέλος θέτω το ερώτημα: παραδέχτηκε ποτέ γυναίκα ότι ένα γυναικείο κεφάλι είχε βαθύτητα, μια γυναικεία καρδιά δικαιοσύνη; Και δεν είναι αλήθεια ότι συνολικά η «γυναίκα» περιφρονήθηκε μέχρι τώρα περισσότερο από τη γυναίκα — και καθόλου από μας; — Εμείς οι άνδρες επιθυμούμε να πάψει η γυναίκα να εκτίθεται μέσω του διαφωτισμού: όπως ήταν ανδρική μέριμνα και επιείκεια για τη γυναίκα εκείνο που οδήγησε την Εκκλησία να θεσπίσει: *mulier taceat in ecclesia* [η γυναίκα να σιωπά στην εκκλησία]! Ήταν προς όφελος των γυναικών όταν ο Ναπολέοντας έδωσε στην υπερβολικά εύγλωττη μαντάμ ντε Σταέλ να καταλάβει: *mulier taceat in politicis* [η γυναίκα να σιωπά στα πολιτικά ζητήματα]! — και εγώ νομίζω πως είναι αληθινός φίλος των γυναικών εκείνος που παραγγέλλει σήμερα: *mulier taceat de muliere* [η γυναίκα να σιωπά για τις γυναίκες]!

Προδίδει διαφθορά των ενστίκτων — πέρα από το γεγονός ότι προδίδει κακό γούστο — όταν μια γυναίκα επικαλείται ακριβώς την μαντάμ Ρολάν ή τη μαντάμ ντε Σταέλ ή τον κύριο Ζωρζ Σαν [Γεωργία Σάνδη] λες

και έτσι μπορεί να αποδειχτεί κάτι υπέρ της «γυναίκας καθ' εαυτήν». Μεταξύ των ανδρών, οι τρεις άνθρωποι που προαναφέρθηκαν είναι οι τρεις *κωμικές γυναίκες καθ' εαυτές* — τίποτε περισσότερο! — και τα καλύτερα ακριβώς *αντεπιχειρήματα* κατά της χειραφέτησης και της γυναικείας αυτεξουσιότητας.

234

Η ηλιθιότητα στην κουζίνα: η γυναίκα ως μαγείρισσα: η φοβερή απειροσχεψία με την οποία αντιμετωπίζεται η διατροφή της οικογένειας και του αφέντη του σπιτιού! Η γυναίκα δεν καταλαβαίνει τι *σημαίνει* τροφή: και θέλει να είναι μαγείρισσα! Αν ήταν η γυναίκα σκεπτόμενο πλάσμα, θα έπρεπε, καθώς είναι μαγείρισσα επί χιλιετίες, να είχε ανακαλύψει τα μέγιστα γεγονότα της φυσιολογίας, και επίσης να γινόταν κάτοχος της τέχνης της ίασης! Μέσω των κακών μαγειρισμών — μέσω της απόλυτης απουσίας λογικής στην κουζίνα, καθυστέρησε και παραβλάφτηκε τόσο πολύ η εξέλιξη του ανθρώπου: ακόμη και σήμερα τα πράγματα δεν είναι καλύτερα. Ένα μάθημα για κορίτσια του λυκείου.

235

Υπάρχουν τροπές και τρόποι του πνεύματος, υπάρχουν επιγράμματα, μια χούφτα λέξεις, όπου ξαφνικά αποκρυσταλλώνεται μια ολόκληρη κουλτούρα. Εδώ ανήκει η παρατήρηση της κυρίας ντε Λαμπέρ στο γιο της: «*mon ami, ne vous permettez jamais que de folies, qui vous feront grand plaisir*» [φιλε μου, να κάνετε πάντα μόνον τρέλες που θα σας δίνουν μεγάλη ευχαρίστηση] — η πιο μητρική και φρόνιμη παρατήρηση, παρεμπιπτόντως, που απευθύνθηκε ποτέ σε γιο.

236

Αυτό που πίστευαν ο Δάντης και ο Γκαίτε για τη γυναίκα — ο πρώτος όταν τραγουδούσε «*ella guardava suso, ed io in lei*» [αυτή κοιτούσε προς τα πάνω κι εγώ εκείνην], ο άλλος όταν το μετέφραζε «το αιώνια γυναικείο μας τραβά προς τα πάνω»: δεν αμφιβάλλω ότι κάθε ευγενέστερη γυναίκα θα εναντιωθεί σ' αυτήν την πίστη, γιατί αυτό ακριβώς πιστεύει για το αιώνια ανδρικό . . .

237

Επτά γυναικεία γνωμικά

Πώς φεύγει μακριά η μεγαλύτερη ανία όταν ένας άνδρας γονατίζει!

Ηλικία, αχ! και επιστήμη δίνουν δύναμη ακόμη και στην αδύνατη αρετή.

Σκούρο ένδυμα και απόλυτη σιωπή ντύνουν μια γυναίκα — με οξύνοια.

Ποιος μου έφερε τύχη σήμερα; Ο Θεός — και η ράφτρα μου.

Νέα, μια ανθισμένη σπηλιά. Γριά, ένας δράκοντας βγαίνει έξω.

Ευγενές όνομα, καλοφτιαγμένο πόδι, ένας άνδρας: α, να 'ταν αυτός δικός μου!

Λίγα λόγια, πολύ νόημα — ολισθηρό έδαφος για τη γαϊδούρα!

Οι άνδρες μεταχειρίστηκαν μέχρι σήμερα τις γυναίκες σαν πουλιά που είχαν παραπλανηθεί από τα ύψη κι είχαν κατεβεί κάτω σ' αυτούς: σαν κάτι πιο ντελικάτο, πιο εύθραστο, πιο άγριο, πιο παράξενο, πιο γλυκό, πιο γεμάτο ψυχή — αλλά σαν κάτι που πρέπει να κλειστεί στο κλουβί για να μην πετάξει μακριά.

238

Το να σφάλουμε σχετικά με το θεμελιώδες πρόβλημα «άνδρας και γυναίκα», το να αρνηθούμε εδώ τον πιο αβυσσαλέο ανταγωνισμό και την αναγκαιότητα μιας αιώνια εχθρικής έντασης, το να ονειρευτούμε ίσως εδώ ίσα δικαιώματα, ίδια εκπαίδευση, ίδιες αξιώσεις και καθήκοντα: αυτό είναι ένα τυπικό σημάδι ρηχού μυαλού, και ένας στοχαστής που αποδείχτηκε ρηχός σ' αυτό το επικίνδυνο σημείο — ρηχός σε ένστικτο! — μπορεί να θεωρηθεί γενικά ύποπτος, ακόμη περισσότερο, προδομένος, ξεσκεπασμένος: πιθανόν θα είναι πολύ «σύντομος» για όλα τα θεμελιώδη ερωτήματα της ζωής, και της ζωής του μέλλοντος επίσης, ανίκανος για κάθε βάθος. Αντίθετα, ένας άνδρας που έχει βάθος, τόσο στο πνεύμα του όσο και στις επιθυμίες του, κι επίσης εκείνο το βάθος της ευμείνειας, που είναι ικανό για σκληρότητα και αυστηρότητα και εύκολα συγχέεται με αυτές, μπορεί να σκεφτεί για τη γυναίκα μόνο με ανατολίτικο τρόπο — πρέπει να συλλάβει τη γυναίκα σαν κατοχή, σαν ιδιοκτησία με κλειδαριά και κλειδί, σαν κάτι προκαθορισμένο για υπηρεσία και σαν κάτι που φτάνει στην ολοκλήρωσή του με την υπηρεσία — σ' αυτό το θέμα πρέπει να στηριχτεί στην πελώρια λογική της Ασίας, στην ανωτερότητα του ενστίκτου της Ασίας, όπως έκαναν άλλοτε οι Έλληνες: ήταν οι καλύτεροι μαθητές και κληρονόμοι της Ασίας και, όπως είναι γνωστό, από τον Όμηρο ως την εποχή του Περικλή, μαζί με την ανάπτυξη της κουλτούρας τους και τη διεύρυνση της δύναμής τους, έγιναν επίσης βαθμηδόν και πιο αυστηροί απέναντι στη γυναίκα, κοντολογίς πιο ανατολίτες. Πόσο αναγκαίο, πόσο λογικό, πόσο ανθρώπινα ευκαίιο ήταν αυτό: ας το σκεφτεί ο καθένας μό- νος του!

Το ασθενές φύλο δεν αντιμετώπιστηκε από τους άνδρες σε καμιά εποχή με τόσο σεβασμό όσο στη δική μας — αυτό ανήκει στη δημοκρατική κλίση και θεμελιώδες γούστο, όπως και η έλλειψη σεβασμού για τους γέροντες: είναι λοιπόν περιεργό που έγινε αμέσως κατάχρηση σ' αυτόν τον σεβασμό; Η γυναίκα θέλει περισσότερο, μαθαίνει να απαιτεί, στο τέλος βρίσκει σχεδόν προσβλητική αυτήν την απότιση σεβασμού, θα προτιμούσε ανταγωνισμό για τα δικαιώματα, και μάλιστα έναν πραγματικό αγώνα: αρκεί, η γυναίκα χάνει σε αιδώ. Ας προσθέσουμε αμέσως ότι χάνει και σε γούστο. Ξεμαθαίνει να φοβάται τον άνδρα: αλλά η γυναίκα που «ξεμαθαίνει τον φόβο» ξεπουλά τα πιο γυναικεία της ένστικτα. Το ότι η γυναίκα πρέπει να τολμήσει όταν το εμπνέον φόβο στοιχείο στον άνδρα, ακριβέστερα, όταν ο άνδρας στον άνδρα δεν είναι πια επιθυμητός και δεν καλλιεργείται, είναι αρκετά λογικό, καθώς και κατανοητό: αυτό που είναι πιο δυσκολοκατανόητο είναι το ότι λόγω αυτού ακριβώς του γεγονότος — η γυναίκα εκφυλίζεται. Αυτό συμβαίνει σήμερα: ας μη γελιόμαστε! Όπου έχει θριαμβεύσει το βιομηχανικό πνεύμα σε βάρος του στρατιωτικού και του αριστοκρατικού η γυναίκα πασχίζει σήμερα για να πετύχει την οικονομική και νομική ανεξαρτησία ενός υπαλλήλου: «η γυναίκα ως υπάλληλος» στέκεται μπροστά στην πόρτα της διαμορφούμενης σύγχρονης κοινωνίας. Καθώς αποκτά καινούρια δικαιώματα, προσπαθεί να γίνει «κύριος» και εγγράφει την «πρόοδο» της γυναίκας στις σημαίες και τα φλάμπουρά της, συμβαίνει με επίφοβη σαφήνεια το αντίθετο: η γυναίκα οπισθοχωρεί. Από τον καιρό της Γαλλικής επανάστασης η επιρροή της γυναίκας στην Ευρώπη ελαττώνεται τόσο όσο αυξάνονται τα δικαιώματα και οι αξιώσεις της· και η «χειραφέτηση της γυναίκας», στο βαθμό που ζητήθηκε και προωθήθηκε από τις ίδιες τις γυναίκες (και όχι μόνον από αρσενικούς χοντροκέφαλους), παρουσιάζεται σαν αξιοσημείωτο σύμπτωμα της αυξανόμενης εξασθένησης και κολόβωσης των πιο γυναικείων ενστίκτων. Υπάρχει ηλιθιότητα σ' αυτό το κίνημα, μια σχεδόν αντρική ηλιθιότητα, για την οποία μια πραγματική γυναίκα — που είναι πάντα έξυπνη γυναίκα — θα έπρεπε να ντρέπεται από βάθους καρδιάς. Το να χάνει την όσφρηση του εδάφους πάνω στο οποίο είναι πιο σίγουρη για τη νίκη· το να παραμελεί να χρησιμοποιεί τα δικά της όπλα· το να αφήνεται να πηγαίνει μπροστά στον άνδρα, ίσως ακόμα «στο σημείο να παράγει ένα βιβλίο», εκεί που παλιά ασκούσε πειθαρχία στον εαυτό της και εφάρμοζε μια λεπτή πονηρή ταπεινοφροσύνη· το να προσπαθεί με ενάρετη τόλμη να καταστρέψει την πίστη του άνδρα ότι ένα τελείως διαφορετικό ιδανικό είναι συγκαλυμμένο στη γυναίκα, ότι υπάρχει κάτι αιώνια και αναγκαία γυναικείο· να βγάζει από το μυαλό του άνδρα, μιλώντας εμφαντικά και

εύλωττα, την ιδέα ότι πρέπει να συντηρεί, να φροντίζει, να προστατεύει, να χαϊδεύει τη γυναίκα σαν ντελικάτο, παράξενα άγριο και συχνά ευχάριστο κατοικίδιο ζώο· το να μαζεύει αδέξια και με αγανάκτηση ό,τι δουλικό και υποτελές περιλάμβανε μέχρι σήμερα και περιλαμβάνει ακόμη η θέση της γυναίκας στη διάταξη της κοινωνίας (σαν να ήταν η δουλεία ένα αντιπείρημα και όχι ένας όρος κάθε ανώτερης κουλτούρας, κάθε ανύψωσης της κουλτούρας) — τι σημαίνουν όλα αυτά αν όχι ένα κουτσούρεμα των γυναικείων ενστίκτων, μια απογυναικοποίηση; Σίγουρα, ανάμεσα στους μορφωμένους γαϊδάρους του αντρικού φύλου υπάρχουν αρκετοί βλάκες φίλοι των γυναικών και διαφθορείς των γυναικών που τις συμβουλεύουν να απογυναικοποιηθούν κατ' αυτόν τον τρόπο και να μιμηθούν όλες τις ηλιθιότητες από τις οποίες πάσχει σήμερα ο «άνδρας» στην Ευρώπη, ο ευρωπαϊκός «ανδρισμός» — που θα ήθελαν να κατεβάσουν τη γυναίκα στο επίπεδο της «γενικής παιδείας», κι ακόμη στο επίπεδο της ανάγνωσης εφημερίδων και της ενασχόλησης με τα πολιτικά. Εδώ κι εκεί θέλουν ακόμα να μετατρέψουν τις γυναίκες σε ελεύθερα πνεύματα και ανθρώπους των γραμμάτων: σαν να μην ήταν μια γυναίκα δίχως ευσέβεια για έναν βαθυστόχαστο και άθεο άνδρα κάτι τιποτένιο ή γελοίο· σχεδόν παντού τα νεύρα της χαλούν από την πιο αρρωστιάριχη και επικίνδυνη μουσική (την πιο πρόσφατη γερμανική μουσική μας) και κάθε μέρα που περνάει γίνεται ολοένα πιο υστερική και ολοένα πιο ανίκανη για το πρώτο και τελευταίο επάγγελμά της, να μεγαλώνει γερά παιδιά. Θέλουν να την κάνουν πιο «καλλιεργημένη» και, όπως λένε, να κάνουν ισχυρό το «ασθενές φύλο» μέσω της κουλτούρας: σαν να μη μας είχε διδάξει η ιστορία με τον πιο εμφαντικό τρόπο ότι η «καλλιέργεια» του ανθρώπου και η εξασθένηση — συγκεκριμένα η εξασθένηση, διάσπαση, μόλυνση της *δύναμης της θέλησης* — συμβάδιζαν πάντα, και ότι οι πιο ισχυρές και με τη μεγαλύτερη επιρροή γυναίκες του κόσμου (πιο πρόσφατα η μητέρα του Ναπολέοντα) χρωστούσαν στη δύναμη της θέλησής τους — και όχι στους δασκάλους! — τη δύναμή τους και υπεροχή τους σε σχέση με τους άνδρες. Το στοιχείο της γυναίκας που εμπνέει σεβασμό και κατά βάση φόβο είναι η *φύση* της, που είναι πιο «φυσική» από εκείνη του άνδρα, η γνήσια, όμοια με αρπακτικού ζώου, πανούργα ευλυγισία της, το τιγρίσιο νύχι της μέσα στο γάντι, η απλοϊκότητα του εγωισμού της, η απαιδευσία και η εσωτερική αγριότητα της, και το πόσο ακατανόητες, εκτεταμένες, περιφερόμενες είναι οι επιθυμίες και οι αρετές της . . . Παρά όλο το φόβο, αυτό που προκαλεί οίκτο γι' αυτήν την επικίνδυνη και ωραία γάτα «γυναίκα» είναι το ότι μοιάζει να υποφέρει περισσότερο, να είναι πιο ευάλωτη, να χρειάζεται περισσότερο την αγάπη και να είναι περισσότερο καταδικασμένη στην διάψευση από κάθε άλλο ζώο. Φόβος και οίκτος: μ' αυτά τα αισθήματα στάθηκε μέχρι τώρα ο άνδρας μπροστά στη γυναίκα, πάντα με το ένα πόδι στην τραγωδία, που ενώ σε μαγεύει, σε ξεσκίζει. — Πώς; Και μ' αυτό φτάσαμε στο

τέλος; Και η γυναίκα χάνει τώρα τη *μαγεία* της; Και η γυναίκα γίνεται σιγά σιγά βαρετή; Ω Ευρώπη, Ευρώπη! Ξέρουμε το ζώο με τα κέρατα που πάντα σε προσήλκυε περισσότερο, και που σε απειλεί συνεχώς με κίνδυνο! Ο παλιός σου θρύλος θα μπορούσε για μια ακόμη φορά να γίνει «ιστορία» — για μια ακόμη φορά θα μπορούσε μια τεράστια ηλιθιότητα να σε κυριαρχήσει και να σε παρασύρει! Και δεν θα κρυβόταν ένας θεός μέσα της, όχι! μόνο μια «ιδέα», μια «μοντέρνα ιδέα»!

Όγδοο μέρος: Λαοί και πατρίδες

240

Άκουσα, κι ήταν πάλι σαν να την άκουγα για πρώτη φορά, την ουβερούρα του Ρίχαρντ Βάγκνερ στους *Αρχιτραγουδιστές*: είναι μια μεγαλοπρεπής, παραφορτωμένη, βαριά και όψιμη τέχνη, που έχει την περηφάνια να προϋποθέτει, για την κατανόησή της, ότι δύο αιώνες μουσικής εξακολουθούν να είναι ζωντανοί — τιμά τους Γερμανούς το ότι μια τέτοια περηφάνια δεν μπήκε σε λάθος θέση! Τι δυνάμεις και χυμοί, τι εποχές και ζώνες είναι αναμειγμένες εδώ! Τη μια μοιάζει αρχαϊκή, την άλλη παράξενη, δριμεία και πολύ νέα, είναι τόσο αυθαίρετη όσο και πομπώδης-παρδοσιακή, όχι σπάνια πειρακτική, ακόμη πιο συχνά συμπαγής και χονδρόκοκη — έχει φωτιά και πνεύμα και την ίδια στιγμή το χαλαρό κίτρινο δέρμα των καρπών που ωριμάζουν πολύ αργά. Κυλά πλατιά και γεμάτα: και ξαφνικά μια στιγμή ανεξήγητου δισταγμού, θαρρείς ένα χάσμα μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος, μια πίεση που μας κάνει να ονειρευόμαστε, σχεδόν ένας εφιάλτης — αλλά ήδη ανοίγει και απλώνεται πάλι το παλιό ρεύμα της απόλαυσης, της πολυειδούς απόλαυσης, της παλιάς και της καινούριας ευτυχίας, συμπεριλαμβανόμενης σε μεγάλο βαθμό της ευτυχίας του καλλιτέχνη με τον εαυτό του, την οποία δεν θέλει να αποκορύνει, της κατάπληκτης ευτυχισμένης γνώσης ότι είναι κύριος των μέσων που χρησιμοποιεί εδώ, καινούριων, πρόσφατα αποκτημένων, αδοκίμαστων καλλιτεχνικών μέσων, όπως δείχνει να μας φανερώνει η τέχνη του. Συνολικά, καμιά ομορφιά, τίποτε από νότο ή από νότια λεπτή φωτεινότητα του ουρανού, τίποτε από χάρη, κανένας χορός, πολύ δύσκολα οποιαδήποτε θέληση για λογική· μια ορισμένη χοντροκοπιά, ακόμη, που υπογραμμίζεται μάλιστα, σαν να ήθελε να μας πει ο καλλιτέχνης: «είναι σκοπίμη»· μια βαριά ενδυμασία, κάτι ιδιότροπα βάρβαρο και επίσημο, ένα φτερούγισμα από λόγιες αξιοσέβαστες δαντέλες και επιτηδεύσεις· κάτι γερμανικό, με την καλύτερη και τη χειρότερη έννοια της λέξης, κάτι με γερμανικό τρόπο πολυειδές, άμορφο και ανεξάντλητο· μια ορισμένη γερμανική δυναμικότητα και υπερπληρότητα της ψυχής, που δεν φοβάται καθόλου να κρυφτεί κάτω από τις εκλεπτύνσεις της παρακαμής — που ίσως νιώθει πιο άνετα εδώ· ένα αληθινό, γνήσιο διακριτικό σημάδι της γερμανικής ψυχής, που είναι ταυτόχρονα νεαρή και γερασμένη, υπερώριμη και ακόμη πολύ πλούσια σε μέλλον. Αυτό το είδος μουσικής εκφράζει καλύτερα αυτό που πιστεύω εγώ για τους Γερμανούς: είναι προχθεσινοί και μεθαυριανοί — δεν έχουν ακόμη σήμερα.

Εμείς οι «καλοί Ευρωπαίοι»: έχουμε κι εμείς ώρες που επιτρέπουμε στους εαυτούς μας έναν θαρραλέο πατριωτισμό, ένα ολίσθημα και παλινδρόμηση σε παλιές αγάπες και στενότητες — μόλις έδωσα ένα παράδειγμα γι' αυτό — ώρες εθνικού αναβρασμού, πατριωτικών σπασμών και κυμάτων ποικίλων παλιομοδίτικων αισθημάτων. Πνεύματα που ζυγίζουν βαρύτερα από μας μπορεί να ξεπερδέψουν μ' αυτό που σε μας περιορίζεται σε λίγες ώρες και τελειώνει μέσα σε λίγες ώρες ύστερα από μακρό χρονικό διάστημα: ο ένας σε μισό χρόνο, ο άλλος σε μισή ζωή, ανάλογα με την ταχύτητα και τη δύναμη της χώνεψης και του «μεταβολισμού» τους. Ναι, μπορώ να φανταστώ βαριές και διστακτικές ράτσες, που, ακόμη και στη γρήγορα κινούμενη Ευρώπη μας, θα χρειαστούν μισόν αιώνα για να υπερνικήσουν τέτοιες αταβιστικές επιθέσεις του πατριωτισμού και προσήλωσης στα πάτρια εδάφη και για να επιστρέψουν στη λογική, θέλω να πω στον «καλό ευρωπαϊσμό». Και καθώς σκεφτόμουν αυτή τη δυνατότητα μού συνέβη να γίνω αυτήκοος μάρτυρας της συνομιλίας δύο γέρων «πατριωτών» — προφανώς ακούγονταν και οι δύο άσχημα και γι' αυτό φώναζαν δυνατότερα. «Αυτός έχει και ξέρει τόση φιλοσοφία όση κι ένας χωριάτης ή ένας σπουδαστής μιας οργάνωσης», είπε ο ένας απ' αυτούς: «είναι ακόμη αθώος. Αλλά τι σημασία έχει αυτό σήμερα! Είναι η εποχή των μαζών: κάνουν τεμενάδες μπροστά σε οτιδήποτε μαζικό. Επίσης και *in politicis* [στα πολιτικά ζητήματα]. Ένας πολιτικός που χτίζει γι' αυτές έναν καινούριο Πύργο της Βαβέλ, κάτι τερατώδες σε αυτοκρατορία και δύναμη, ονομάζεται απ' αυτές “μέγας” — τι σημασία έχει που εμείς, πιο προσεκτικοί και επιφυλακτικοί απ' αυτές, επιμένουμε στην παλιά πίστη ότι μόνον η μεγάλη ιδέα μπορεί να δώσει μεγαλείο σε μια πράξη ή υπόθεση. Αν υποθεθεί ότι ένας πολιτικός έφερνε το λαό του στη θέση να οφείλει να ασκήσει στο εξής “μεγάλη πολιτική”, για την οποία είναι από τη φύση του άσχημα εξοπλισμένος και προετοιμασμένος: έτσι ώστε να χρειαζόταν να θυσιάσει τις παλιές και σίγουρες αρετές του για χάρη μιας καινούριας και αμφίβολης μετριότητας — αν υποθεθεί ότι ένας πολιτικός καταδίκασε τον λαό του στο να “κάνει πολιτική” γενικά, ενώ αυτός ο λαός είχε ως τώρα κάτι καλύτερο να κάνει και να σκέφτεται και στα βάθη της ψυχής του να διατηρούσε μια προσεκτική αηδία για την ανησυχία, την κενότητα και τον καβγατζίδικο χαρακτήρα των λαών που πραγματικά ασκούν πολιτική — αν υποθεθεί ότι ένας τέτοιος πολιτικός κέντριζε τα κοιμισμένα πάθη και τις επιθυμίες του λαού του, μετέτρεπε σε στίγμα την προηγούμενη ατομία του και την επιθυμία του να στέκεται παράμερα, και τη μυστική του αμεταβλητότητα σε σφάλμα, αφαιρούσε κάθε αξία από τις πιο αγαπητές του κλίσεις μπροστά στα ίδια του τα μάτια, αναποδογύριζε τη

συνείδησή του, έκανε το πνεύμα του στενό και το γούστο του “εθνικό” — πώς! ένας πολιτικός που θα έκανε όλα αυτά, ένας πολιτικός για τον οποίο ο λαός θα έπρεπε να εξιλεώνεται ως το πιο μακρινό, στην περίπτωση που έχει μέλλον, ένας τέτοιος πολιτικός θα ήταν *μέγας*» «Αναμφίβολα!» του απάντησε ο άλλος πατριώτης ζωηρά: «αλλιώς δεν θα ήταν *ικανός* να το κάνει! Ήταν μήπως τρελό να θέλει κάτι τέτοιο; Ίσως όμως καθετί μεγάλο να ήταν στην αρχή τρελό!» — «Τι κατάχρηση λέξεων!» φώναξε ο άλλος: «δυνατό! δυνατό! δυνατό και τρελό! Όχι μεγάλο!» — Οι γέροι άνδρες είχαν φανερά θυμώσει καθώς φώναζαν τις αλήθειες τους ο ένας στα μούτρα του άλλου· εγώ όμως, στην ευτυχία μου και πέρα από όλα αυτά, σκεπτόμουν πόσο γρήγορα ένας δυνατότερος γίνεται κύριος ενός δυνατού· και επίσης ότι όταν ένας λαός γίνεται ρηχός υπάρχει ένα αβυσσικό κενό: ένας άλλος λαός γίνεται βαθύτερος.

242

Είτε ονομάζουν τώρα «πολιτισμό» ή «εξανθρωπισμό» ή «πρόοδο» αυτό που διακρίνει τον Ευρωπαίο· είτε το ονομάζουν απλώς, δίχως έπαινο ή μομφή, *δημοκρατικό* κίνημα στην Ευρώπη: πίσω από όλα τα ηθικά και πολιτικά προσκήνια που υποδεικνύονται από τέτοιες φόρμουλες λαμβάνει χώρα μια τεράστια *φυσιολογική* διαδικασία, που η ροή της μεγαλώνει ολοένα περισσότερο — η διαδικασία της εξομοίωσης όλων των Ευρωπαίων, η αυξανόμενη απόσπασή τους από τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες γεννιούνται ράτσες εξαρτώμενες από το κλίμα και την κοινωνική τάξη, η αυξανόμενη ανεξαρτησία τους από κάθε *καθορισμένο* περιβάλλον, το οποίο, έχοντας τις ίδιες απαιτήσεις για αιώνες, θα ήθελε να εγγραφεί στην ψυχή και το σώμα — δηλαδή, η αργή ανάδυση ενός κατ’ ουσίαν υπερεθνικού και νομαδικού τύπου ανθρώπου, ο οποίος, μιλώντας από φυσιολογική άποψη, κατέχει ως τυπικό γνώρισμά του ένα μάξιμουμ της τέχνης και της δύναμης της προσαρμογής. Αυτή η διαδικασία του *δημιουργούμενου Ευρωπαίου*, της οποίας το τέμπο μπορεί να γίνει πιο αργό μέσω μεγάλων υποτροπιασμών αλλά ίσως γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο να κερδίσει σε ορμητικότητα και βάθος και να αναπτυχθεί — η μαινόμενη ακόμη θύελλα και ορμή του «εθνικού αισθήματος» ανήκει εδώ, όπως και ο αναδυόμενος αναρχισμός: η διαδικασία αυτή θα οδηγήσει πιθανόν σε αποτελέσματα, τα οποία εκείνοι που θα μπορούσαν να προεξοφλήσουν λιγότερο απ’ όλους είναι οι αφελείς προπαγανδιστές και εγκωμιαστές της, οι απόστολοι των «μοντέρνων ιδεών». Οι ίδιες καινούριες συνθήκες, οι οποίες θα δημιουργήσουν κατά μέσον όρο μια ισοπέδωση και μετριοποίηση του ανθρώπου — ένα χρήσιμο, εργατικό, πολύπλευρα χρησιμοποιήσιμο και ικανό αγελαίο ζώο άνθρωπος — είναι κατάλληλες στον ύψιστο βαθμό να προκαλέσουν τη γέννηση εξαιρετικών ανθρώπων της πιο επικίνδυνης και ελκυστι-

κής ποιότητας. Διότι, παρόλο που αυτή η δύναμη προσαρμογής, η οποία δοκιμάζει συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και αρχίζει καινούρια δουλειά με κάθε γενιά, σχεδόν με κάθε δεκαετία, δεν μπορεί να καταστήσει δυνατή τη *δραστηριότητα* του τύπου παρόλο που η συνολική εντύπωση που θα προκληθεί από τέτοιους μελλοντικούς Ευρωπαίους πιθανόν να είναι εκείνη των πολυειδών, φλύαρων, αδύναμων στη θέληση και εξόχως χρησιμοποιήσιμων εργατών, που *χρειάζονται* έναν κύριο, έναν διοικητή, όπως το καθημερινό ψωμί· παρόλο που ο εκδημοκρατισμός της Ευρώπης θα οδηγήσει στη δημιουργία ενός τύπου προετοιμασμένου για *δουλεία*, με τη λεπτότερη έννοια της λέξης: σε μεμονωμένες και εξαιρετικές περιπτώσεις, ο *δυνατός* άνθρωπος θα γίνει πιο δυνατός και πιο πλούσιος από οποτεδήποτε άλλοτε ίσως — χάρη στη δίχως προκαταλήψεις εκπαίδευσή του, χάρη στην τρομερή πολυειδία της πρακτικής εξάσκησης, της τέχνης και της μάσκας. Θέλω να πω: ο εκδημοκρατισμός της Ευρώπης είναι ταυτόχρονα μια αθέλητη διευθέτηση για τη δημιουργία *τυράννων* — με όλες τις έννοιες της λέξης, ακόμη και την πιο πνευματική.

243

Ακούω με ευχαρίστηση ότι ο ήλιος μας κινείται γρήγορα προς την κατεύθυνση του αστερισμού του *Ηρακλή*: και ελπίζω ότι ο άνθρωπος πάνω στη γη κάνει το ίδιο. Και μεις επικεφαλής, εμείς, οι καλοί Ευρωπαίοι!

244

Υπήρξε μια εποχή που συνήθιζαν να ονομάζουν τους Γερμανούς «βαθείς», και αυτό ήταν ένας όρος διάκρισης: τώρα, όταν ο πιο επιτυχημένος τύπος του νέου γερμανισμού λαχταρά τελείως διαφορετικές τιμές και ίσως αισθάνεται ότι καθετί βαθύ στερείται «ενεργητικότητας», είναι σχεδόν επίκαιρη και πατριωτική η αμφιβολία για το αν εκείνος ο αλλοτινός έπαινος δεν ήταν απάτη: για το αν η γερμανική βαθύτητα δεν είναι κατά βάθος κάτι διαφορετικό και χειρότερο — και κάτι, από το οποίο, δόξα τω Θεώ, πάμε τώρα να απαλλαγούμε. Γι' αυτό ας προσπαθήσουμε να μάθουμε εκ νέου για τη γερμανική βαθύτητα: γι' αυτό το πράγμα δεν χρειάζεται παρά λίγη ανατομία της γερμανικής ψυχής. — Η γερμανική ψυχή είναι πάνω απ' όλα πολυειδής, διαφορετικών καταγωγών· δεν είναι πραγματικά οικοδομημένη αλλά προέρχεται από στοιχεία που μαζεύτηκαν και προστέθηκαν το ένα στο άλλο: ο λόγος αυτού του πράγματος είναι η προέλευσή της. Ένας Γερμανός που θα τολμούσε να υποστηρίξει «δύο ψυχές κατοικούν, αχ! μέσα στο στήθος μου!», θα βρισκόταν μακριά από την αλήθεια, ορθότερα, θα έκανε λάθος στον αριθμό των ψυχών. Ως ένας λαός της πιο τρομερής ανάμειξης και συγχώνευσης φυλών, με μια υπεροχή ίσως του προ-άρειου στοιχείου, ως «λαός του μέσου» με κάθε έννοια, οι

Γερμανοί είναι πιο ακατανόητοι, πιο ασύλληπτοι, πιο γεμάτοι αντιφάσεις, πιο άγνωστοι, πιο απροσμέτρητοι, πιο εκπληκτικοί, ακόμη και πιο εκφοβιστικοί προς τους εαυτούς τους από οποιονδήποτε άλλον λαό — ξεφεύγουν από κάθε ορισμό και είναι γι' αυτό το λόγο μόνον η απόγνωση των Γάλλων. Είναι χαρακτηριστικό των Γερμανών ότι το ερώτημα «τι είναι γερμανικό;» ποτέ δεν πεθαίνει ανάμεσά τους. Ο Κοτσεμπούε ασφαλώς ήξερε τους Γερμανούς του αρκετά καλά: «είμαστε γνωστοί» του φώναζαν περιχαρείς — αλλά και ο Σαντ επίσης νόμιζε ότι τους ήξερε καλά. Ο Ζαν Πωλ ήξερε τι έκανε όταν δήλωνε εξοργισμένος από τις ψεύτικες αλλά πατριωτικές κολακειές και υπερβολές του Φίχτε — είναι όμως πιθανό ότι ο Γκαίτε σκεφτόταν άλλα πράγματα για τους Γερμανούς από τον Ζαν Πωλ, έστω κι αν του έδινε δίκιο σχετικά με τον Φίχτε. Τι πίστευε πραγματικά ο Γκαίτε για τους Γερμανούς; — Αλλά υπήρχαν πολλά πράγματα γύρω του για τα οποία ποτέ δεν εκφράστηκε σαφώς και σε όλη τη ζωή του ήξερε πώς να κρατά μια επιδέξια σιωπή — αναμφίβολα θα είχε σοβαρούς λόγους για να κάνει κάτι τέτοιο. Το σίγουρο είναι ότι δεν του προκάλεσαν μεγάλη ευδιαθεσία ούτε οι «Πόλεμοι της απελευθέρωσης» ούτε η Γαλλική επανάσταση. Το γεγονός χάρη στο οποίο ξανασκέφτηκε τον Φάουστ του, και μάλιστα το συνολικό πρόβλημα «άνθρωπος», ήταν η εμφάνιση του Ναπολέοντα. Υπάρχουν λόγια του Γκαίτε στα οποία αυτός, σαν να ήταν από ξένη χώρα, καταδικάζει με ανυπόμονη σκληρότητα αυτό για το οποίο περηφανεύονται οι Γερμανοί: το περιφημο γερμανικό *Gemiüt* το ορίζει μια φορά ως «επειείκεια για τις αδυναμίες των άλλων και για τις δικές μας». Έχει άδικο σ' αυτό; — αυτό που χαρακτηρίζει τους Γερμανούς είναι ότι σπάνια έχει κανείς εντελώς άδικο γι' αυτούς. Η γερμανική ψυχή έχει διαδρόμους και αλληλοσυνδεόμενους διαδρόμους, υπάρχουν μέσα της σπηλιές, κρυψώνες, μπουντρούμια· η αταξία της έχει πολλή από τη γοητεία του μυστηριώδους· ο Γερμανός είναι εξοικειωμένος με τους κρυφούς δρόμους προς το χάος. Και όπως το καθετί αγαπά το σύμβολό του, έτσι και ο Γερμανός αγαπά τα σύννεφα και καθετί που είναι αβέβαιο, ασχημάτιστο, γιγνόμενο, μουντό, νοτερό και μελαγχολικό: το κάθε λογής αβέβαιο, ασχημάτιστο, μετακινούμενο, αναπτυσσόμενο το θεωρεί «βαθύ». Ο ίδιος ο Γερμανός δεν είναι, γίνεται, «αναπτύσσεται». Η «ανάπτυξη» είναι λοιπόν η αληθινά γερμανική ανάπτυξη και πετυχημένη βολή στο μεγάλο βασίλειο των φιλοσοφικών διατυπώσεων — μια κυρίαρχη έννοια που, μαζί με τη γερμανική μπύρα και τη γερμανική μουσική, δουλεύει για τον εκγερμανισμό ολόκληρης της Ευρώπης. Οι ξένοι μένουν εκπληκτοι και προσελκύνονται από τα αινίγματα που παρουσιάζει η αντιφατική φύση στο βάθος της γερμανικής ψυχής (την οποία ο Χέγκελ ανήγαγε σε σύστημα και ο Ρίχαρντ Βάγκνερ έβαλε τελικά σε μουσική). «Καλόκαρδος και κακοήθης» — μια τέτοια συνύπαρξη, άνευ νοήματος για κάθε άλλο λαό, δυστυχώς δικαιολογείται πολύ συχνά στη Γερμανία: αρκεί να ζήσετε για

λίγο ανάμεσα στους Σουηβούς! Η δυσκινησία του γερμανού λόγιου, η κοινωνική του ανοσιτία, ταιριάζει επίφοβα καλά με μια εσωτερική σχολινοβασία και εύκολη τόλμη μπροστά στην οποία όλοι οι θεοί έμαθαν το φόβο. Αν θέλει κανείς να δει τη «γερμανική ψυχή» *ad oculos* [στα μάτια], αρκεί να δει το γερμανικό γούστο, τις γερμανικές τέχνες και ήθη: τι βαρετή αδιαφορία για το «γούστο»! Πώς συνυπάρχουν εδώ το πιο ευγενές και το πιο κοινό! Πόσο ατακτοποιήτο και πλούσιο είναι αυτό το νοικοκυριό της ψυχής! Ο Γερμανός *σέρνει* την ψυχή του· σέρνει τα πάντα που βιώνει. Χωνεύει άσχημα τα συμβάντα του, ποτέ δεν «τελειώνει» μ' αυτά· η γερμανική βαθύτητα είναι συχνά μόνο μια κακή αργή «χώνεψη». Και όπως όλοι οι χρόνια άρρωστοι, όλοι οι δυσπεπτικοί έχουν μια κλίση για άνεση, έτσι και ο Γερμανός αγαπά την «ειλικρίνεια» και την «ευθύτητα»: πόσο *βολικό* είναι να είσαι ειλικρινής και ευθύς! — Ίσως είναι η πιο επικίνδυνη και επιτυχημένη μεταμφίεση που ξέρει να χρησιμοποιεί ο Γερμανός σήμερα, αυτή η έμπιστη, πρόθυμη, «με ανοιχτά χαρτιά» γερμανική *εντιμότητα*: είναι η πραγματική του μεφιστοφελική τέχνη, με την οποία μπορεί να «προχωρήσει ακόμη πιο πέρα»! Ο Γερμανός αφήνεται να πηγαίνει, και καθώς το κάνει αυτό κοιτάζει με τα αληθινά γαλάζια άδεια γερμανικά μάτια — και οι άλλες χώρες αμέσως τον συγγέουν με το νυχτικό του! — Ήθελα να πω: ό,τι κι αν θέλει να είναι η «γερμανική βαθύτητα» — και μεταξύ μας μπορούμε ίσως να γελάμε μαζί της; — θα κάναμε καλά να σεβόμαστε την εμφάνισή της και το καλό της όνομα και στο εξής και να μην πουλάμε πολύ φτηνά την παλιά φήμη των Γερμανών ως λαού της βαθύτητας για χάρη της πρωσικής «ορμητικότητας» και του πνεύματος και των άμμων του Βερολίνου. Είναι έξυπνο για ένα λαό να θεωρείται, να *καταφέρει* να θεωρείται βαθύς, αδέξιος, καλόβολος, έντιμος, όχι έξυπνος: μπορεί να είναι μάλιστα — βαθύ! Τέλος: πρέπει να τιμά κανείς το όνομά του — δεν ονομάζεται κανείς μάταια *das «tiusche» Volk, das Täusche-Volk* [ο λαός που εξαπατά] . . .

245

Ο «παλιός καλός καιρός» πέρασε, με τον Μότσαρτ είπε το τελευταίο του τραγούδι — πόσο τυχεροί *είμαστε* που το ροκοκό του μας μιλάει ακόμα, που η «καλή παρέα» του, ο τρυφερός ενθουσιασμός του, η παιδική του ευχαρίστηση με τον κινεζισμό και το στόλισμα, η ευγένεια της καρδιάς του, η λαχτάρα του για το χαριτωμένο, το ερωτευμένο, το χορευτικό, το συγκινητικό, η πίστη του στο Νότο μπορούν ακόμη να καλούν ένα *υπόλειμμα* μέσα μας! Αχ, κάποια μέρα όλα αυτά θα τελειώσουν — αλλά ποιος μπορεί να αμφιβάλλει ότι η κατανόηση και η προτίμηση για τον Μπετόβεν δεν θα τελειώσουν νωρίτερα; — διότι ο Μπετόβεν ήταν μόνο ο τελευταίος φθόγγος μιας στιλιστικής μετάβασης και στιλιστικής ρήξης

και όχι, όπως ήταν ο Μότσαρτ, ο τελευταίος φθόγγος ενός μεγάλου ευρωπαϊκού γούστου διαρκείας αιώνων. Ο Μπετόβεν είναι ο ενδιάμεσος ανάμεσα σε μια γέρινη ώριμη ψυχή, που συνεχώς θρυμματίζεται, και σε μια μελλοντική υπερνέα ψυχή, που συνεχώς *έρχεται* πάνω στη μουσική του κείται εκείνο το λυκόφως της αιώνιας απώλειας και της εξωφρενικής ελπίδας — το ίδιο φως, στο οποίο λουζόταν η Ευρώπη όταν ονειρευόταν μαζί με τον Ρουσώ, όταν χόρευε γύρω από το Δέντρο της Ελευθερίας της Επανάστασης, όταν γονάτιζε τέλος με λατρεία μπροστά στον Ναπολέοντα. Πόσο γρήγορα όμως εξαφανίζεται σήμερα ακριβώς αυτό το αίσθημα, πόσο δύσκολο είναι σήμερα ακόμη και να *γνωρίσει* κανείς αυτό το αίσθημα — πόσο ξένη ηχεί στα αφτιά μας η γλώσσα του Ρουσώ, του Σίλερ, του Σέλεϋ, του Μπάιρον, στους οποίους *μαζί* μπόρεσε να εκφραστεί με λέξεις η ίδια μοίρα που στον Μπετόβεν ήξερε να τραγουδά! — Η γερμανική μουσική που ήρθε μετά ανήκει στον ρομαντισμό, δηλαδή σε ένα κίνημα που ήταν, μιλώντας ιστορικά, ακόμη πιο σύντομο, ακόμη πιο φευγαλέο, ακόμη πιο επιφανειακό από εκείνο το μεγάλο ιντερλούδιο, εκείνη τη μετάβαση της Ευρώπης από τον Ρουσώ στον Ναπολέοντα και στην άνοδο της δημοκρατίας. Ο Βέμπερ: τι είναι όμως για *μας* σήμερα το *Φράισουτς* και το *Όμπερον!* Ή το *Χανς Χάιλινγκ* και το *Βαμπίρ* του Μέσνερ! Ή ακόμη και το *Τανχόιζερ* του Βάγκνερ! Είναι νεκρή, αν όχι ακόμα ξεχασμένη μουσική. Όλη αυτή η μουσική του ρομαντισμού ήταν, επιπλέον, ανεπαρκώς ευγενής, ανεπαρκώς μουσική, για να διατηρηθεί κάπου αλλού εκτός από το θέατρο και μπροστά στον όχλο· ύστερα έγινε μια μουσική δεύτερης σειράς, την οποία λίγο σέβονταν οι πραγματικοί μουσικοί. Αλλιώς έγινε με τον Φέλιξ Μέντελσον, εκείνον τον αλκυώνιο δάσκαλο, που χάρη στην πιο ελαφριά, πιο καθαρή, πιο ευτυχισμένη ψυχή του, τιμήθηκε γρήγορα και εξίσου γρήγορα ξεχάστηκε: ως το ωραίο *ιντερμέτζο* της γερμανικής μουσικής. Όσο για τον Ρόμπερτ Σούμαν όμως, που πήρε τα πράγματα στα σοβαρά και που τον πήραν επίσης στα σοβαρά από την αρχή — είναι ο τελευταίος που ίδρυσε μια σχολή: θεωρούμε σήμερα καλοτυχιά, ανακούφιση, απελευθέρωση που αυτός ο σουμανικός ρομαντισμός ξεπεράστηκε; Ο Σούμαν, καταφεύγοντας στη «Σαξωνική Ελβετία» της ψυχής του, κατά το ήμισυ βερθερικός κατά το ήμισυ ζανπωλικός, σίγουρα όχι μπετοβενικός! σίγουρα όχι βυρωνικός! — η μουσική του για τον *Μάνφρεντ* είναι λάθος και παρανόηση σε σημείο αδικίας — ο Σούμαν, με το γούστο του που κατά βάθος ήταν *ασήμαντο* γούστο (δηλαδή, μια επικίνδυνη κλίση, διπλά επικίνδυνη για τους Γερμανούς, για ήσυχο λυρισμό και μέθη του αισθήματος), συνεχώς μένοντας παράμερα, να αποτραβιέται και να κάνει πίσω με δειλία, ένας ευγενής θηλυδρίας, που δεν απολάμβανε παρά την ανώνυμη ευτυχία και δυστυχία, ένα είδος κοριτσιού και *poïte tangere* [μη μου άπτου] από την αρχή: αυτός ο Σούμαν ήταν ήδη μόνο ένα *γερμανικό* γεγονός στη μουσική, όχι πια ένα ευρωπαϊκό γεγονός, ό-

πως ήταν ο Μπετόβεν, όπως ήταν, σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, ο Μότσαρτ ! — μ' αυτόν η γερμανική μουσική αντιμετώπισε τον μεγαλύτερο κίνδυνό της, το να χάσει τη φωνή για την ψυχή της Ευρώπης και να βουλιάξει σε μια απλώς εθνική υπόθεση.

246

— Τι μαρτύριο είναι τα βιβλία τα γραμμένα στα γερμανικά για όποιον έχει το τρίτο αφτί! Με πόση απέχθεια στέκεται πέρα από τον αργά κινούμενο βάλτο των ήχων δίχως αντήχηση, των ρυθμών δίχως χορό, τον οποίο αποκαλούν οι Γερμανοί «βιβλίο»! Για να μην αναφέρω τον Γερμανό που διαβάξει βιβλία! Πόσο τεμπέλικα, πόσο διστακτικά, πόσο άσχημα διαβάξει αυτός! Πόσοι Γερμανοί ξέρουν ή πιστεύουν πως πρέπει να ξέρουν ότι υπάρχει τέχνη σε κάθε καλή φράση — τέχνη που πρέπει να μαντευθεί αν πρόκειται να κατανοηθεί η φράση! Μια παρανόηση του τέμπο της, για παράδειγμα: και παρανοείται και η ίδια η φράση! Το ότι δεν πρέπει να έχει κανείς αμφιβολία για τις συλλαβές που καθορίζουν τον ρυθμό, το ότι πρέπει να αντιλαμβάνεται τη διάσπαση μιας υπερβολικά αυστηρής συμμετρίας σαν σκόπιμη και σαν κάτι ελκυστικό, το ότι πρέπει να στήνει εκλεπτυσμένο και υπομονετικό αφτί σε κάθε στακάτο, κάθε ρουμπάτο, το ότι πρέπει να μαντεύει κανείς το νόημα της ακολουθίας των φωνηέντων και των διφθόγγων και πόσο λεπτά και πλούσια μπορούν να χρωματίζουν και να ξαναχρωματίζουν το ένα το άλλο μέσω της σειράς με την οποία έρχονται: ποιος από τους Γερμανούς που διαβάζουν βιβλία είναι αρκετά πρόθυμος να αναγνωρίσει τέτοιες απαιτήσεις και καθήκοντα και να ακούσει τόσο πολλή τέχνη και πρόθεση στη γλώσσα; Στο τέλος «δεν έχει κανείς το αφτί γι' αυτήν»: και έτσι οι μεγαλύτερες αντιθέσεις στο στιλ δεν ακούγονται και η πιο φίνα καλλιτεχνία σπαταλιέται σαν μπροστά σε κουφούς. — Αυτές ήταν οι σκέψεις μας όταν παρατήρησα πώς μπέρδευαν αδέξια και ανυποψίαστα δύο μάστορες της τέχνης της πρόζας, από τους οποίους ο ένας αφήνει τις λέξεις να πέφτουν ψυχρά και διστακτικά όπως από τη στέγη ενός σπηλαιού — υπολογίζει τον υπόκωφο ήχο και αντήχησή τους — και ο άλλος χειρίζεται τη γλώσσα του σαν ευλύγιστο ξίφος και νιώθει από το μπράτσο ως τα δάκτυλά του την επικίνδυνη χαρά της τρεμάμενης και κοφτερής λάμας που θέλει να δαγκώσει, να σφουρίξει, να κόψει.

247

Το πόσο λίγο έχει σχέση το γερμανικό στιλ με τον ήχο και με τα αφτιά φαίνεται από το γεγονός ότι οι καλοί μας μουσικοί γράφουν άσχημα. Ο Γερμανός δεν διαβάξει δυνατά, δεν διαβάξει για το αφτί, αλλά απλώς με τα μάτια: έχει βάλει τα αφτιά του στο συρτάρι. Στην αρχαιότητα, όταν έ-

νας άνθρωπος διάβαζε — πράγμα που έκανε πολύ σπάνια — διάβαζε στον εαυτό του φωναχτά, και μάλιστα με δυνατή φωνή· παραξενεύονταν αν κάποιος διάβαζε σιωπηλά, και ρωτούσαν το γιατί. Με δυνατή φωνή: δηλαδή, με όλα τα φουσκώματα, τις κάμψεις, τις αιφνίδιες μεταβολές του τόνου και τις αλλαγές του τέμπου, στις οποίες έβρισκε τη χαρά του ο αρχαίος δημόσιος κόσμος. Τότε οι νόμοι του γραπτού ύφους ήταν ίδιοι με τους νόμους του ύφους της ομιλίας· και οι νόμοι εξαρτώνταν εν μέρει από την εκπληκτική διαμόρφωση, τις εκλεπτυσμένες απαιτήσεις του αφτιού και του λάρυγγα, εν μέρει από τη δύναμη, την ανθεκτικότητα και το σφρίγος των πνευμόνων των αρχαίων. Μια περίοδος είναι, όπως την εννοούσαν οι αρχαίοι, προπαντός ένα φυσιολογικό σύνολο, στο βαθμό που αποτελείται από *μία* ανάσα. Περίοδοι σαν αυτές που εμφανίζονται με τον Δημοσθένη και τον Κικέρωνα, ανιούσα δύο φορές και κατιούσα τρεις και όλα αυτά μέσα σε *μία* μόνο αναπνοή: αυτά είναι απολαύσεις για τους ανθρώπους της *αρχαιότητας*, που ήξεραν να εκτιμούν από το σχολείο την αρετή τους, το σπάνιο και το δύσκολο στην εκφώνηση μιας τέτοιας περιόδου — *εμείς* δεν έχουμε πραγματικά κανένα δικαίωμα στη *μεγάλη* περίοδο, *εμείς* οι μοντέρνοι, *εμείς* οι ασθματικοί υπό οποιαδήποτε έννοια! Αυτοί οι αρχαίοι ήταν όλοι ντιλεντάντες στη ρητορική, κατά συνέπεια γνώστες, κατά συνέπεια κριτικοί — κι έτσι έφερναν στους ρητορές τους στα άκρα· κατά τον ίδιο τρόπο όπως, τον τελευταίο αιώνα, επειδή όλοι οι Ιταλοί και οι Ιταλίδες ήξεραν να τραγουδούν, η δεξιοτεχνία του τραγουδιού (και μαζί και η τέχνη της μελωδίας) έφτασε στο αποκορύφωμά της. Στη Γερμανία όμως υπήρχε (μέχρι πολύ πρόσφατα, οπότε ένα είδος ευγλωττίας εξέδρας άρχισε δειλά και βαριά να χτυπά τα νεαρά φτερά του) μόνον ένα είδος ρητορείας, δημόσιας και *περίπου* υποταγμένης στους κανόνες της τέχνης: η ρητορεία του άμβωνα. Ο ιεροκήρυκας ήταν ο μόνος στη Γερμανία που ήξερε πόσο ζυγίζει μια συλλαβή, μια λέξη, πόσο χτυπά, ανεβαίνει, πέφτει, τρέχει, τρέχει προς ένα τέρμα μια πρόταση, μόνον αυτός είχε επίγνωση των αφτιών του, αρκετά συχνά κακή συνείδηση: γιατί δεν λείπουν οι αιτίες για τους οποίους ένας Γερμανός σπάνια αποκτά ικανότητα στο λόγο, ή σχεδόν πάντα την αποκτά πολύ αργά. Το αριστούργημα της γερμανικής πρόζας είναι συνεπώς, όπως είναι εύλογο, το αριστούργημα του μεγαλύτερου ιεροκήρυκά της: η *Βίβλος* ήταν μέχρι τώρα το καλύτερο γερμανικό βιβλίο. Σε σύγκριση με τη *Βίβλο* του Λούθηρου σχεδόν καθετί άλλο είναι απλώς «φιλολογία» — ένα πράγμα, που δεν αναπτύχθηκε στη Γερμανία και που γι' αυτό δεν απέκτησε και δεν αποκτά ρίζες στις γερμανικές καρδιές: όπως έκανε η Βίβλος.

γεί και θέλει να δημιουργεί, και η άλλη που θέλει να γονιμοποιείται και να γεννά. Και παρόμοια υπάρχουν μεταξύ των μεγαλοφυών λαών εκείνοι στους οποίους έχει πέσει το γυναικείο πρόβλημα της εγκυμοσύνης και το μυστικό καθήκον της διαμόρφωσης, της ωρίμανσης, της τελειοποίησης — οι Έλληνες, για παράδειγμα, ήταν λαός τέτοιου είδους, καθώς και οι Γάλλοι· και άλλοι που πρέπει να γονιμοποιούν και να γίνουν πρωταρχικές αιτίες καινούριων τάξεων ζωής — όπως οι Εβραίοι, οι Ρωμαίοι και, ρωτώντας με κάθε διακριτικότητα, οι Γερμανοί; — λαοί τυραννισμένοι και μαγεμένοι από άγνωστους πυρετούς και σπρωγμένοι ακαταμάχητα να βγουν από τον εαυτό τους, γεμάτοι αγάπη και πόθο για ξένες φυλές (απ' αυτές που «αφήνουν να γονιμοποιούνται») και την ίδια στιγμή διψασμένοι για κυριαρχία, όπως καθετί που ξέρει πως είναι γεμάτο από δημιουργικές δυνάμεις και «από τη χάρη του Θεού». Τα δύο αυτά είδη μεγαλοφυίας αναζητούν το ένα το άλλο, όπως ο άνδρας και η γυναίκα· αλλά και παρεξηγούν το ένα το άλλο — όπως ο άνδρας και η γυναίκα.

249

Κάθε λαός έχει το δικό του ταρτουφισμό και τον ονομάζει αρετές του. — Το καλύτερο που είναι κανείς, δεν το γνωρίζει — δεν μπορεί να το γνωρίζει.

250

Τι χρωστάει η Ευρώπη στους Εβραίους; — Πολλά πράγματα, καλά και κακά, και προπαντός ένα που είναι ταυτόχρονα από τα καλύτερα και από τα χειρότερα: το μεγάλο στίλ στην ηθική, τη φοβερότητα και τη μεγαλειότητα των ατέλειωτων απαιτήσεων, των ατέλειωτων σημασιών, ολόκληρο τον ρομαντισμό και την εξοχότητα των ηθικών αμφιβολιών — και κατά συνέπεια ακριβώς το πιο ελκυστικό, ύπουλο και διαλεγμένο κομμάτι εκείνων των χρωματικών παιχνιδιών και των σαγηνών της ζωής από των οποίων την τελευταία αναλαμπή ο ουρανός της ευρωπαϊκής κουλτούρας μας, ο απογευματινός της ουράνός, τώρα φλέγεται — ίσως καίγεται. Εμείς οι καλλιτέχνες μεταξύ των θεατών και των φιλοσόφων είμαστε γι' αυτό το πράγμα ευγνώμονες — στους Εβραίους.

251

Αν ένας λαός υποφέρει και θέλει να υποφέρει από εθνικιστικό νευρικό πυρετό και πολιτική φιλοδοξία, πρέπει να αναμένεται ότι όλων των ειδών τα σύννεφα και οι αναταραχές — κοντολογίς, μικρές επιθέσεις αποβλάκωσης — θα περάσουν από το πνεύμα του: στους σημερινούς Γερμανούς, για παράδειγμα, τότε η αντιγαλλική βλακεία, τότε η αντιεβραϊκή,

πότε η αντιπολωνική, πότε η χριστιανική-ρομαντική, πότε η βαγκνερική, πότε η τευτονική, πότε η πρωσική (ας δει κανείς αυτούς τους φουκαράδες τους ιστορικούς, αυτούς τους Σάιμπελ και τους Τράιτσκε, με τα τυλιγμένα με χοντρούς επιδέσμους κεφάλια τους), και όπως αλλιώς μπορούν να ονομάζονται αυτές οι μικρές θολούρες του γερμανικού πνεύματος και συνείδησης. Ας μου συγχωρηθεί το ότι κι εγώ, στη διάρκεια μιας σύντομης τολμηρής παραμονής σε μια πολύ μολυσμένη περιοχή, δεν έμεινα εντελώς απρόσβλητος από την αρρώστια και άρχισα, όπως όλος ο άλλος κόσμος, να κάνω ιδέες για πράγματα που δεν με αφορούσαν καθόλου: πρώτο σημάδι της πολιτικής μόλυνσης. Για παράδειγμα για τους Εβραίους: ακούστε. — Ποτέ δεν συνάντησα Γερμανό που να ήταν ευνοϊκά διατεθειμένος προς τους Εβραίους: και όσο ανεπιφύλακτα κι αν μπορεί να αποδοκίμασαν τον πραγματικό αντισημιτισμό όλοι οι προσεκτικοί και πολιτικοί άνθρωποι, ακόμη και αυτή η περίσκεψη και η πολιτική δεν στρέφεται εναντίον αυτού του είδους αισθήματος, αλλά εναντίον της επικίνδυνης υπερβολής του, και ιδιαίτερα εναντίον του σιχαμερού και επονεϊδιστού τρόπου με τον οποίο εκφράζεται αυτό το άμετρο αίσθημα — δεν πρέπει να γελιόμαστε επ' αυτού. Το ότι η Γερμανία έχει μεγάλη *επάρκεια* από Εβραίους, το ότι το γερμανικό στομάχι, το γερμανικό αίμα έχει δυσκολία (και θα συνεχίσει να έχει δυσκολία για πολύ καιρό) να απορροφήσει αυτή τη δόση του «εβραϊκού» — όπως την απορρόφησαν οι Ιταλοί, οι Γάλλοι, οι Άγγλοι διότι διαθέτουν καλύτερη πέψη: αυτή είναι η σαφής έκφραση και γλώσσα ενός γενικού ενστίκτου, την οποία πρέπει να ακούσουμε, σύμφωνα με την οποία πρέπει να δράσουμε. «Να μην αφήσουμε άλλους Εβραίους να μπουν μέσα! Και να κλείσουμε τις πόρτες προς ανατολάς (επίσης και προς την Αυστρία)!» — έτσι διατάζει το ένστικτο ενός λαού που ο τύπος του είναι ακόμη αδύνατος και ακαθόριστος, έτσι που εύκολα μπορεί να εξαλειφθεί, εύκολα να εξοντωθεί από μια ισχυρότερη ράτσα: Οι Εβραίοι είναι όμως δίχως αμφιβολία η πιο δυνατή, πιο ανθεκτική και πιο καθαρή ράτσα που ζει σήμερα στην Ευρώπη: ξέρουν πώς να επικρατούν ακόμη και κάτω από τις χειρότερες συνθήκες (καλύτερα απ' ό,τι κάτω από τις καλύτερες συνθήκες), μέσω αρετών που οι άλλοι θα ήθελαν σήμερα να τις στιγματίσουν σαν ελαττώματα — χάρη προπαντός σε μια ανυποχώρητη πίστη, που δεν χρειάζεται να ντρέπεται μπροστά στις «μοντέρνες ιδέες»: αλλάζουν, όταν αλλάζουν, μόνο με τον τρόπο με τον οποίο κάνει τις κατακτήσεις της η ρωσική αυτοκρατορία — μια αυτοκρατορία που δεν έχει χρόνο και δεν είναι χθεσινή: δηλαδή, σύμφωνα με την αρχή «όσο το δυνατόν πιο αργά»! Ένας στοχαστής που έχει το μέλλον της Ευρώπης στη συνείδησή του θα λάβει υπόψη του, σε όλα τα σχέδια που κάνει γι' αυτό το μέλλον, τους Εβραίους όπως θα λάβει υπόψη του και τους Ρώσους, σαν τους πιο σίγουρους και πιθανούς παράγοντες στο μεγάλο παιχνίδι και αγώνα των δυνάμεων. Αυτό που ονομάζεται «έθνος» στην Ευρώπη σήμερα

και είναι στην πραγματικότητα περισσότερο *res facta* [φτιαγμένο πράγμα] παρά *pata* [γεννημένο πράγμα] (μάλιστα μερικές φορές μοιάζει με *res ficta et picta* [επινοημένο και μη πραγματικό πράγμα]), είναι σε κάθε περίπτωση γιγνώμενο, νεαρό, εύκολα διασπασίμο, όχι φυλή ακόμα, και ακόμη λιγότερο ένα τέτοιο *aere perennius* [πράγμα που κρατά περισσότερο κι από τον μπρούντζο] όπως είναι ο εβραϊκός τύπος: τα «έθνη» αυτά πρέπει ασφαλώς να αποφύγουν κάθε θερμοκέφαλο ανταγωνισμό και εχθρότητα πολύ προσεκτικά! Το ότι οι Εβραίοι *θα μπορούσαν*, αν το ήθελαν — ή αν αναγκάζονταν, όπως φαίνεται να θέλουν οι αντισημίτες — ακόμη και τώρα να επικρατήσουν, και μάλιστα να κυριαρχήσουν σ' ολόκληρη την Ευρώπη είναι σίγουρο· εξίσου σίγουρο είναι ότι δεν δουλεύουν και δεν κάνουν σχέδια γι' αυτό το πράγμα. Στο μεταξύ θέλουν και επιθυμούν μάλλον, ακόμη και με κάποια φορτικότητα, να απορροφηθούν και να απομωιωθούν από την και μέσα στην Ευρώπη, λαχταρούν να εγκατασταθούν επιτέλους μόνιμα, να γίνουν δεκτοί και σεβαστοί και να δώσουν τέλος στη νομαδική ζωή, στον «περιπλανώμενο Ιουδαίο»: πρέπει να προσέξουμε καλά αυτήν την κλίση και ορμή (που ίσως είναι σημάδι ότι τα εβραϊκά ένστικτα έχουν γίνει πιο ήπια) και να την αντιμετωπίσουμε: γι' αυτό το πράγμα ίσως θα ήταν χρήσιμο και λογικό να διώξουμε τους αντισημίτες φωνακλάδες από τη χώρα: Να την αντιμετωπίσουμε με κάθε περίσκεψη, με επιλεκτικότητα· κατά πολύ όπως κάνει η αγγλική αριστοκρατία. Είναι φανερό ότι οι πιο δυνατοί και ήδη πιο στέρεα σχηματισμένοι τύποι του νέου γερμανισμού μπορούν δίχως κανέναν ενδοιασμό να συνάψουν σχέσεις μ' αυτούς· ο αριστοκράτης αξιωματικός της πρωσιικής πορείας [του Βραδεμβούργου], για παράδειγμα: θα ήταν ενδιαφέρον κατά πολλούς τρόπους να δούμε αν το δαιμόνιο του χρήματος και της υπομονής (και προπαντός λίγο πνεύμα και πνευματικότητα, που λείπουν πάρα πολύ από τα προαναφερθέντα πρόσωπα) μπορεί να προστεθεί και να αναπτυχθεί μέσα στην κληρονομική τέχνη του διατάζειν και του υπακούειν, στα οποία είναι σήμερα κλασική η προαναφερθείσα χώρα. Αλλά εδώ πρέπει να σταματήσω τον ευδιάθετο γερμανομανιακό μου λόγο: γιατί ήδη θίγω αυτό που είναι για μένα σοβαρό, το «ευρωπαϊκό πρόβλημα» όπως το καταλαβαίνω εγώ, την καλλιέργεια μια καινούριας ηγετικής κλάσας για την Ευρώπη.

Δεν είναι φιλοσοφική ράτσα — αυτοί οι Άγγλοι: ο Μπέικον σημαίνει μια *επίθεση* στο φιλοσοφικό πνεύμα γενικά, ο Χομπς, ο Χιουμ και ο Λοκ μια υποβάθμιση και υποτίμηση της έννοιας «φιλόσοφος» για περισσότερο από έναν αιώνα. *Εναντίον* του Χιουμ ξεσηκώθηκε ο Καντ· ο Λοκ ήταν εκείνος για τον οποίο ο Σέλλινγκ *είχε το δικαίωμα* να πει: «*je méprise*

Locke» [περιφρονώ τον Λοκ]: στον αγώνα τους εναντίον της αγγλικής-μηχανιστικής γελοιοποίησης του κόσμου, ο Χέγκελ και ο Σοπενάουερ (μαζί με τον Γκαίτε) ήταν σύμφωνοι: αυτές οι δύο εχθρικές αδελφές μεγαλοφυίες της φιλοσοφίας, που υπερασπίστηκαν αντίθετους πόλους του γερμανικού πνεύματος και που, καθώς το έκαναν αυτό, έβλαψαν ο ένας τον άλλο, έτσι όπως μόνον αδελφια ξέρουν να το κάνουν. — Αυτό που λείπει στην Αγγλία και έλειπε πάντα το συνειδητοποίησε αρκετά καλά εκείνος ο μισοθητοποιός και ρήτορας, ο δίχως γούστο και εντελώς μερδεμένος Καρλάιλ, που προσπάθησε να κρύψει κάτω από παθιασμένες γκριμάτσες αυτό που ήξερε για τον εαυτό του: δηλαδή τι *έλειπε* στον Καρλάιλ — πραγματική δύναμη πνευματικότητας, πραγματική βαθύτητα διανοητικής ματιάς, κοντολογίς φιλοσοφία. — Χαρακτηριστικό μιας τέτοιας μη φιλοσοφικής ράτσας είναι ότι στηρίζεται γερά στον χριστιανισμό: *χρειάζεται* την πειθαρχία του για «ηθικοποίηση» και εξανθρωπισμό. Ο Άγγλος, πιο σκυθρωπός, πιο αισθησιακός, με πιο δυνατή θέληση και πιο βάνανυσος από τον Γερμανό — είναι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ως πιο αγοραίος από τους δυο, και πιο ευσεβής από τον Γερμανό: *χρειάζεται περισσότερο* τον χριστιανισμό. Για πιο λεπτά ρουθούνια μάλιστα αυτός ο αγγλικός χριστιανισμός έχει μια πραγματικά αγγλική μυρωδιά από *spleen* [μελαγχολία] και αλκοολική υπερβολή εναντίον των οποίων χρησιμοποιείται εύλογα ως αντίδοτο — το λεπτότερο δηλητήριο εναντίον του πιο χονδροειδούς: και πράγματι μια λεπτότερη δηλητηρίαση είναι στην περίπτωση άξεστων λαών ήδη μια ορισμένη πρόοδος, ένα βήμα προς την πνευματικοποίηση. Η αγγλική χοντροκοπιά και χωριάτικη σοβαρότητα εξακολουθεί να βρίσκει την πιο ανεκτή της μεταμφίεση στις χριστιανικές χειρονομίες και στις προσευχές και τις ψαλμωδίες: ακριβέστερα, ερμηνεύεται καλύτερα και αποκτά καινούριο νόημα απ' αυτά τα πράγματα: και όσο για κείνα τα μέθυστα και ακόλαστα ζώα που κάποτε μάθαιναν να γρυλίζουν ηθικά κάτω από την πίεση του μεθοδισμού και πιο πρόσφατα ως «στρατός σωτηρίας», ένας σπασμός μετάνοιας μπορεί να είναι όντως το μεγαλύτερο επίτευγμα «ανθρώπινης ιδιότητας» το οποίο μπορούν να πετύχουν: αυτό μπορούμε να το ομολογήσουμε. Αλλά εκείνο που μας προσβάλλει ακόμη και στον πιο ανθρώπινο Άγγλο είναι, για να μιλήσω μεταφορικά (και όχι μεταφορικά), η έλλειψή του σε μουσική: στις κινήσεις της ψυχής και του σώματός του δεν έχει ρυθμό και χορό, δεν έχει «μουσική». Ακούστε τον να μιλάει: κοιτάξτε πώς περπατούν οι πιο ωραίες Αγγλίδες — σε καμιά χώρα της γης δεν υπάρχουν πιο ωραίες πάπιες και κύκνοι — τέλος: ακούστε τις να τραγουδούν! Αλλά ζητώ πάρα πολλά . . .

επειδή είναι φτιαγμένες στα μέτρα τους, υπάρχουν αλήθειες που διαθέτουν χάρη και ελκυστικές δυνάμεις μόνο για μέτρα μυαλά — πάνω σ' αυτήν την ίσως δυσάρεστη πρόταση προσκορύνει κανείς ακριβώς τώρα, επειδή το πνεύμα αξιοσέβαστων αλλά μέτρων Άγγλων — κατονομάζω τον Δαρβίνο, τον Τζον Στούαρτ Μιλ και τον Χέρμπερτ Σπένσερ — αρχίζει να κερδίζει την υπεροχή στη μεσαία περιοχή του ευρωπαϊκού γούστου. Πράγματι, ποιος θα αμφέβαλε ότι είναι χρήσιμο να κυριαρχούν από καιρό σε καιρό τέτοια πνεύματα; Θα ήταν πλάνη να θεωρήσουμε τα υψηλά πνεύματα, τα πνεύματα που πετούν μακριά, ως ιδιαιτέρως ικανά να προσδιορίζουν και να συλλέγουν μικρά κοινά γεγονότα και να βγάζουν συμπεράσματα απ' αυτό — είναι μάλλον, ως εξαιρέσεις, εκ των προτέρων σε μη ευνοϊκή θέση σε σχέση με τους «κανόνες». Επιτέλους, έχουν περισσότερα να κάνουν παρά να γνωρίσουν — δηλαδή να είναι κάτι καινούριο, να σημαίνουν κάτι καινούριο, να εκπροσωπούν καινούριες αξίες! Το χάσμα μεταξύ «γνωρίζω» και «μπορώ» είναι ίσως πιο φαρδύ, επίσης πιο αλλόκοτο, απ' ό,τι νομίζουμε: άνθρωπος που μπορεί με μεγάλο στίλ, ο δημιουργός, πιθανόν να πρέπει να είναι αδαής — ενώ, από την άλλη μεριά, για επιστημονικές ανακαλύψεις σαν αυτές του Δαρβίνου μια ορισμένη στενότητα, ξηρότητα και φιλόπονη ευσυνειδησία, κοντολογίς κάτι αγγλικό, μπορεί να είναι μια όχι κακή προδιάθεση. — Τέλος, ας μην ξεχνάμε ότι οι Άγγλοι, με τη βαθιά τους μετριότητα, υπήρξαν ήδη μια φορά αίτιοι μιας συνολικής ύφεσης τους ευρωπαϊκού πνεύματος: αυτό που ονομάζεται «μοντέρνες ιδέες» ή «ιδέες του δέκατου όγδοου αιώνα» ή επίσης «γαλλικές ιδέες» — δηλαδή, αυτό εναντίον του οποίου εξεγέρθηκε με βαθιά απέχθεια το γερμανικό πνεύμα — ήταν αγγλικής καταγωγής, δεν υπάρχει αμφιβολία γι' αυτό. Οι Γάλλοι υπήρξαν μόνον οι πύθηκοι και οι ηθοποιοί αυτών των ιδεών, καθώς και οι καλύτεροί τους στρατιώτες, καθώς και, δυστυχώς, τα πρώτα και τα πιο ολοκληρωτικά θύματά τους: διότι μέσω της καταραμένης αγγλομανίας των «μοντέρνων ιδεών» η *âme française* [γαλλική ψυχή] έγινε τελικά τόσο ισχνή και σκελετωμένη που σήμερα θυμάται κανείς σχεδόν με δυσπιστία τον δέκατο έκτο και τον δέκατο έβδομο αιώνα της, τη βαθιά παθιασμένη δύναμή της, την ευγενή επινοητικότητά της. Αλλά πρέπει να κρατήσει κανείς με τα δόντια αυτήν την δίκαιη από ιστορική άποψη πρόταση και να την υπερασπίσει από τις προκαταλήψεις της ημέρας: η ευρωπαϊκή ευγένεια — του αισθήματος, του γούστου, των ηθών, κοντολογίς η ευγένεια με κάθε υψηλό νόημα της λέξης — είναι έργο και επινόηση της Γαλλίας, ενώ η ευρωπαϊκή χυδαιότητα, η πληβειακότητα των μοντέρνων ιδεών έργο και επινόηση — της Αγγλίας.

Ακόμη και τώρα η Γαλλία εξακολουθεί να είναι η έδρα της πιο πνευ-

ματικής και πιο εκλεπτυσμένης κουλτούρας της Ευρώπης και η ηγετική σχολή του γούστου: αλλά πρέπει να ξέρει κανείς πώς να βρει αυτή τη «Γαλλία του γούστου». Όποιος ανήκει σ' αυτήν, κρατιέται καλά κρυμμένος — πρέπει να είναι λίγοι αυτοί στους οποίους ζει και κινείται, και ίσως να είναι άνθρωποι που δεν πατούν στα πιο γερά πόδια, μερικοί μοιρολάτρες, κατηφείς, άρρωστοι, μερικοί και χαλασμένοι και τεχνητοί, άνθρωποι που έχουν τη φιλοδοξία να κρύβονται. Ένα πράγμα έχουν κοινό: κλείνουν τα αφτιά τους στη μαινόμενη ηλιθιότητα και στην θορυβώδη φλυαρία του δημοκρατικού *bourgeois* [αστού]. Πράγματι, είναι μια άξεστη και αποβλακωμένη Γαλλία αυτή που κινείται στο προσκήνιο σήμερα — πρόσφατα γιόρτασε, στην κηδεία του Βίκτωρα Ουγκό, ένα αληθινό όργιο κακογουστιάς και συνάμα αυτοθαυμασμού. Και κάτι άλλο έχουν κοινό: μια καλή θέληση να αντισταθούν στον πνευματικό εκγερμανισμό — και ακόμη καλύτερη ανικανότητα να το κάνουν αυτό! Ίσως ο Σοπενάουερ να νιώθει τώρα πιο άνετα και να έχει γίνει πιο ντόπιος σ' αυτή τη Γαλλία του πνεύματος, που είναι επίσης και Γαλλία του πεσιμισμού, απ' όσο ήταν στην Γερμανία: για να μη μιλήσω για τον Χάινριχ Χάινε, που έχει μπει πριν από πολύ καιρό στη σάρκα και στο αίμα των πιο εκλεπτυσμένων και απαιτητικών λυρικών ποιητών του Παρισιού, ή του Χέγκελ, που σήμερα, με τη μορφή του Ταϊν — δηλαδή, με τη μορφή του πρώτου από τους ζώντες ιστορικούς — ασκεί σχεδόν τυραννική επίδραση. Όσο για τον Ρίχαρντ Βάγκνερ όμως: όσο περισσότερο μαθαίνει η γαλλική μουσική να διαμορφώνεται σύμφωνα με τις πραγματικές ανάγκες της *à-pe moderne* [σύγχρονης ψυχής], τόσο περισσότερο θα «βαγκνερίζει», αυτό μπορούμε να το προβλέψουμε — το κάνει ήδη αρκετά! Υπάρχουν ωστόσο τρία πράγματα τα οποία, παρά όλο τον ηθελημένο και αθέλητο εκγερμανισμό και χυδαιοποίηση του γούστου, μπορούν ακόμη να τα παρουσιάζουν σήμερα οι Γάλλοι με περηφάνια ως κληρονομιά και κατοχή τους και ως ανεξάλειπτο σημάδι της της παλιάς τους πολιτιστικής υπεροχής στην Ευρώπη. Πρώτο, η ικανότητα για καλλιτεχνικά πάθη, για αφοσίωση στη «μορφή», για την οποία επινοήθηκε, μαζί με χίλιες άλλες, η έκφραση *l'art pour l'art* [η τέχνη για την τέχνη] — ήταν παρούσα στη Γαλλία για τρεις αιώνες και χάρη στο σεβασμό για το «μικρό αριθμό» κατέστησε δυνατό ένα είδος μουσικής δωματίου της λογοτεχνίας, το οποίο λείπει από κάθε άλλο μέρος της Ευρώπης. — Το δεύτερο πράγμα με το οποίο μπορούν οι Γάλλοι να στηρίζουν την υπεροχή τους στην Ευρώπη είναι η παλιά τους, πολυειδής, *μοραλιστική* κουλτούρα, χάρη στην οποία βρίσκει κανείς κατά μέσο όρο ακόμη και τους μικρούς *romanciers* [μυθιστοριογράφους] των εφημερίδων και στους τυχαίους *boulevardiers de Paris* [περιπατητές των βουλεβάρτων του Παρισιού] μια ψυχολογική ευαισθησία και περιέργεια, για την οποία στη Γερμανία, για παράδειγμα, δεν έχουν ιδέα (για να μη μιλήσω για το ίδιο το πράγμα!). Οι Γερμανοί δεν έχουν τους δύο αιώνες

μοραλιστικής εργασίας που χρειάζονται γι' αυτό το πράγμα, εργασία που, όπως είπαμε πιο πριν, η Γαλλία δεν λυπήθηκε κόπους για να την κάνει: όποιος αποκαλεί τους Γερμανούς «αφελείς» γι' αυτό το λόγο τους επαινεί για μια έλλειψη. (Ως αντίθεση στη γερμανική απειρία και αθωότητα *in voluptate psychologica* [όσον αφορά στην άντληση ευχαρίστησης από την ψυχολογία], η οποία δεν συνδέεται λίγο με την ανία της γερμανικής παρέας — και ως επιτυχεστάτη έκφραση μιας γνήσιας γαλλικής περιέργειας και επινοητικότητας σ' αυτήν την περιοχή των λεπτών συγκινήσεων πρέπει να θεωρηθεί ο Ανρί Μπέιλ, αυτός ο θαυμαστός πρόδρομος και πρωτοπόρος, που διέτρεξε με ναπολεόντειο τέμπο τη δική του Ευρώπη, πολλούς αιώνες της ευρωπαϊκής ψυχής, για να εξιχνιάσει και να ανακαλύψει αυτήν την ψυχή — χρειάστηκαν δύο γενιές για να τον φτάσουν, για να μαντέψουν κάποια από τα αινίγματα που τον βασάνιζαν και τον γοήτευαν, αυτόν τον παράξενο επικούρειο και ερωτηματικό, που ήταν ο τελευταίος μεγάλος ψυχολόγος της Γαλλίας.) Υπάρχει και μια τρίτη αξίωση ανωτερότητας: στη φύση των Γάλλων υπάρχει μια μισοεπιτευγμένη σύνθεση του βορρά και του νότου που τους κάνει να καταλαβαίνουν πολλά πράγματα και τους σπρώχνει να κάνουν πολλά πράγματα που ένας Άγγλος ποτέ δεν θα καταλάβει. Το ταμπεραμέντο τους, που περιοδικά στρέφεται προς το νότο και μακριά από το νότο, που από καιρό σε καιρό το πλημμυρίζει το προβηγκιανό και λιγούρειο αίμα, τους διασώζει από το φρικαλέο γκρίζο-πάνω-στο γκρίζο, από τα εννοιακά φαντάσματα και την εννοιακή αναίμια, που ποτέ δεν φωτίζονται από τον ήλιο — από τη δική μας γερμανική αρρώστια του γούστου, εναντίον της υπερβολής της οποίας έχουν διατάξει ακριβώς αυτή τη στιγμή πολύ κατηγορηματικά αίμα και σίδηρο, δηλαδή «μεγάλη πολιτική» (σύμφωνα με μια επικίνδυνη ιαματική τέχνη που με δίδαξε να περιμένω και να περιμένω, αλλά μέχρι τώρα όχι να ελπίζω). Ακόμη και τώρα υπάρχει στη Γαλλία μια εκ των προτέρων κατανόηση και υποδοχή για εκείνους τους σπάνιους και σπάνια ικανοποιημένους ανθρώπους, που είναι πολύ εκτενείς για να βρουν ικανοποίηση σε οποιοδήποτε είδος πατριωτισμού και που ξέρουν να αγαπούν τον νότο στο βορρά και το βορρά στο νότο — για τους γεννημένους μεσόγειους, τους «καλούς Ευρωπαίους». — Γι' αυτούς έκανε μουσική ο Μπιζέ, αυτή η τελευταία μεγαλοφυΐα, που είδε μια καινούρια ομορφιά και σαγήνη — που ανακάλυψε μια περιοχή του νότου στη μουσική.

Ενάντια στη γερμανική μουσική νομίζω πως πρέπει να παίρνονται όλων των ειδών οι προφυλάξεις. Αν υποθεθεί ότι κάποιος αγαπά τον νότο όπως τον αγαπώ εγώ, σαν ένα μεγάλο σχολείο ανάρρωσης, για όλες τις αρρώστιες των αισθήσεων και του πνεύματος, σαν μια τρομερή αφθονία

ήλιου και μεταμόρφωση από τον ήλιο, που απλώνεται πάνω σε μια αυτόνομη ύπαρξη που πιστεύει στον εαυτό της: ένα τέτοιο πρόσωπο θα μάθει να προφυλάσσεται κάπως από τη γερμανική μουσική επειδή αυτή, καθώς του χαλάει και πάλι το γούστο του, του χαλάει και την υγεία του. Ένας τέτοιος νότιος, όχι από καταγωγή αλλά από *πίστη*, στην περίπτωση που ονειρεύεται το μέλλον της μουσικής, ονειρεύεται επίσης και μια λύτρωση της μουσικής από το βορρά και έχει στα αφτιά του το πρελούδιο μια πιο βαθιάς, πιο δυνατής, ίσως πιο φαύλης και μυστηριώδους μουσικής, μια υπεργερμανική μουσική που δεν σβήνει, δεν κιτρινίζει, δεν χλομιάζει μπροστά στη θέα της γαλάζιας φιλήδονης θάλασσας και του φωτεινού ουρανού της Μεσογείου, όπως κάνει κάθε γερμανική μουσική: μια υπεργερμανική μουσική που στέκεται όρθια ακόμη και μπροστά στα καφετιά ηλιοβασιλέματα της ερήμου, που η ψυχή της είναι συγγενική με το φοινικόδενδρο και ξέρει πώς να μένει και να νιώθει οικεία ανάμεσα σε μεγάλα όμορφα μοναχικά αρπακτικά ζώα . . . Μπορώ να φανταστώ μια μουσική που η σπανιότατη μαγεία της θα συνίστατο στο ότι δεν θα ήξερε πια τίποτε από καλό και κακό: από καιρό σε καιρό μόνο θα περνούσε ίσως από πάνω της κάποια νοσταλγία σαν του ναύτη, κάποια χρυσή σκιά και ντελικάτη αδυναμία: μια τέχνη που θα έβλεπε να πετούν προς αυτήν, από μεγάλη απόσταση, τα χρώματα ενός δύοντος, τώρα σχεδόν ακατανόητου ηθικού κόσμου, και που θα ήταν αρκετά φιλόξενη και βαθιά για να υποδεχτεί τέτοιους όψιμους φυγάδες.

256

Χάρη στην άρρωστη αποξένωση που παρήγαγε και συνεχίζει να παράγει η παραφροσύνη της εθνικότητας μεταξύ των λαών της Ευρώπης, χάρη επίσης στους κοντόθωρους και βιαστικούς πολιτικούς που με τη βοήθειά της βρίσκονται στην κορυφή σήμερα και δεν έχουν ιδέα πόσο η πολιτική της διάλυσης που ακολουθούν θα είναι αναγκαστικά μόνον ένα διάλειμμα — χάρη σε όλα αυτά, και σε πολλά άλλα που δεν μπορούν να αναφερθούν σήμερα, παραβλέπονται σήμερα ή παρανοούνται με τρόπο αυθαίρετο και ψεύτικο τα πιο σίγουρα σημάδια του ότι η *Ευρώπη θέλει να γίνει μία*. Σε όλους τους πιο βαθείς και περιεκτικούς ανθρώπους του αιώνα αυτού η γενική τάση των μυστηριωδών διεργασιών της ψυχής τους ήταν πράγματι να ετοιμάσει το δρόμο γι' αυτήν την καινούρια *σύνθεση* και να προκαταλάβει πειραματικά τον Ευρωπαίο του μέλλοντος: μόνο στις επιφανειακές στιγμές τους, στις ώρες αδυναμίας τους, στα γηρατειά τους ανήκαν στους «ανθρώπους της πατρίδας» — απλώς ξεκουράζονταν από τους εαυτούς τους όταν γίνονταν «πατριώτες». Σκέπτομαι ανθρώπους σαν τον Ναπολέοντα, τον Γκαίτε, τον Μπετόβεν, τον Σταντάλ, τον Χάινριχ Χάινε, τον Σοπενάουερ: δεν πρέπει να κατηγορηθώ αν συμπεριλάβω

και τον Ρίχαρντ Βάγκνερ σ' αυτούς: δεν πρέπει να αφηνόμαστε να παραπλανιόμαστε από τις δικές του παρανοήσεις — μεγαλοφυίες του είδους του σπάνια έχουν το δικαίωμα να καταλαβαίνουν τους εαυτούς τους — κι ακόμη λιγότερο, φυσικά, από τον απρεπή θόρυβο με τον οποίο του εναντιώνονται και του αντιστέκονται στη Γαλλία σήμερα: εξακολουθεί να είναι αλήθεια ότι ο *ύστερος γαλλικός ρομαντισμός* της δεκαετίας του σαράντα και ο Βάγκνερ έχουν στενότατη σχέση. Είναι συνδεδεμένοι, θεμελιακά συνδεδεμένοι, σε όλα τα ύψη και τα βάθη των αναγκών τους: είναι η Ευρώπη, η *μία* Ευρώπη, που η ψυχή της σπρώχνει με λαχτάρα, μέσω της πολυειδούς και ακάθεκτης τέχνης τους, τον εαυτό της προς τα έξω, προς τα πάνω — προς τα πού; σε ένα καινούριο φως; σε έναν καινούριο ήλιο; Ποιος όμως θα μπορούσε να εκφράσει με ακρίβεια αυτό που δεν μπορούν να εκφράσουν καθαρά όλοι αυτοί οι αριστοτέχνες των νέων γλωσσικών μέσων; Το σίγουρο είναι ότι τους τυραννούσε η ίδια θύελλα και ορμή, ότι *έσπαχναν* με τον ίδιο τρόπο, αυτοί οι τελευταίοι μεγάλοι αναζητητές! Όλοι κυριαρχούμενοι από τη λογοτεχνία μέχρι τα μάτια και τα αφτιά τους — οι πρώτοι καλλιτέχνες που μορφώθηκαν από την παγκόσμια λογοτεχνία — οι περισσότεροι απ' αυτούς μάλιστα συγγραφείς και ποιητές οι ίδιοι και μεσολαβητές και αναμείκτες των τεχνών και των αισθήσεων (ο Βάγκνερ ανήκει ως μουσικός στους ζωγράφους, ως ποιητής στους μουσικούς, ως καλλιτέχνης γενικά στους ηθοποιούς): όλοι τους φανατικοί της *έκφρασης* «με οποιοδήποτε τίμημα» — επιστώ την προσοχή στον Ντελακρουά, τον πιο κοντινό συγγενή του Βάγκνερ — όλοι τους μεγάλοι ανακαλυπτές στην περιοχή του υψηλού, επίσης του άσχημου και του φρικτού, ακόμη μεγαλύτεροι ανακαλυπτές σε εφέ, στην έκθεση, στην τέχνη της βιτρίνας του καταστήματος, όλοι τους ταλέντα πολύ πιο πέρα από τη μεγαλοφυία τους — βιρτουόζοι πέρα για πέρα, με αλλόκοτη πρόσβαση σε καθετί που σαγηνεύει, δελεάζει, εξαναγκάζει, ανατρέπει, γεννημένοι εχθροί της λογικής και των ίσιων γραμμών, άπληστοι για το ξένο, το εξωτικό, το τερατώδες, το κυρτό, το αντιφατικό· ως άνθρωποι Τάνταλοι της θέλησης, αναρριχώμενοι πληβείοι που ήξεραν πως ήταν ανίκανοι, στις ζωές και στα έργα τους, για ένα ευγενές τέμπο, ένα *λέντο* — σκεφτείτε τον Μπαλζάκ, για παράδειγμα — ακαταπόνητοι εργάτες, που σχεδόν κατέστρεφαν τον εαυτό τους από τη δουλειά: αντινομιστές και αντάρτες στα ήθη, φιλόδοξοι και αχόρταγοι, δίχως ισορροπία και ευχαρίστηση· όλοι τους τέλος καταρρέοντες και βυθιζόμενοι μπροστά στον χριστιανικό σταυρό (και με κάθε δικαίωμα: γιατί ποιοί απ' αυτούς θα ήταν αρκετά βαθείς και πρωταρχικοί για μια φιλοσοφία του *αντίχριστου*;) — συνολικά ένας θρασύς-τολμηρός, λαμπρά βίαιος, υψηλά ιπτάμενος τύπος ανώτερου ανθρώπου που ανέβαζαν και τους άλλους μαζί τους και που είχαν προορισμό να διδάξουν στον αιώνα τους — έναν αιώνα του *όχλου*! — την έννοια «ανώτερος άνθρωπος» . . . Ας σκεφτούν οι γερμανοί φίλοι του

Ρίχαρντ Βάγκνερ αν υπάρχει στην βαγκνερική τέχνη κάτι απλώς γερμανικό ή αν διάκρισή της είναι ακριβώς το ότι προέρχεται από *υπεργερμανικές* πηγές και ωθήσεις: εξετάζοντας αυτό το πράγμα δεν πρέπει να υποτιμηθεί το πόσο απαραίτητο ήταν το Παρίσι για την καλλιέργεια του τύπου του, πόσο η βαθύτητα του ενστίκτου του τον τράβηξε προς τα εκεί ακριβώς την πιο αποφασιστική στιγμή, και πόσο όλος ο τρόπος της εμφάνισης και της αποστολής που έδωσε στον εαυτό του μπορούσε να τελειοποιηθεί μόνο σαν είδε το γαλλικό σοσιαλιστικό μοντέλο. Ίσως μια λεπτότερη σύγκριση να αποδείξει ότι, προς τιμήν της γερμανικής φύσης του Ρίχαρντ Βάγκνερ, όλα τα έκανε με πιο δυνατό, τολμηρό, σκληρό και υψηλό τρόπο απ' ό,τι μπορούσε να τα κάνει ένας Γάλλος του δέκατου ένατου αιώνα — χάρη στο γεγονός πως εμείς οι Γερμανοί είμαστε πιο κοντά στη βαρβαρότητα απ' όσο οι Γάλλοι: ίσως το πιο αξιοσημείωτο πράγμα που δημιούργησε ο Βάγκνερ να είναι μάλιστα απρόσιτο, ασύλληπτο, αμίμητο σε όλη την τόσο όψιμη λατινική ράτσα για πάντα και όχι μόνο για τώρα: η μορφή του Ζίγκφριντ, αυτού του *πολύ ελεύθερου* ανθρώπου, που μπορεί στην πραγματικότητα να είναι υπερβολικά ελεύθερος, σκληρός, ευδιάθετος, υγιής, *αντικαθολικός* για το γούστο των λαών μιας γηραιάς και ώριμης κουλτούρας. Μπορεί επίσης να ήταν ένα αμάρτημα εναντίον του ρομαντισμού αυτός ο αντιρομαντικός Ζίγκφριντ: λοιπόν, ο Βάγκνερ εξαγόρασε ακριβά αυτό το αμάρτημα στα μελαγχολικά γεράματά του όταν — προεξοφλώντας ένα γούστο που έγινε στο μεταξύ πολιτική — άρχισε, με τη θρησκευτική ζέση που τον χαρακτηρίζει, αν όχι να βαδίζει τουλάχιστον να κηρύττει *το δρόμο για τη Ρώμη*. — Προκειμένου να μην παρεξηγηθούν τα τελευταία αυτά λόγια μου, θέλω να ζητήσω τη βοήθεια μερικών δυνατών στίχων που θα φανερώσουν τι εννοώ ακόμη και σε λιγότερο εκλεπτυσμένα αφτιά — για τι *κατηγορώ* τον «ύστερο Βάγκνερ» και τη μουσική του τού *Πάρσιφαλ*:

Είναι αυτό ακόμα γερμανικό;

Από γερμανική καρδιά ήρθε αυτός ο πνιχτός κρωγμός;

Από γερμανικό κορμί αυτό το βγάλσιμο της σάρκας;

Γερμανικά τα χέρια των ιερών που προσεύχονται;

Αυτό το ξάναμα των αισθήσεων που μυρίζει λιβάνι;

Και γερμανικό αυτό το σκόνταμα, το γκρέμισμα, το τρέκλισμα,

Αυτός ο αβέβαιος βόμβος,

Αυτό το κοίταγμα των καλογριών, τα άβε,

οι καμπάνες, τα κουνουνίσματα,

Αυτό το ψεύτικο κι εκστατικό ανέβασμα ψηλότερα απ' τον ουρανό;

Είναι αυτό ακόμα γερμανικό;

Σκεφτείτε! Είστε ακόμη στην Πύλη;

Γιατί αυτό που ακούτε είναι η *Ρώμη* — η *πίστη της Ρώμης δίχως λόγια!*

Ένατο μέρος: Τι είναι ευγενές;

257

Κάθε ανύψωση του τύπου «άνθρωπος» ήταν μέχρι τώρα το έργο μια αριστοκρατικής κοινωνίας — και έτσι θα είναι πάντα: έργο μιας κοινωνίας που πιστεύει σε μια μακρά κλίμακα βαθμίδων ιεραρχίας και διαφορών αξίας μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου και χρειάζεται τη δουλεία με την μία ή την άλλη έννοια. Δίχως το πάθος της απόστασης, όπως αναπτύσσεται αυτό από τις ενσάρκωμένες διαφορές των τάξεων, από το συνεχές κοίταγμα της κυρίαρχης κλάστας από πάνω και προς τα κάτω σε υπηκόους και όργανα και από την εξίσου συνεχή άσκηση της υπακοής και της διοίκησης εκ μέρους της, του να κρατά κάτω και να κρατά σε απόσταση, δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί ούτε εκείνο το άλλο, πιο μυστηριώδες, πάθος, εκείνη η σφοδρή επιθυμία για ένα ολοένα και αυξανόμενο μεγαλόματo της απόστασης μέσα στην ίδια την ψυχή, για σχηματισμό όλο και πιο υψηλών, σπάνιων, απομακρυσμένων, τεταμένων, περιεκτικών καταστάσεων, κοντολογίς, ακριβώς για την ανύψωση του τύπου «άνθρωπος», για τη συνεχή «αυτούπερνίκηση του ανθρώπου», για να πάρω μια ηθική φόρμουλα υπό υπερηθική έννοια. Όσο για το πώς γεννιέται μια αριστοκρατική κοινωνία (δηλαδή η προϋπόθεση γι' αυτήν την ανύψωση του τύπου «άνθρωπος»), δεν πρέπει να τρέφουμε ανθρωπιστικές αυταπάτες: η αλήθεια είναι σκληρή. Ας πούμε στον εαυτό μας δίχως εξωραϊσμούς πώς άρχισε μέχρι τώρα κάθε ανώτερη κουλτούρα πάνω στη γη! Άνθρωποι με ακόμα ανθρώπινη φύση, βάρβαροι με κάθε φοβερή έννοια της λέξης, αρπακτικοί άνθρωποι που κατείχαν ακόμη μια άθραυστη δύναμη θέλησης και επιθυμία για δύναμη, ρίχτηκαν πάνω σε πιο αδύνατες, πιο πολιτισμένες, πιο φιλειρηνικές, εμπορικές ίσως ή ποιμενικές ράτσες ή πάνω σε γέριμες ώριμες κουλτούρες, των οποίων οι τελευταίες ζωτικές δυνάμεις έσβηναν μέσα σε ένα πυροτέχνημα πνεύματος και διαφθοράς. Η ευγενής κλάστα πάντα ήταν στην αρχή η βάρβαρη κλάστα: η υπεροχή της έγκειτο όχι στη σωματική δύναμη αυτών των βαρβάρων αλλά στην ψυχική τους δύναμη — ήταν πιο πλήρη ανθρώπινα όντα (πράγμα που σημαίνει επίσης, σε κάθε επίπεδο, «πιο πλήρη ζώα»).

258

Η διαφθορά ως έκφραση του ότι υπάρχει απειλή αναρχίας μέσα στα ένστικτα, και του ότι έχει κλονιστεί το οικοδόμημα των αισθημάτων, που ονομάζεται «ζωή»: η διαφθορά είναι κάτι θεμελιακά διαφορετικό ανάλο-

γα με τη μορφή ζωής στην οποία εμφανίζεται. Όταν, για παράδειγμα, μια αριστοκρατία σαν εκείνη της Γαλλίας στην αρχή της Επανάστασης πετάει τα προνόμιά της με έξοχη αηδία και θυσιάζεται σε μια υπερβολή ηθικού αισθήματος, τότε αυτό είναι διαφθορά — στην πραγματικότητα ήταν μόνον η τελευταία πράξη εκείνης της συνεχιζόμενης για αιώνες διαφθοράς δυνάμει της οποίας η αριστοκρατία παραιτήθηκε βαθμηδόν από τα κυριαρχικά της προνόμια και υποβίβασε τον εαυτό της σε *λειτουργία* της μοναρχίας (τελικά μόνο σε στολίδι και σε αντικείμενο προς επίδειξη της μοναρχίας). Το ουσιώδες σε μια καλή και υγιή αριστοκρατία είναι όμως ότι δεν αισθάνεται σαν *λειτουργία* (είτε της μοναρχίας είτε της κοινοπολιτείας) αλλά σαν *νόημά* τους και ύψιστη δικαίωσή τους — ότι συνεπώς δέχεται με καλή συνείδηση τη θυσία αναρίθμητων ανθρώπων που για το *χατίρι* της πρέπει να καταπιεστούν και να αναχθούν σε ατελείς ανθρώπους, σε δούλους και όργανα. Η βασική πίστη της πρέπει να είναι ότι η κοινωνία δεν πρέπει να υπάρχει για χάρη της κοινωνίας αλλά μόνον ως θεμέλιο και σκαλωσιά πάνω στην οποία ένα επιλεγμένο είδος όντος είναι ικανό να ανεβάσει τον εαυτό του στο υψηλότερο καθήκον του και γενικά σε μια υψηλότερη *ύπαρξη*: σαν εκείνα τα φυτά της Ιάβας που σκαρφαλώνουν αναζητώντας τον ήλιο — ονομάζονται *sipò matador* —, που σφίγγουν με τα κλαδιά τους μια βαλανιδιά σε τόσο μακρός και τόσο σφιχτά που στο τέλος, πιο ψηλά απ' αυτήν αλλά στηριζόμενα πάνω της, ανοίγουν τα στεφάνια τους στο ανοιχτό φως και εκθέτουν την ευτυχία τους.

259

Το να απέχεις από την αμοιβαία παράβλαψη, από την αμοιβαία βία, από την αμοιβαία εκμετάλλευση, το να εξισώνεις τη θέλησή σου με τη θέληση ενός άλλου: αυτό μπορεί υπό μία ορισμένη χονδροειδή έννοια να γίνει καλοί τρόποι μεταξύ ατόμων, αν είναι δεδομένες οι συνθήκες γι' αυτό (δηλαδή αν τα μέτρα δύναμης και τα μέτρα αξίας των δύο αυτών ατόμων είναι πράγματι όμοια και αν ανήκουν και τα δύο σε ένα σώμα). Από τη στιγμή όμως που θα θελήσουμε να προχωρήσουμε πιο πέρα αυτήν την αρχή και να την καταστήσουμε, αν είναι δυνατόν, *βασική αρχή της κοινωνίας*, αμέσως δείχνει τι είναι πραγματικά: θέληση για *άρνηση* της ζωής, αρχή διάλυσης και παρακμής. Πρέπει να σκεφτούμε το ζήτημα αυτό σε όλο του το βάθος και να φυλαχτούμε από κάθε συναισθηματική αδυναμία: η ίδια η ζωή είναι *κατ' ουσίαν* ιδιοποίηση, παράβλαψη, καθυπόταξη του ξένου και του πιο αδύνατου, καταπίεση, σκληρότητα, επιβολή των μορφών κάποιου, ενσωμάτωση και τουλάχιστον και ηπιότερα, εκμετάλλευση — αλλά γιατί να πρέπει να χρησιμοποιούμε πάντοτε λέξεις που ήταν από παλιά στιγματισμένες με μια συκοφαντική πρόθεση; Ακόμη κι εκείνο το σώμα μέσα στο οποίο, όπως δεχτήκαμε προηγουμένως, τα άτομα αντιμε-

τωπίζουν το ένα το άλλο ως ίσα/όμοια — αυτό συμβαίνει σε κάθε υγιή αριστοκρατία — οφείλει, αν είναι ζωντανό και όχι θνήσκον σώμα, να κάνει το ίδιο προς τα άλλα σώματα ό,τι αποφεύγει να κάνουν μεταξύ τους τα άτομα που υπάρχουν μέσα του: θα πρέπει να είναι η ενσαρκωμένη θέληση για δύναμη, θα θέλει να αναπτυχθεί, να επεκταθεί, να τραβήξει προς το μέρος του, να κερδίσει υπεροχή — όχι από κάποια ηθικότητα ή ανηθικότητα, αλλά επειδή ζει, και επειδή η ζωή είναι πάντα θέληση για δύναμη. Σε κανένα σημείο όμως απ' ό,τι σ' αυτό δεν είναι πιο απρόθυμη η κοινή ευρωπαϊκή συνείδηση να μάθει: παντού παθιάζονται, ακόμη και κάτω από επιστημονική μεταμφίεση, για επικείμενες καταστάσεις της κοινωνίας, όπου δεν θα υπάρχει «εκμετάλλευση» — αυτό ακούγεται στα αφτιά μου σαν να υπόσχονται μια ζωή στην οποία δεν θα υπάρχουν οργανικές λειτουργίες. Η «εκμετάλλευση» δεν έχει να κάνει με μια διεφθαρμένη ή ατελή ή πρωτόγονη κοινωνία: έχει να κάνει με την ουσία του ζωντανού όντος, ως θεμελιώδης οργανική λειτουργία, είναι μια συνέπεια της εσωτερικής θέλησης για δύναμη, που είναι ακριβώς η θέληση της ζωής. — Αν υποθεθεί ότι αυτό είναι καινοτομία ως θεωρία — ως πραγματικότητα είναι το πρωταρχικό γεγονός όλης της ιστορίας: ας είμαστε τουλάχιστον τόσο έντιμοι απέναντι στους εαυτούς μας για να το ομολογήσουμε!

260

Σε μια περιήγηση που έκανα στις πολλές πιο λεπτές και πιο χονδροειδείς ηθικές, που κυριάρχησαν ή κυριαρχούν ακόμη στη γη, βρήκα ορισμένα χαρακτηριστικά να επανέρχονται μαζί τακτικά και να συνδέονται μεταξύ τους: ώσπου στο τέλος μάντεψα δύο βασικούς τύπους, και αναδύθηκε μια βασική διάκριση. Υπάρχει *ηθική των κυρίων* και *ηθική των δούλων* — προσθέτω αμέσως ότι σε όλες τις ανώτερες και μεικτές κοινότητες εμφανίζονται στο προσκήνιο και προσπάθειες διαμεσολάβησης μεταξύ των δύο και συχνότερα σύγχυση και αμοιβαία παρανόηση — και μάλιστα μερικές φορές σκληρή αντιπαράθεση — ακόμη και μέσα στον ίδιο άνθρωπο, στο εσωτερικό *μίας* ψυχής. Οι ηθικές αξιακές διακρίσεις έχουν προκύψει είτε μεταξύ ενός κυρίαρχου είδους, που συνειδητοποιούσε με ευχαρίστηση τη διαφορά του από τους κυριαρχούμενους — είτε μεταξύ των κυριαρχούμενων, των δούλων και των εξαρτώμενων κάθε βαθμίδας. Στην πρώτη περίπτωση, όταν οι κυρίαρχοι είναι εκείνοι που καθορίζουν την έννοια «καλό», οι εξυψωμένες, περήφανες καταστάσεις της ψυχής θεωρούνται διακρινουσες και καθορίζουν την ιεραρχία. Ο ευγενής άνθρωπος χωρίζει από τον εαυτό του εκείνες τις φύσεις στις οποίες βρίσκει έκφραση το αντίθετο αυτών των περήφανων καταστάσεων: τις περιφρονεί. Ας παρατηρήσουμε αμέσως ότι σ' αυτό το πρώτο είδος ηθικής η αντίθεση «καλό» και «κακό» σημαίνει το ίδιο με την αντίθεση «ευγενές» και «αξιο-

περιφρόνητο» — η αντίθεση «καλό» και «άσχημο» έχει διαφορετική καταγωγή. Οι δειλοί, οι φοβιτσιάρηδες, οι μικροπρεπείς, και εκείνοι που σκέφτονται μόνο με βάση τη στενή ωφέλεια, περιφρονούνται· το ίδιο οι δύσπιστοι με την ανελεύθερη ματιά τους, εκείνοι που υποτιμούν τους εαυτούς τους, το όμοιο με σκύλο είδος ανθρώπων που αφήνει να το κακομεταχειρίζονται, οι επαίτες κόλακες, προπαντός οι ψεύτες — είναι βασική πίστη όλων των αριστοκρατών ότι ο κοινός λαός είναι ψεύτης. «Εμείς οι φιλαλήθεις» — έτσι αυτοαποκαλούνταν στην αρχαία Ελλάδα οι ευγενείς. Είναι ολοφάνερο ότι οι ηθικές αξιακές κατονομασίες παντού εφαρμόστηκαν πρώτα σε ανθρώπους και μόνο μετά και κατ' ακολουθίαν σε πράξεις: γι' αυτό είναι σοβαρό σφάλμα η τάση των ιστορικών της ηθικής να αρχίζουν από ερωτήματα όπως «γιατί επαινείται η οικειότητα των πράξεων;» Το ευγενές είδος ανθρώπου αισθάνεται το ίδιο πως καθορίζει τις αξίες, δεν έχει ανάγκη έγκρισης, κρίνει «ό,τι με βλάπτει είναι βλαβερό καθ' εαυτό», γνωρίζει ότι το ίδιο είναι αυτό που πρώτο απονέμει τιμή στα πράγματα, δημιουργεί αξίες. Τιμά καθετί για το οποίο γνωρίζει ότι αποτελεί μέρος του εαυτού του: μια τέτοια ηθική είναι αυτοεξύμηση. Στο πρώτο πλάνο βρίσκεται το αίσθημα της πληρότητας, της δύναμης, που θέλει να ξεχειλίσει, η ευτυχία της μεγάλης έντασης, η επίγνωση ενός πλούτου που θέλει να χαρίσει και να δώσει — και ο ευγενής άνθρωπος βοηθά τους δυστυχημένους, όχι όμως, ή σχεδόν όχι, από οίκτο, αλλά περισσότερο από μια παρόρμηση που τη δημιουργεί η περίσσεια της δύναμης. Ο ευγενής άνθρωπος τιμά στον εαυτό του τον άνθρωπο της δύναμης, αλλά και τον άνθρωπο που έχει δύναμη πάνω στον εαυτό του, που ξέρει να μιλά και να σιωπά, που χαίρεται να είναι σκληρός και αυστηρός απέναντι στον εαυτό του και που σέβεται καθετί αυστηρό και σκληρό. «Ο Βόταν έβαλε στο στήθος μου μια σκληρή καρδιά», λέγεται αυτό σε έναν παλιό σκανδιναβικό θρύλο: μια σωστή έκφραση που βγαίνει από την ψυχή ενός περήφανου Βίκινγκ. Ένα τέτοιο είδος ανθρώπου είναι περήφανο για το ότι δεν είναι φτιαγμένο για οίκτο: γι' αυτό ο ήρωας του θρύλου προσθέτει προειδοποιητικά: «όποιος δεν έχει σκληρή καρδιά ήδη από νέος, δεν θα έχει ποτέ». Ευγενείς και γενναίοι άνθρωποι που σκέφτονται έτσι, απέχουν περισσότερο από κάθε άλλον από εκείνη την ηθική που βλέπει το διακριτικό σημάδι του ηθικού ακριβώς στον οίκτο ή στη δράση για τους άλλους ή στο *désintéressement* [στην ανιδιοτέλεια]· η πίστη στον εαυτό, η περηφάνια για τον εαυτό, μια θεμελιώδης εχθρότητα και ειρωνεία απέναντι στην «ανιδιοτέλεια» ανήκουν τόσο τελεσίδικα στην ευγενή ηθική όσο ανήκουν και μια ήπια περιφρόνηση για τη συμπάθεια και μια προφύλαξη απέναντί της και απέναντι στη «θερμή καρδιά». — Οι δυνατοί είναι εκείνοι που ξέρουν να τιμούν, αυτή είναι η τέχνη τους, η δική τους περιοχή των επινοήσεων. Ο βαθύς σεβασμός για το γήρας και για την παράδοση — ολόκληρο τό δίκαιο στηρίζεται σ' αυτόν τον διπλό σεβασμό —, η πίστη

και η προκατάληψη υπέρ των προγόνων και εναντίον των απογόνων είναι τυπική στην ηθική των δυνατών· και όταν, αντίστροφα, οι άνθρωποι των «μοντέρνων ιδεών» πιστεύουν σχεδόν ενστικτωδώς στην «πρόοδο» και στο «μέλλον» και δείχνουν αυξανόμενη έλλειψη σεβασμού προς το γήρας, αυτό δείχνει αρκετά καθαρά τη μη ευγενή καταγωγή αυτών των «ιδεών». Μια ηθική των κυρίαρχων είναι, όμως, περισσότερο ξένη και οδυνηρή για το τωρινό γούστο στην αυστηρότητα της αρχής της ότι έχει κανείς υποχρεώσεις μόνον απέναντι στους ίσους/ομοίους του· ότι απέναντι σε όντα κατώτερης βαθμίδας, απέναντι σε καθετί ξένο, μπορεί κανείς να δρα όπως θέλει ή όπως «προστάζει η καρδιά» και σε κάθε περίπτωση «πέρα από το καλό και το κακό»: εδώ μπορεί να έχει μια θέση ο οίκτος και τα όμοιά του. Η ικανότητα και η υποχρέωση για παρατεταμένη ευγνωμοσύνη και παρατεταμένη εκδίκηση — και τα δύο μόνον ανάμεσα στους ίσους/ομοίους μας —, η λεπτότητα στα αντίποινα, μια εκλεπτυσμένη σύλληψη της φιλίας, μια ορισμένη ανάγκη να έχουμε εχθρούς (σαν αποχετευτική τάφρος, θα μπορούσαμε να πούμε, για τα αισθήματα της ζηλοφθονίας, της φιλονεικίας, της έπαρσης — κατά βάθος, για να μπορούμε να είμαστε καλοί φίλοι): όλα αυτά είναι τυπικά χαρακτηριστικά της ευγενούς ηθικής, η οποία, όπως σημειώσαμε προηγουμένως, δεν είναι η ηθική των «μοντέρνων ιδεών» και γι' αυτό είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτή σήμερα, όπως και να βγει στην επιφάνεια και να αποκαλυφθεί. — Τα πράγματα έχουν αλλιώς με τον δεύτερο τύπο ηθικής, την *ηθική των δούλων*. Αν υποθεθεί ότι οι κακοποιημένοι, οι καταπιεσμένοι, οι υποφέροντες, οι ανελεύθεροι, οι αβέβαιοι και οι κουρασμένοι με τον εαυτό τους ηθικολογούσαν: τι κοινό θα είχαν οι ηθικές εκτιμήσεις τους; Πιθανότατα θα έβρισκε έκφραση μια πεσιμιστική δυσπιστία απέναντι σε ολόκληρη την κατάσταση του ανθρώπου, ίσως μια καταδίκη του ανθρώπου μαζί με την κατάστασή του. Το βλέμμα του δούλου είναι δυσμενές για τις αρετές του δυνατού: είναι σκεπτικιστής και δύσπιστος, *λεπτά* δύσπιστος απέναντι σε καθετί «καλό» που τιμάται από τους δυνατούς — θα ήθελε να πείσει τον εαυτό του ότι η ίδια η ευτυχία δεν είναι γνήσια στους δυνατούς. Αντίστροφα, εκείνες οι ιδιότητες που βοηθούν στην ελάφρυνση της ζωής των υποφερόντων θα βγουν στο προσκήνιο και θα λουστούν με φως: εδώ τιμώνται ο οίκτος, η υποχρεωτική χείρα βοήθειας, η θερμή καρδιά, η υπομονή, η φιλοπονία, η ταπεινότητα, η φιλικότητα — διότι αυτές είναι εδώ οι πιο χρήσιμες ιδιότητες και δυνητικά τα μόνα μέσα για να αντέξει κανείς το άχθος της ύπαρξης. Η ηθική των δούλων είναι ουσιαστικά ηθική της ωφέλειας. Εδώ βρίσκεται η πηγή της περίφημης αντίθεσης «καλό» και «κακό» — η δύναμη και ο κίνδυνος θεωρούνται πως υπάρχουν στο κακό, μια ορισμένη φοβερότητα, λεπτότητα και δύναμη, που δεν προκαλεί την περιφρόνηση. Έτσι, σύμφωνα με την ηθική των δούλων, ο «κακός» προκαλεί φόβο· σύμφωνα με την ηθική των κυρίων, ο «καλός» είναι εκείνος που

προκαλεί φόβο και θέλει να τον προκαλεί, ενώ ο «άσχημος» άνθρωπος κρίνεται αξιοπεριφρόνητος. Η αντίθεση φτάνει στο αποκορύφωμά της όταν, ως συνέπεια της ηθικής των δούλων, μια πνοή περιφρόνησης κολλάει στο τέλος και στον «καλό» αυτής της ηθικής — μπορεί να είναι ανάλαφρη και καλόβολη περιφρόνηση —, επειδή μέσα στον τρόπο σκέψης των δούλων ο καλός άνθρωπος πρέπει να είναι οπωσδήποτε ο *ακίνδυνος* άνθρωπος: είναι καλόβολος, εύκολα εξαπατώμενος, ίσως λιγάκι βλάκας, *un bonhomme* [ένα ανθρωπάκι]. Παντού όπου επικρατεί η ηθική των δούλων, η γλώσσα δείχνει μια τάση να φέρει πιο κοντά τις λέξεις «καλός» και «βλάκας». — Μια τελευταία βασική διάκριση: η λαχτάρα για ελευθερία, το ένστικτο για την ευτυχία και τις λεπτότητες του αισθήματος της ελευθερίας, ανήκουν στην ηθική και την ηθικότητα των δούλων τόσο αναγκαία όσο αναγκαία είναι το σύνηθες σύμπτωμα ενός αριστοκρατικού τρόπου σκέψης και αξιολόγησης η τέχνη και ο ενθουσιασμός στον σεβασμό, στην αφοσίωση. — Από δω καταλαβαίνουμε δίχως άλλη διευκρίνιση γιατί η αγάπη *ως πάθος* — αυτό είναι η ευρωπαϊκή μας ειδικότητα — πρέπει να είναι οπωσδήποτε ευγενούς καταγωγής: επινοήθηκε, όπως είναι γνωστό, από τους προβηγκιανούς ιππότες/ποιητές, εκείνους τους λαμπρούς, επινοητικούς ανθρώπους της «*gai saber*» [χαρούμενης γνώσης], στους οποίους τόσα πολλά οφείλει η Ευρώπη και σχεδόν τον ίδιο τον εαυτό της.

261

Στα πράγματα που ίσως καταλαβαίνει δυσκολότερα ένας ευγενής άνθρωπος ανήκει και η ματαιοδοξία: θα επιδιώξει να αρνηθεί την ύπαρξή της εκεί όπου ένα άλλο είδος ανθρώπου θα την θεωρήσει εντελώς προφανή. Το πρόβλημα γι' αυτόν είναι να φανταστεί πλάσματα που προσπαθούν να εγείρουν μια καλή γνώμη γι' αυτά, την οποία δεν έχουν τα ίδια για τους εαυτούς τους — και συνεπώς δεν την «αξίζουν» — παρόλο που καταλήγουν να *πιστεύουν* κι αυτά σ' αυτήν. Αυτό του φαίνεται εν μέρει τόσο άγευστο και στερούμενο αυτοσεβασμού, εν μέρει τόσο μπαρόκ ανορθολογικό που θα προτιμούσε να θεωρήσει τη ματαιοδοξία εξαίρεση και στις περισσότερες περιπτώσεις που γίνεται λόγος γι' αυτήν αμφισβητεί την ύπαρξή της. Θα πει, για παράδειγμα: «μπορώ να υπολογίσω λάθος την αξία μου και μολαταύτα να απαιτώ να αναγνωρίζουν οι άλλοι την αξία μου όπως την υπολογίζω εγώ — αυτό όμως δεν είναι ματαιοδοξία (αλλά έπαρση ή, στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτό που λέγεται «ταπεινοφροσύνη» ή «μετριοπάθεια»). Ή επίσης: «μπορώ, για πολλούς λόγους, να χαίρομαι για την καλή γνώμη των άλλων, ίσως επειδή τους αγαπώ και τους τιμώ και χαίρομαι με τις χαρές τους, ίσως επειδή η καλή τους γνώμη με στηρίζει στην πίστη μου στην δική μου καλή γνώμη, ίσως

επειδή η καλή γνώμη των άλλων, ακόμη και όταν δεν τη συμμερίζομαι, είναι χρήσιμη για μένα ή υπόσχεται να είναι χρήσιμη — τίποτε όμως απ' όλα αυτά δεν είναι ματαιοδοξία». Ο ευγενής άνθρωπος πρέπει να αναγκαστεί, και μάλιστα να χρησιμοποιήσει τη βοήθεια της ιστορίας, για να δει ότι, προ αμνημονεύτων χρόνων, σε όλα τα εξαρτώμενα λαϊκά στρώματα, ο κοινός άνθρωπος δεν ήταν παρά μόνον αυτό που μετρούσε — καθόλου συνηθισμένος να θέτει ο ίδιος αξίες, δεν έδινε στον εαυτό του άλλη αξία από εκείνη που του έδινε ο κύριός του (είναι εγγενές δικαίωμα των κυριών να δημιουργούν αξίες). Μπορεί να θεωρηθεί ως συνέπεια ενός φοβερού αταβισμού το ότι ακόμη και τώρα ο συνηθισμένος άνθρωπος εξακολουθεί πάντα να περιμένει μια γνώμη γι' αυτόν και ύστερα ενστικτωδώς υποτάσσεται σ' αυτήν: αλλά αυτό συμβαίνει όχι μόνο στην περίπτωση μιας «καλής» γνώμης, αλλά και στην περίπτωση μιας κακής και άδικης (σκεφτείτε, για παράδειγμα, το μεγαλύτερο μέρος των αυτοεκτιμήσεων και των αυτοϊποτιμήσεων που αποκτούν οι πιστές γυναίκες από τους εξομολογητές τους και γενικά ο πιστός χριστιανός από την Εκκλησία του). Είναι γεγονός ότι σε συμφωνία με την αργή άνοδο της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων (και της πρωταρχικής αιτίας της, της ανάμειξης του αίματος των κυριών και των δούλων), η αρχικά ευγενής και σπάνια παρόρμηση να δίνει κανείς μια αξία στον εαυτό του από μόνος του και να «σκέφτεται καλά» για τον εαυτό του θα ενθαρρύνεται και θα διαδίδεται ολοένα και περισσότερο: αλλά έχει πάντα εναντίον της μια παλαιότερη, πιο ευρεία και πιο ενσωματωμένη κλίση — και στο φαινόμενο της «ματαιοδοξίας» η παλαιότερη αυτή κλίση γίνεται κύριος της νεότερης. Ο ματαιόδοξος χαιρέται για κάθε καλή γνώμη που ακούει για τον εαυτό του (εντελώς ανεξάρτητα από κάθε άποψη χρησιμότητας και εξίσου ανεξάρτητα από την αλήθεια και το ψέμα), ακριβώς όπως υποφέρει από κάθε κακή γνώμη: γιατί υποτάσσεται και στις δύο, νιώθει υποταγμένος σ' αυτές λόγω του παλαιότατου εκείνου ενστίκτου της υποταγής που ξεσπάει μέσα του. — Είναι ο «δούλος» στο αίμα του ματαιόδοξου, ένα υπόλειμμα της πανουργίας του δούλου — και πόσος πολύς «δούλος» εξακολουθεί να υπάρχει στη γυναίκα, για παράδειγμα! —, εκείνο που προσπαθεί να τον παραπλανήσει σε καλές γνώμες γι' αυτόν· είναι επίσης ο δούλος εκείνο που αμέσως μετά γονατίζει μπροστά σ' αυτές τις γνώμες σαν να μην τις είχε καλέσει ο ίδιος. — Και για να το πω άλλη μια φορά: η ματαιοδοξία είναι αταβισμός.

Ένα είδος γεννιέται, ένας τύπος γίνεται στέρεος και δυνατός μέσα από έναν μακρόχρονο αγώνα εναντίον ουσιαστικά μη ευνοϊκών συνθηκών.

Αντίστροφα, γνωρίζουμε από την εμπειρία των εκτροφών ότι είδη που δέχονται άφθονη τροφή και περίσσεια φροντίδας και προστασίας γρήγορα τείνουν με τον ισχυρότερο τρόπο να παράγουν παραλλαγές του τύπου τους και είναι πλούσια σε θαυμαστά πράγματα και τερατώδεις (ακόμη και σε τερατώδη ελαττώματα). Ας δούμε τώρα μια αριστοκρατική κοινότητα, την Βενετία φερ' ειπείν, ή μια αρχαία ελληνική πόλιν, ως ηθελημένη ή αθέλητη διοργάνωση για τον σκοπό της εκτροφής: υπάρχουν εδώ άνθρωποι που ζουν μαζί και που καταφεύγουν στις δικές τους δυνάμεις, άνθρωποι που θέλουν να επικρατήσει το είδος τους συνήθως επειδή πρέπει να επικρατήσει ή να διατρέξει τον φοβερό κίνδυνο να ξεριζωθεί. Εδώ λείπει εκείνη η εύνοια, εκείνη η περίσσεια, εκείνη η προστασία που ευνοεί τις παραλλαγές: το είδος χρειάζεται τον εαυτό του ως είδος, ως κάτι που μπορεί να επικρατήσει και να διαρκέσει μέσα στη συνεχή πάλη εναντίον των γειτόνων του ή εναντίον των καταπιεσμένων που έχουν ξεγερωθεί ή απειλούν να ξεγερωθούν ακριβώς χάρη στην σκληρότητα, την ομοιομορφία, την απλότητα της μορφής του. Η πιο πολυειδής πείρα μαθαίνει στο είδος χάρη σε ποιες κυρίως ιδιότητες εξακολουθεί να υπάρχει και να νικά, παρά όλους τους θεούς και τους ανθρώπους: αυτές τις ιδιότητες τις ονομάζει αυτό αρετές, αυτές τις αρετές μόνον εκτρέφει και καλλιεργεί. Το κάνει αυτό με σκληρότητα, και μάλιστα θέλει τη σκληρότητα: κάθε αριστοκρατική ηθική είναι μισαλλόδοξη, στην εκπαίδευση των νέων, στα μέτρα που λαμβάνει απέναντι στις γυναίκες, στα γαμήλια ήθη, στις σχέσεις των νέων με τους γέροντες, στους ποινικούς νόμους (που κοιτούν μόνο τους παρεκκλίνοντες) — κατατάσσει την ίδια την μισαλλοδοξία στις αρετές, κάτω από το όνομα «δικαιοσύνη». Ένας τύπος με λίγα αλλά πολύ ισχυρά χαρακτηριστικά, ένα είδος ανθρώπων ανστηρό, φιλοπόλεμο, φρόνιμα σιωπηλό, αποφασισμένο και κλειστό στον εαυτό του (και ως τέτοιο προικισμένο με το λεπτότερο αίσθημα για τη σαγήνη και τις *nuances* [αποχρώσεις] της κοινωνίας), εδραιώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο πέρα από τις αλλαγές των γενιών: η συνεχής πάλη εναντίον διαρκώς *δυσμενών* συνθηκών είναι, όπως ειπώθηκε, αυτό που εδραιώνει και σκληραίνει έναν τύπο. Στο τέλος όμως έρχεται μια μέρα μια ευκολότερη κατάσταση πραγμάτων και η τρομερή ένταση χαλαρώνει: ίσως δεν υπάρχουν πια εχθροί μεταξύ των γειτόνων, και αφθονούν τα μέσα για τη ζωή, ακόμη και για την απόλαυση της ζωής. Με ένα χτύπημα σπάει ο δεσμός και ο καταναγκασμός της παλιάς πειθαρχίας: αυτή δεν θεωρείται πια αναγκαία, συνθήκη της ύπαρξης — αν είναι να διατηρηθεί θα διατηρηθεί μόνον ως μορφή *πολυτέλειας*, ως αρχαΐζον γούστο. Η παραλλαγή, είτε ως εκτροπή (στο πιο υψηλό, πιο λεπτό, πιο σπάνιο) είτε ως εκφυλισμός και τερατώδεια, βγαίνει ξαφνικά στο προσκήνιο με τη μεγαλύτερη λαμπρότητα και πληρότητα, το άτομο τολμά να είναι άτομο και να ξεχωρίζει. Σ' αυτά τα σημεία καμψής της ιστορίας εμφανίζονται πλάι πλάι και συχνά μπλεγμένες και μπερδε-

μένες μια λαμπρή, πολυειδής, όμοια με ζούγκλα ανάπτυξη και ανύψωση, ένα είδος τροπικού τέμπο στον ανταγωνισμό της ανάπτυξης, και μια τρομερή καταστροφή και αυτοκαταστροφή, χάρη στους άγριους εγωισμούς που, στρεφόμενοι ο ένας γύρω από τον άλλο και θαρρείς εκρηγνύμενοι, παλεύουν «για ήλιο και φως» και δεν ξέρουν πια να συναγάγουν κανένα όριο, καμιά χαλιναγώγηση, καμιά προφύλαξη από την μέχρι τούδε κυρίαρχη ηθική. Ήταν αυτή η ηθική που συγκέντρωσε τέτοια τεράστια ενέργεια, που τέντωσε το τόξο με τόσο απειλητικό τρόπο — τώρα «ξοδεύεται», τώρα έχει «ζήσει». Φτάνουμε στο επικίνδυνο και ανησυχητικό σημείο εκεί όπου η πιο μεγάλη, πιο πολυειδής, πιο περιεκτική ζωή ζει *πέρα* από την παλιά ηθική: το «άτομο» στέκεται εκεί, αναγκασμένο να δώσει νόμους στον εαυτό του, να βρει τέχνες και τεχνάσματα για την αυτοσυντήρηση, την αυτοανύψωση, την σωτηρία του. Τίποτε άλλο από καινούρια προς τι και με τι, όχι πια συνηθισμένες φόρμουλες, παρανόηση σε συμμαχία με έλλειψη σεβασμού, η παρακμή, η διαφθορά και οι υψηλότερες επιθυμίες τρομακτικά ενωμένες, το δαιμόνιο της φυλής να ξεχειλίζει από κάθε κέρασ της Αμαλθείας του καλού και του κακού, μια μοιραία σύμπτωση άνοιξης και φθινοπώρου, γεμάτη από καινούριες σαγήνες και πέπλα, που προσιδιάζουν στην νεανική, ανεξάντλητη ακόμη, διαφθορά. Παρουσιάζεται πάλι ο κίνδυνος, η μητέρα της ηθικής, ο μεγάλος κίνδυνος, μόνο που αυτή τη φορά έρχεται από το άτομο, από τον γείτονα και φίλο, από το δρόμο, από το ίδιο σου το παιδί, από την ίδια σου την καρδιά, από τις πιο προσωπικές και μυστικές γωνιές της επιθυμίας και της θέλησης: τι θα έχουν να κηρύξουν οι ηθικοί φιλόσοφοι που εμφανίζονται αυτήν την εποχή; Ανακαλύπτουν, αυτοί οι οξυδερκείς παρατηρητές και αργόσχολοι, ότι το τέλος έρχεται γρήγορα, ότι όλα γύρω τους είναι διεφθαρμένα και διαφθείροντα, ότι τίποτε δεν μπορεί να διαρκέσει μέχρι μεθαύριο, εκτός από ένα είδος ανθρώπου, το αθεράπευτα *μέτριο*. Μόνον οι μέτριοι έχουν την προοπτική να συνεχιστούν και να πολλαπλασιαστούν — είναι οι άνθρωποι του μέλλοντος, οι μοναδικοί επιζήσαντες· «να είστε σαν αυτούς, να γίνετε μέτριοι!» είναι στο εξής η μοναδική ηθική που έχει ακόμα νόημα, που βρίσκει ακόμα αφτιά να την ακούσουν. — Είναι όμως δύσκολο να κηρύξεις αυτήν την ηθική της μετριότητας! — διότι δεν μπορεί ποτέ να ομολογήσει τι είναι και τι θέλει! οφείλει να μιλήσει για μέτρο και αξιοπρέπεια και καθήκον και αγάπη για τον πλησίον — δύσκολα θα μπορέσει να *κρύψει την ειρωνεία της!*

Υπάρχει ένα *ένστικτο για τη διαβάθμιση*, το οποίο είναι ήδη περισσότερο από οτιδήποτε άλλο το σημάδι μιας *υψηλής* βαθμίδας· υπάρχει μια *ηδονή* στις αποχρώσεις του σεβασμού, που αφήνει να μαντέψουμε ευγενή

καταγωγή και ευγενείς συνήθειες. Η λεπτότητα, η καλοσύνη και το ύψος μιας ψυχής μπαίνουν σε επικίνδυνη δοκιμασία κάθε φορά που περνάει κάτι από μπροστά της το οποίο είναι πρώτης βαθμίδας, αλλά όχι ακόμη προστατευμένο από ενοχλητικές αδεξιότητες και αδράγματα προκαλούμενα από το δέος της αυθεντίας: κάτι που ακολουθεί το δρόμο του ασημάδευτο, ανεξερευνητο, δελεαστικό, ίσως αυθαίρετα συγκαλυμμένο και μεταμφιεσμένο, σαν ζωντανή λυδία λίθος. Εκείνος που έργο του και πρακτική του είναι να εξερευνά ψυχές, θα χρησιμοποιήσει ακριβώς αυτήν την τέχνη με πολλές μορφές προκειμένου να καθορίσει την τελική αξία μιας ψυχής, την αναλλοίωτη και εγγενή βαθμίδα στην οποία ανήκει: θα τη θέσει σε δοκιμασία για να προσδιορίσει το *ένστικτο σεβασμού* που έχει. *Différence engendre haine* [η διαφορά γεννά το μίσος]: ο κοινός χαρακτήρας ορισμένων φύσεων αναβρύζει ξαφνικά σαν βρόμικο νερό όποτε μεταφέρεται κάποιο ιερό σκεύος, κάποιο πολύτιμο αντικείμενο από μια κλειστή σκευοθήκη, κάποιο βιβλίο με τα σημάδια ενός μεγάλου πεπρωμένου και από την άλλη μεριά υπάρχει μια αθέλητη σιωπή, ένας δισταγμός του ματιού, ένα σταμάτημα όλων των χειρονομιών, που φανερώνουν ότι μια ψυχή *αισθάνεται* την εγγύτητα κάποιου πράγματος που αξίζει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο τον σεβασμό. Ο τρόπος με τον οποίο ο σεβασμός για την *Βίβλο* διατηρήθηκε μέχρι τώρα γενικά στην Ευρώπη, είναι ίσως το καλύτερο κομμάτι πειθαρχίας και εκλέπτυνσης των ηθών που οφείλει η Ευρώπη στον χριστιανισμό: τέτοια βιβλία με βάθος και έσχατη σημασία απαιτούν για την προστασία τους μια εξωτερική τυραννία αυθεντίας, προκειμένου να κερδίσουν εκείνες τις χιλιετίες *διάρκειας* που χρειάζονται για να εξαντληθούν και να διαλευκανθούν πλήρως. Πολλά επιτεύχθηκαν όταν εντυπώθηκε τελικά στις μάζες (σε όλων των ειδών τα ρηγά πνεύματα και εκείνους που χωνεύουν βιαστικά) το αίσθημα ότι υπάρχουν πράγματα που δεν πρέπει να αγγίζουν· ότι υπάρχουν άγια βιώματα μπροστά στα οποία πρέπει να βγάζουν τα παπούτσια τους και να κρατούν μακριά τα ακάθαρτα χέρια τους — αυτό είναι σχεδόν το μεγαλύτερο βήμα τους προς την ανθρώπινη ιδιότητα. Αντίστροφα, δεν υπάρχει ίσως τίποτε στους λεγόμενους καλλιεργημένους, στους πιστούς των «μοντέρνων ιδεών», που να προκαλεί τόση αηδία όση η έλλειψη ντροπής που έχουν, η αυτοϊκανοποιούμενη θρασύτητα του ματιού και του χεριού με την οποία αγγίζουν, γλείφουν και ψηλαφούν τα πάντα· και είναι δυνατό να βρισκείται σήμερα περισσότερη *σχετική* ευγένεια του γούστου και τακτ του σεβασμού στον λαό, στον κατώτερο λαό, και ειδικά στους αγρότες, παρά στον αναγιγνώσκοντα εφημερίδες ημίκοσμο του πνεύματος, τους καλλιεργημένους.

τιμούσαν περισσότερο και με την μεγαλύτερη σταθερότητα να κάνουν οι πρόγονοί του: είτε, για παράδειγμα, ήταν ακάματοι οικονομοί και εξαρτήματα ενός γραφείου και ενός χρηματοκιβωτίου, μέτριοι και αστοί στις επιθυμίες τους, μέτριοι και στις αρετές τους· είτε ζούσαν συνηθισμένοι να διατάζουν από το βράδυ ως το πρωί, παραδομένοι σε χονδροειδείς απολαύσεις και ίσως σε ακόμη πιο χονδροειδή καθήκοντα και ευθύνες· είτε, τέλος, θυσίασαν κάποτε παλαιά προνόμια καταγωγής και ιδιοκτησίας προκειμένου να ζήσουν πλήρως για την πίστη τους — για τον «Θεό» τους — ως άνθρωποι μιας ανελέητης και τρυφερής συνείδησης που κοκκινίζει μπροστά σε όλα τα ημίμετρα. Είναι αδύνατο να μην έχει ένας άνθρωπος τις ιδιότητες και τις προτιμήσεις των γονιών του και των παππούδων του: όσο κι αν δείχνουν το αντίθετο τα φαινόμενα. Αυτό είναι το πρόβλημα της φυλής. Αν ξέρει κανείς κάτι για τους γονείς, επιτρέπεται να βγάλει ένα συμπέρασμα για το παιδί: κάθε είδος ταπεινής ακρασίας, κάθε είδος στενής ζηλοφθονίας, μια αδέξια απόδοση δίκιου στον εαυτό — τα τρία αυτά πράγματα μαζί αποτελούσαν όλες τις εποχές τα χαρακτηριστικά του πληβείου τύπου — τέτοιες ιδιότητες πρέπει να μεταφέρονται στο παιδί τόσο σίγουρα όσο το χαλασμένο αίμα· και η καλύτερη εκπαίδευση και καλλιέργεια θα καταφέρει μόνο να εξαπατήσει όσον αφορά μια τέτοια κληρονομιά. — Και τι άλλο θέλει σήμερα η εκπαίδευση και η καλλιέργεια! Στην πολύ δημοκρατική, δηλαδή πληβεία, εποχή, η «εκπαίδευση» και η «καλλιέργεια» πρέπει να είναι κατ' ουσίαν η τέχνη του εξαπατάν — όσον αφορά στην καταγωγή, στην κληρονομημένη πλέμπα στο σώμα και στην ψυχή. Ένας παιδαγωγός που θα κήρυττε σήμερα πάνω απ' όλα την φιλαλήθεια και θα φώναζε συνεχώς στους μαθητές του «να είστε αληθινοί! να είστε φυσικοί! να δίνετε αυτό που είστε!» — ακόμη κι ένας τέτοιος ενάρετος και άκακος γάιδαρος θα μάθαινε σε λίγο να ανατρέχει σε εκείνη τη *furca* [το δικράνι] του Οράτιου για να *naturam expellere* [να διώξουμε τη φύση]: με ποια επιτυχία; Η «πλέμπα» *usque recurret* [πάντα επιστρέφει].

265

Με τον κίνδυνο να ενοχλήσω αθώα αφτιά υποστηρίζω ότι ο εγωισμός ανήκει στην ουσία της ευγενούς ψυχής, εννοώ εκείνη την αμετακίνητη πίστη ότι σ' ένα όν τέτοιο όπως «είμαστε εμείς» πρέπει να υποτάσσονται εκ φύσεως άλλα όντα και να θυσιάζονται γι' αυτό. Η ευγενής ψυχή δέχεται αυτό το γεγονός του εγωισμού της δίχως κανένα ερωτηματικό, επίσης δίχως κανένα αίσθημα σκληρότητας, καταναγκασμού, ιδιοτροπίας σ' αυτόν, αλλά μάλλον σαν κάτι που μπορεί να θεμελιώνεται στον πρωταρχικό νόμο των πραγμάτων: αν έφαχνε ένα όνομα γι' αυτό θα το ονόμαζε «είναι η ίδια η δικαιοσύνη». Κάτω από ορισμένες συνθήκες που την κάνουν

να διατάζει στην αρχή, θα παραδεχτεί ότι υπάρχουν άλλοι με ίσα δικαιώματα μ' αυτήν· από τη στιγμή που έχει ξεκαθαρίσει αυτό το ερώτημα της βαθμίδας, κινείται ανάμεσα σ' αυτούς τους ίσους και τους με ίσα δικαιώματα με την ίδια σιγουριά στην αιδώ και στον τρυφερό σεβασμό, που εφαρμόζει απέναντι στον εαυτό της — σύμφωνα με έναν έμφυτο ουράνιο μηχανισμό, τον οποίο καταλαβαίνουν όλα τα άστρα. Αυτή η εκλέπτυνση και αυτοπεριορισμός στη συναλλαγή με τους ίσους/όμοιους της είναι μια *ακόμη* πλευρά του εγωισμού της — κάθε άστρο είναι ένας τέτοιος εγωιστής: τιμά τον εαυτό της σ' αυτούς και στα δικαιώματα που τους παραχωρεί, δεν έχει αμφιβολία ότι η ανταλλαγή τιμών και δικαιωμάτων, ως η ουσία της κοινωνικής συναλλαγής, είναι επίσης μέρος της φυσικής κατάστασης των πραγμάτων. Η ευγενής ψυχή δίνει όπως παίρνει, από το παθιασμένο και ευαίσθητο ένστικτο της ανταπόδοσης που έχει στα βάθη της. Η έννοια «χάρις» δεν έχει *inter pares* [μεταξύ ίσων/ομοίων] κανένα νόημα ή καλή μυρωδιά· μπορεί να υπάρχει ένας εξάισιος τρόπος να αφήνεις δώρα να πέφτουν από πάνω και να τα πίνεις διψασμένα σαν σταγόνες: αλλά γι' αυτήν την τέχνη και συμπεριφορά η ευγενής ψυχή δεν έχει καμιά ικανότητα. Την εμποδίζει ο εγωισμός της: δεν της αρέσει να κοιτά «προς τα πάνω» — προτιμάει να κοιτά είτε *μπροστά* της, οριζόντια και αργά, ή προς τα κάτω — *ξέρει πως βρίσκεται ψηλά*.

266

«Μπορούμε να σεβόμαστε αληθινά μόνον εκείνον που δεν *ψάχνει* τον εαυτό του». — Ο Γκαίτε στον σύμβουλο Σλόσερ.

267

Έχουν μια παροιμία οι Κινέζοι που οι μητέρες τη διδάσκουν ήδη στα παιδιά τους: *siao-sin* «κάνε την καρδιά σου *μικρή!*» Αυτή είναι η χαρακτηριστική βασική τάση σε όψιμους πολιτισμούς: δεν αμφιβάλλω ότι το πρώτο πράγμα που θα παρατηρούσε ένας αρχαίος Έλληνας σε μας τους σημερινούς Ευρωπαίους θα ήταν η μείωση του εαυτού μας — μόνο και μόνο γι' αυτό το πράγμα δεν θα ήμασταν του «γούστου» του.

268

Τι είναι τελικά ο κοινός χαρακτήρας; — Οι λέξεις είναι ήχοι για έννοιες· οι έννοιες όμως είναι περισσότερο ή λιγότερο καθορισμένες εικόνες για συχνά επανερχόμενες και συνδεδεμένες αισθήσεις και ομάδες αισθήσεων. Για να καταλαβαίνουμε ο ένας τον άλλο, δεν αρκεί να χρησιμοποιούμε τις ίδιες λέξεις· πρέπει επίσης να χρησιμοποιούμε τις ίδιες λέξεις για το ίδιο είδος εσωτερικών βιωμάτων, πρέπει τελικά να έχουμε την ε-

μπειρία μας από κοινού. Γι' αυτό το λόγο οι άνθρωποι ενός λαού καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον καλύτερα απ' ό,τι μέλη διαφορετικών λαών, ακόμη κι όταν χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα: ή μάλλον, όταν άνθρωποι έχουν ζήσει επί μακρόν κάτω από όμοιες συνθήκες (κλίματος, εδάφους, κινδύνου, αναγκών, εργασίας), προκύπτει από δω μια ομάδα όπου «ο ένας καταλαβαίνει τον άλλο», ένας λαός. Σε κάθε ψυχή της ομάδας αυτής ένας ίσος αριθμός συχνά επανερχόμενων βιωμάτων έχει κερδίσει το πάνω χέρι πάνω σ' εκείνα που έρχονται σπανιότερα: λόγω αυτού του γεγονότος οι άνθρωποι καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο, γρήγορα και ολοένα και γρηγορότερα — η ιστορία της γλώσσας είναι η ιστορία μιας διαδικασίας συντόμευσης: πάνω στη βάση αυτής της γρήγορης κατανόησης οι άνθρωποι ενώνονται, σφικτά και ολοένα και πιο σφικτά. Όσο πιο μεγάλος είναι ο κίνδυνος, τόσο πιο μεγάλη είναι η ανάγκη να επιτευχθεί συμφωνία γρήγορα και εύκολα όσον αφορά αυτό που πρέπει να γίνει: το να μην παρανοεί ο ένας τον άλλο σε καταστάσεις κινδύνου είναι απόλυτη αναγκαιότητα στις ανθρώπινες σχέσεις. Κάνει κανείς αυτή τη δοκιμή ακόμη και στην περίπτωση φιλιών ή ερωτικών υποθέσεων: τίποτε απ' αυτά δεν έχει διάρκεια από τη στιγμή που θα ανακαλυφθεί ότι το ένα μέρος χρησιμοποιεί λέξεις που συνδέει με αισθήματα, προθέσεις, αντιλήψεις, επιθυμίες, φόβους διαφορετικούς από εκείνους με τους οποίους τις συνδέει το άλλο μέρος. (Ο φόβος για την «αιώνια παρεξήγηση»: αυτό είναι το αγαθοεργό πνεύμα που τόσο συχνά συγκρατεί πρόσωπα διαφορετικού φύλου από το να συνάπτουν βιαστικούς δεσμούς στους οποίους τους σπρώχνουν οι αισθήσεις και η καρδιά — και όχι κάποιο σοπεναουερικό «πνεύμα του είδους»!) Ποιες ομάδες αισθήσεων στο εσωτερικό μιας ψυχής αφυπνίζονται, αρχίζουν να μιλούν, δίνουν διαταγές γρηγορότερα, αυτό το πράγμα αποφασίζει για όλη την ιεραρχία των αξιών της, αυτό καθορίζει τελικά τον πίνακα των αγαθών της. Οι εκτιμήσεις ενός ανθρώπου προδίδουν κάτι από τη δομή της ψυχής του, και πού βλέπει αυτή τις συνθήκες ζωής της, τις πραγματικές ανάγκες της. Αν υποθεθεί τώρα ότι η ανάγκη συνένωνε ανέκαθεν μόνον ανθρώπους που μπορούσαν να δείξουν παρόμοιες απαιτήσεις, παρόμοια βιώματα μέσω παρόμοιων σημείων, το συμπέρασμα είναι ότι συνολικά η εύκολη *ανακοινωσιμότητα* της ανάγκης, δηλαδή τελικά η βίωση μόνο μέτρων και κοινών βιωμάτων, πρέπει να ήταν η πιο ισχυρή από όλες τις ισχυρές δυνάμεις που διέθετε ως σήμερα ο άνθρωπος. Οι πιο όμοιοι, οι πιο συνηθισμένοι άνθρωποι είχαν και εξακολουθούν να έχουν το πλεονέκτημα, οι πιο διαλεκτοί, λεπτοί, σπάνιοι και δυσκολοκατανόητοι διατρέχουν τον κίνδυνο να μείνουν μόνοι, να υποκύψουν σε ατυχήματα μέσα στην απομόνωσή τους και σπάνια πολλαπλασιάζονται. Τρομερές αντίθετες δυνάμεις πρέπει να κληθούν για να εμποδίσουν αυτή τη φυσική, υπερβολικά φυσική *processus in simile*, τη συνεχιζόμενη ανάπτυξη του ανθρώπου προς το όμοιο, το συνηθισμένο, το μέτριο, το αγε-

λαίο — το κοινό!

269

Όσο περισσότερο ένας ψυχολόγος — ένας γεννημένος, ένας αναπόφευκτος ψυχολόγος και μάντης ψυχών — στρέφει την προσοχή του στις πιο επιλεγμένες περιπτώσεις και ανθρώπους, τόσο μεγαλώνει ο κίνδυνος να πνιγεί από τον οίκτο: *χρειάζεται* σκληρότητα και ευδιαθεσία περισσότερο από κάθε άλλο άνθρωπο. Γιατί η διαφθορά, η καταστροφή των ανώτερων ανθρώπων, των πιο παράξενα συγκροτημένων ψυχών, είναι ο κανόνας: είναι φοβερό να έχεις έναν τέτοιο κανόνα πάντα μπροστά στα μάτια σου. Το πολυειδές μαρτύριο του ψυχολόγου, που έχει ανακαλύψει αυτήν την καταστροφή, που ανακαλύπτει αυτήν την πλήρη εσωτερική «ανίατη ιδιότητα» του ανώτερου ανθρώπου, αυτό το αιώνιο «πολύ αργά!» υπό κάθε έννοια, πρώτα μια φορά και μετά *σχεδόν* πάντα κατά μήκος όλης της ιστορίας — μπορεί να γίνει ίσως μια μέρα η αιτία που θα τον κάνει να στραφεί με πικρία ενάντια στον ίδιο του τον κλήρο και να προσπαθήσει να αυτοκαταστραφεί — να προκαλέσει ο ίδιος το χαμό του. Παρατηρούμε σε κάθε σχεδόν ψυχολόγο μια χαρακτηριστική προτίμηση και ευχαρίστηση να συνδέεται με καθημερινούς και καλοτακτοποιημένους ανθρώπους: αυτό προδίδει ότι έχει συνεχώς ανάγκη θεραπείας, ότι απαιτεί ένα είδος φυγής και λήθης, μακριά απ' αυτό το οποίο έχουν βάλει στη συνείδησή του οι διοράσεις και οι τομές του, το «επάγγελμά» του. Τον χαρακτηρίζει το ότι φοβάται τη μνήμη του. Εύκολα τον κάνουν να σιωπά οι κρίσεις των άλλων: ακούει με αδιατάρακτο πρόσωπο όταν οι άνθρωποι τιμούν, θαυμάζουν, αγαπούν, μεταμορφώνουν εκεί όπου αυτός είχε *δει* — ή κρύβει ακόμη και τη σιωπή του συμφωνώντας ξεκάθαρα με κάποια επιφανειακή γνώμη. Το παράδοξο της κατάστασής του είναι ίσως τόσο τρομακτικό ώστε ακριβώς εκεί που αυτός έχει μάθει τον μεγάλο οίκτο μαζί με τη μεγάλη περιφρόνηση, το πλήθος, οι καλλιεργημένοι, οι ενθουσιώδεις μαθαίνουν τον μεγάλο σεβασμό — τον σεβασμό για τους «μεγάλους ανθρώπους» και τα θαύματα, χάρη στα οποία ευλογούν την πατρίδα, τη γη, την αξιοπρέπεια της ανθρωπότητας και τους εαυτούς τους, προς των οποίων την κατεύθυνση ωθούν τους νέους και σύμφωνα με των οποίων το πρότυπο τους εκπαιδεύουν . . . Και ποιος ξέρει αν αυτό που συνέβη μέχρι τώρα σε όλες τις μεγάλες περιπτώσεις δεν ήταν πάντα το ίδιο πράγμα: ότι το πλήθος λάτρευε έναν θεό — και ότι ο «θεός» δεν ήταν παρά ένα φτωχό θυσιαστήριο ζώο! Η επιτυχία ήταν πάντα ο μεγαλύτερος ψεύτης — και το ίδιο το «έργο» είναι μια επιτυχία: ο μεγάλος πολιτικός, ο κατακτητής, εκείνος που κάνει μια ανακάλυψη είναι μεταμφιεσμένος από τα δημιουργήματά του σε σημείο που να μην αναγνωρίζεται: το «έργο», αυτό του καλλιτέχνη, του φιλόσοφου, επινοεί εκείνον που το δημιουργή-

σε, που υποτίθεται πως το δημιούργησε· οι «μεγάλοι άνθρωποι», όπως τους τιμούν, είναι άσχημα μικρά πλάσματα της φαντασίας, επινοημένα εκ των υστέρων· στον κόσμο των ιστορικών αξιών κυριαρχεί η παραχάραξη. Μεγάλοι ποιητές, για παράδειγμα, σαν τον Μπαίρον, τον Μυσσέ, τον Πόε, τον Λεοπάρντι, τον Κλάιστ, τον Γκόγκολ (δεν τολμώ να αναφέρω μεγαλύτερα ονόματα, αλλά τα εννοώ) — όπως είναι και ίσως πρέπει να είναι: άνθρωποι των στιγμών, ενθουσιώδεις, αισθαντικοί, παιδιάστικοι, αιφνίδιοι και επιπόλαιοι στην εμπιστοσύνη και στη δυσπιστία· με ψυχές των οποίων κάποιο ράγισμα θέλουν συνήθως να κρύψουν· παίρνοντας συχνά εκδίκηση με τα έργα τους για κάποιο εσωτερικό μαγάρισμα, αναζητώντας συχνά με τις υπερβολές τους λησμονιά από μια πάρα πολύ πιστή μνήμη, χαμένοι συχνά μέσα στο βούρκο και ερωτευμένοι μαζί του, ώσπου γίνονται σαν τους φωσφορισμούς γύρω από τα τέλματα και *παριστάνουν* τα άστρα — ο λαός τους ονομάζει ιδεαλιστές —, παλεύοντας συχνά εναντίον μιας παρατεταμένης αηδίας, ενός επανερχόμενου φαντάσματος απιστίας που τους παγώνει και τους αναγκάζει να λαχταρούν *gloria* [δόξα] και να καταβροχθίζουν την «πίστη στους εαυτούς τους» μέσα από τα χέρια μεθυσμένων κολάκων — τι *μαρτύριο* είναι αυτοί οι μεγάλοι καλλιτέχνες και γενικά οι ανώτεροι άνθρωποι για κάποιον που κατάφερε κάποτε να τους μαντέψει! Είναι πολύ κατανοητό το ότι αυτοί δέχτηκαν ακριβώς από τη γυναίκα — που είναι οξυδερκής στον κόσμο της οδύνης και δυστυχώς πρόθυμη να βοηθήσει και να σώσει πολύ περισσότερο απ' ό,τι της επιτρέπουν οι δυνάμεις της — εκείνες τις εκρήξεις του απεριόριστου, αφοσιωμένου *οίκτου* τις οποίες το πλήθος, ιδίως το σεβόμενο πλήθος, δεν καταλαβαίνει και τις φορτώνει με αδιάκριτες και αυτοϊκανοποιούμενες ερμηνείες. Ο οίκτος αυτός συνήθως εξαπατά τον εαυτό του για τη δύναμή του· η γυναίκα θα ήθελε να πιστέψει ότι η αγάπη μπορεί να κάνει τα πάντα — αυτή είναι η δική της *πίστη*. Αχ, ο γνώστης της καρδιάς μαντεύει πόσο φτωχή, ηλίθια, αβοήθητη, επηρμένη, άστοχη, ευκολότερα καταστροφική παρά λυτρωτική είναι ακόμη και η καλύτερη, βαθύτερη αγάπη! — Είναι πιθανό κάτω από τον άγιο θρόνο και τη μεταμφίεση της ζωής του Ιησού να βρίσκεται κρυμμένη μία από τις πιο οδυνηρές περιπτώσεις μαρτυρίου της *γνώσης σχετικά με την αγάπη*: το μαρτύριο της πιο αθώας και άπληστης καρδιάς, που δεν της αρκούσε καμιά ανθρώπινη αγάπη, που *απαιτούσε* την αγάπη, να αγαπιέται και τίποτε άλλο, το απαιτούσε με τρέλα, με φοβερές εκρήξεις εναντίον εκείνων που της αρνούσαν την αγάπη· η ιστορία μιας φτωχής ψυχής ανικανοποίητης και αχόρταγης για αγάπη, που έπρεπε να επινοήσει την κόλαση για να στείλει εκεί εκείνους που δεν ήθελαν να την αγαπήσουν — και που, αφού τέλος έμαθε τι είναι η ανθρώπινη αγάπη, έπρεπε να επινοήσει έναν θεό, ο οποίος είναι καθ' ολοκληρίαν αγάπη, καθ' ολοκληρίαν *ικανότητα* για αγάπη — ο οποίος λυπάται την ανθρώπινη αγάπη, επειδή είναι τόσο φτωχή, τόσο αδαής! Όποιος

νώθει έτσι, όποιος ξέρει έτσι την αγάπη — *γυρεύει* το θάνατο. — Αλλά γιατί να σκέφτεται κανείς τόσο οδυνηρά πράγματα; Με την προϋπόθεση ότι δεν είναι υποχρεωμένος να το κάνει.

270

Η πνευματική υπεροψία και αηδία κάθε ανθρώπου που έχει υποφέρει βαθιά — το πόσο βαθιά μπορούν να υποφέρουν οι άνθρωποι καθορίζει σχεδόν τη βαθμίδα τους —, η ανατριχιαστική βεβαιότητα, με την οποία είναι εντελώς διαποτισμένος και χρωματισμένος, το ότι χάρη στην οδύνη του ξέρει *περισσότερα* απ' όσα μπορεί να γνωρίζει ο εξυπνότερος και ο σοφότερος των ανθρώπων, το ότι είναι εξοικειωμένος, και κάποτε ήταν «σαν στο σπίτι του», με πολλούς μακρινούς, τρομακτικούς κόσμους από τους οποίους «*εσείς* δεν ξέρετε τίποτε!» . . . αυτή η πνευματική, σιωπηλή υπεροψία του υποφέροντος, αυτή η περηφάνια του εκλεκτού της γνώσης, του «μνημένου», του σχεδόν θυσιασμένου, βρίσκει όλες τις μορφές της μεταμφίεσης απαραίτητες για να προστατευθεί από την επαφή με ενοχλητικά και οικτιζόμενα χέρια και γενικά από καθετί που δεν είναι ίσο/όμοιο του στην οδύνη. Η βαθιά οδύνη σε κάνει ευγενή· σε ξεχωρίζει. Μία από τις λεπτότερες μορφές μεταμφίεσης είναι ο επικουρισμός και μια ορισμένη επιδεικτική ανδρεία του γούστου, που παίρνει ελαφρά την οδύνη και αμύνεται εναντίον κάθε λυπηρού και βαθιού πράγματος. Υπάρχουν «ευδιάθετοι άνθρωποι», που χρησιμοποιούν την ευδιαθεσία, επειδή τους παρεξηγούν λόγω αυτής — και θέλουν να τους παρεξηγούν. Υπάρχουν «άνθρωποι της επιστήμης» που χρησιμοποιούν την επιστήμη επειδή δίνει μια ευδιάθετη όψη, και επειδή η επιστημονικότητα δίνει την εντύπωση ότι ο άνθρωπος είναι επιφανειακός — θέλουν να δίνουν λαθεμένη εντύπωση. Υπάρχουν ελεύθερα αναιδή πνεύματα, που θα ήθελαν να κρύψουν και να αρνηθούν ότι είναι τσακισμένες, περήφανες, αγιάτρευτες καρδιές (ο κνισμός του Άμλετ — η περίπτωση Γκαλιάνι)· και μερικές φορές ή ίδια η τρέλα είναι η μάσκα για μια δυστυχή, υπερβολικά βέβαιη γνώση. — Από δω βγαίνει το συμπέρασμα ότι είναι μέρος μιας πιο εκλεπτυσμένης ανθρώπινης ιδιότητας να έχουμε σεβασμό «για τη μάσκα» και να μην ασκούμε την ψυχολογία και την περιέργεια σε λάθος τόπο.

271

Αυτό που χωρίζει πιο βαθιά δύο ανθρώπους είναι μια διαφορετική αίσθηση και βαθμός καθαρότητας. Τι βοηθάει όλη η ευθύτητα και η αμοιβαία χρησιμότητα, τι βοηθάει η αμοιβαία καλή θέληση; στο τέλος ισχύει το ίδιο — «δεν μπορούν να αντέξουν ο ένας την μυρωδιά του άλλου!» Το ύψιστο ένστικτο καθαρότητας τοποθετεί αυτόν που είναι επηρεασμένος απ' αυτό στην πιο παράξενη και επικίνδυνη απομόνωση, σαν άγιο: γιατί

ακριβώς αυτό είναι αγιότητα — η ύψιστη πνευματικότητα αυτού του ενστίκτου. Το να γνωρίζεις μια απερίγραπτη ευχαρίστηση στο λουτρό, το να νιώθεις μια ζέση και δίψα που συνεχώς σπρώχνει την ψυχή έξω από τη νύχτα στην αυγή, και έξω από τη θολούρα και τη «θλίψη» στο φωτεινό, στο λαμπερό, βαθύ, λεπτό: μια τέτοια κλίση είναι *διακρίνουσα* — είναι ευγενής κλίση —, αλλά και *χωρίζει*. — Ο οίκτος του αγίου είναι οίκτος για τη *βρομιά* του ανθρώπινου, του υπερβολικά ανθρώπινου. Και υπάρχουν βαθμοί και ύψη όπου νιώθει οίκτο για τον εαυτό του σαν μαγάρισμα, σαν βρομιά . . .

272

Σημάδια της ευγένειας: ποτέ να μη διανοούμαστε να υποβαθμίζουμε τα καθήκοντά μας σε καθήκοντα για τον καθένα· να μη θέλουμε να αποποιούμαστε ή να μοιραζόμαστε τις ευθύνες μας· να κατατάσσουμε τα προνόμιά μας και την άσκησή τους στα *καθήκοντά* μας.

273

Ένας άνθρωπος που αγωνίζεται για κάτι μεγάλο κοιτά τον καθένα που συναντά στο δρόμο του είτε σαν μέσο είτε σαν καθυστέρηση και εμπόδιο — είτε σαν προσωρινό μέρος ξεκούρασης. Η υψηλή *καλοσύνη* προς τους συνανθρώπους που τον χαρακτηρίζει γίνεται δυνατή μόνον όταν βρίσκεται στο ύψος του και κυριαρχεί. Η ανυπομονησία και η επίγνωση ότι μέχρι τότε είναι καταδικασμένος στην κωμωδία — γιατί ακόμη και ο πόλεμος είναι μια κωμωδία και μια απόκρυψη, όπως ακριβώς κάθε μέσο αποκρύπτει το σκοπό — χαλούν όλες τις σχέσεις του με τους άλλους: αυτό το είδος ανθρώπου γνωρίζει τη μοναξιά και ότι είναι πιο φαρμακερό σ' αυτήν.

274

Το πρόβλημα εκείνων που περιμένουν. — Χρειάζεται τύχη και πολλών ειδών απροσμέτρητο για να δράσει — «για να εκραγεί», θα μπορούσε να πει κανείς — στην κατάλληλη στιγμή ένας ανώτερος άνθρωπος στον οποίο κοιμάται η λύση ενός προβλήματος. Συνήθως αυτό δεν συμβαίνει, και σε κάθε γωνιά της γης υπάρχουν άνθρωποι που περιμένουν και που ελάχιστα ξέρουν σε τι βαθμό περιμένουν και ακόμη λιγότερο ότι περιμένουν μάταια. Ενίοτε το αφυπνιστικό κάλεσμα, εκείνη η συγκυρία που δίνει «άδεια» για δράση, έρχεται υπερβολικά αργά — όταν το καλύτερο μέρος της νιότης και η δύναμη για δράση έχουν εξαντληθεί στην απραξία· και πόσοι άνθρωποι δεν ανακάλυψαν, όταν «σηκώθηκαν», με τρόμο ότι τα μέλη τους είχαν αποκοιμηθεί και ότι το πνεύμα τους ήταν ήδη πολύ

βαρύ! «Είναι πολύ αργά» — είπαν στον εαυτό τους, έχοντας χάσει την πίστη στον εαυτό τους και έχοντας γίνει για πάντα άχρηστοι. — Στον τομέα της μεγαλοφυΐας, «ο Ραφαήλ δίχως χέρια» δεν μπορεί να είναι, αν πάrouμε τη φράση με την ευρύτερη έννοιά της, όχι η εξαίρεση αλλά ο κανόνας; — Η μεγαλοφυΐα ίσως να μην είναι τόσο σπάνια: το σπάνιο ίσως να είναι τα πεντακόσια χέρια που της χρειάζονται για να ασκήσει τυραννία στον καιρόν, «στην κατάλληλη στιγμή» — για να αδράξει την τύχη από τα μαλλιά!

275

Όποιος δεν θέλει να δει το ύψος ενός ανθρώπου, κοιτά με τον πιο οξύ τρόπο ό,τι ταπεινό και επιφανειακό υπάρχει σ' αυτόν — και έτσι προδίνεται ο ίδιος.

276

Σε κάθε είδος βλάβης και απώλειας η κατώτερη και πιο χονδροειδής ψυχή τα καταφέρνει καλύτερα από την ευγενέστερη: οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζει η δεύτερη είναι υποχρεωτικά μεγαλύτεροι, η πιθανότητα να αποτύχει και να χαθεί είναι, αν ληφθεί υπόψη η πολλαπλότητα των συνθηκών ζωής της, τεράστια. — Όταν μια σαύρα χάνει ένα δάκτυλο, αυτό μεγαλώνει και πάλι: δεν γίνεται το ίδιο και με τους ανθρώπους.

277

Τι κακό! Πάλι η παλιά ιστορία! Όταν τελειώσει κανείς το σπίτι του, βλέπει ότι, καθώς το έκανε αυτό, έμαθε, χωρίς να το καταλάβει, κάτι που θα έπρεπε να το ξέρει οπωσδήποτε πριν — αρχίσει να χτίζει. Το αιώνιο αξιοθρήνητο «πολύ αργά!» — Η μελαγχολία καθετί *τελειωμένου!* . . .

278

Περιπλανώμενη ταξιδιώτη, ποιος είσαι; Σε βλέπω να προχωρείς το δρόμο σου, δίχως περιφρόνηση, δίχως αγάπη, με ανεξιχνίαστα μάτια: υγρός και θλιμμένος σαν σκαντάγιο που γύρισε στο φως ανικανοποίητο από κάθε βάθος — τι έπαχνε εκεί κάτω; — με στήθος που δεν αναστενάζει, με χείλη που κρύβουν την αηδία τους, με χέρι που τώρα πιάνει αργά αργά: ποιος είσαι; τι έχεις κάνει; Ξεκουράσου εδώ: αυτό το μέρος είναι φιλόξενο για όλους — αναπαύσου! Και όποιος κι αν είσαι: τι σου αρέσει τώρα; Τι σε βοηθά να ξεκουραστείς; Ονόμασέ το τώρα: ό,τι έχω σου το προσφέρω! — «Ξεκούραση; Ξεκούραση; Ω εσύ περίεργε, τι λες εκεί! Αλλά δώσε μου, σε παρακαλώ — » Τι; Τι; Πες το! — «Μια ακόμη μάσκα! Μια δεύτερη μάσκα!» . . .

279

Οι άνθρωποι της βαθιάς θλίψης προδίδονται όταν είναι ευτυχισμένοι: έχουν έναν τρόπο να πιάνουν την ευτυχία, σαν να ήθελαν να τη συνθλίψουν και να την πνίξουν, από φθόνο — αχ, ξέρουν πολύ καλά ότι θα πετάξει μακριά τους!

280

«Κακό! Κακό! Πώς; Δεν πάει — προς τα πίσω;» — Ναι! Αλλά τον καταλαβαίνετε άσχημα, αν παραπονιέστε γι' αυτό. Πάει προς τα πίσω όπως κάνει καθένας που θέλει να κάνει ένα μεγάλο άλμα.

281

«Θα με πιστέψουν; Επιθυμώ όμως να με πιστέψουν: πάντα σκεφτόμουν άσχημα για τον εαυτό μου, μόνο σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις το έκανα αυτό, μόνον όταν αναγκάστηκα, πάντα χωρίς να παίρνω χαρά από το «προκείμενο», έτοιμος να απομακρυνθώ από «τον εαυτό μου», πάντα δίχως πίστη στην έκβαση, χάρη σε μια ακατανίκητη δυσπιστία απέναντι στην *δυνατότητα* της αυτογνωσίας, η οποία με οδήγησε τόσο μακριά ώστε να δω μια *contradictio in adjecto* [αντίφαση στους όρους] ακόμη και στην έννοια «άμεση γνώση», την οποία επιτρέπουν στον εαυτό τους οι θεωρητικοί — όλο αυτό το γεγονός είναι σχεδόν το πιο σίγουρο πράγμα που ξέρω για τον εαυτό μου. Πρέπει να υπάρχει μέσα μου ένα είδος απέχθειας στο να *πιστεύω* κάτι ορισμένο για τον εαυτό μου. — Βρίσκεται μήπως ένα αίνιγμα κρυμμένο εδώ; Πιθανόν· αλλά ευτυχώς όχι για τα δόντια μου. — Προδίδει μήπως αυτό το είδος στο οποίο ανήκω; — Όχι σε μένα όμως: πράγμα που μου ταιριάζει αρκετά.»

282

«Τι σου συνέβη όμως;» — «Δεν ξέρω», απάντησε εκείνος διστακτικά: «ίσως πέταξαν οι Άρπυιες πάνω από το τραπέζι μου.» — Συμβαίνει συχνά σήμερα ένας άνθρωπος ήπιος, μετρημένος, επιφυλακτικός, να ξεσπάει ξαφνικά με μανία, να σπάξει τα πιάτα, να αναποδογυρίζει το τραπέζι, να φωνάζει, να λυσά, να προσβάλλει τους πάντες — και στο τέλος να πηγαίνει στην άκρη, ντροπιασμένος, οργισμένος με τον εαυτό του — πού; γιατί; Για να πεθάνει της πείνας μόνος του; Για να πνιγεί στις αναμνήσεις του; — Όποιος έχει τις επιθυμίες μιας ανώτερης, εκλεκτικής ψυχής και μόνο σπάνια βρίσκει το τραπέζι του στρωμένο και το φαγητό του έτοιμο, θα αντιμετωπίζει πάντα μεγάλο κίνδυνο: σήμερα όμως ο κίνδυνος αυτός έχει γίνει εξαιρετικός. Ριγμένος σε μια θορυβώδη και πληθεία εποχή, με

την οποία δεν θέλει να φάει από το ίδιο πιάτο, μπορεί εύκολα να πεθάνει από πείνα και δίψα ή, αν ενδεχομένως «συμμετάσχει», να χαθεί από ξαφνική αηδία. — Έχουμε φάει ήδη όλοι σε τραπέζια στα οποία δεν ανήκαμε και ακριβώς οι πνευματικότεροι από μας, που είναι και δυσκολότερο να τραφούν, γνωρίζουν εκείνη την επικίνδυνη *δυσπεψία*, που προέρχεται από μια ξαφνική διόραση και απογοήτευση για το φαγητό και τους συνδαιτυμόνες μας — την *αηδία του απόδειπνου*.

283

Υπάρχει μια λεπτή και συνάμα ευγενής αυτοκυριαρχία που συνίσταται στο να επαινούμε — αν υποθεθεί ότι θέλουμε γενικά να επαινούμε — μόνον όταν δεν συμφωνούμε — γιατί στην άλλη περίπτωση επαινούμε τον εαυτό μας, πράγμα που αντιβαίνει στο καλό γούστο — αλλά είναι μια αυτοκυριαρχία που προσφέρει μια ωραία ευκαιρία και αφορμή να *παρεξηγείται* μονίμως. Για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε αυτήν την πολυτέλεια του γούστου και της ηθικότητας, πρέπει να ζούμε, όχι ανάμεσα στους βλάκες του πνεύματος, αλλά μάλλον ανάμεσα σ' ανθρώπους στους οποίους οι παρεξηγήσεις και οι γκάφες είναι ακόμη διασκεδαστικές λόγω της λεπτότητάς τους — αλλιώς θα πρέπει να πληρώσουμε ακριβά γι' αυτό! — «Με επαινεί: άρα μου δίνει δίκιο» — αυτό το γαϊδουρινό συμπέρασμα χαλάει τη μισή ζωή μας, εμάς των ερημιτών, γιατί φέρνει τον γάιδαρο στη γειτονιά και στη φιλία μας.

284

Να ζεις με τρομερή και περήφανη αταραξία: πάντοτε εκείθεν. — Να έχεις και να μην έχεις τα αισθήματά σου, τα υπέρ και τα κατά σου, κατά βούληση, να αφήνεται να τα έχεις και να κάθεσαι πάνω τους όπως πάνω σε άλογα, συχνά όπως σε γαϊδάρους — γιατί πρέπει να ξέρεις να χρησιμοποιείς την ηλιθιότητά τους τόσο καλά όσο και τη φωτιά τους. Να κρατάς τα τριακόσια πρώτα πλάνα σου, αλλά και τα μαύρα γυαλιά σου: γιατί υπάρχουν περιπτώσεις όπου κανένας δεν πρέπει να κοιτά μέσα στα μάτια σου, κι ακόμη λιγότερο στους «λόγους» σου. Και να διαλέγεις για παρέα εκείνο το ευδιάθετο και μερμπάντικο ελάττωμα, τη φιλοφροσύνη. Και να μένεις κύριος των τεσσάρων αρετών σου, του θάρρους, της διανοητικής διόρασης, της συμπάθειας, της μοναξιάς. Γιατί η μοναξιά είναι σε μας αρετή: είναι μια έξοχη ορμή και κλίση για καθαρότητα, που μαντεύει ότι κάθε επαφή μεταξύ ανθρώπων — «στην κοινωνία» — πρέπει αναπόφευκτα να είναι ακάθαρτη. Κάθε κοινότητα σε κάνει κάπως, κάπου, κάποτε — «κοινό».

285

Τα μεγαλύτερα γεγονότα και σκέψεις — αλλά οι μεγαλύτερες σκέψεις είναι τα μεγαλύτερα γεγονότα — είναι εκείνα που κατανοούνται αργότερα από οτιδήποτε άλλο: οι γενιές που είναι συγκαιρινές τους δεν βιώνουν αυτά τα γεγονότα — ζουν πέραν αυτών. Εδώ συμβαίνει κάτι όμοιο μ' εκείνο που συμβαίνει στο χώρο των άστρων. Το φως των πιο μακρινών αστεριών έρχεται πιο αργά στους ανθρώπους· και πριν φτάσει, οι άνθρωποι αρνούνται ότι — υπάρχουν άστρα εκεί. «Πόσους αιώνες χρειάζεται ένα πνεύμα για να το καταλάβουν;» — κι αυτό είναι ένα κριτήριο, με το οποίο δημιουργείται επίσης μια διαβάθμιση και ετικέτα σαν αυτές που χρειάζονται: για το πνεύμα και το άστρο.

286

«Εδώ η θέα είναι ελεύθερη, το πνεύμα ανυψωμένο.» — Αλλά υπάρχει και ένα αντίθετο είδος ανθρώπου, που βρίσκεται επίσης στα ύψη και για το οποίο η θέα είναι επίσης ελεύθερη — αλλά που κοιτά προς τα κάτω.

287

— Τι είναι ευγενές; Τι σημαίνει ακόμη για μας σήμερα η λέξη «ευγενές»; Κάτω απ' αυτόν τον βαρύ, συννεφιασμένο ουρανό της αρχόμενης κυριαρχίας της πλέμπας, που κάνει τα πάντα αδιαφανή και μολυβένια, τι προδίδει, πώς αναγνωρίζει κανείς τον ευγενή άνθρωπο; — Δεν τον δείχνουν οι πράξεις — οι πράξεις είναι πάντα πολυσήμαντες, πάντα αβυσσομέτρητες· δεν τον δείχνουν ούτε τα «έργα» του. Βρίσκει κανείς σήμερα μεταξύ των καλλιτεχνών και των λογίων αρκετούς που φανερώνουν με τα έργα τους ότι ωθούνται από μια βαθιά επιθυμία για το ευγενές: αλλά αυτή ακριβώς η ανάγκη για το ευγενές είναι θεμελιακά διαφορετική από τις ανάγκες της ίδιας της ευγενούς ψυχής, και στην πραγματικότητα ένα εύγλωττο και επικίνδυνο σημάδι της έλλειψής της. Δεν είναι τα έργα, είναι η πίστη αυτό που αποφασίζει εδώ, που καθορίζει την ιεραρχία εδώ, για να χρησιμοποιήσουμε μια παλιά θρησκευτική φόρμουλα με μια καινούρια και βαθύτερη έννοια: κάποια θεμελιώδης βεβαιότητα, που έχει μια ευγενής ψυχή για τον εαυτό της, κάτι που δεν μπορεί να αναζητηθεί, να βρεθεί και ίσως να χαθεί. — *Η ευγενής ψυχή έχει σεβασμό για τον εαυτό της.*

288

Υπάρχουν άνθρωποι αναπόδραστα κυριευμένοι από το πνεύμα, κι ας γυρίζουν κι ας στρέφονται όπως θέλουν κι ας κρατούν τα χέρια τους μπροστά στα προδοτικά μάτια τους (λες και δεν είναι προδοτικό και το

χέρι!): στο τέλος πάντα φαίνεται ότι έχουν κάτι που κρύβουν, δηλαδή το πνεύμα. Ένα από τα καλύτερα μέσα για να ξεγελάς όσο το δυνατόν περισσότερο και για να φαίνεσαι πιο ηλίθιος απ' όσο είσαι, με επιτυχία — πράγμα που στην καθημερινή ζωή είναι συχνά τόσο επιθυμητό όσο και μια ομπρέλα — ονομάζεται *ενθουσιασμός*: συν οτιδήποτε συναντήσει μ' αυτόν, για παράδειγμα η αρετή. Γιατί, όπως είπε ο Γκαλιάνι, που έφραξε να ήξερε: *vertu est enthousiasme* [η αρετή είναι ενθουσιασμός].

289

Στα γραφτά ενός ερημίτη ακούμε πάντα κάτι από την ηχώ της ερήμου, κάτι από τον ψίθυρο και το δειλό κοίταγμα γύρω γύρω της μοναξιάς: στις πιο δυνατές του λέξεις, ακόμη και στην κραυγή του, ηχεί ακόμη ένα καινούριο και πιο επικίνδυνο είδος σιωπής, αποσιώπησης. Όποιος κάθισε μόνος του με την ψυχή του μέρα και νύχτα, χρόνια και χρόνια, με εμπιστευτική φιλονεικία και διάλογο, όποιος έγινε στη σπηλιά του — που μπορεί να είναι λαβύρινθος αλλά και χρυσωρυχείο — αρκούδα ή κυνηγός θησαυρών ή φύλακας του θησαυρού και δράκοντας: οι έννοιές του αποκτούν στο τέλος ένα χαρακτηριστικό χρώμα λυκόφωτος, μια μυρωδιά του βάθους και της υγρασίας, κάτι ανεπικοινωνήτο και αντιπαθητικό που ρίχνει μια παγωμένη πνοή σ' όποιον περνά από μπροστά του. Ο ερημίτης δεν πιστεύει ότι ένας φιλόσοφος — αν υποτεθεί ότι ένας φιλόσοφος ήταν πάντα πριν απ' όλα ερημίτης — εξέφρασε ποτέ τις πραγματικές και οριστικές γνώμες του στα βιβλία: δεν γράφουμε μήπως βιβλία ακριβώς για να κρύβουμε ό,τι έχουμε μέσα μας; — και μάλιστα θα αμφιβάλλει αν ένας φιλόσοφος *μπορεί* γενικά να έχει «πραγματικές και οριστικές» γνώμες, αν πίσω από κάθε σπηλιά του δεν βρίσκεται και δεν πρέπει να βρίσκεται μια άλλη, πιο βαθιά σπηλιά — ένας παράξενος, πιο πλούσιος κόσμος πάνω από μια επιφάνεια, μια άβυσσος κάτω από κάθε πυθμένα, από κάθε «θεμέλιο». Κάθε φιλοσοφία είναι φιλοσοφία πρώτου πλάνου — αυτό είναι κρίση ενός ερημίτη: «υπάρχει κάτι αυθαίρετο στο γεγονός ότι αυτός σταμάτησε εδώ, κοίταξε πίσω, κοίταξε γύρω του, στο ότι δεν έψαξε πιο βαθιά εδώ και άφησε το φτυάρι του — υπάρχει και κάτι ύποπτο σ' αυτό». Κάθε φιλοσοφία κρύβει επίσης μια φιλοσοφία: κάθε γνώμη είναι και κρυφώνας, κάθε λέξη και μάσκα.

290

Κάθε βαθύς στοχαστής φοβάται περισσότερο μην τον καταλάβουν παρά μην τον παρεξηγήσουν. Με το δεύτερο μπορεί ίσως να υποφέρει η ματαιοδοξία του· με το πρώτο όμως υποφέρει η καρδιά του, η συμπάθειά του, που λέει πάντα: «αχ, γιατί θέλετε κι *εσείς* να περνάτε τόσο δύσκολα όσο εγώ;»

291

Ο άνθρωπος, ένα πολυειδές, ψευδολόγο, τεχνητό και αδιαφανές ζώο, ανησυχητικός για τα άλλα ζώα όχι τόσο λόγω της δύναμής του όσο λόγω της πονηριάς και της εξυπνάδας του, επινόησε την καλή συνείδηση ώστε να χαρεί μια φορά την ψυχή του σαν απλή και ολόκληρη η ηθική είναι μια τολμηρή παρατεταμένη παραχάραξη, δυνάμει της οποίας μόνο γίνεται δυνατή η απόλαυση της θέας της ψυχής. Απ' αυτήν την άποψη, στην έννοια «τέχνη» ανήκουν ίσως πολύ περισσότερα απ' όσα συνήθως πιστεύουμε.

292

Ένας φιλόσοφος: είναι ένας άνθρωπος που συνεχώς βιώνει, βλέπει, ακούει, υποψιάζεται, ελπίζει, ονειρεύεται εξαιρετικά πράγματα· που χτυπιέται από τις ίδιες τις σκέψεις του σαν από μέσα, σαν από πάνω και από κάτω, σαν από το δικό του είδος συμβάντων και κεραυνών· που είναι ίσως ο ίδιος μια καταιγίδα, που κνοφορεί καινούργιες αστραπές· ένας μοιραίος άνθρωπος, που γύρω του συμβαίνει πάντα κάτι που κουφοβροντά, μουρμουρίζει, χάσκει και προκαλεί ανησυχία. Ένας φιλόσοφος: αχ, ένα πλάσμα που συχνά τρέχει μακριά από τον εαυτό του, που συχνά φοβάται τον εαυτό του — αλλά που είναι πολύ περιέργο για να μην «ξεναβρίσκει τον εαυτό του» διαρκώς . . .

293

Ένας άνθρωπος που λέει: «αυτό μου αρέσει, το παίρνω για δικό μου και θέλω να το προφυλάξω και να το προστατέψω από όλους»· ένας άνθρωπος που μπορεί να κάνει κάτι, να εκτελέσει μια απόφαση, να μείνει πιστός σε μια ιδέα, να κρατήσει μια γυναίκα, να τιμωρήσει και να ρίξει κάτω έναν αυθάδη· ένας άνθρωπος που έχει την οργή του και το ξίφος του, ένας άνθρωπος στον οποίο υποτάσσονται και ανήκουν από τη φύση τους οι αδύνατοι, οι υποφέροντες, οι καταπιεσμένοι και τα ζώα, κοντολογίς ένας άνθρωπος που είναι εκ φύσεως κύριος — όταν ένας τέτοιος άνθρωπος έχει οίκτο, τότε αυτός ο οίκτος έχει αξία! Αλλά τι σημασία έχει ο οίκτος εκείνων που υποφέρουν! Ή, ακόμη χειρότερα, εκείνων που κηρύττουν τον οίκτο! Υπάρχει σχεδόν παντού στην Ευρώπη σήμερα μια νοσηρή ευαισθησία και επιδεικτικότητα στον πόνο, όπως και μια αποκρουστική ακράτεια στο θρήνο, ένας εκθηλυσμός που, με τη βοήθεια της θρησκείας και της φιλοσοφικής σαβούρας, θα ήθελε να εξωραΐσει τον εαυτό του και να τον παρουσιάσει σαν κάτι ανώτερο — υπάρχει μια τυπική λατρεία της οδύνης. Η έλλειψη ανδρισμού σ' εκείνο που σ' αυτούς τους φα-

νατικούς κύκλους έχει βαφτιστεί «οίκτος» είναι, νομίζω, το πρώτο πράγμα που βλέπει κανείς ολοκάθαρα. Πρέπει να εκδιώξουμε με αποφασιστικό και ριζικό τρόπο αυτό το πρόσφατο είδος κακού γούστου· και θα ήθελα να δω, ως προστασία απ' αυτό, το καλό φυλαχτό «*gai saber*» γύρω από καρδιές και λαιμούς — την «χαρούμενη γνώση», για να χρησιμοποιήσω πιο κατανοητή γλώσσα.

294

Το ολύμπειο ελάττωμα. Σε πείσμα εκείνου του φιλόσοφου που, σαν πραγματικός Άγγλος που ήταν, προσπάθησε να δυσφημήσει το γέλιο σε όλα τα σκεπτόμενα μυαλά — «το γέλιο είναι μια κακή αναπηρία της ανθρώπινης φύσης, την οποία θα επιχειρήσει να ξεπεράσει κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος» (Χομπς) — θα έφτανα στο σημείο να αποτολμήσω μια ιεράρχηση των φιλοσόφων ανάλογα με τη βαθμίδα του γέλιου τους — ως πάνω σ' εκείνους που είναι ικανοί για το χρυσό γέλιο. Κι αν φιλοσοφούν και οι θεοί, όπως με κάνουν να υποθέτω πολλά συμπεράσματα — δεν αμφιβάλλω ότι καθώς το κάνουν αυτό ξέρουν επίσης και πώς να γελούν με καινούριο και υπερανθρώπινο τρόπο — και σε βάρος όλων των σοβαρών πραγμάτων! Οι θεοί τρελαίνονται να κοροϊδεύουν: φαίνεται μάλιστα πως δεν μπορούν να συγκρατήσουν τα γέλια τους ακόμη και στις ιεροτελεστίες.

295

Η μεγαλοφύια της καρδιάς, όπως την έχει αυτός ο μεγάλος κρυμμένος, ο θεός-πειρασμός και ο γεννημένος αυλητής-ποντικοκυνηγός των συνειδήσεων, που η φωνή του ξέρει πώς να κατεβαίνει στον κάτω κόσμο κάθε ψυχής, που δεν λέει λέξη και δεν ρίχνει ούτε ματιά στην οποία να μην υπάρχει το άγγιγμα του δελεασμού, που μέρος της κυριαρχίας του είναι το να ξέρει πώς να φαίνεται — όχι αυτό που είναι αλλά αυτό που σ' εκείνους που τον ακολουθούν είναι ένας ακόμη εξαναγκασμός για να στριμώχνονται όλο και πιο κοντά του, να τον ακολουθούν ακόμη πιο εσωτερικά και ολοκληρωτικά — η μεγαλοφύια της καρδιάς, που κάνει να σιωπά καθετί ηχηρό και αυτοϊκανοποιημένο και το μαθαίνει να ακούει, που λειαίνει όλες τις ακατέργαστες ψυχές και τις δίνει να γευτούν μια καινούρια επιθυμία — την επιθυμία να σταθούν ήσυχες σαν καθρέφτης, ώστε να μπορέσει να καθρεφτιστεί πάνω τους ο βαθύς ουρανός· η μεγαλοφύια της καρδιάς, που διδάσκει στο ηλίθιο και βιαστικό χέρι να διστάζει να αδράχνει πιο επιδέξια· που μαντεύει τον κρυμμένο και λησμονημένο θησαυρό, τη σταγόνα της καλοσύνης και της γλυκιάς πνευματικότητας, κάτω από τον χοντρό και αδιαφανή πάγο, που είναι το ραβδί ραβδοσκόπου για κάθε κόκκο χρυσού κλεισμένο για πολύ καιρό στη φυλακή σωρών λάσπης

και άμμου· η μεγαλοφυΐα της καρδιάς που από το άγγιγμά της ο καθένας πάει πιο πέρα πλουσιότερος, όχι ευνοημένος και κατάπληκτος, όχι σαν ευλογημένος και συμπιεσμένος από τα αγαθά άλλων, αλλά πλουσιότερος καθ' εαυτόν, νιώθοντας τον εαυτό του πιο καινούριο από πριν, ελευθερωμένος, νιώθοντας το φύσημα και ακούγοντας έναν αέρα που λιώνει τα χιόνια, ίσως πιο αβέβαιος, πιο λεπτός, πιο εύθραυστος, πιο τσακισμένος, αλλά γεμάτος ελπίδες που δεν έχουν ακόμη ονόματα, γεμάτος από καινούρια θέληση και ρεύμα, γεμάτος από καινούρια μη θέληση και αντίρρηση . . . μα τι κάνω, φίλοι μου; Για ποιον σας μιλώ; Τόσο πολύ ξεχάστηκα που δεν σας είπα το όνομά του; Εκτός κι αν μαντέψατε ήδη μόνοι σας ποιος είναι αυτός ο αμφίβολου θεός και πνεύμα που θέλει να τον επαινούν με τέτοιο τρόπο. Γιατί όπως συμβαίνει στον καθένα που ήταν από παιδί σε κίνηση και στην ξενιτιά, πολλά παράξενα και όχι ακίνδυνα πνεύματα βρέθηκαν και στο δικό μου δρόμο, αλλά προπαντός εκείνο για το οποίο μιλούσα προηγουμένως, ξανά και ξανά: κανένα λιγότερο σημαντικό από το θεό Διόνυσο, αυτόν τον μεγάλο διαφορούμενο και πειρασμό-θεό, στον οποίο, όπως ξέρετε, έφερα κάποτε, με κάθε μυστικότητα και σεβασμό, το πρωτότοκό μου — ως ο τελευταίος, όπως μου φαίνεται, που του πρόσφερε *θυσία*: γιατί δεν βρήκα κανέναν που να κατάλαβε τι έκανα τότε. Στο μεταξύ, έμαθα πολλά, υπερβολικά πολλά για τη φιλοσοφία αυτού του θεού και, όπως είπα, από στόμα σε στόμα — εγώ, ο τελευταίος μαθητής και μνημένος του Διόνυσου: και μήπως μπορώ, τέλος, φίλοι μου, να αρχίσω να σας δίνω λίγη γεύση από τη φιλοσοφία του; Με σιγανή φωνή, φυσικά: γιατί περιέχει πολλά μυστικά, καινούρια, ανοίκεια, παράξενα, ανησυχητικά πράγματα. Το ίδιο το γεγονός ότι ο Διόνυσος είναι φιλόσοφος, και ότι συνεπώς και οι θεοί φιλοσοφούν, μου φαίνεται όχι αβλαβής καινοτομία και ικανή να προκαλέσει υποψίες ακριβώς μεταξύ των φιλοσόφων — μεταξύ σας, φίλοι μου, θα έχει πιο φιλική υποδοχή, εκτός κι αν έρχεται πολύ αργά και όχι στην κατάλληλη στιγμή: γιατί, όπως ανακάλυψα, δεν πιστεύετε σήμερα πρόθυμα στο Θεό και στους θεούς. Μήπως πρέπει να αφήσω να προχωρήσει η ειλικρίνεια της διήγησής μου μακρύτερα απ' όσο ευχαριστεί τις αυστηρές συνήθειες των ματιών σας; Ασφαλώς, ο προαναφερθείς θεός προχωρούσε μακρύτερα, πολύ μακρύτερα, σε συζητήσεις τέτοιου είδους, και βρισκόταν πάντα πολλά βήματα μπροστά από μένα . . . Ναι, αν ήταν επιτρεπτό να ακολουθήσω την ανθρώπινη συνήθεια να του απονείμω ωραιούς, επίσημους τίτλους επίδειξης και αρετής, θα εκθείαζα το θάρρος του ως ερευνητή και ανακαλύπτοντα, την τολμηρή εντιμότητά του, τη φιλαλήθεια και την αγάπη του για τη σοφία. Αλλά ένας τέτοιος θεός δεν έχει καμιά σχέση με όλη αυτήν την ευυπόληπτη σαβούρα και φιγούρα. «Κράτα το αυτό», θα έλεγε, «για τον εαυτό σου και τους ομοίους σου και για όποιον άλλο το χρειάζεται! Εγώ — δεν έχω λόγο να σκεπάζω τη γύμνια μου!» — Μαντεύει κανείς: λείπει ίσως η ντροπή απ'

αυτό το είδος θεότητας και φιλόσοφου; — Έτσι είπε αυτός κάποτε: «σε ορισμένες περιπτώσεις αγαπώ την ανθρωπότητα» — υπαινισσόμενος την Αριάδνη, που ήταν παρούσα: «ο άνθρωπος είναι για μένα ένα ευχάριστο, γενναίο, εφευρετικό ζώο, δίχως το ταίρι του στη γη, ξέρει να βρίσκει το δρόμο του μέσα από κάθε λαβύρινθο. Μου αρέσει: πολλές φορές σκέφτομαι πώς να τον κάνω να προχωρήσει, να τον κάνω πιο δυνατό, πιο κακό και πιο βαθύ· επίσης, πιο ωραίο απ' όσο είναι». — «Πιο δυνατό, πιο κακό και πιο βαθύ;» ρώτησα εγώ τρομαγμένος. «Ναι», επανέλαβε, «πιο δυνατό, πιο κακό και πιο βαθύ· επίσης, πιο ωραίο» — και μόλις το είπε αυτό, χαμογέλασε ο θεός-πειρασμός με το αλκυώνιο χαμόγελό του, σαν να είχε κάνει ένα χαριτωμένο κοπλιμέντο. Βλέπει κανείς εδώ επίσης: απ' αυτήν τη θεότητα δεν λείπει μόνον η ντροπή· και γενικά υπάρχουν σοβαροί λόγοι να υποθέσουμε ότι σε πολλά πράγματα οι θεοί θα μπορούσαν να διδαχτούν από μας τους ανθρώπους. Εμείς οι άνθρωποι είμαστε — πιο ανθρώπινοι . . .

296

Αχ, τι είστε λοιπόν *εσείς*, γραμμένες και ζωγραφισμένες σκέψεις μου! Δεν πέρασε πολύς καιρός που ήσασταν ακόμη τόσο πολύχρωμες, νέες και μοχθηρές, τόσο γεμάτες κεντριά και κρυφά αρτύματα, που με κάνατε να φτερνίζομαι και να γελάω — και τώρα; Βγάλατε ήδη από πάνω σας την καινοτομία σας και μερικές από σας, φοβάμαι, είστε έτοιμες να γίνετε αλήθειες: τόσο αθάνατες μοιάζετε ήδη, τόσο οδυνηρά ορθές, τόσο πληκτικές! Σάμπως ήταν ποτέ αλλιώς; Γιατί τι πράγματα γράφουμε και ζωγραφίζουμε, εμείς οι μανδαρίνοι με τα κινέζικα πινέλα, εμείς οι απαθανατιστές πραγμάτων που *αφήνουν* να γράφονται, τι μπορούμε λοιπόν να ζωγραφίζουμε; Αχ, μόνον ό,τι αρχίζει να μαραίνεται και να χάνει τη μυρωδιά του! Αχ, μόνο θύελλες που κοπάζουν και σβήνουν και παραωρισμένα και κίτρινα αισθήματα! Αχ, μόνο πουλιά που έχουν κουραστεί και ξεστρατίσει και αφήνονται να τα πιάσουν με το χέρι — να τα πιάσουμε με το χέρι *μας*! Απαθανατίζουμε αυτό που δεν μπορεί να ζήσει και να πετάξει άλλο, κουρασμένα και υπερώριμα πράγματα μόνο! Και μόνο για το *απομεσήμερό* σας, γραμμένες και ζωγραφισμένες σκέψεις μου, έχω χρώματα, πολλά χρώματα ίσως, πολλές πολύχρωμες τρυφερότητες και πενήντα κίτρινα και καφετιά και πράσινα και κόκκινα — κανένας όμως δεν θα μαντέψει απ' αυτά πώς ήσασταν το πρωί σας, τις ξαφνικές σας σπίθες και τα θαύματα της μοναξιάς μου, *εσείς* παλιές αγαπημένες μου — — *άσχημες* σκέψεις!

Από τα ψηλά βουνά: επωδή

Ω μεσημέρι της ζωής! Ω γιορτή! Ω καλοκαιριάτικη κήπε! Περιμένω με ανήσυχη ευτυχία, στέκομαι και βλέπω και περιμένω — πού είστε, φίλοι; Σας περιμένω, έτοιμος μέρα νύχτα. Ελάτε τώρα! Είναι ώρα! Είναι ώρα!

Δεν άλλαξε σήμερα για σας το γκρίζο του ο παγετώνας με τριαντάφυλλα; Το ρυάκι σας γυρεύει κι ο άνεμος και τα σύννεφα στριμώχνονται στον ουρανό, λαχταρώντας να δουν από ψηλά τον ερχομό σας.

Για σας ετοίμασα το τραπέζι μου στο μεγαλύτερο ύψος — ποιος ζει τόσο κοντά στα άστρα όσο εγώ και ποιος τόσο κοντά στα βάθη της αβύσσου; Το βασίλειό μου — έφτασε ποτέ βασίλειο τόσο μακριά; Και το μέλι μου — ποιος το γεύτηκε;

Να σας, φίλοι! — Αλίμονο, δεν ήρθατε για μένα; Διστάζετε, παραξευεύετε — αχ, καλύτερα να αγανακτούσατε! Εγώ — δεν είμαι πια; Άλλαξα χέρι, βήμα, πρόσωπο; Και τι είμαι, φίλοι — δεν είμαι;

Είμαι άλλος; Και ξένος προς τον εαυτό μου; Κάποιος που δραπέτευσε από τον εαυτό του; Ένας παλαιστής που κατέβαλε τον εαυτό του πάρα πολλές φορές; Που έστρεψε τη δύναμή του ενάντια στον εαυτό του πάρα πολλές φορές, που λαβώθηκε και ανακόπηκε από την ίδια του τη νίκη;

Έψαξα εκεί που ο αέρας είναι πιο τσουχτερός; Έμαθα να κατοικώ εκεί όπου δεν κατοικεί κανένας, στην ερημιά που ζει η πολική αρκούδα, ξέμαθα τον άνθρωπο και τον θεό, την κατάρα και την προσευχή; Έγινα φάντασμα που περιπλανιέται στους παγετώνες;

— Παλιοί φίλοι! Πόσο ωχροί φαίνεστε, πόσο γεμάτοι αγάπη και τρόμο! Όχι, φύγετε! Μην οργίζεστε! Εδώ — — για σας δεν είναι: εδώ, σ' αυτήν την μακρινή περιοχή των πάγων και των βράχων — εδώ πρέπει να 'ναι κανείς κυνηγός και αγριοκάτσικο.

Κακός κυνηγός έγινα! — Δείτε πόσο τεντωμένο είναι το τόξο μου! Εκείνος που τέντωσε αυτό το τόξο ήταν ο δυνατότερος: αλλά το βέλος, αχ, κανένα βέλος δεν είναι τόσο επικίνδυνο όσο αυτό — μακριά! φύγετε! Για το καλό σας! . . .

Γυρίζετε πίσω; — Ω καρδιά, στάθμης καλά, οι ελπίδες έμειναν δυνατές: τώρα κράτα τις πύλες σου ανοιχτές για καινούριους φίλους! Άσε

τους παλιούς! Άσε τις αναμνήσεις! Αν ήσουν κάποτε νέα — τώρα είσαι νεότερη!

Εκείνο που μας ένωνε κάποτε, ο δεσμός μιας ελπίδας — ποιος μπορεί ακόμη να διαβάσει τα σημάδια που χάραξε η αγάπη κάποτε εκεί, σημάδια που τώρα ξεθώριασαν και σβήστηκαν; Είναι σαν περγαμηνή — ξεθωριασμένη, καψαλισμένη — που το χέρι φοβάται να την πιάσει.

Όχι πια φίλοι, αλλά — πώς να τους ονομάσω; — Μόνο φαντάσματα φίλων που χτυπούν τη νύχτα την καρδιά και το παράθυρό μου, που με κοιτούν και λένε: «Ήμασταν κάποτε φίλοι;» — τι μαραμμένα λόγια, που κάποτε ευωδιάζαν σαν τριαντάφυλλο!

Ω λαχτάρα της νιότης, που παρανόησες τον εαυτό σου! Εκείνοι που εγώ λαχταρούσα, εκείνοι που νόμισαν πως άλλαξαν και έγιναν σαν κι εμένα — το ότι γέρασαν είναι αυτό που τους έδιωξε: μόνον εκείνος που αλλάζει παραμένει όμοιος μ' εμένα.

Ω μεσημέρι της ζωής! Ω δεύτερη νιότη! Ω καλοκαιριάτικη κήπε! Περιμένω με ανήσυχη ευτυχία, στέκομαι και βλέπω και περιμένω. Φίλους περιμένω, έτοιμος μέρα νύχτα, καινούριους φίλους! Ελάτε! Είναι ώρα! Είναι ώρα!

Τούτο το τραγούδι τέλειωσε — η γλυκιά κραυγή του πόθου πέθανε πάνω στα χείλη: ένας μάγος το έκανε, ο φίλος στην κατάλληλη στιγμή, ο μεσημεριάτικος φίλος — όχι! μη ρωτάτε ποιος είναι — το μεσημέρι έγινε, το μεσημέρι έγινε ο ένας δύο . . .

Τώρα, σίγουροι για τη νίκη, γιορτάζουμε τη γιορτή των γιορτών: ο φίλος Ζαρατούστρα ήρθε, ο φιλοξενούμενος των φιλοξενουμένων! Τώρα γελάει ο κόσμος, η μαύρη αυλαία σκίζεται, η μέρα του γάμου ήρθε για το φως και το σκοτάδι . . .

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ «ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΛΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΚΟ» ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΦΑΝΗ ΔΕΔΟΥΣΗ. Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΔΕΔΟΥΣΗ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΔΕΛΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΤΟΥ 1999 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΝΗΣΙΔΕΣ». ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ ΣΧΕΔΙΑΣΕ Ο ΣΠΥΡΟΣ ΤΣΙΛΙΓΚΙΡΙΔΗΣ. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΙΣΤΑΝΕΙ ΤΟΝ ΘΕΟ ΔΙΟΝΥΣΟ ΜΕΘΥΣΜΕΝΟ.